

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
PARA VE BANKA PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİSMEKTE OLAN
ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPISI ÜZERİNE
ETKİLERİ
(TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

Hüseyin SARUHAN

Danışman
Prof. Dr. Yaşar UYSAL

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Etkileri (Türkiye Örneği)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Hüseyin SARUHAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı Üzerine
Etkileri

(Türkiye Örneği)

Hüseyin SARUHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Para ve Banka Programı

Günümüz dünyasında küreselleşme kavramı öyle bir hal almış durumdadır ki neredeyse dünyada yaşanan bütün gelişmeler bu kavram ile ilişkilendirilip bu kavram üzerinden açıklamalara başvurulmaktadır. Küreselleşme yalnızca anlam ve içerik itibari ile değil, meydana getirdiği oluşumlar ve kapsamı ile de bir çok alanda etkili olmuş ve halen daha etkisini sürdürmektedir. Bu nedenle “küreselleşme ve” ile başlayan bir çok açıklamaya literatürde rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni, günümüz dünyasında küreselleşmenin etkilediği alanlar itibari ile çok kapsamlı bir süreç olmasıdır.

Bu çalışmada küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler açıklanmaya çalışılırken, küreselleşmenin dünya ticaretinde meydana getirdiği etkilerin yanı sıra Türkiye'nin ekonomisi ve dış ticareti üzerine etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda;

Çalışmanın birinci bölümünde; küreselleşme kavramına ilişkin açıklamalara, tarihsel gelişim sürecine ve teorik yaklaşımlara yer verilmiş, küreselleşmenin gelişim süreci içerisinde etkilediği politik, kültürel ve ekonomik alanlardaki değişim süreci irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; küreselleşmenin mihenk taşlarından biri olan ve dünya ticaret sisteminin ana yapısını ve seyrini etkileyen GATT'tan (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) DTÖ'ne (Dünya Ticaret Örgütü) yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Bu çerçevede yapılan toplantılara, ticaret sistemindeki düzenlemelere ve anlaşmalara yer verilmiştir. Ayrıca küreselleşmenin dış ticareti doğrudan ve dolaylı etkileme kanalları teorik çerçevede incelenirken bu kanalların dünya ticareti üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Küreselleşme sürecindeki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de yaşanan ekonomik gelişmelere ve dış ticarete meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve Türkiye'nin 1980 sonrası dışa açılma döneminden itibaren günümüze kadar olan süreçte yaşanan dış ticaretteki gelişmeler incelenmiştir. Bunların yanı sıra, küreselleşme ile birlikte Türkiye'de yaşanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve kurlardaki gelişmelerin dış ticareti nasıl etkilediği ve dünya ticaretinde Türkiye'nin yeri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1) Küreselleşme, 2) DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü)
3) Dış Ticaret 4) Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

Master Thesis

Effects of Globalization Process On Developing Countries' Foreign Trade Structures (Turkey Example)

Hüseyin SARUHAN

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Economics
Program of Money and Bank**

In today's world, the term globalization has been developed so that nearly all new developments have been correlated with this term and some descriptions were made based upon this term again. Globalization have affected a large number of fields not only in terms of meaning and content, but also its content and organizations. For this reason, one could meet a large number of explanations starting with "globalization and" throughout the literature. The main reason for this is globalization's very large process in terms of its cross domain.

In this study, globalization's effects on not only world trade but also on Turkey's economy and foreign trade have been explained while discussing the changes experienced through globalization process. In this context;

In first chapter of study, we discussed about explanations about globalization, its historical process and theoretical approaches towards it and again we also scrutinized development process on political, cultural and economical areas which globalization had affected during its own advancement process.

In second chapter, we discussed developments on WTO (world trade organization) and CTGTA(customs tariff and general trade agreements) of which are assessed as milestones of globalization and affect general structure of world trade and its flow. In this context, we mentioned about trade regulations and agreements and meetings. Furthermore, we also examined these channels' effects on world trade while discussing globalization's direct and indirect effect channels theoretically.

In third chapter, we mentioned economical developments and foreign trade advancements in parallel with developments of globalization process. Moreover, we discussed about economical developments since 24th January Decisions and Turkey's liberalization process after 1980. in addition, we also examined direct foreign investments, portfolio investments by globalization and how Exchange rates effected foreign trade.

**Key words: 1) Globalization, 2) WTO(World Trade Organization),
3) Foreign Trade 4) Turkey Economy**

İÇİNDEKİLER
KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİSMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ
TİCARET YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ
(TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

YEMİN METNİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
TABLolar LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞME VE İKTİSADİ BOYUTU

<i>1.1. Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Süreci</i>	3
1.1.1. Küreselleşme Kavramı	3
1.1.2. Küreselleşmenin Tarihsel Süreci	10
1.1.2.1. Birinci Aşama: Küreselleşmenin 1. Dalgası: 1870-1914	12
1.1.2.2. İkinci Aşama: Ulusalçı Politikalara Dönüş: 1914-1945	13
1.1.2.3. Üçüncü Aşama: Küreselleşmenin 2. Dalgası: 1945-1980	14
1.1.2.4. Dördüncü Aşama: Küreselleşmenin 3. Dalgası: 1980 ve Sonrası	16
<i>1.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar</i>	19
1.2.1. Aşırı Küreselleşmeciler	23
1.2.2. Şüpheciler	25
1.2.3. Dönüşümcüler	27
1.2.4. Dünya Sistemi Yaklaşımı	30
1.2.5. Dünya Yönetimi Yaklaşımı	33
1.2.6. Dünya Kültürü Yaklaşımı	35
1.2.7. Diğer Yaklaşımlar	38
<i>1.3. Küreselleşmenin Boyutları</i>	41
1.3.1. Politik Alanda Küreselleşme	41

1.3.2. Kültürel Alanda Küreselleşme	43
1.3.3. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu	45
1.3.3.1. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Ekonomik Örgütler	49
1.3.3.2. Üretimde Küreselleşme	52
1.3.3.3. Dış Ticaret	54
1.3.3.4. Uluslararası İşbölümü	57
1.3.3.5. İşgücü Hareketleri	58
1.3.3.6. Sermaye Hareketleri ve Finansal Faaliyetlerin Küreselleşmesi	60

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE DÜNYA TİCARETİ

2.1. GATT'tan Dünya Ticaret Örgütüne	65
2.2. GATT'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri	66
2.3. GATT'ın Yapısı ve İşleyişi	67
2.4. GATT'ın Temel İlkeleri	69
2.4.1. En Çok Kayrılan Ülke Kuralı	69
2.4.2. Ulusal Muamele Kuralı	70
2.4.3. Gümrük Vergilerinin İndirilerek Konsolide Edilmesi	70
2.4.4. Tarifeler Yolu İle Koruma	71
2.5. GATT Toplantıları	72
2.5.1. Kennedy Turu 1964-1967	74
2.5.2. Tokyo Turu 1973-1979	75
2.5.3. Uruguay Turu 1986-1993	77
2.5.3.1. Nihai Senet ve Getirdiği Yeni Kurallar	79
2.5.3.1.1. Tarım Sektörü	79
2.5.3.1.1.1. Pazara Giriş	81
2.5.3.1.1.2. İhracat Sübvansiyonları	82
2.5.3.1.1.3. İç Destekler	82
2.5.3.2. Dokuma (Tekstil) ve Hazır Giyim (Konfeksiyon)	86
2.5.3.3. Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS)	87
2.5.3.4. Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)	90
2.6. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	91

2.6.1. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması'nın Bölümleri.....	92
2.6.2. Dünya Ticaret Örgütü ve GATT Arasındaki Farklılıklar.....	93
2.6.3. Dünya Ticaret Örgütü'nün Hedefleri.....	95
2.6.4. Dünya Ticaret Örgütü'nün Görevleri.....	96
2.6.5. Dünya Ticaret Örgütü'nün Yapısı.....	96
2.6.7. Dünya Ticaret Örgütü'nün Statüsü.....	99
2.6.8. Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar Konferansları.....	99
2.6.8.1. Singapur Bakanlar Konferansı (9-13 Aralık 1996).....	99
2.6.8.2. Cenevre Bakanlar Konferansı (18-20 Mayıs 1998).....	101
2.6.8.3. Seattle Bakanlar Konferansı (29 Kasım-3 Aralık 1999).....	101
2.6.8.4. Doha Bakanlar Konferansı (9-14 Kasım 2001).....	102
2.6.8.5. Cancun Bakanlar Konferansı (10-14 Eylül 2003).....	103
2.6.8.6. Hong Kong Bakanlar Konferansı (13-18 Aralık 2005).....	104
2.6.8.7. Cenevre Bakanlar Konferansı (19-27 Temmuz 2008).....	105
2.6.8.8. Doha Kalkınma Gündemi.....	106
2.7. Küreselleşme ve Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasının Dünya Ticareti Üzerine Etkileri.....	107
2.7.1. Dünya İhracatı.....	109
2.7.2. Dünya İthalatı.....	115
2.7.3. Dünya Ticaret Hacmi.....	119
2.7.4. Dünya Ticaret Dengesi.....	123
2.7.5. Bölgesel Dünya Ticareti.....	126
2.7.6. Küreselleşmenin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi.....	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

3.1. 1980 Sonrası Dönemde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler.....	152
3.1.1. 1980-1989 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler.....	152

3.1.1.1. 24 Ocak 1980 Kararları Öncesi Gelişmeler	153
3.1.1.2. 24 Ocak Kararları ve Etkileri	154
3.1.1.3. 24 Ocak Kararları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler	158
3.1.2. 1990-1999 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler	164
3.1.3. 2000-2009 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler	168
3.1.4. Türkiye Ekonomisinde 1980-2009 Yılları Arasında Yaşanan Genel Gelişmelerin Değerlendirilmesi	179
3.2. Türkiye’de 1980-2009 Döneminde Dış Ekonomik İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler	183
3.2.1. Türkiye’de Yabancı Sermaye Konusunda gelişmeler.....	183
3.2.1.1. Yabancı Sermaye Alanında Yapılan Düzenlemeler.....	184
3.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler.....	188
3.2.2. Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler.....	195
3.2.3. Dış Borçlanmada Gelişmeler.....	204
3.2.4. Döviz Kurlarında Yaşanan Gelişmeler	210
3.3. Dış Ticarete Yaşanan Gelişmeler.....	216
3.3.1. İhracat ve İthalatta Gelişmeler	216
3.3.2. Dışa Açıklık Oranındaki Gelişmeler	230
3.3.3. Dış Ticaretin Sektörel Yapısındaki Değişmeler	234
3.3.4. Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre Yapısı.....	243
3.3.5. Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim.....	249
3.3.6. Ülke Grupları İtibari Türkiye’nin İhracat ve İthalatında Meydana Gelen Değişim	252
3.4. Dünya Türkiye Karşılaştırması	259
SONUÇ.....	267
KAYNAKÇA	275

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACP	: African, Caribbean and Pacific
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
APEC	: Asia-Pacific Economic Cooperation
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations
AT	: Avrupa Topluluğu
BTN	: Brüksel Tarife Nomenklatörü
COMECON	: Council for Mutual Economic Assistance
D-8	: Developing Eight
DB	: Dünya Bankası
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DTŞŞ	: Dış Ticaret Sermaye Şirketi
EFTA	: European Free Trade Association
G-7	: Group of Seven
GATS	: General Agreement on Trade in Services
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSM	: Global System for Mobile Communications
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
ITO	: International Trade Organization
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü

KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MNF	: Multi-Fiber Agreement
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
SITC	: Standard International Trade Classification
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDÖ	: Toplu Destek Ölçümü
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TL	: Türk Lirası
TPKK	: Türk Parası Kıymetini Koruma
TRIPS	: Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights
TSUS	: Tariff Schedules of the United States
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
UN	: United Nations
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	: United Nations Development Programme
WB	: World Bank
WTO	: World Trade Organization

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Aşırı Küreselleşmeciler, Şüpheciler ve Dönüşümcüler Arasındaki Farklar	29
Tablo 2: GATT Toplantıları 1947-1993 ve WTO Toplantısı	73
Tablo 3: Tarım Anlaşmasının Yapısı	80
Tablo 4: Ülke Gruplarına Göre Pazara Giriş Taahhütleri	81
Tablo 5: Ülke Gruplarına Göre İhracat Sübvansiyonları Taahhütleri	82
Tablo 6: İç Destek Taahhütleri	83
Tablo 7: Tarım Ürünleri Taahhüt Oranları	85
Tablo 8: Tekstil ve Hazır Giyim'in GATT'a Entegrasyonu	87
Tablo 9: 1980-1989 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	110
Tablo 10: 1990-1999 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	111
Tablo 11: 2000-2008 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	112
Tablo 12: 1980-2008 Döneminde Dünya İhracatındaki Yüzdesele Gelişim (%)	114
Tablo 13: 1980-1989 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	115
Tablo 14: 1990-1999 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	116
Tablo 15: 2000-2008 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)	117
Tablo 16: 1980-2008 Döneminde Dünya İthalatının Dağılımı (%)	119
Tablo 17: Dünya Ticaret Hacminin Gelişimi (Milyon Dolar)	120
Tablo 18: Gelişmişlik Düzeyine Göre Dışa Açıklık Oranlarının Gelişimi (%)	123
Tablo 19: Dünya Ticaret Dengesi (Milyon Dolar - %)	124
Tablo 20: Gelişmekte Olan Ülkelerin Bölgesel Ticareti (İhracat) (Milyon Dolar)	127

Tablo 21: Gelişmekte Olan Ülkelerin Bölgesel Ticareti (İthalat) (Milyon Dolar)	129
Tablo 22: Gelişmiş Ülkeler Bölgesel Ticareti (İhracat) (Milyon Dolar)	131
Tablo 23: Gelişmiş Ülkeler Bölgesel Ticareti (İthalat) (Milyon Dolar)	133
Tablo 24: 1980-1989 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	140
Tablo 25: 1990-1999 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	141
Tablo 26: 2000-2008 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	142
Tablo 27: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Güncellenmiş Projeksiyonları (%)	178
Tablo 28: Türkiye’de 1980-2009 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	191
Tablo 29: Türkiye’de 1990-1999 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	191
Tablo 30: Türkiye’de 2000-2009 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	192
Tablo 31: 1986-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)	197
Tablo 32: 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)	198
Tablo 33: 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)	199
Tablo 34: Dış Borçların Gelişimi (Milyon Dolar)	206
Tablo 35: Dış Borç Kullanımı ve Dış Borç Kullandırılmaları (Milyon Dolar)	209
Tablo 36: 1980 Sonrası Türkiye’de Döviz Kurlarında Yaşanan Gelişmeler	211
Tablo 37: 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)	217
Tablo 38: 1990-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)	221

Tablo 39: 2000-2009 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)	227
Tablo 40: Türkiye'nin Dışa Açıklık Oranları (Milyon Dolar-%)	231
Tablo 41: 1980-1989 Döneminde Türkiye'deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon dolar)	234
Tablo 42: 1980-1989 Döneminde Türkiye'deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)	236
Tablo 43: 1990-1999 Döneminde Türkiye'deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)	237
Tablo 44: 1990-1999 Döneminde Türkiye'deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)	239
Tablo 45: 2000-2009 Döneminde Türkiye'deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)	240
Tablo 46: 2000-2009 Döneminde Türkiye'deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)	242
Tablo 47: 1990-1999 Döneminde Türkiye İhracatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)	244
Tablo 48: 1990-1999 Döneminde Türkiye İthalatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)	245
Tablo 49: 2000-2009 Döneminde Türkiye İhracatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)	246
Tablo 50: 2000-2009 Döneminde Türkiye İthalatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)	248
Tablo 51: 1982-1989 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim	249
Tablo 52: 1990-1999 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim	251
Tablo 53: 2000-2008 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim	252
Tablo 54: Ülke Grupları İtibari Türkiye'nin İhracatında Meydana Gelen Değişim (Milyon Dolar-%)	253
Tablo 55: Seçilmiş Ülke Grupları İhracat Oranlarının Ticaret Saptırıcı Etkiye Göre Sıralaması (%)	255

Tablo 56: Ülke Grupları İtibari Türkiye'nin İthalatında Meydana Gelen Değişim (Milyon Dolar-%)	256
Tablo 57: Seçilmiş Ülke Grupları İthalat Oranlarının Ticaret Saptırıcı Etkiye Göre Sıralaması (%)	258
Tablo 58: Dönemsel Toplamlar İtibariyle Dış Ticaret Göstergeleri	259
Tablo 59: Dönemsel Toplamlar İtibariyle Dış Ticaret Göstergelerinde Değişmeler (%)	260
Tablo 60: Dönemsel Ortalamalar İtibariyle Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	264
Tablo 61: Dönemsel Ortalamalar İtibariyle Dış Ticaret Göstergelerinde Değişmeler (%)	265

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünya Ticaret Örgütü'nün Yapısı	98
Şekil 2 : 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri	222

GİRİŞ

Günümüz dünyasında küreselleşme kavramı çok geniş bir çerçevede kullanılır hale gelmiş ve dünyada yaşanan birçok gelişme bu kavram ile ilişkilendirilip, bu kavram üzerinden açıklanmaya başlanmıştır. Küreselleşme yalnızca anlam ve içerik itibari ile değil, meydana getirdiği oluşumlar ve kapsamı ile de birçok alanda etkili olmuş ve halen daha etkisini sürdürmektedir. Bu nedenle küreselleşme tanımını incelediğimizde, küreselleşmenin tek ve yalın açıklanan bir kavram olmaktan ziyade, “küreselleşme ve” ile başlayan birçok tanıma literatürde rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni, günümüz dünyasında küreselleşmenin etkilediği alanlar itibari ile çok kapsamlı bir süreç olmasıdır.

Bu çalışmada; küreselleşme süreci ve bu süreçte yaşanan gelişmeler ile küreselleşmenin dünya ticareti, Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerine etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda;

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme kavramına ilişkin açıklamalara, tarihsel gelişim sürecine ve teorik yaklaşımlara yer verilmiş, küreselleşmenin gelişim süreci içerisinde etkilediği politik, kültürel ve ekonomik alanlardaki değişim süreci irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşmenin mihenk taşlarından biri olan ve dünya ticaret sisteminin ana yapısını ve seyrini etkileyen GATT'tan (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) DTÖ'ne (Dünya Ticaret Örgütü) yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Bu çerçevede yapılan toplantılara, ticaret sistemindeki düzenlemelere ve anlaşmalara yer verilmiştir. Ayrıca küreselleşmenin dış ticareti doğrudan ve dolaylı etkileme kanalları teorik çerçevede incelenirken bu kanalların dünya ticareti üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ise küreselleşme sürecindeki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de yaşanan ekonomik gelişmelere ve dış ticarete meydana gelen değişimlere yer verilmiştir. Bu çerçevede 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve sonrasında günümüze kadar olan süreçte dış ticarete yaşanan gelişmeler

incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca küreselleşme sürecinin Türkiye ve dünya ticaretinde farklı boyutlarda yarattığı değişmelerin karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma genel bir değerlendirme ve politika önerilerinin yer aldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE İKTİSADİ BOYUTU

1.1. Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Süreci

Son çeyrek yüzyılda en çok gündeme gelen kavramlardan biri olan ve niteliği itibariyle de daha çok bir süreci ifade eden küreselleşmenin tanımları, küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar ve küreselleşmenin farklı boyutları izleyen bölümlerde incelenmiştir.

1.1.1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramına ilişkin birden çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar içerdiği anlam bütünlüğü ve küreselleşmeyi ele alış biçimleri ile de birçok yönden farklılıklar arz etmektedir. Bu nedenle tek ve mutlak bir küreselleşme tanımı yapmak oldukça zordur.

Günümüz dünyasında küreselleşme kavramı öyle bir hal almış durumdadır ki neredeyse dünyada yaşanan bütün gelişmeler bu kavram ile ilişkilendirilip bu kavram üzerinden açıklamalara başvurulmaktadır. Küreselleşme yalnızca anlam ve içerik itibari ile değil, meydana getirdiği oluşumlar ve kapsamı ile de bir çok alanda etkili olmuş ve halen daha etkisini sürdürmektedir. Bu nedenle küreselleşme tanımını incelediğimizde, küreselleşme tek ve yalın açıklanan bir kavram olmaktan ziyade, “küreselleşme ve” ile başlayan bir çok tanıma literatürde rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni, günümüz dünyasında küreselleşmenin etkilediği alanlar itibari ile çok kapsamlı bir süreç olmasıdır.

Malcolm’a göre global kelimesi, kelime kökeni itibari ile günümüzden 400 yıl öncesine kadar götürülebilecek eski bir kavramdır. Ancak günümüzdeki kullanım şekli itibari ile globalleşme, Türkçeye çevrildiği şekli ile küreselleşme kavramı ilk kez 1961 yılında yayımlanan Webster’s Third New International Dictionary of English Language Unabridged adlı İngilizce sözlükte yerini almıştır¹.

¹ Malcolm Waters, **Globalization**, 2nd Edition, Routledge, London, 2001, s.2.

Diğer bir araştırmaya göre de küreselleşme kavramı ilk kez İngiliz iktisatçı W.Foster'in 1833'te yazdığı "Dünya Üzerindeki Kaynakların Dağılımı ve Kullanımı" içerikli makalesinde yer almıştır. Daha sonra bu kavram 1959 yılında The Economist dergisinde yer almıştır. Aynı araştırmaya göre küreselleşme kavramının günümüz dünyasındaki anlamı ile kullanımı, 1968 yılında Garrett Hardin'in yazmış olduğu "Kaynakların Paylaşımı ve Kullanımı" ile ilgili çalışmasından sonraki dönemlerde meydana gelmiştir².

Tevfik Erdem'in yapmış olduğu araştırmalara göre globalleşme kelimesinin kökeni global' dir. Global kelimesi İngilizce'ye ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında bir sıfat olarak girmiştir. Global kelimesi anlam olarak dünya çapında, bütüne ilişkin anlamları taşımaktadır³.

Tevfik Erdem ayrıca, globalizasyon kelimesinin kavram olarak 1961 yılında yayımlanan Webster's Third New International Dictionary of English Language Unabridged İngilizce sözlükte kullanılarak literatürde ilk kez yerini aldığını belirtmiş ve ilave olarak da şu görüşlerine yer vermiştir; Globalizasyon kelimesi günümüz dünyasında kullanıldığı anlama en yakın şekli ile ilk kez Mchulan tarafından yazılan "Global Köy" adlı eserde yer almıştır. Globalizasyon kelimesinin dünya çapında kullanımı ise, 1980'lerde ünlü Amerikan işletme okullarının ileri gelen bazı iktisatçıları tarafından kullanılması ile sözkonusu olmuştur⁴.

Küreselleşme kavramının kelime kökü itibari ile yanlış çevrildiğini vurgulayan Cangızbay'a göre ise "*küreselleşme kelimesini globalizationın karşılığı olarak kullanıyorlar. Globe, küre demek; küre ise, aynı zamanda Dünya'mızın biçimi; Yerküre tabiri de bundan kaynaklanıyor. Ancak küreselleşmenin küre'siyle yani globalization'un globe'uyla vurgulanan eğer Dünyamız ise küreselleşme yerine dünyasallaşma/dünya-boyulaşma/dünya-ölçeklileşme demek daha yerinde. Yok*

² Mevlüt Karabıçak, "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, Yıl:2002 s.116.

³ Tevfik Erdem, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler**, Lotus Yayınevi, Şubat 2006, Ankara, s.389.

⁴ Erdem, s.389.

vurgu Dünya'nın kendisine değil de biçimine yapılıyorsa, Arapça kökenli küre yerine öz be öz Türkçe top'u temel alarak topsallaşma gibi bir sözcük kullanmak daha tutarlı. Ayrıca şu da var ki, Dünya'nın bir cisim olarak biçimi esas alınıyor, küre de bir kelime olarak vazgeçilmez ise, küre yerine, dilimize küre kadar yerleşmiş kürevi'den kalkarak kürevileşme dememiz gerekir. Globalization'ı globe temelinde ve de vurgusu Dünya'nın kendisine değil de biçimine yapılarak Türkçeleştirmenin ne kadar yerinde olup olmadığını ortaya koymak açısından, Dünya'mızın tepsi biçiminde olduğu veya öyle inanıldığı durumda, söz konusu kavramı tepsiselleştirme elimesiyle işaret etmemiz gerekecek olduğunu da hatırlatalım” demektedir⁵.

Bozkurt Güvenç'e göre İngilizce'ye Latince globus'tan globe olarak geçen bu sözcük top gibi yuvarlak olan ya da top biçimini andıran şekiller için kullanılmaktadır. Güvenç'e göre Arapça kökenli “arz” ile Grek kökenli “earth”ün ses yakınlığı bu iki kelime arasında var olan ortak bir kökeni ifade etmektedir. Top şeklinde bir küreyi andıran dünyamızı diğer kürelerden ayırt etmek için kullanılan küre-i arz'ın doğru Türkçe kullanımı bu nedenle yerküre olmuştur, demektedir. Bütün bu açıklamaların neticesinde de Globalleşen Dünyanın diğer bir alternatif seçeneği olarak da Küreselleşen Yerküre olabileceğini vurgulamaktadır⁶.

Küreselleşme kavramına ilişkin bu tanımsal açıklamalardan sonra, küreselleşme kavramını içerdiği anlam itibari ile yapılan farklı tanımlamalar ve farklı bakış açıları ile ele alınacak olursa;

Ronald Robertson küreselleşmeyi ayrı gibi görülen ancak birbiri ile ilişkili dört farklı kavramdan yol çıkarak tanımlamaktadır. Bu söz konusu dört farklı kavram: bireyler, ulus devletler, beşeriyet ve dünya sistemidir. Bu kavramlardan yola çıkan Robertson'ın vardığı sonuca göre dünyamız giderek bir bütünlük arz etmektedir. Buna göre küreselleşme ile birlikte dünyamız tek bir mekan olarak boyutlanmıştır. Ancak, dünyanın tek bir mekana küçülmesinden kastedilen, dünyanın tek bir örnekli yani tek bir kültürlü yapı halini aldığı değil, dünyada yaşayan

⁵ Kadir Cangızbay, **Globalleş(tir)me Terörü**, Odak Yayınları, Ankara, 2003, s.25.

⁶ M. Serhan Oksay, **Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri**, 1. Basım, Grafikir Matbaa, Nisan 2004, s.69.

insanların farklı yaşam düzeylerinin birbiri ile iletişim halini aldığı karmaşık bir toplumsal yapıdır.

Tek mekanda farklılıkların kendilerini koruyarak bir arada bulunabilmesini ise Robertson günümüz dünyasında yaşanan bilinç düzeyindeki artışa bağlamaktadır. Robertson küreselleşmeye ilişkin görüşlerinde bu kavramı açıklarken farklılıkların bir arada olduğunu ve beraber yaşadığı boyutunu da eklemektedir⁷.

Alan Rugman küreselleşme kavramını, ulusal sınırlar dışında değer meydana getirmek için ticari bir ağ geliştiren ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapan çokuluslu şirketlerin faaliyetleri olarak yorumlamaktadır⁸.

Küreselleşmeye ilişkin Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu raporda ise küreselleşme ya da global bütünleşme, global entegrasyon olarak ele alınan kavram şu şekilde tanımlanmaktadır; “*ülkeler arasındaki iktisadi, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayırmalara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerir. Küreselleşme bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelir*”⁹.

Küreselleşmeye ilişkin bir diğer tanım ise bu söz konusu sürece ilişkin olarak şunları ifade etmektedir, ‘*Küreselleşme, dünya üzerinde kurulmuş olan bireysel toplumsal bağların birbiri ile sistematik ilişkisini içermektedir. Tamamen küreselleşmiş dünyada herhangi bir ilişki ya da ilişkiler seti diğerlerinden ayrı tutulmayacaktır, sınırlandırılmayacaktır. Her biri diğerlerine bağlanacak ve sistemli olarak birbirinden etkilenecektir. Bu değişim özellikle ülke sınırları için geçerli*

⁷ Ali Balcı, “Roland Robertson: Küreselleşme ve Kültür”, **Bilgi Dergisi**, Sayı:12-1, Yıl:2006, ss.27-28.

⁸ Alan Rugman, **The End of Globalization**, Random House, London, 2000, s.4.

⁹ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu**, Ocak 1995, s.1.

olacak, küreselleşme gerçekleşikten sonra coğrafi sınırlar geçersiz kalacaktır. Küreselleşme insan toplumunun kapsamını ve birbirine benzerliğini arttıracaktır'¹⁰.

Jonathan Perraton ve David Goldblatt'ın yazmış oldukları ekonomik aktivitelerin küreselleşmesi adlı eserde, küreselleşmeye ilişkin tanım şu şekilde ifade edilmektedir; küreselleşme uluslararası aktivitelerin yükselen düzeyi olarak ifade edilmektedir. Buna göre küreselleşme süreci ile birlikte küresel pazarlar mükemmel bir şekilde bütünleşmiş ve hatta ticari nitelik taşımayan çokuluslu kuruluşlar dahi iç piyasada yer almaya başlamışlardır. Tüketiciler küreselleşme ile birlikte artık dünyanın herhangi bir yerinden mal ve hizmet satın alabilir duruma gelmişlerdir. Böylece ulusal ekonomilerin artık geçersiz olduğu bir süreç ile karşılaşmıştır¹¹.

Küreselleşme önceden tahmin edilme olanağı olmayan bir dizi sürecin bir araya gelmesi olayıdır. Tahmin edilme olanağının olmaması kontrol edilmesini ve herkesi etkileyebilecek yeni riskleri öngörebilmeyi zorlaştırmaktadır. Küreselleşme bütün dünyadaki insanların tek bir dünyada yaşadığına işaret eden bir olgudur, bu sayede bireyler, gruplar ve uluslar birbirine bağımlı hale gelmektedir. Küreselleşme uluslararası bir yapıya sahip olmanın yanı sıra aynı zamanda yerel bir olgudur da çünkü herkesin günlük yaşamını derinden etkileyen bir süreçtir. Küreselleşme ekonomik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir süreçtir. Ancak asıl önemli olan küreselleşme sürecinde gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri neticesinde dünyanın herhangi bir yerinde bulunan insanların birbiri ile hızlı bir şekilde iletişime geçmeleridir¹².

Küreselleşme, içinde değerlerin, düşüncelerin ve bilginin hem ayrıştığı, hem öznelleştiği, hem de standartlaştığı bir dünyayı çağrıştıran oldukça geniş ve tartışmalı bir kavramdır. Küreselleşme bütünleşen ancak aynı zamanda ayrışan, evrensel olanla

¹⁰ Ömer Eroğlu, Mesut Albeni, **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi, Isparta, 2002, s.18.

¹¹ J. Perraton and D. Goldblatt, "The Globalization of Economic Activity", **New Political Economy**, Vol:2, No:2, July 1997, s.257.

¹² Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, ss.51-52.

yerel olanın ironik bir biçimde iç içe geçtiği dünyanın en önemli kavramlarından biri haline gelmiştir¹³.

‘Küreselleşme, yerel kültürlerin ve geleneksel toplumsal bağların çözüldüğü, ulusal devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, gruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretimin ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselleşimin geçerli olduğu, değerler sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç olduğu’ ifade edilebilir¹⁴.

Küreselleşmeye ilişkin daha farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar da literatürde yer almaktadır. Buna göre küreselleşme, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Batı’nın zaferini dünya geneline yayma çabası olarak gören görüşler de vardır. Soğuk Savaş’ın ardından yaşanan süreci dağılma, sömürgeleştirme ve demokratikleştirme olarak ele alan yaklaşımlar da sergilenmektedir. Küreselleşme uluslararası sermaye egemenliğinin kayıtsız şartsız bir şekilde dünya ölçeğinde tekelleşmesidir. Bu yaklaşıma göre küreselleşme kapitalizmin yeni yüzü olarak yansıtılmakta ve hatta küreselleşme terimi bu yüzyılda literatüre emperyalizmin yerine geçen bir kavram olmuştur denilmektedir¹⁵.

Diğer bir yaklaşıma göre; küreselleşme süreci ile birlikte dünya ekonomisi değişmektedir. Ulusal sınırlar kalkarak yerine tek bir ekonominin egemen olduğu bir dünyaya doğru piyasalar değişim süreci sergilemektedir. Uluslararası finansal akımlar, dünya ticaret hacmi ve doğrudan yabancı yatırımcılar dünya tarihinde daha önce karşılaşılmadık bir biçimde hızlı ve geniş boyutlara ulaşmış durumdadırlar. Dünya genelinde yaşanan değişim sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda teknolojik alanda da kendini göstermektedir. Bilgi, dünyadaki internet ağı ile sınır tanımadan dolaşmakta, zaman ve mekan daralmaktadır. Ancak bu görüşe göre,

¹³ Mürteza Hasanoğlu, “Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:43, Ekim-Aralık 2001, s.69.

¹⁴ Ömer Köse, “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:49, Yıl:Nisan-Haziran 2003, s.6.

¹⁵ Köse, s.5.

yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen küreselleşme büyük bir düş kırıklığı sunan dramatik bir süreçtir. Küreselleşme karşısındaki en önemli engel ve direniş kaynağı küreselleşmenin çok hızlı bir şekilde yayıldığı ülkelerdeki insanlardır. Bu nedenle küreselleşme kendisine karşı olan birey ve kurumların direncini aşmak için onları kendisine bir eşik olarak görmektedir. Küreselleşme eşitsizliğe neden olmasının yanı sıra istikrarsızlığa da neden olmaktadır. Bireyler için gündelik yaşamda daha fazla risk demektir¹⁶.

Farklı bir yaklaşıma göre de, küreselleşme 19. yüzyıl sonlarına yaklaşırken hız kazanan ve 20. yüzyıl ile birlikte hızlanan bir süreçtir. Avrupalı olmayan toplumların Avrupa merkezli uluslararası sisteme entegre edilmesi ve bu Avrupalı olmayan toplumlara uygarlık standardı olarak Batı değerlerinin modernleşme ile aynı anlama geldiği görüşünün kabul ettirilmesi sürecidir¹⁷.

Bütün bu görüşlerin yanı sıra kendimizce bir yorum yaparsak, küreselleşme; gelişen teknoloji olanakları sayesinde yaygınlaşan internet ile dünyanın herhangi bir yerinde bulunan insanların kolaylıkla iletişime geçebildiği birleşik bir dünya düzenine doğru giden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte bireyler ve toplumlar yakınlaşırken, yerel olan ve yerele özgü olan değerler yitirilmekte ve tek örneklilik bir toplumsal yapıya doğru gidilmektedir. Bugün dünyada aşağı yukarı 6900 tane dil varken, bundan yaklaşık 50 sene sonra bu rakamın 750 düşeceği düşünüldüğünde, bugün bir Asya ya da Güney Amerika'da bir ülkeye gittiğinizde sizinle aynı short ya da t-shirt giyen insanlarla karşılaştığımızda küreselleşmenin tek örneklilik bir yapıya doğru ilerlediğini gözlemleyebilirsiniz. Aynı zamanda küreselleşme dünyadaki ulusal pazar ve piyasaların birleştiği, bütünleştiği ve birbirinden daha çok etkilendiği bir sistem halini almıştır. Artık dünyada yaşanan olumlu ya da olumsuz herhangi bir ekonomik gelişme dünyanın diğer bir ucundaki piyasaları etkileyebilmektedir. Artık ulusal şirketler uluslararası alanda rahatlıkla yatırım yapabilmekte ve dünyanın herhangi bir yerine sınır tanımadan mal ve hizmet satabilmektedirler.

¹⁶ Şengül Hablemitoğlu, **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ocak 2005, ss.31-33.

¹⁷ Oğuz Kaymakçı, **Küreselleşme Üzerine Notlar**, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Şubat 2007, s.5.

1.1.2. Küreselleşmenin Tarihsel Süreci

Küreselleşme sürecinin başlangıcına ilişkin yaklaşımlar da tıpkı küreselleşme kavramında olduğu gibi tek ve mutlak bir tarihi başlangıcı içermemektedir. Küreselleşme sürecinin başlangıcına istinaden çeşitli yaklaşımlar ve çeşitli olaylar küreselleşmenin başlangıcı olarak ele alınmaktadır.

Buna göre; bazı görüşler küreselleşmenin tarihin başlangıcından beri var olduğunu ileri sürerken, bazı görüşler de küreselleşmenin modernleşme ve kapitalizm ile yaşıt olduğu görüşünü ileri sürülmektedir. Kimi görüşlere göre de, küreselleşmenin sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi ile ilgili olarak ele alınan görüşler çerçevesinde birleştiği ileri sürülmektedir.

Küreselleşmenin başlangıç tarihine ilişkin farklı tarihsel yaklaşımları kronolojik olarak ele alırsak;

Küreselleşme sürecini 20. yüzyıldan daha eskilere götüren ve ilk adımlarının daha ilk çağlarda Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yolu olan İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun ortaya çıkması¹⁸ ile başladığını vurgulayan görüşler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Küreselleşmenin yine ilk çağlardan günümüze kadar uzanan bir süreç olduğu görüşü üzerinde duranlara göre, bir diğer başlangıç tarihi, ilk çağların Asur, Pers, Helen, Roma İmparatorlukları, Orta Çağ'ın Bizans ve İslam İmparatorlukları olduğu görüşleri bulunmaktadır¹⁹.

Küreselleşme sürecinin başlangıç tarihine ilişkin diğer bir yaklaşım ise, bu sürecin Avrupa'da Rönesans sonrası coğrafi keşiflerle başladığına yönelik yaklaşımdır. Küreselleşme sürecini dünyanın çap olarak büyümesi, genişlemesi

¹⁸ Ege Cansen, "Küreselleşmenin Yarattığı Değişimler", **Hürriyet Gazetesi**, 30.05.2007, http://www.turkcebilgi.com/kose_yazisi_119844_ege-cansen-kuresellesmenin-yarattigi-degisimler.html (08.01.2010).

¹⁹ Köse, s.6.

olarak ele alan bu yaklaşıma göre, küreselleşme süreci 15. yüzyıldaki coğrafi keşiflerle başlamıştır. Coğrafi keşifler sonucu başlayan sömürgeciliğin yayılması I. Dünya Savaşı öncesinde de son bulmuştur²⁰.

İmparatorlukların küreselleşme sürecine eski birer örnek oldukları görüşü de literatürde hakim görüşlerdendir. Söz konusu eski dönemlere ilişkin iki büyük imparatorluk, Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu, hükümlerini süresince, keşfedilmiş olan dünyada egemenliklerine uygun dünya sistemlerini geliştirmiş ve 19. yüzyıl öncesinde küreselleşmenin birer örneğini teşkil etmişlerdir²¹.

Küreselleşmenin bir diğer başlangıç tarihi olarak, 1730'lardaki dokuma tezgahlarındaki teknolojik gelişmelerle başlayan ve buhar gücüne dayalı deniz aşırı gemi taşımacılığı ile devam eden ve Birinci Sanayi Devrimi olarak nitelendirilen süreçte bir diğer başlangıç tarihi olarak ele alınmaktadır²². Sanayi Devrimi'nin ardından İngiltere, 19. yüzyılda kendi çıkarlarına uygun olarak geliştirdiği Pax Britannica ile bütün dünyayı kapsayan ve etkileyen modern anlamdaki ilk küreselleşme sürecine damgasını vurmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen sanayi devrimi ile otomasyon ağının geliştirilmesi, günümüz küreselleşme sürecine hız kazandırmıştır²³.

19.yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi'ni küreselleşmenin başlangıç tarihi olarak ele alan görüşlere göre bu süreci 4 aşamada inceleyebiliriz:

Birinci Aşama: Küreselleşmenin 1. Dalgası: 1870-1914

İkinci Aşama: Ulusalçı Politikalara Dönüş: 1914-1945

Üçüncü Aşama: Küreselleşmenin 2. Dalgası: 1945-1980

Dördüncü Aşama: Küreselleşmenin 3. Dalgası: 1980-....

²⁰ Erdem, s.393.

²¹ DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s.50.

²² Erdem, s.393.

²³ DPT, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.50.

1.1.2.1. Birinci Aşama: Küreselleşmenin 1. Dalgası: 1870-1914

Küreselleşmenin birinci dalgası, sanayi devriminin gerçekleştiği 1870'li yıllar ile I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemi içermektedir. Bu süreç içerisinde deniz taşımacılığı ve demiryolları ağlarında gerçekleştirilen gelişmeler, telgrafın keşfi ve öncülüğünü Fransa ve İngiltere'nin yaptığı dış ticaret önündeki engellerin hafifletilmesine yönelik girişimler, küreselleşme sürecinin birinci dalgası olarak nitelendirilen dönemde gerçekleştirilmiştir²⁴. Küreselleşmenin ilk evresinde geçen yaklaşık 45 yıllık sürece baktığımızda, sanayi devrimini başlatması nedeniyle İngiltere'nin dünyada söz sahibi lider ülke olduğunu görmekteyiz²⁵.

1870-1914 yılları arasında İngiltere öncülüğünde sanayi devriminin gerçekleştirilmesi ile birlikte oluşan arz fazlası ürünlere yönelik pazar arayışları ve üretim için gerekli olan yeni hammadde kaynakları bulma çabası artmıştır. Bu dönemde oluşan küreselleşme daha çok kendini ticari serbestleşme olarak göstermiştir. Bu dönemde ulaşım araçlarında meydana gelen gelişmeler örneğin; yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçilmesi, taşımacılık maliyetlerinde büyük bir azalma meydana getirmiştir. Bu sayede ülkeler arası ekonomik ilişkiler artmıştır. Bu durum Anglo-Fransa anlaşmalarının öncülük ettiği gümrük tarifelerinin kaldırılmasını sağlarken, aynı zamanda ucuz taşımacılık ve mamul malları önündeki engeller kalkmış ve verimli topraklar kullanıma açılmıştır²⁶.

I. Küreselleşme döneminde, dünyanın farklı yerlerinde bulunan ülkelerarası temas, gelişmeye başlayan ulaşım ve iletişim teknolojileri ile birlikte eskiye nazaran daha kolay hale gelmiştir. Bu gelişen teknolojik imkanlar neticesinde ülkelerarası artan temas, ticaretin de hızlı bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde dünya üretimi reel bazda yıllık olarak ortalama % 2.7 oranında artarken, ihracat %

²⁴ Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, "Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi", **Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları**, Aydın, 2008, s.3.

²⁵ Oksay, s.225.

²⁶ Oksay, s.225.

3.5 oranında artmıştır. Dünya ticaretinin bu kadar artmasında, tarifelerin düşürülmesi, deniz ve demiryolu ulaşımının yaygınlaşması, etkili olmuştur²⁷.

İlk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmesidir²⁸. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte sermaye hareketleri hızlı bir biçimde artış göstermiş, ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımları da artış eğilimi sergilemiştir. Bu hareketler, daha çok tahvil ihracı yoluyla demiryolları gibi altyapı ve ulaşım projeleri ile uzun vadeli kamu borçlarının finansmanında kullanılmıştır. Sermaye hareketlerinin hızla artmasında altın standardı sistemi önemli rol oynamıştır²⁹.

1.1.2.2. İkinci Aşama: Ulusalci Politikalara Dönüş: 1914-1945

Küreselleşmenin 1914-1945 tarihleri arasında yaşanan ikinci aşaması, dünya genelinde ekonomik sistem olarak dışa kapalı ekonomik yaklaşımların benimsendiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde deniz ve demiryolu taşımacılığı ve iletişim teknolojileri açısından teknik koşulların ilerlemesine rağmen, I. Dünya Savaşı'ndan sonra hakim unsur haline gelen ulusalcılık politikası, uluslararası ekonomik ilişkilerin sınırlandırılmasında önemli etkilere neden olmuştur³⁰.

Küreselleşme sürecinde ikinci aşama olan ulusalci politikalara dönüş küreselleşmenin kesintiye uğradığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu tarihler arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı, Sovyet Devrimi ve ardından yaşanan 1929 Büyük Buhranı ile birlikte I. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği 1914'den, 2. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar geçen sürede dünya ekonomisi içe kapanma dönemi yaşamıştır. Birinci küreselleşme döneminin sona ermesinin ardından, ülkeler içe kapalı bir siyaset izlemişlerdir. İlk küreselleşme evresinde büyük ölçüde etkin

²⁷ Coşkun Can Aktan, "Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi", <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm> (10.01.2010).

²⁸ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.14.

²⁹ Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

³⁰ Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi, s.3.

olan dünya altın para sistemi I. Dünya Savaşı ile birlikte çökmüş ve uygulanamaz hale gelmiştir³¹.

Bu dönemde gerçekleşen savaşların ve Büyük Buhran'ın etkisiyle ülkeler dış ticarete sıkı korumacılığa yönelmişlerdir. Bu sıkı korumacılık ülkeleri sermaye hareketleri üzerinde kısıtlamalara götürmüştür. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler tarife ve kotaları artırmış ve bu uygulamalar sonucunda dünya ticaret hacmi hızla düşüşe geçmiştir. Diğer taraftan, uluslararası sermaye hareketlerinde de kısıtlamalara gidilmiş ve ülkeler, savaş ve ekonomik durgunluğun etkilerinden kendilerini korumaya çalıştıkları için sermaye hareketleri önemli ölçüde yavaşlama sürecine girmiştir³².

1.1.2.3. Üçüncü Aşama: Küreselleşmenin 2. Dalgası: 1945-1980

Korumacılığı esas alan ulusalcı politikalara dönüş dönemini, küreselleşmede ikinci dalga olarak nitelendirilen üçüncü aşama takip etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmelere tepki olarak uluslararası işbirliğinin yeniden tesis edilebilmesi için başlatılan girişimler, yeni dönemin başlamasını beraberinde getirmiştir³³. Bu dönemin öncüsü II. Dünya Savaşı'ndan en az kayıpla çıkan ABD olmuştur. Savaşın ardından Amerikalı uzmanlar küreselleşmenin bu evresinin teorik altyapısını oluştururken, teknolojik gelişme, iletişim ve diğer bütün alanlarda büyük üretim artışı ve büyük altın stokları sayesinde ABD Doları'nın dünyada en geçerli para olmasını sağlamışlardır. Bu sayede ABD de küreselleşmenin ikinci dalgası olarak nitelendirilen dönemin öncüsü konumuna gelmiştir³⁴.

ABD başkanlığında 1945 yılında Birleşmiş Milletler ve 1946 yılında IMF (International Monetary Fund) ve Dünya Bankası'nın kurulması ile uluslararası ekonomik entegrasyon bağlamında adımlar atılmaya başlanmıştır. Ayrıca yine ABD öncülüğünde GATT (The General Agreement on Tariffs and Trade), OECD (Organisation For Economic Co-operation and Development) gibi uluslararası

³¹ Oksay, s.228.

³² Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

³³ Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi, s.3.

³⁴ Oksay, s.228.

kuruluşların kurulması ile küreselleşme sürecine hız kazandırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bütün bu uluslararası kuruluşların 1940'ların ikinci yarısından sonra kurulması ile 1950 ve 1960'lar da ikinci bir küreselleşme dalgası meydana gelmiştir³⁵.

19. ve 20. yüzyıl küreselleşme süreçlerinde sermaye hareketleri açısından en önemli fark, birinci dönemde reel bir mal ile altın standardı düzenlenirken, ikinci dönemde fiyat, kağıt paraların nominal değişim hareketlerine tabidir. Bu anlamda 20. yüzyılın en ayırt edici özelliklerinden birisi, ulusal para değişim değerinin altın veya benzeri reel hiçbir mal tarafından desteklenmemesi ve nominal bir büyüklük olmasıdır. Ulusal paraların değişim hadlerindeki bu belirsizlik, finansal sistemin işleyişi açısından bir yandan büyük riskler taşıırken, bir yandan da spekülasyon nitelikli kazançları özendirmekte ve finansal sermayenin akışkanlığını reel üretim dünyasından koparmaktadır³⁶.

Bu bağlamda 1970'li yıllara gelindiğinde yaşanan gelişmeler küreselleşme sürecinde önemli dönüm noktalarına sebep olmuştur. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon süreci, Bretton Woods Sisteminin çökmesine neden olmuştur. İkinci küreselleşme dönemi de birinci küreselleşme döneminde olduğu gibi önce ticaretin serbestleşmesi ile başlamış, daha sonra sermayenin serbestleşmesi ile devam etmiştir³⁷. 1971 yılında Bretton Woods Sistemi terk edilerek sabit kur sisteminden vazgeçilmiştir. Yaşanan bu gelişmenin ardından başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülkeler Almanya, İngiltere ve Japonya'da sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bu ülkelerde sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve finansal alanda gerçekleşen hızlı gelişmeler küreselleşme sürecini hızlandırmıştır³⁸.

Bretton Woods Sisteminin ardından ulusal para değişim hadlerindeki belirsizlik ve bunun meydana getirdiği spekülasyon hareketler sonucunda ulusal döviz piyasalarında kısa vadecilik olarak adlandırılan piyasalara giriş-çıkışlar hız

³⁵ Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

³⁶ Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

³⁷ Yeldan, s.14.

³⁸ Oksay, ss.228-229.

kazanmıştır. Ulusal finans piyasaları spekülâtif hareketlere daha açık hale gelmiştir. Bu durumda piyasalarda belirsizlik ve risk unsurunun artmasına neden olmuştur.³⁹

1974 yılına gelindiğinde ise, OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) petrol fiyat şokları sonrasında Avrupa piyasalarına akan petro-dolar'lar gelişmiş batı ülkelerinde kendini gösteren ekonomik durgunluk neticesinde gelişmekte olan ülke piyasalarına akmaya başlamıştır. Ekonomik durgunlukla beraber getiri oranı düşen sermaye, getirisi nispeten daha yüksek olan gelişmekte olan ülke piyasalarına yönelmiş ve yüksek miktardaki petro-dolar fonları bu piyasalara akmıştır⁴⁰.

1.1.2.4. Dördüncü Aşama: Küreselleşmenin 3. Dalgası: 1980 ve Sonrası

Küreselleşme sürecinin son evresi olarak ele alınan ve küreselleşmenin üçüncü dalgası olarak nitelenen dönem ise 1980'lerden başlayarak günümüze kadar uzanan süreci kapsamaktadır. Dünya Bankası, küreselleşmenin dördüncü aşamasını diğer dönemlerden ayıran 3 temel özelliğın olduğunu vurgulamaktadır:

1. Küreselleşmenin bu son evresine gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyük bölümü dahil olmuştur.
2. Diğer gelişmekte olan ülkeler ise, azalan gelir ve artan fakirlik sorunlarından ötürü güç durumlarla karşılaşmışlardır.
3. Uluslararası sermaye akımları ve emek faktörünün hareketliliği de bu dönemde önemli düzeylere ulaşmıştır.

Günümüzde üretilen nihai malların çok büyük bir bölümü dünyanın farklı ülkelerinde üretilen ara mallarının bir araya getirilmesi ile meydana geldiğinden, küreselleşmenin bu evresine uluslararası uzmanlaşma ve üretim sürecinin dağılması gibi unsurları da diğer bir madde olarak ekleyebiliriz⁴¹.

³⁹ Yeldan, s.20.

⁴⁰ Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

⁴¹ Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi, s.4.

1980'li yıllarla birlikte gelişmekte olan ülke ekonomileri de küreselleşme sürecinde daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin çoğunda özelleştirme, piyasa ekonomisi, finansal serbestleşme, dünya ile entegrasyon gibi kavramlar eski dönemlere nazaran çok daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde gelişmiş ülke ekonomileri ile gelişmekte olan ülke ekonomileri birbirleri ile çok daha fazla temas kurar hale gelmiştir. Bununla birlikte sanayi alanında gerçekleşen firma faaliyetleri, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, rekabetin artması sonucunu doğururken 1980'li yıllar ile birlikte küreselleşme dünya üzerinde çok daha belirgin bir hal almaya başlamıştır⁴².

Küreselleşmenin günümüzde ulaştığı noktaya gelmesindeki en önemli etken olarak, Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasının ardında 1990'ların başlarında eski Doğu Bloku ülkelerinin ekonomik ve siyasi yönden çökmesi ve SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) dağılma sürecine girmesi gösterilmektedir. Sovyet Bloku'nun parçalanmasının ardından planlı ekonominin hakim olduğu Doğu Bloku içerisinde yer alan ülkeler zamanla ekonomik ve siyasi açıdan Batı ülkeleri ile temas kurmaya başlamışlardır. Uzun yıllardan beri süre gelen ve hakimiyetini devam ettiren komünist rejimin çökmesi ile birlikte bu rejim yerini demokrasi ve piyasa ekonomisine dayalı bir sisteme bırakmıştır.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimi içerisinde yer alan bir diğer önemli gelişme ise, 1993 yılında GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) müzakereleri çerçevesinde 117 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen ve tarihin en kapsamlı ticari anlaşması olarak nitelendirilen Uruguay Raundu ekonomik küreselleşme açısından en önemli gelişmelerden biri olarak gösterilmektedir. 1986 yılında Uruguay'da başlayan ve yedi yıl süren müzakereler sonucunda görüşmeler 1993'te sonuçlanmış ve 1994'te Fas'ta imzalanan Nihai Senetle söz konusu anlaşma uygulamaya konulmuştur. Nihai Senet, dünya ticaretinde sadece serbestleşme sağlamakla kalmayıp, ihracattaki sübvansiyonların kaldırılmasına, anti-damping uygulamalarının sona ermesine, ticaretteki engellerin kaldırılmasına ve koruma tedbirlerine yönelik

⁴² Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

alanlarda çok taraflı ilke ve kuralların uygulanmasına yönelik şartları da içeren bir anlaşma olarak yürürlüğe girmiştir.

Uruguay Raundu ardından Nihai Senetle yürürlüğe giren anlaşma şartlarının uygulanmasına yönelik olarak kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), küreselleşme sürecinde önemli bir mihenk taşıdır⁴³.

1980 ve sonrası dönem olarak ele alınan küreselleşmenin son dalgasında mali kontroller kaldırılarak piyasaların işleyişindeki kurallar daha serbest hale getirilmiş ve bu sayede uluslararası sermaye, bütün dünyada sınırlama olmaksızın hareket serbestisine kavuşmuştur. Bu gelişmeler ile birlikte 1989 Soğuk Savaş'ın ardından tek kutuplu dünyada küresel pazar oluşumu büyük ölçüde tamamlanmıştır.

1980 sonrası küreselleşme, daha kurumsal ve daha genişleyici bir yönde hareket etmektedir. Söz konusu süreç bölgeselleşmenin de hızlanmasına neden olmuştur. AB, NAFTA, APEC, EFTA, G-7, D-8 gibi örgütlenmeler günümüz küreselleşme sürecinde bölgesel küreselleşme blokları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ticari serbestleşmenin kurumsal üst yapısını, International Monetary Fund (IMF) ise finansal serbestleşmenin kurumsal üst yapısını oluştururken, WB, UN, UNCTAD, OECD, ILO ve UNDP gibi kuruluşlarda küreselleşmenin kurumsal altyapılarını oluşturmaktadırlar. Diğer yandan günümüz küreselleşmesinin dünya ticaret hacminde meydana getirdiği artış ve büyümeye karşın; dış borçlar, küresel krizler ve gelir dağılımı önemli tartışma alanlarını beraberinde getirmektedir⁴⁴.

Sonuç olarak küreselleşmenin tarihsel gelişimini ilk çağlardan günümüze kadar ele alan görüşler olduğu gibi, bu söz konusu süreci İngiltere'de yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen sanayi devrimi ile başlatan yaklaşımlar da literatürde yer almaktadır.

⁴³ Aktan, Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi.

⁴⁴ Oksay, ss.230-231.

1.2. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

Günümüz dünyasında belki de en çok tartışılan konuların başında küreselleşme gelmekte ve bu konuya ilişkin olarak birbirinden bağımsız ve farklı çok sayıda görüş ve yaklaşım bulunmaktadır. Böylesine dikkate değer ve ele alınan konular arasında literatürde adına çok fazla söylemin bulunduğu bir kavram olarak küreselleşme hakkında bu kadar çok sayıda yaklaşımın olması normal karşılanılabilecek bir durumdur. Tıpkı küreselleşmenin tanımına özgü birden fazla ve farklı yaklaşımın sergilendiği gibi ve yine tıpkı küreselleşmenin başlangıç tarihine ilişkin birden fazla ve farklı yaklaşımın literatürde yer aldığı gibi küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar konusunda da birden fazla ve birbirinden farklı görüşler yer almaktadır.

Küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar ele alınıp incelendiğinde bu yaklaşımların iki zıt uç arasında gidip geldiği görülmektedir. Öyle ki bu kavrama ilişkin sınırların ve duvarların olmadığı, herkes için refah imkanı sunan, barışçı, iyimser bir küreselleşme bakış açısından tutun da yoksulluk, eşitsizlik, adetsizlik ve mutsuzluk kaynağı olduğuna kadar uzanan bir takım yaklaşımlar literatürde yer almaktadır. Küreselleşmeye yönelik kavramsal tartışmaları sınıflandırma boyutunda ele almadan önce küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar konusunda önde gelen kişilerin görüşlerini değerlendirmekte fayda bulunmaktadır.

K. Ohmae göre; küreselleşme ile birlikte, dünya ekonomisinde hakim unsur ve söz sahibi olan sadece iki önemli güç unsuru bulunmaktadır. Bunlardan birincisi çok uluslu şirketler ve bir diğeri de piyasa güçleridir. Bu iki önemli güç unsuru günümüz küreselleşen dünyasında önemli hale gelmenin yanı sıra, kamu yönetimine yani buldukları ülke ulus devletlerine bağlı olarak hareket etmemekte ve bağımsız olarak ekonomik işlerlikte yer almakta ve söz sahibi olmaktadır. Günümüz küresel ekonomik sisteminde piyasa rekabeti söz konusudur ve bu küresel ekonomik sistem piyasa rekabeti ile idare edilir. Söz konusu ekonomik sistemde ulus devletler, dünya piyasa güçleri olarak ön plana çıkan, çok uluslu şirketler ve piyasa güçleri ile boy ölçüşebilecek yeterliliğe sahip olmadığından, uygulanan kamu politikaları en iyi

ihtimalle ikincil önemde kalmaktadır. Bu nedenle ulus devletler küresel sistemin yerel otoriteleri haline gelmişlerdir⁴⁵.

Friedman; küreselleşme kavramı basit bir süreç ya da bir heves olarak algılanamaz. Küreselleşme uluslararası bir sistem olmanın yanı sıra Soğuk Savaş'ın yerini almış kendi kuralları ve sistematığı olan ve bu çerçevede dolaylı ya da doğrudan politikayı, çevreyi, jeopolitiği ve yerkürede yer alan bütün ülkeleri etkileyen bir süreçtir⁴⁶. Küreselleşme; küresel pazarların, ulus devletlerin ve gelişen teknolojilerin, karşı konulmaz bir şekilde, bir araya gelerek bütünleşmesine neden olan bir kavramdır. Bu süreçte bireyler ve şirketler dünyanın dört bir yanına her zamankinden daha kolay, daha hızlı ve daha ucuza ulaşım imkanına sahiptirler. Bu durum söz konusu sürecin dinamik bir hal almasını sağlamaktadır. Küreselleşme bir fenomen veya gelip geçici bir ilim değil hemen her ülkenin iç siyasetini ve dış ilişkilerini biçimlendiren, kendine özgü nitelikler taşıyan, kapsayıcı bir uluslararası sistemdir⁴⁷.

P. Hirst ve G. Thompson; küreselleşme karşı konulamaz ya da değiştirilemez bir süreç değildir ancak üzerinde önceden düşünülmüş ve tasarlanmış bir ekonomik süreçtir⁴⁸. Küreselleşme bir söylemdir ve aşırı küreselleşmeci taraftarlarınca ileri sürülmektedir. Gerçek anlamda günümüz ekonomik sisteminde çok uluslu şirketlere az rastlanılmakta ve çoğu şirket halen daha ulusal temelli olarak bulunmaktadır. Küreselleşmeye ilişkin olarak ileri sürülen ve ekonomik sistemin getirisi olarak sunulan gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir yatırım ve istihdam akışına sebep olan sermaye hareketliliği gözlenmemektedir⁴⁹. Günümüzde yaşanan süreç 1860'lardan bu yana var olan bir takım farklı uluslararası ekonomi konjonktürlerinden biridir ve hatta, mevcut uluslararası ekonomi bazı yönleriyle 1870-1914 yılları arasında hüküm süren rejimden daha az açık ve daha az

⁴⁵ Oksay, ss.232-232.

⁴⁶ Wikipedia, The Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/The_Lexus_and_the_Olive_Tree (16.01.2010).

⁴⁷ Oksay, ss.232-233.

⁴⁸ The Globalization Website, <http://www.sociology.emory.edu/globalization/debates.html> (19.01.2010).

⁴⁹ Oksay, ss.232-233.

bütünleşmiştir. Uluslararası ticaret, yatırım ve finansal hareketler daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeninde sürmektedir⁵⁰.

Chossudovsky'e göre; küreselleşme süreciyle birlikte dünya çapında yaklaşık 750 kuruluş tarafından kontrol edilen ticari banka ve şirket, dünya ekonomisine yön veriyor duruma gelmiştir. Ulusal ekonomiler birbirine bağlanmış, uluslararası ticaret bütünleşmiş ve dünyanın dört bir yanındaki mali piyasalar hızlı bir şekilde bilgisayar ağları ile birbirlerine eklenmişlerdir. Günümüz küreselleşen dünyasında meydana gelen krizler, daha önce meydana gelen Soğuk Savaş dönemlerine, I. ve II. Dünya Savaşı dönemlerine nazaran artık çok daha karmaşık, çok daha derin izler bırakan ve çok daha fazla kitleleri etkileyen bir süreç olmaktadır. Küresel ekonomik süreçte ulusal devlet kurumları eskiye nazaran daha etkisiz bir konuma gelmiş bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeylerde uygulanan makro ekonomik yönetim biçimleri, yeni bir küresel ekonomik düzenin ortaya çıkmasında temel bir rol oynamaktadır. Gerçekleştirilen reformlar, sermaye birikim sürecini dünya ölçeğinde hem düzenlemekte hem de etkilemektedir. Fakat yapılan bütün bu uygulamalar neticesinde bu bir serbest piyasa sistemi olarak değil, küresel tekeller, mali istikrarsızlıklar, emek sömürüsü ve yoksulluğun küreselleşmesi olarak meydana gelmektedir⁵¹.

Joseph E. Stiglitz'e göre; günümüz dünyasında küreselleşme süreci bahsedildiği gibi bir işlerlik arz etmemektedir. Küreselleşme sürecinde önceleri bahsedilen, sürecin gelişmiş ülke ekonomilerinden gelişmekte olan ülke ekonomilerine doğru olumlu yönde akışkanlıkların olacağı yönündeydi. Bu süreçte bahsi geçen olumlu akışkanlıklar para ve risk eksenliydi. Küreselleşme süreci ile birlikte, sermaye akışının gelişmiş ülkelere doğru gelişmekte olan ülkelere doğru akmasının yanı sıra risk algılamasının da bu durumun tersi doğrultuda akacağı beklenmekteydi. Ancak bugünün dünyasında bahsi geçen para ve risk akışkanlığının sözü edilen yönde seyretmekten çok ters yönde gerçekleştiği görülmektedir. Son birkaç yıldır para, gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere doğru

⁵⁰ Günsel Kırçalıoğlu Ekren, **İktisadi Küreselleşme Süreci İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi; Türkiye Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s.11.

⁵¹ Oksay, ss.232-233.

akmak yerine gelişmekte olan ekonomilerden gelişmiş ekonomilere doğru akmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ekonomiler faiz ve kur riski altındadır⁵².

Bütün bu bahsedilen nedenlerden dolayı uluslararası ticari engellerin kaldırılmasına yönelik, uluslararası ticari anlaşmalar ve küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ekonomilere dayatılan politikalar tekrar ele alınmalı ve gözden geçirilmelidir. Bu sayede küreselleşme, yani serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomilerin daha fazla bütünleşmesi iyi yönde kullanılacak bir güç olabilir⁵³.

Malcolm Waters'a göre; küreselleşen dünyada gezegenimiz tek bir toplum ve kültürden meydana gelecektir. Bu bahsedilen, gezegenimizin tek bir toplum ve kültür olma ihtimaline rağmen muhtemelen bahsi geçtiği şekilde bir harmoniden ve bir bütünlükten bahsedilemeyecektir. Bunun yerine yüksek seviyede farklılaşmış, çok merkezli ve kaos içinde bir toplum eğilimi olacaktır. Organizasyonel bir merkezi hükümet ve zamanla kazanılan, tercih edilen sıkı bir kültürler seti söz konusu olmayacaktır. Söz konusu geçen birleşik bir kültür tamamı ile soyut, farklılıklara ve bireysel tercihlere karşı tolerans gösterebilen bir kültür yapısı gösterecektir. Özellikle kültürel ve sosyal yaşamda aidiyet duygusu kaybolacak ve sınırları olmayan bir toplum oluşacaktır. Küreselleşen dünyada yöresel olana ilişkin olarak insanlar sosyal uygulamaları ve tercihleri önceden kestiremeyeceklerdir⁵⁴.

T. Subaşat'a göre; gelişimini tamamlamış bir dünyada gerçek anlamda küresel bir dünya ekonomik sisteminden ve tek bir ülke ekonomisine benzer bir ekonomik sistemden bahsetmek mümkündür. Tam manası ile bütünsellik arz eden bir tek ekonomik sistemden söz edilmesi halinde ulusal sınırların anlamı kalmayacak, sermaye ve emek dünya üzerinde istediği yere yatırım yapmakta ve yerleşmekte özgür olacaktır. Dünya, genel geçer yasaları olan tek bir devlet görünümü arz eden bir yer halini alacaktır. Böylesi bir durumda ulus devlet ya yok olmuş ya da yerel

⁵² Joseph E. Stiglitz, "Making Globalization Work", **The Economic and Social Review**, Vol:39, No:3, Winter 2008, s.173.

⁵³ Oksay, ss.232-233.

⁵⁴ Waters, s.5.

hükümetler düzeyine indirgenmiş olacaktır. Ulus devletin ideolojisi olarak milliyetçilik yok olmuş, farklılıklar sürmekle birlikte, kültürel ve dinsel yakınlaşma ve hatta ortak bir dünya dili söz konusu olacaktır. Politika küresel düzeyde örgütlenecek, küresel partiler küresel seçimlere katılacaklardır. Sivil toplum örgütleri de küresel düzeyde faaliyet göstereceklerdir⁵⁵.

Bu çerçevede küreselleşmeye yönelik yaklaşımları; aşırı küreselleşmeciler, radikaller ya da diğer bir ifade ile hiperglobalistler, kuşkucular diğer bir ifade ile şüpheciler ve üçüncü son olarak da dönüşümcüler olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Bu yaklaşımlar izleyen bölümde incelenmiştir.

1.2.1. Aşırı Küreselleşmeciler

Küreselleşme süreci yeni bir dünya düzeni meydana getirmektedir. Bu yeni düzende sınır ticareti ve üretim hız kazanmış durumdadır. Ayrıca bu, devletlere biçilen rolün değişmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Dünya genelinde hız kazanan ticaret nedeniyle ulus devletler artık kendi ekonomilerini kontrol edemez duruma gelmişlerdir⁵⁶. Küreselleşmenin vardığı bugünkü boyutları itibari ile ulus devletin sonu olduğunu ileri sürmektedirler⁵⁷. Sanayi devrimi ile gelişen uygarlığın bir ürünü olan ulus devlet önemini yitirmiştir. Küresel piyasaların artık, politikanın yerini aldığını, çünkü piyasa mekanizmasının hükümetlerden çok daha rasyonel çalıştığını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda, küresel piyasanın gelişimi ile birlikte toplum içinde daha yüksek bir rasyonaliteye ulaşılmaktadır. Uygulanan ulusal politikalar yerel ölçekte halen daha etkili olsalar bile, küresel ekonomik sisteme etki edebilecek güce sahip değildirlere. Bu nedenlerden ötürü dünyada farklı ülkelerde yaşayan insanlar eskiye nazaran çok daha az politika ile ilgilenmektedirler⁵⁸. Piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür. Bu gelişen süreçte dünya toplumunun, geleneksel ulus devletin yerini almakta olduğunu ya da alacağını ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başlayacağını ileri sürmektedirler. Ancak bu grup

⁵⁵ Ekren, s.11.

⁵⁶ Giddens, s.58.

⁵⁷ Karabıçak, s.116.

⁵⁸ Ali Esgin, "Ulus Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, Yıl:Aralık 2001, s.188.

içerisinde yer alan düşünürler homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin; bu grup içerisinde yer alan neo-liberal görüşü savunanlara göre; devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel özgürlüğün başarısından memnuniyet duyarlarken, aynı grup içinde yer alan neo-marksistler ya da radikaller olarak adlandırılan grup ise; çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedir. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünce konusunda hem fikirdirler⁵⁹.

Bütünleşmiş ve dış rekabete açılmış küresel bir ekonomiden beklenen, ekonomik verimliliğin artması, mal ve hizmetlerin sayıca daha fazla çeşitlenmesi, kalitenin artması ve fiyatların düşmesi olduğu gibi, ayrıca teknolojik ürün çeşitliliği konusunda yenilikler yapmaktır. Roberts'ın ifadesi ile zenginliğe giden yol, dünya ekonomik sistemi ile bütünleşmek, karşılaştırmalı üstünlükler temelinde uzmanlaşmak ve buna göre ticaret yapmaktır. Siyasi anlamda ise dünya ile bütünleşmekten kastedilen; çoğulcu demokrasi, sivil yönetim, özgürlükler ve insan hakları konularında evrensel standartların yakalanmasıdır. Söz konusu bu bütünleşme süreci ile küreselleşen dünya ekonomik sisteminde kaybedenler kadar kazananlar da olmaktadır⁶⁰. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen yeni bir işbölümü yükselmekte, diğer taraftan da Kuzey ve Güney yarımküre arasında artan bir anakronizmin varlığına vurgu yapılmaktadır. Küreselleşme, kazananlar ve kaybedenler arasındaki kutuplaşmayı oluşturan küresel ekonomik sistem içerisinde bir birine bağlayıp hafifletilebilir denilmektedir. Fakat neo-marksistler ya da radikallere göre, bu iyimser yaklaşım değişim olarak adlandırılmaz. Oluşmakta olan küresel ekonomik sistem, hem uluslararası alanda hem de ulusların kendi içinde eşitsizlikler meydana getirmektedir⁶¹.

⁵⁹ Veysel Bozkurt. **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, Bursa, Ekim 2000, s.19.

⁶⁰ Mehmet Kaya, "Küreselleşme Yaklaşımları", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:13, Yıl:2009, s.5.

⁶¹ Necmettin Özerkmen, "Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:1 Yıl:2004, s.136.

Küreselleşme süreci ile birlikte, dünya çapında küresel bir iş bölümünden bahsedilir hale gelinmiştir. Küresel iş bölümü sayesinde, üretim küresel bir strateji ile örgütlenerek, dünyadaki bütün bölgelere sermaye yoğunluğu ve sektörel dağılımı dengeli bir sisteminin yayılacağı belirtilmektedir. Bu uluslararası iş bölümü sayesinde üretim bütün dünyada emek ve sermayenin en etkin bileşimini sağlayacak şekilde bölümlere ayrılmış olacaktır. Bütün dünyada gerçekleşmeye başlayan bu yeni küresel çaptaki uluslararası iş bölümü nedeniyle gelişmiş ülkeler yapısal işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle aşırı küreselleşmeciler, gerçekleşmekte olan küresel sistemin daha eşitlikçi bir yönde değişim meydana getirdiğini ileri sürmektedirler⁶².

1.2.2. Şüpheciler

Diğer bir ifade ile kuşkucular olarak adlandırılan bu grup küreselleşme karşıtıdır. Aşırı küreselleşmeci grup düşünürlerinin yaklaşımlarına karşı çıkmaktadırlar. Onların savundukları düşüncelerin gerçekte sığ ve temelsiz olduğunu ileri sürmektedirler. Bu grup, küreselleşmeye ilişkin her konuya karşı temkinli ve kuşku içerisinde yaklaşmaktadır. Yaşadığımız bugünün dünyasında bahsedilen hiçbir şeyin yeni olmadığını, 19. yüzyıl imparatorluklarını örnek göstererek açıklamaktadırlar. Buna göre, 19. yüzyılda imparatorlukları, uluslararası alanda birbirlerine iktisadi ve siyasi olarak daha fazla bağıydılar. Ayrıca bu dönemde de önemli derecede para ve mal hareketi söz konusu idi. Günümüz dünyasında iddia edildiği gibi ticaret ve yatırım anlamında tek bir küresel pazarın olduğu savına da karşı çıkmaktadırlar. Bugün halen daha bir çok ülkenin oldukça katı bir biçimde uygulamış olduğu ulusal sınır kontrollerine karşın, 19. yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını ileri sürmektedirler. Bu nedenle, küreselleşme süreci ile birlikte bugün yapılmaya çalışılan, ulusal sınırların kaldırılarak, bütünleşik tek bir dünyaya doğru ilerlendiği savına karşı çıkmaktadırlar. Bunun aslında günümüzden sadece 100 yıl öncesine geri dönüşten başka bir şey olmadığını ileri sürmektedirler. Bu grubun içerisinde P. Hirst ve G. Thompson gibi ünlü düşünürler de yer almaktadır. Onlara göre de dünyamız, bugünün küreselleşme sürecinde meydana

⁶² Kaya, s.6.

gelen olumlu, olumsuz ekonomik deneyimleri ve tecrübeleri daha önce yaşamıştır. Şüphecilere göre küreselleşme sürecine karşı pasif bir cevap verilmemelidir. Onlara göre küreselleşme diye adlandırılan bu olgunun amacı minimal devleti ve hükümeti meydana getirebilmektir. Küreselleşme; devlet harcamalarında kesinti yapmak isteyen serbest piyasa görüşünü savunan çevrelerce ileri sürülen bir görüştür⁶³.

Küreselleşme kavramından bu kadar çok bahsedilmesinin nedeni, günümüz dünyasının ideolojisi halini almış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sürecin ekonomik ya da teknolojik ilerlemelerin sonucunda ortaya çıkmasından ziyade, bir ideolojik tutum olduğunu ileri sürmektedirler⁶⁴.

Küreselleşme süreci beklenilmeyen umulmadık bir süreç değildir. Bu süreç, aşırı küreselleşmeci grup tarafından abartılarak bir efsane haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişe göre, günümüzde daha az bütünleşmiş bir durum sergilemektedir. Ayrıca, günümüz dünyasında gerçekleşen bölgeselleşme süreci küreselleşme sürecinde gerçekleşen bir ara istasyon değil, aksine küreselleşme sürecine alternatif bir durumdur. Bu çerçevede, dünya bahsedildiği gibi bütünleşmiş bir küresel uygarlığa gitmek yerine, bölgeselleşme yani bloklaşma şeklinde gerçekleşen bir bölünmeye doğru gitmektedir. Bu süreç bir bütünleşmeyi değil, aksine farklı kültürler, farklı uygarlıklar veya hatta bölgeler arasında yeni çatışmaları gündeme getirecektir⁶⁵.

Aşırı küreselleşmeci grup içerisinde yer alan ve neo-liberal görüşü savunan düşünürlerin bahsettiği gibi bir tek küresel uygarlığın doğmayacağını, bunun aksine yaşanan eşitsizlikler neticesinde kökten dinciliğin ya da saldırgan aşırı bir milliyetçiliğin ortaya çıkacağı görüşünü savunmaktadırlar⁶⁶.

Bu grup içerisindeki bazı düşünürler, küreselleşme ile dünya ekonomisinin küresel bir boyut kazandığı fikrine karşı çıkmaktadırlar. Günümüz dünyasının sahip

⁶³ Erdem, s.396.

⁶⁴Küreselleşme;Kavram, Gelisim ve Yaklaşımlar ,
http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1659 (21.01.2010).

⁶⁵ Bozkurt, s.22.

⁶⁶ Özerkmen, s.137.

olduğu ekonomik durum ve uluslararası artan ekonomik ilişkiler eskiden de olduğu gibi gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır ve bu mevcut durum uzun zamandır değişmemiştir⁶⁷.

Ulusal devlet, günümüzde halen daha kilit bir rol üstlenmektedir. Çünkü, ekonomik sistem içerisinde etkinliği ve düzeni koordine eden önemli bir unsurdur ve çok önemli ticaret anlaşmalarına ve ekonomi politikalarına imza atmaktadır⁶⁸.

1.2.3. Dönüşümcüler

Giddens'e göre, küreselleşme, çağdaş toplumları şekillendiren değişimin arkasındaki unsurdur. Küresel düzenin şekil değiştirmesinin yanı sıra eskiye ait çoğu şeyin bugün halen daha korunmakta olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin; devletler arası bağıllık oranı artmasına karşın, devletler bugün dahi kendi güçlerini korumaktan vazgeçmek istememektedirler⁶⁹. Devlet, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren, hızlı, sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç unsurudur. Küreselleşme süreci ile birlikte ekonomik ilişkiler anlamında bir uluslararası ya da iç işler ayrımı söz konusu değildir. Artık yüz yıl öncesine göre değil, sadece 30-40 yıl öncesine göre bile çok daha farklı bir dönemde yaşadığımızı ifade etmektedir. Buna göre, önceki dönemlere nazaran küresel pazar artık günümüz dünyasında çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar yapısı sergilemektedir. Ülkeler arası karşılıklı alınıp satılan, ticarete konu olan malların miktarı günümüz küresel dünyasında 19. yüzyıl dünyasına kıyasla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ancak, bu söz konusu süreçten çok daha fazla önemli olan konu ise ekonomilerin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağımlı hale gelmeleridir. Bu bağımlılıkta; bilgi, iletişim, eğlence, elektronik ve finans hizmetleri ekonomiler içerisinde en önemli sektörler halini almıştır. İletişim araç gereçlerinde yaşanan teknolojik devrim sayesinde, günümüzde insanlar anında haberleşme ve iletişim kurma olanağına sahiptirler. İletişim devriminin sağlamış olduğu olanaklar sayesinde eski yapılar, tabular, görüş ve düşünceler yıkılmaya, eski

⁶⁷ Oksay, s.234.

⁶⁸ Giddens, s.58.

⁶⁹ Giddens, s.59.

alışkanlıkların yerini yeni öğretiler ve düşünceler almaya başlamıştır. Ayrıca bu iletişim devriminin sağlamış olduğu bir diğer imkan ise, günümüzde dünyanın neresinde olursa olsun farklı kültür ve coğrafyalardan insanlar arasında iletişim ve etkileşim olanağına sahip olmuşlardır.

Held ve Mc Grew'e göre; küreselleşme, ekonomik, politik, askeri ve kültürel gücün yeniden şekillenmesi ve yeniden organizasyonunu da içeren bir kavram niteliğindedir. Dönüşümcülere göre küreselleşme tartışmaları bu kavrama ilişkin olarak; güç sorusu, bu kavramın şekilleri, kıstasları, organizasyon yapısı, dağılımı ile ilgili olmalıdır. Küreselleşme kavramı, sadece ekonomik bir durum olarak değil, aynı zamanda devletler üzerinde göstermiş olduğu farklı etkiler nedeni ile çok boyutlu bir kavram ve çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmalıdır⁷⁰.

Dönüşümcüler savundukları görüşleri itibari ile şüphecilerden ziyade, aşırı küreselleşmeci gruba daha yakın durmaktadırlar⁷¹.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, dönüşümcülerin hem aşırı küreselleşmeci grubun savı olan, küreselleşme süreci ile birlikte egemen unsur olan ulus devletin sonunun geldiği iddialarına, hem de küreselleşmeye karşı olan şüphecilerin, küreselleşme süreci ile aslında hiçbir şeyin değişmedi tezine karşı çıkmaktadırlar⁷².

⁷⁰ Oksay, s.234.

⁷¹ Bozkurt, s.22-23.

⁷² Bozkurt, s.23.

Tablo 1: Aşırı Küreselleşmeciler, Şüpheciler ve Dönüşümcüler Arasındaki Farklar

	Aşırı küreselleşmeciler	Şüpheciler	Dönüşümcüler
Yeni olan	Küresel bir çağ	Ticaret blokları geçiş dönemlerden daha zayıf	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı	Yoğun ve derin bir küreselleşme
Ulusal Hükümetlerin Gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor
Küreselleşmenin İtici Gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma Kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim Motif	McDonalds, Madonna v.s	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun değişimi
Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel Yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlık çatışması	Karşılıklı bağımlılık : küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletinin sonu	Uluslararasılaşma devletinin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletinin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

Kaynak: Habtemitoğlu, s.24.

Bu üç grup içerisinde yer alan düşünürlerin savundukları görüşler incelendiğinde, aralarındaki ana farklılığı oluşturan unsurların başında olgulardan ziyade, temsil ettikleri dünya görüşlerinin yer aldığı görülmektedir⁷³.

Küreselleşmeye ilişkin tartışmalar daha henüz başlamamışken temelde evrenselci bir tutum sergileyen ve kendilerini bu evrenselci yaklaşım içerisinde ifade eden Liberaller ile bazı Marksist düşünürler küreselleşme sürecini, mevcut yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Ancak küreselleşme sürecinin Marks'ın savunduğu “bütün dünyanın işçileri birleşin” görüşü çerçevesinde oluşmasından ziyade küreselleşme sürecinin kapitalist piyasa ekonomisi

⁷³ Habtemitoğlu, s.25.

çerçevesinde hayat bulması neo-liberal görüşü savunan düşünürleri ön plana çıkarmıştır. Ancak, çok farklı iki görüşü savunan neo-liberal düşünürler ile neo-marxist düşünürler buna rağmen asgari müşterek noktada buluşarak ulus devletin aşıldığı ve küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki aşırı küreselleşmeci bir yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadırlar.

Küreselleşme sürecine karşıt görüşlerde bulunan şüpheciler ise, ulusal devletlerin ve egemenliğin bu süreç içerisinde daha da güçlendiği görüşünü savunmaktadırlar. Bu grup içerisinde kapitalizme ve piyasa mekanizmasına tepkileri ile tanınan sol gruplar yanında, ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi ve sağ eğilimli düşünürlerde yer almaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte günümüzde ideolojik kamplaşmalar olmakta ve bu bölünmeler küreselleşme kavramı üzerinden beslenerek ayrışmalara neden olmaktadır. Bu ayrışma sürecine bakıldığında entelektüel ve siyasal bölünmelerin sağ ya da sol ayrımına göre değil, küreselleşme sürecinden yana olanlarla, eski ulus devlet görüşünü savunanlar arasında olacaktır şeklindeki öngörü, günümüz tartışmalarına bakıldığında doğrulanmaktadır.

Dönüşümcüler ise; reel politiğe yakın duran bir çizgide yer almaktadırlar. Küreselleşme karşıtı duruş sergileyen bazı entelektüeller, iktidarların gerçekleri karşısında dönüşümcü düşünürlerin yer aldığı ve savunduğu bir takım politikaları desteklemektedir⁷⁴.

1.2.4. Dünya Sistemi Yaklaşımı

Bu yaklaşımın en önde gelen savunucularından biri Wallerstein'dır. Wallerstein dünyayı tek bir ekonomik sistem olarak ele alır⁷⁵. Küreselleşme, 20. yüzyılda kapitalist sisteminin bütün dünyaya yayılmasıyla sona eren bir süreçtir. Dünya sistemi, kapitalist sistemin temel unsurlarına sahip olduğundan küreselleşme

⁷⁴ Habtemitoğlu, ss.25-26.

⁷⁵ Rana Eşkinat, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, Haziran 1998, s.33.

denen süreç yeni bir olgu değildir. Sınırları, yasaları belli olan, birbirine bağlı devletlerin tarihsel ve sosyal sistemidir⁷⁶. İçerisinde bulunulan toplumların ya da ulusların kendi içlerindeki ilişkilerinden ve sosyal süreçlerinden bağımsız bir gelişme kapasitesine sahiptir. Wallerstein'nın bahsetmiş olduğu dünya sisteminin özellikleri ise;

- Sistem dışında oluşan gelişmelerden etkilenmez ve içsel gelişim dinamiklerine sahiptir.
- Sistemi oluşturan toplumlar arasında iş bölümü mevcuttur ve maddi olarak kendi kendilerine yeterlidirler.
- Sistem içerisinde dünyayı oluşturduğu varsayılan çok sayıda farklı kültürü de içerisinde barındırır.

Dünya Sistemi üç farklı bakış açısı ile ele alınmaktadır. Bunlar sırası ile;

- Dünya imparatorlukları; farklı kültürlerin tek bir devlet hegemonyası altında birleşmesidir. Örneğin, eski çağlarda kurulmuş olan Eski Mısır, Eski Roma, Eski Çin, Moğol Hindistanı, Feodal Rusya, Osmanlı İmparatorluğu gibi dünya imparatorlukları.
- Dünya Ekonomileri; tek bir kültürü bünyesinde barındıran çok sayıda ulus devletin ortak bir ekonomik sistem altında bir araya gelmeleridir. Günümüzde dünya ekonomilerine tek örnek olarak kapitalist ekonomi altında bir araya gelen modern dünya sistemi gösterilmektedir.
- Son olarak da Dünya Sosyalizmi; buna göre ulus devletin ve kapitalizmin ortadan kalkarak yerini çok sayıda kültürün tek bir siyasi ve ekonomik sistem içerisinde bir araya gelmesi düşüncesidir⁷⁷.

Wallerstein modern dünya sistemi olarak ele alınan Avrupa sistemini ortaçağdan günümüze kadar olan süreçte incelemiştir. Buna göre, modern dünya sisteminin başlangıcı 1500'lü yıllara dayanmaktadır. Batı Avrupa'da meydana gelen

⁷⁶ Ekren, s.12.

⁷⁷ Eşkinat, ss.33-34.

uzun dönem feodalizm krizi o dönemdeki teknolojik yeniliklere ve yeni pazarların doğmasına boyun eğmek durumunda kalmıştır. Ürünlerdeki gelişim ve teşvikler uzun mesafeli ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamış ve bu durum Avrupa'nın dünyanın diğer yerlerine uzanmasına olanak sağlamıştır. Gelişmiş bir askeri güç ve ulaşım araçlarında meydana gelen yenilikler Avrupa'nın servet birikimine olanak sağlarken, dünyanın diğer bölgeleri ile ekonomik ilişkiler kurmaya olanak sağlamıştır. 16. yüzyıl boyunca Avrupa'da, hem mesleğe dayalı hem de coğrafik olarak bir bölünmeden söz edilebilir. Buna göre; merkez ülkelerde sermaye yoğun, çevre ülkelerde düşük vasıflı emek yoğun ve hammadde üretimine dayalı bir ayırım söz konusu olmuştur. Bu söz konusu eşitsizlik kaçınılmaz bir şekilde merkez ve çevre ülkeler arasında gelişim farklılıklarına neden olmuştur. Ancak yarı çevre olan bazı bölgeler bu eşitsizliğin derinleşmemesini sağlamışlardır. Merkez ülkeler kapitalist ekonomik sistemi korumak için oluşan karları monopol konumundaki üreticilere yönlendirmişler ve bu sayede var olan hiyerarşik yapının da korunmasını sağlamışlardır. Bununla birlikte bir tek ülke söz konusu sistemde baskın değildir⁷⁸.

Merkez ülke, çevre ülke ve yarı çevre ülkeler bağlamında ele alınan açıklamalara değinecek olursak; devlet, kapitalizmin neden olduğu maliyetlere ve sosyal problemlere çözüm getirerek, kapitalizmin istikrarlı bir şekilde devam etmesine yardımcı olmaktadır. Kapitalizmin neden olduğu sınıflar arasındaki farklılaşma devlet ölçeğine taşınmakta ve modern dünyada üç farklı devlet türü meydana gelmektedir⁷⁹.

- Zengin çevre ülkeleri; ulusal kültüre entegre olmuş, güçlü yapısı ve sistem içinde hakim devlet yapısına sahip ülkelerdir. Günümüzde bu ülkelere örnek; AB içerisinde yer alan ülkeler, ABD ve Japonya'dır.
- Çevre ülkeler ise, fakir ve ekonomik yapısı itibari ile merkez ülkelere bağımlı konumdadır. Bastırılmış bir kültüre ve zayıf devlet yapısına sahiptirler. Çevre ülkelere örnek; Asya, Afrika ve Latin Amerika Ülkeleri'dir.

⁷⁸ The Globalization Website.

⁷⁹ Eşkinat, s.35.

- Yarı çevre ülkeler ise; tek mallı ya da düşük teknolojili bir ekonomiye sahip ülkelerdir. Bu ülkeler ekonomik yapısı itibari ile merkez ülkelerine yarı bağımlıdırlar. Devlet yapısı itibari ile de orta derecede güçlüdürler. Bu grup içerisinde yer alan ülkeler ya gerileme durumunda olan eski merkez ülkeleri ya da çevre ülkelerden merkeze aday olan ülkelerdir. Bu gruba örnek ülkeler; Petrol üreten ülkeler, eskiden Doğu Bloku içerisinde yer alan ülkeler, Genç Kaplanlar olarak adlandırılan Güney Doğu Asya ülkeleri bu grup içerisinde yer almaktadır.

Bu gruplar içerisinde yer alan ve farklı güçlere sahip ülkeler arasında iş bölümü söz konusudur. Zengin çevre ülkeleri daha çok sermaye gerektiren ve beceri gerektiren üretim faaliyetlerinde üretim yaparken, yarı çevre konumundaki ülkeler ise merkez ve çevre ülkeler arasında meydana gelebilecek olan kutuplaşmaları engellemektedir⁸⁰.

Dünya sistemi yaklaşımına göre, küreselleşme süreci kapitalizm ile başlamıştır. Aynı zamanda kapitalizm bu sistemin dinamiğidir. Bu nedenle, kapitalist sisteme karşı geliştirilen alternatif yaklaşımlar aynı zamanda küreselleşme karşıtı olarak algılanmaktadır.

1.2.5. Dünya Yönetimi Yaklaşımı

Küreselleşme, dünya medeniyetinin oluşumudur. Dünya 19. yüzyılın ortalarından bu yana örgütlenen kurumsal ve kültürel düzeni ile devletlere, organizasyonlara ve bireylere şekil veren evrensel uygulanabilir modellerden oluşmaktadır.

Bu sistem bir dizi kurallar bütününden meydana gelir ve bu kurallar bütünü model olarak adlandırılmaktadır. Dünya yönetimi, merkezi bir aktör yerine, ulus devlet için sorumlu ve otoriter aktörlüğü tesis eder. Model olarak adlandırılan kurallar bütünü ise, söz konusu aktörlerin otoriteleri için kaynak teşkil eder. Kültürel

⁸⁰ Eşkinat, s.35.

bir model oluşturma çabası, farklı devletler arasında önemli ölçüde kurumsal benzerlikler meydana getirir. Dünya topluluğu modeli, kültür ve ortaklık kanalı ile ulus devletlerin kimliklerini, yapılarını ve davranışlarını dünya ölçeğinde şekillendirir.

Dünya yönetimi sisteminin kökleri Ortaçağ Hıristiyanlık dünyasına kadar uzanır. 19. yüzyıl sonu ise, devletlerin sınırlarının çizildiği ve ulus üstü kuralların hazırlandığı birçok organizasyon ile yoğun bir şekilde dünya yönetimine ilişkin yeniliklerin olduğu bir dönemdir. 1945 sonrasında, dünya kültürü çok sayıda uluslararası organizasyonun faaliyeti ile yayılmıştır. II. Dünya Savaşı felaketi, ulusal olarak organize edilen kalkınma çabaları ve küresel adalet modelinin oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Soğuk Savaş ise, küresel ölçekte insani kalkınmaya zorlamıştır.

Bu düzenin ilkelerini uygulayanlar ve katkı sağlayanlar ise; uluslararası devletler organizasyonu, Birleşmiş Milletler gibi, ulus devletler, çok çeşitli alanlarda gönüllü birlikler, bilim adamları ve profesyonellerdir.

Küresel yönetim ilkelerinin oluşturulmasında sürecin işleyişinin aşağıdaki gibi olması beklenmektedir;

- Devletsiz dünya topluluğunda, medeniyet tek bir otorite tarafından kontrol edilemez. Böyle bir özel kontrolün olmaması yenilik için alan oluşturur.
- Benzer devletlerin benzer amaçlar peşinden koşması rekabete yol açarken, daha fazla sayıda kurumun benzer kaynaklar gerektiren, benzer çıkarların peşinden koşması ise daha fazla sayıda kurumun çatışma içine girmesi anlamına gelir.
- Dünya topluluğu bireyleri, devletleri, çıkar gruplarını, uluslararası organizasyonları meşrulaştırır. Bu söz konusu aktörler çatışma içinde olacaklardır. Bu çatışmayı önlemek amacı ile farklı çözümler üretilmesi dünya medeniyeti modelinin çeşitlenmesini sağlayacaktır.

- Dünya medeniyeti standartları, küresel entegrasyon ve kurallara uyma konusunda güçlü beklentiler doğuracaktır. Bu nedenle bireylerin, şirketlerin veya devletlerin bu standartları örneğin; işkence, atıklar, yozlaşma gibi konularda bozmaları, küresel sosyal tepkilerle karşılaşmalarına neden olacaktır.
- Sivil toplum kuruluşları söz konusu değişimde itici güç unsuru olabilirler.
- Sistem içerisinde aktörler arasındaki çatışmalar olağan karşılanırken, bu çatışmaların sonlanması için gerekli çözümlerin yine sistem içerisindeki aktörler tarafından bulunacağı ileri sürülmektedir⁸¹.

1.2.6. Dünya Kültürü Yaklaşımı

Bu yaklaşımın öncülerinden olan Robertson küreselleşmeye kültürel bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Ona göre, küreselleşmenin ana unsurları; ulusal toplumlar, bireyler, dünya toplumları sistemi/uluslararası ilişkiler ve insanlıktır. Küreselleşme süreci bir yandan dünyanın küçülmesini sağlarken, bir yandan da bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Küreselleşme dünyanın tek bir mekan olarak algılanmasına olanak tanır⁸². Ancak bu küresel teklik yani “tek bir mekana küçülme” yalın bir örneklik anlamına gelmez. Bu olgu insanların farklı yaşam düzeylerinin birbirleriyle konuşur hale geldiği karmaşık toplumsal ve fenomenolojik bir durumdur. Diğer bir yaklaşımla küresel insanlık durumudur. Tek mekanda farklılıkların kendilerini koruyarak bir arada bulunabilmesi küreselleşen dünyada yaşanan bilinç düzeyinin artması ile mümkün olmuştur. Bu, post-modern kavramı ile ilişkilendirmektedir. Post-modern dönemle birlikte toplumlar, ulusal ve uluslararası örgütlenmeler, alt toplumlar ile etnik guruplar, toplum içi guruplar ve bireyler kültürel anlamda daha fazla baskı altına alınmaktadır, ancak bunun da ötesinde post-modernizm toplumsal ve kültürel bir sistem halini almıştır⁸³.

⁸¹ Ekren, ss.14-16

⁸² Sezgin Kızılcılık, **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003, s.65.

⁸³ Balcı, s.28.

Robertson küreselleşmenin kat ettiği yolu 5 aşamada ele almaktadır: ⁸⁴

1. Oluşum Dönemi (Avrupa 1400 - 1750);

- Hıristiyan dünyasının çözülmesi ve devlet topluluklarının ortaya çıkması,
- Evrensel Katolik Kiliselerinin kurulması,
- İnsanlık ve birey ile ilgili genellemelerin geliştirilmesi,
- Dünyada ilk haritalarının çizilmesi,
- Güneş merkezli dünyanın algılanması,
- Batıda evrensel takvimin kullanımının yaygınlaşması,
- Küresel keşiflerin yapılması,
- Sömürgeci faaliyetlerin artması.

2. Başlangıç Dönemi (Avrupa 1750 - 1875)

- Ulus devletlerin kurulması,
- Uluslararası resmi diplomatik ilişkilerin artması,
- Vatandaşlık ve pasaport kullanımının yaygınlaşması,
- Uluslararası sergi, haberleşme ve ulaşım anlaşmalarının gerçekleştirilmesi,
- Uluslararası yasal kongrelerin düzenlenmeye başlanması,
- İlk Avrupalı olmayan ulus devletlerin doğuşu,
- İlk uluslararasılık ve evrensellik fikirlerinin yaygınlaşmaya başlaması.

3. Kalkış Aşaması (1875 - 1925)

- Dünyanın, dört küresel referans noktası olan; ulus devlet, birey, uluslararası toplum, tek insanlık kavramlarına göre algılanmaya başlanması,
- Uluslararası haberleşme, spor ve kültürel bağların giderek artması,
- Küresel takvimin uygulanması,
- I. Dünya Savaşının yaşanması,
- Kitleli uluslararası göçler ve bunlara getirilen kısıtlamaların artması.

⁸⁴ Eroğlu, Albeni, ss.46-48.

4. Hegemonya için Savaş Dönemi (1925 - 1969)

- Milletler cemiyetinin kurulması,
- II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın yaşanması,
- Savaş suçları ve insanlığa karşı işlenen suç kavramlarının oluşması,
- Atom bombasının evrensel nükleer tehdit olarak algılanması,
- 3.dünyanın ortaya çıkış koşullarının doğması.

5. Belirsizlik Dönemi (1969 -1992)

- Uzay keşfi,
- Post-materyalist değerler ve hakların doğması,
- Cinsiyet tercihinine, soya, ırka ve milliyete bağlı dünya toplumlarının oluşması,
- Çok daha karmaşık ve akıcı uluslararası ilişkilerin meydana gelmesi,
- Küresel çevre problemlerinin farkına varılması,
- Uzay teknolojisi ile küresel, kitlesel medya (uydu, internet vs.) kullanımının yaygınlaşması.

Günümüz küreselleşme süreci uluslararası ilişkilerin daha fazla artması nedeni ile diğer dönemlerden ayrılmaktadır. Günümüzde iş adamlarından çevrecilere herkes dünyanın bir bütün olarak algılanması gerektiğini ve bu doğrultuda yapılanması gerektiğini vurgulamaktadır. Küreselleşmenin olumlu ya da olumsuz olacağı şeklinde bir yaklaşımda bulunulamaz. Küreselleşmenin ahlaki yönü insanlara bağlıdır. Dünyanın her hangi bir yerinde yaşayan insanlar, dünyanın başka bir yerinde yaşayan insanları artık etkileyebilmektedir. Ancak bu söz konusu ilişkilerin her zaman olumlu olacağını söylemek oldukça güçtür.

1.2.7. Diğer Yaklaşımlar

Bütün bu yukarıdaki açıklamaların yanı sıra diğer yaklaşımlar başlığı altında ele alınabilecek bazı yaklaşımlar aşağıda incelenmiştir.

İlk olarak inceleyeceğimiz Klasik Görüş'e göre; 18 yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen sanayileşme hamleleri ile bu sanayileşme hamlelerinin doğurmuş olduğu ülkeler üzerindeki etkilerle ilgili görüşler küreselleşme kavramına çağrışım yapmaktadır. Bu görüş doğrultusunda Saint Simon sanayileşme ile birlikte Avrupa'da yaşayan insanların ortak özellikler kazandığını ve insanlar arasında evrensel ilişkilerin doğduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre küçük topluluklar büyük topluluklarla kaynaştıkça çatışmalar azalacaktır.

Klasik teorisyenler içerisinde küreselleşmeye ilişkin en yakın görüşleri ileri süren düşünür Marks olmuştur. Buna göre, burjuva kar elde edebilmek için üretim yapmalı ve ürettiklerinin tamamını piyasada satabilmelidir. Bu nedenle burjuva dünyanın her yerine gidebilmeli ve rahatlıkla mal alıp satabilmelidir. Yakın çağda gerçekleştirilen Amerika'nın keşfi, Asya'ya yeni deniz yollarının keşfi yeni pazarların bulunmasına olanak sağlamıştır. Bütün bu keşiflerin yanı sıra, buhar makinesinin icadı, telefon, telgraf gibi haberleşme araçlarının icadı burjuvanın yakalamak istediği fırsatlara olanak sağlamıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından eskiden söz konusu olan kendi kendine yetebilirlik, yerini uluslararası karmaşık ilişkilere bırakmıştır. Bu değişim sadece mal ve hizmetlerle sınırlı kalmamış, kültürel ürünler olan fikir ve bilgi alış veriş de aynı ölçüde değişime uğramıştır.

Toplumsal Evrim Sonucu Küreselleşme adlı yaklaşımın taraftarları toplumlar arası benzeşme tezini ileri sürmektedirler. Sanayileşmiş ve sanayileşmemiş toplumların giderek artan ölçüde birbirlerine benzediklerini ileri sürmektedirler. Bu söz konusu benzeşmenin itici güç unsuru ise sanayileşmedir. Sanayileşmede kullanılan ileri üretim teknolojisi toplumsal sistemin de bu ileri teknolojiye adapte olmasını gerektirmektedir⁸⁵.

⁸⁵ Eroğlu, Albeni, ss.41-43.

Teknolojik gelişmeler toplumsal hayatın bir çok yönünü etkiler. Teknolojik gelişmeler sonucunda coğrafyalar önemini yitirirken, uluslararası ekonomi mekandan bağımsız olarak zamana bağlı olacaktır. Bu gelişmeler neticesinde ulus devletlerin yok olacağı ileri sürülmektedir.

Bir diğer yaklaşım olan Kapitalist Yayılma Sonucu Küreselleşme'ye göre; günümüzde yeryüzünde 200'ü aşkın ülke yer almaktadır. Bazı devletler bir takım kriterler açısından değerlendirildiğinde daha gelişmiş ve güçlüdür. Dünyadaki bütün ülkelerin hedefi yüksek yaşam kalitesine ulaşmaktır. Ancak bazı ülkeler bu yaşam kalitesine ve standardına ulaşmada bazı güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Kimi ülkeler gelişmiş ülkelerin yolunu izlerken kimi ülkelerde alternatif yollar denemektedir. Dünyadaki bütün ülkeler yaşam kalitesi olarak belirlenen hedefe ulaştıklarında ülkeler arası farklılıklar ortan kalkmış olacak ve tek olan dünya kaynakları insanların ortak çıkarı için kullanılacaktır.

Bu görüşe ilişkin dünyayı tek bir ekonomik sistem olarak ele alan Sklair'e göre uluslararası sistem kapitalizm tarafından şekillendirilmektedir. Uluslararası uygulamalar üç şekilde ele alınır bunlar; ekonomik, politik ve kültürel uygulamalardır. Ekonomik uygulamalarda hakim güç çok uluslu şirketler iken, politik uygulamalara uluslararası kapitalist sınıf ve kültürel uygulamalara da tüketim kültürü hakim unsurdur. Sklair'e göre küresel kapitalist sınıf ekonomik uygulamaları dünyaya dikte etmekte ulus devletlerden daha güçlüdür⁸⁶.

Son olarakta Post-Modern Yaklaşım taraftarlarına göre; Post-modernizm ile küreselleşme arasındaki ilişki zaman ve mekan kavramlarına dayalıdır. Zaman ve mekan kavramlarının evrenselleşmesi ile birlikte de zaman kavramı mekan kavramını yok etmektedir. Zaman mekandan kaynaklı kısıtlamaları yok ederek yeniden şekillenmekte, mekan da zamandan kaynaklanan kısıtlamalardan kurtulmaktadır. Bu durum zamanın kısılmasını ve mekanın daralmasını temsil etmektedir⁸⁷. Dünya üzerindeki iki nokta artık çok daha kısa bir zamanda kat edilebilmektedir. Harvey bu süreci dünyanın farklı zamanlarına ait haritalar ile

⁸⁶ Eroğlu, Albeni, ss.41-43.

⁸⁷ Eroğlu, Albeni, s.49.

açıklarken daha ileri bir tarihte çizilen haritanın bir önceki dönem haritasına göre daha küçük olduğunu belirtmekte ve bunun haritalar üzerinde mesafelerin ulaşım cinsinden gösterilmesi ile ifade etmektedir. Örneğin 1960'lı yıllarda çizilen bir dünya haritası 16. yüzyılda çizilenin ellide biridir⁸⁸.

Zaman ve mekana ilişkin değişim kısa bir süreci kapsarken ani ve kısa patlamalarla ortaya çıkmakta ve dünyanın değişimi ile daha da belirsizleşmektedir. Bu patlama konusuna örnek olarak 1970'lerde meydana gelen kitlesel üretim sisteminin krize girmesi verilebilir. Sistem verimli bir şekilde çalışırken işçilerin yerini makineler almaya başlamıştır. Fakat üretim artışının yanı sıra işsizliğin artması ve bu nedenle talebin daralması sistemi baskı altına almıştır.

Tüketici piyasaları doymuş, arz-talep dengesizliği meydana gelmiş ve hükümetler söz konusu gidişata müdahale etmekte yetersiz kalmışlardır. Bunun sonucunda merkez bankası devreye girerek para basılmıştır. Ancak para basımı çözüm getirmemiş aksine yüksek enflasyon sorununa neden olmuştur. Enflasyon krizi, kitlesel üretim sisteminin katılığının aşılmasını gerekli kılmıştır. İşçilerin istihdamında daha esnek bir politika benimsenmiş, aynı işçinin farklı konularda beceri kazandırılması yoluna gidilmiştir. Finansal piyasalarda küreselleşme eğilimi artarken, uzun dönemli uluslararası ilişkiler kurularak farklı piyasa merkezleri oluşturulmuştur. Bunların sonucunda sermaye piyasaları küreselleşirken, küresel borsa, future, swap işlemlerinin dünya üzerindeki hareketliliği artmıştır. Böylece para ve kredi arzı için tek bir dünya piyasasının oluşturulması sağlanmıştır.

Günümüz dünyasında finansal sistemin yapısı son derece karmaşık bir hal almıştır. Gelişen bilgisayar teknolojisi ile dünyanın her yerine kolaylıkla ulaşabilen sermayedar artık kendisi için dünyanın neresi daha karlı bir yatırım alanı ise sermayesini oraya aktarmaktadır. Bu süreçte tüketim çoğu kesim tarafından talep edilen dünya markaları ile küreselleşirken, üretim maliyet avantajlarına göre yerleşmektedir. Örneğin Levis marka pantolonlar bütün dünya tarafından talep edilirken, üretimi düşük maliyetli olduğu için Filipinler'de yapılmaktadır⁸⁹.

⁸⁸ Eşkinat,, ss.80-81.

⁸⁹ Eroğlu, Albeni, s.50.

1.3. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşmeye ilişkin farklı yaklaşımları ele aldıktan sonra, küreselleşme süreci içerisinde yaşanan gelişmelerden etkilenen alanları incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda küreselleşmenin etkisine maruz kalan alanlar sırası ile politik alan, kültürel alan ve ekonomik alan inceleme konularımız olacaktır.

1.3.1. Politik Alanda Küreselleşme

1940'lı yıllardan başlayan ve 1990'lara kadar geçen dönemde Soğuk Savaş, politik olduğu kadar dünyanın ekonomik olarak da bloklaşmasına neden olmuştur. Bu yıllar arasında dünya üçe ayrılmış durumdaydı:

- Birinci dünya, liderliğini ABD'nin yaptığı gelişmiş ülkelerce oluşturulmuş dünyadır. Bu dünya içerisinde yer alan ülkelerin siyasi yapısını çoğulcu demokrasi meydana getirirken, ekonomik yapı ise piyasa ekonomisine dayanıyordu.
- İkinci dünya olarak adlandırılan ve Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı sosyalist ülkelerin oluşturduğu blokta ise, siyasi yapı tek partili iken, ekonomik yapı ise planlama üzerine kurulu idi.
- Üçüncü dünya olarak adlandırılan ve Bağlantısızlar⁹⁰da denilen blok ise, çoğunluğunu batı ülkelerinin eski sömürgelerinin oluşturduğu ve belirli bir liderin olmadığı ülkeler bloğudur. Bu ülkelerdeki siyasi yapı askeri diktatörlükten, çoğulcu demokrasiye kadar farklılıklar arz ederken, ekonomik yapı ise birinci ve ikinci dünyanın sunduğu alternatif ekonomik modeller arasında değişim gösteriyordu⁹¹.

⁹⁰ Kaymakçı, s.10.

⁹¹ Eroğlu, Albeni, s.32-33.

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, ek Cumhuriyeti, Batlık Cumhuriyetleri, Kafkas Ulusları ve Orta Asya Ulusları ile birlikte bir çok devlet Batı tarzı ekonomik ve politik sisteme geçmeye başlamışlardır. Bu gelişme, birinci dünya ülkelerini ikinci dünya ülkelerinden ayrı tutan Soğuk Savaş boyunca var olan sistemin sonu olmuş ve küreselleşme süreci hızlanmıřtır⁹².

Soğuk Savaş’ın ardından, küreselleşme daha fazla kullanılan bir terim halini almış ve iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; artık bütün dünya ülkeleri birbiri ile entegre olacaklar ve siyasal yapı olarak demokrasi, ekonomik yapı olarak piyasa ekonomisi altında tek bir dünya sistemini oluşturacaklardır. İkinci görüşe göre ise; Soğuk Savaş sonrası da iki kutuplu siyasal yapının devam edeceği yönünde olmuştur. Ancak, piyasa ekonomisinin kural ve kurumları dünya genelinde yaygınlařtıķa çoğulcu demokrasi de politik sistem olarak benimsenmeye bařlamıřtır⁹³.

Küreselleşme süreci ile birlikte ön plana çıkan diğer bir gelişme de insan hakları ve demokrasi talebinin artması yönündeki gelişmelerdir. Ulusal düzeyde dile getirilen bu talepler aynı zamanda küresel çevrelerce de destek görmektedir. İnsan haklarına saygı, devletlerin egemenlik haklarını ulusal ve uluslararası düzeyde sınırlayan bir boyut kazanmıştır. Güvenlik, barış, demokrasi ve insan hakları gibi konular artık devletler arası ilişkilerde ele alınan ve küresel çapta yaklaşılan sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunların üzümünde devletler üstü siyasi birimler rneğin; Avrupa Birliği ya da uluslararası örgütler rneğin; Birleşmiş Milletler gibi birimler devreye girerek küresel çapta zm arayışlarına gidilmektedir. Ancak yine de bu gibi birimler bazı konularda çok yetersiz kalabilmektedirler⁹⁴.

Bu gelişmeler neticesinde eskiden uluslararası sistemin en önemli aktörü konumunda olan ulus devletler, yetki ve otoritelerini uluslararası ve ulus üstü kuruluşlara devretmeye başlamışlardır. Bu süreçte uluslararası ilişkiler bir yandan artarken diğer yandan da sorunlar uluslararası boyuta taşınmıştır. Bu da uluslararası

⁹² Giddens, s.54.

⁹³ Kaymakçı, s.10.

⁹⁴ Oksay, ss.476-477.

sorunların çözümünde uluslararası işbirliğini zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle, uluslararası siyasal ve ekonomik aktörler devlet egemenliğine ortak olmuştur. Ülkeler, ulusal ve uluslararası politika uygulamalarında dış dünyayı dikkate almak durumunda kalmaktadırlar⁹⁵.

1.3.2. Kültürel Alanda Küreselleşme

Kültür; tarihsel süreç içerisinde anlam kazanan, dinamik ve çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavramın çok boyutlu olmasının nedeni; insan, doğa ve sosyo-kültürel gerçeklikler olmak üzere en genel anlamı ile evrenin yapısından kaynaklanmaktadır. Çok boyutluluk tanım çeşitliliğine yol açmaktadır. Bu nedenle bazı tanımları ele alacak olursak; Kültür; medeniyet koşullarına göre öğrenilmiş toplumsal yaşayış tarzıdır. Ziya Gökalp'e göre; bir ulusun dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının uyumlu bütünüdür. Diğer bir tanımına göre; toplumsal yaşayış tarzı olarak belirli bir toplumun bütün bireylerinde inanç, düşünce, duygu ve davranış ilişkileri sağlıyorsa o zaman ulusal kültür oluşmuştur denebilir. Ancak ulusal kültür tanımlarken, özellikle 1980'lerden sonra yeniden şekillenmeye ve çok kültürlülüğe vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan küresel kültür iletişim hızının artması ile yakından ilişkilidir. Ancak bu kavram, Batı'nın ekonomik yayılması ile eş zamanlı olarak kendi kültürünü diğer ülkelere yayma çabası olarak düşünülmektedir⁹⁶.

Küreselleşmenin kültürel sonuçları ile ilgili iki bakış açısı söz konusudur: Birinci bakış açısına göre; küresel kültür; uluslararası barış ve işbirliğini destekleyen olumlu bir gelişmedir derken, diğer görüşe göre; ulusları milli kimliklerinden koparacak tehlikeli bir oluşumdur demektedir⁹⁷.

⁹⁵ Coşkun Can Aktan, "Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Globalleşme", <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/ekonomik-global.htm> (26.01.2010).

⁹⁶ Huriğül Eken, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Hurigul%20EKEN/EKEN,%20Huri%20g%C3%BCl.pdf (01.02.2010), ss.248-249.

⁹⁷ Oksay, s. 477.

Küreselleşme sürecinde yaşanan teknolojik gelişmeler, toplumların sosyo-kültürel yapılarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu süreçte, Batı kültürü ile yerel kültürlerin etkileşimi sonucunda hangi kültürlerin kazançlı çıkacağı kestirilemese de iletişim olanaklarından çok daha fazla yararlanabilen Batı kültürü diğer kültürler karşısında avantajlı konumda görünmektedir.

Oluşan ekonomik yapılara ve evrensel değerlere uyum sağlayamayan toplumlar, küreselleşme süreci tarafından kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadır. Ancak sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi faktörlere bağlı olarak toplumların bazı kesimleri, dünya ile kültürel bütünleşmenin gerektirdiği değişime isteyerek uyum sağlarken, bu tarz bir değişimi istemeyen veya başaramayan kesimlerde söz konusudur. Küreselleşme bir yandan yerel kimlikleri yıpratırken diğer bir yandan da değişime yol açmaktadır. Değişim talebi ile başa çıkamayan veya değişimi benimsemeyen toplum kesimleri geleneksel kurumlarda çözüm arayışına gitmektedir⁹⁸.

Robertson, küreselleşmeye ilişkin analizlerde ekonominin merkezi rol oynamasına karşı çıkarken, diğer yandan kültürün arka planda kalmamasına yönelik uğraşları söz konusudur. Kültür, hep ikinci plana atılmış ve bütün küreselleşme tartışmaları ekonomi eksenli olmuştur. Ancak günümüzde kültürün ne kadar önemli olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Ekonomik ilişkiler toplumlar arasında çok önemli olsalar da bu ilişkiler büyük ölçüde kültürel kodlamaya tabidirler. Ulusal olarak örgütlenmiş toplumlar arasındaki düşmanlıktan dostluğa doğru uzanan ilişkilerin çoğunu yapılandıran ve biçimlendiren şeyin özünde kültür olduğu giderek daha anlaşılır bir hale gelmiştir.

Küreselleşmeye ekonomi merkezli bakanların temel yanılgısı çağdaş piyasalarda kültür ile ekonominin giderek artan bir biçimde iç içe geçmekte olduğunu fark edememelerinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde tüketicilerin talep ettiği ürünlerin bölgesel, toplumsal, etnik pazarlara uyumlu olmasını daha fazla talep etmesi, ekonominin yerel kültürleri dikkate alması gerektiğinin bir göstergesidir. Bu

⁹⁸ Köse, s.12.

nedenle, kültür ve ekonominin bir arada olduğu göz önüne alındığında, küresel ekonominin toplumlar üzerindeki aynılaştırıcı etkisi ortadan kalkmaktadır. Yerel olanın ekonomiyi dönüştürdüğü, merkez ülkelerin aynılaştırıcı etkisini kırdığı gözlemlenmektedir⁹⁹.

1.3.3. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu

Küreselleşme sürecinin ekonomik boyutunu ele alacağımız bu bölümde küreselleşme sürecini ortaya çıkaran bazı ekonomik faktörleri sıralayacak olursak; gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması, özellikle 1970'lerde meydana gelen petrol krizi sonrasında gelişmiş ülkelerin dış piyasalara açılmaya çalışması ve iktisadi faaliyet hacminin artmış olması olarak sayılabilir¹⁰⁰. Ayrıca küreselleşmenin bütün dünya çapında yaygınlaşmasını sağlayan ekonomik diğer faktörler ise; dünya ekonomisinin serbestleşmesi ve gümrük sınırlarının ortadan kaldırılmasına yönelik atılan adımlardır denilebilir¹⁰¹. Ekonomik anlamda küreselleşme sürecinin hız kazanması, piyasa ekonomisinin dünya üzerinde egemen kılınması ile birlikte üretim, ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması etkili olmuştur. Küreselleşmenin ekonomik boyutu 15. yüzyıl ticari kapitalizmine dayandırılrsa da, ekonomik anlamda üzerinde durulması gereken esas dönem olarak 1980'li yıllar gösterilmektedir. 1980'li yıllar dünya ekonomilerinin eklemelenmesi şeklinde algılanmaya başlandığı yıllar olmuştur¹⁰².

Küreselleşmenin ekonomik yönüne vurgu yapan bazı düşünürlerin görüşlerini ele alacak olursak;

Ekonomik küreselleşme, genel anlamda ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile birleşmesini, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade etmektedir¹⁰³. Ouattara göre, ekonomik açıdan küreselleşme, ticaret, finansal akımlar, teknoloji değişimi ile bilgi ve işgücünün mobilitesi yoluyla dünya ekonomilerinin birbirlerine entegrasyonudur. Bir diğer tanıma göre; uluslararası

⁹⁹ Balcı, ss.28-30.

¹⁰⁰ Bozkurt, s.28.

¹⁰¹ Hablemitoğlu, s.30.

¹⁰² Erdem, s.404.

¹⁰³ Aktan, Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Globalleşme.

ticaretin, emek ve sermaye hareketlerinin artması, ülkeler arasındaki kutuplaşmaların sona ermesi, teknolojideki hızlı değişim sonucunda ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan birbirlerine yakınlaşmaları olarak da tanımlanmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte beklenen gelişmelerden bazıları şunlardır:

- Uluslararası iş bölümünün gelişmesiyle ülkelerin en uygun koşullarda üretim yapabildikleri alanlarda uzmanlaşması,
- Firmaların ölçek ekonomisi maliyetlerini düşürücü etkilerinden yararlanarak bunu tüketicilere de yansıtması,
- Az gelişmiş ülkelerin sermaye olanaklarının arttırılması, yapılacak yatırımlarla işsizliğin azaltılması ve ulusal gelirlerin yükseltilmesi,
- Teknoloji üretemeyen ülkelere teknoloji transferinin sağlanması, yüksek teknolojiyi kullanabilecek vasıflı insan gücünün yetişmesine olanak sağlanması¹⁰⁴.

Ekonominin küreselleşmesi ile kastedilen, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkmasıdır. Bu, özellikle sanayi devrimi sonrası dönemde dünyadaki ticaretin serbestleştirilmesi ilkesine dayanan liberal ideolojinin ekonomi alanındaki uygulamalarının yansımasıdır. Yukarıda bahsedilen beklentiler ışığında gerçekleştirilmesi arzu edilen maddeler, Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" kitabının temel çıkış noktalarına dayanmaktadır. Uluslararası serbest ticaretin ulusların refahlarının artırılmasına katkıda bulunacağı hipotezidir. Serbest ticaret kuramı ilerleyen yıllarda geliştirilmiştir. Ulus, hangi üretim dalında rekabet gücüne sahipse o üretim alanında yoğunlaşması ve dünya serbest ticaret sistemi ile bütünleşmesi öngörülmektedir. Günümüz dünyasında, serbest ticaret kuramı artık dünya ekonomisinin serbestleştirilmesi ilkesi üzerine kurulmaya çalışılmaktadır. Sadece ticaretin değil, yatırım ve finans hareketlerinin de serbest bırakılması, uluslararası ekonomiye ilişkin politikaların bütünleşmesi ve dünyanın tek bir pazar konumuna getirilmesi amaçlanmaktadır.

¹⁰⁴ Fatih Yılmaz, "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliği", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Yıl:2009, ss.48-49.

Ancak, bu tek pazar idealinin gerçekleştirilmesi konusunda eksik kalan nokta, klasik iktisat kuramında üretim faktörlerinden biri olarak kabul edilen işgücünün serbest dolaşımı konusunda günümüzde halen daha bir ilerleme kaydedilememiş olmasıdır. Ayrıca, klasik kuramdaki asgari kamu otoritesinin dünya ölçeğinde kurumsallaştırılması ve asgari kamu hizmetlerinin serbest pazar ekonomisi taraftarlarınca sunulması konusunda bir girişim mevcut değildir. Tek pazar olma yolunda ilerleyen dünya ekonomisinde kamu hizmetleri hala ulus devletler tarafından gerçekleştirilmektedir. Her ne kadar ekonomik serbestleşme ulus devletin ekonomi alanındaki işlevlerini daraltmaya çalışsa da, dünya çapında ekonomik faaliyetlerin güvenli bir şekilde yerine getirilebilmesi için yerel düzeyde ulus devletin güvenlik arzına gereksinim duyulmaktadır¹⁰⁵.

Eskiden uluslararası ekonomik sistemde ticari hareketler, iç ve dış ticaret olarak iki farklı şekilde ayrılırken ve ticaret hususunda sınırlar devlet tarafından belirlenirken, piyasaların küreselleşmesi sonucu uluslararası ekonomik sistem günümüzde uluslar üstü bir yapıya dönüşmüş durumdadır. Bu gelişmeler neticesinde sermaye hareketleri hızlanmış, ulusal ekonomiler küresel mali piyasalara bağımlı hale gelmiş ve bu ekonomiler küresel mali piyasaların gerekliliklerine uygun davrandıkları ölçüde değer ve önem kazanmaya başlamışlardır. Eskiden ulusal ekonomiler devlet sınırları içerisinde yer alırken günümüzde devletler pazarların içerisine yerleştirilmiş durumdadır.

Ekonomik küreselleşme kapitalizmin son versiyonu olarak algılanmaktadır. Bu çerçevede, kapitalizmin küreselleşme ile birlikte daha güçlü ve verimli bir hale geldiği iddia edilmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin ortaya çıkmasında ve hız kazanmasındaki önemli etkenler; bilgi, ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki gelişmelerin yanı sıra, GATT, WTO, WB, IMF gibi uluslararası kuruluşların ekonominin küreselleşmesinde göstermiş olduğu çabalarıdır. Bu süreçte ülkeler piyasa ekonomisine yönelirken,

¹⁰⁵ Davut Ateş, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1 Yıl:2006, ss.30-31.

firmalarda sınır ötesi mal ve hizmet satışı ile çok uluslu bir yapıya bürünmeye başlamıştır¹⁰⁶.

Ekonomik olarak küreselleşmenin gelişim sürecini hızlandıran temel unsurların başında uluslararası mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini öngören yaklaşımlar vardır. Çok sayıda ülkenin benimsediği ya da benimsemek zorunda kaldığı bu ekonomi politikaları neticesinde, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki denetimleri azaltan uygulamalar hayata geçmiştir. 80’li yılların başından itibaren bir çok ülke, uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi öngören yapısal uyum programlarını uygulamaya başlamıştır. Bu programlar, piyasaların serbestleşmesini ve çok uluslu şirketlerin yaygınlaşmasını sağlayarak küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası hammadde ve mamul mal piyasalarının oluşturulması da serbestleşme sürecini hızlandırmıştır.

Küresel ekonominin yaygınlaşması ile birlikte, küresel pazarlardan devlet müdahalesinin ortadan kalkacağı iddia edilmektedir. Yeni bilgi tabanlı teknoloji bütün dünyada serbestçe dolaşmaya başladığında, bunu yüksek büyüme, artan verimlilik ve azalan işsizliğin izleyeceği iddia edilmektedir. Mali serbestleşme ile düşük faiz hadleri ve daha yüksek küresel yatırımlar sayesinde para ve sermaye, zengin ileri ülkelere daha yoksul ülkelere akacak, bu ülkeler arasındaki eşitsizlik ortadan kalkacak ve ekonomik küreselleşme gerçekleşecek görüşü savunulmaktadır. Ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu, ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması sağlanacaktır. Uluslararası sermaye hareketleriyle ilgili sınır ötesi işlemler artmakta ve teknoloji dünya çapında daha hızlı bir biçimde yayılmaktadır. Bu süreçte çok uluslu şirketler önemli bir fonksiyon üstlenmekte ve bu firmalar sayesinde teknoloji gelişmiş ülkelere yayılmaktadır¹⁰⁷.

Farklı bakış açısı sunan düşünürlere göre; küreselleşme süreci ile birlikte dünyada yaşanan hızlı değişim ve gelişimden her ülke aynı düzeyde etkilenmemektedir. Uluslararası ticaret eşitsizliklerin kaynağı durumundadır.

¹⁰⁶ Erdem, ss.404-405

¹⁰⁷ Cahit Aydemir, Mehmet Kaya, “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:20, Yıl:2007, ss.266-268.

Rodrik'e göre küreselleşme ekonomik ve sosyal açıdan birçok fırsatı doğururken, bir yandan da pek çok soruna sebebiyet vermektedir. Küreselleşme fakirliğe neden olmaktadır. Küresel sistemde gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin %70'i sadece spekülasyon hareketlerinden meydana gelmektedir.

Harlen'e göre; küreselleşme ile birlikte uluslararası finans sektörü sadece boyut olarak değil, kısa vadeli kararlar vermede ve spekülasyona yol açmada ileri bir boyuta genişlemiştir. Bu doğrultuda küreselleşme, zengin gelişmiş ülkelerin yararına gerçekleşmekte ve yalnızca birkaç ülkenin tek taraflı egemenliği altında işlemektedir. Bu nedenle, gelir dağılımında meydana gelen uçurumlar artmaktadır¹⁰⁸.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu izleyen bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu çerçevede çok uluslu şirketlerin küreselleşme sürecindeki etkileri, dünya üretim yapısının ne şekilde değiştiği ve bu bağlamda dış ticaret, iş bölümü, işgücü, sermaye ve finans hareketlerinde meydana gelen değişim ve gelişimler incelenecektir.

1.3.3.1. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Ekonomik Örgütler

Küreselleşme sürecinin ekonomik boyutunun incelemelerinde en önemli konulardan biri çok uluslu şirketler olmaktadır. Çok uluslu şirket olarak adlandırılan ve dünyanın birçok bölgesinde ekonomik faaliyet gösteren şirketler, doğrudan yabancı yatırımlar yapan ve üretim faaliyetlerini birden fazla ülkede gerçekleştiren şirketler olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁹. Yeni uluslararası iş bölümü çerçevesinde üretimi bütün dünyaya yaymışlardır. Bu sayede günümüz finans dünyasında her gün bir yerden diğerine büyük miktarlarda para transferi olmaktadır¹¹⁰.

Küreselleşme süreci içerisinde, sanayi ve hizmet sektörlerinde, teknoloji ve yönetim bilimi uluslararası nitelik kazanırken, ulusal şirketler yerlerini uluslararası şirketlere bırakmaktadır¹¹¹. Ekonominin itici gücü olarak ele alınan çok uluslu

¹⁰⁸ Erdem, s.405.

¹⁰⁹ Eroğlu, Albani, s.40.

¹¹⁰ Bozkurt, s.28.

¹¹¹ Üzeyir Garip, **Globalleşme Sürecinde Türkiye**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007, ss.20-21.

şirketlerin, küreselleşme sürecinin başladığı ilk yıllarda dünya ekonomisindeki etkilerini tahmin etmek çok güçtü. Fakat bazı düşünürlerin görüşlerini göre; çok uluslu şirketler, yeni üretim ve yönetim tekniklerini geliştirme yönünde yeteneklere sahiptirler. Ayrıca bu teknikleri ileri boyutlara taşıyarak bütün dünyaya ulaştıran en etkili kurumdurlar. Dünya üretim kaynaklarının optimal kullanımını sağlayan, uluslararası rasyonel iş bölümüne erişmek için bir araç olarak gösterilmektedirler.¹¹².

Bu çerçevede, günümüz dünyasının küresel ekonomik düzeni büyük ölçüde çok uluslu şirketler tarafından yönlendirilmektedir. Dünyanın hemen her yerinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Yoğun yabancı sermaye girişi ile ulusal ekonomiler içinde yer alan yerli sermayeyi de etkilemektedirler. Yerli girişimcinin ulusal sınırlar ve ulusal çıkarlar çerçevesinden uzaklaşarak dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamışlardır. Küresel çapta faaliyet göstermeleri nedeni ile ulusal niteliklerini tamamen kaybetmişlerdir. Dünya çapında ekonomik bir güç unsuru haline almışlardır. Bu nedenle, devletin sonunun geldiği yönündeki savlar daha da güçlü bir biçimde seslendirilmeye başlamıştır. Gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri neticesinde ulusal sınırlar önemini yitirmiş ve bu durum ulusal düzeyde bir ekonomi politikasının belirlenmesini zayıflatmıştır. Çok uluslu şirketlerin üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakları uluslararasılaştırması herhangi bir ulus devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır¹¹³.

Çok uluslu şirketlerin verilerine baktığımızda; 1970'lerde ancak 7000'i bulan çok uluslu şirket sayısı, günümüzde 39.000 seviyelerindedir. Bünyelerinde 270.000 üye şirket bulunmakta ve dünya üretiminin yaklaşık üçte birini gerçekleştirmektedirler. Büyük bir çoğunluğunun merkezi OECD ülkeleridir. Yapmış oldukları yatırımların büyük çoğunluğu yine OECD üyesi ülkeler içerisinde yer alırken, yapılan yatırımların sadece beşte biri OECD üyesi ülkeler dışında gerçekleşmiştir. Günümüzde dünyanın ilk 10 büyük şirketi 100 küçük ülkeden daha fazla ciroya sahiptir¹¹⁴.

¹¹² Yılmaz, ss.48-49.

¹¹³ Köse, ss.10-11.

¹¹⁴ Eroğlu, Albeni, s.40.

Bu gelişmeler doğrultusunda vergi, yatırım, ticaret, finans ve sosyal güvenlik gibi devletin ekonomi merkezli politikaları küresel ekonomik aktörlerin beklentileri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, devletin istihdam sağlayabilmesi ve yurttaşlarına daha iyi bir hayat standardı sunabilmesidir. Bunun temelinde de yabancı sermaye girişi yatmaktadır. Yabancı sermaye ve yatırım, gelişmekte olan bir ülkede istihdam sağlamak ve göreceli olarak bir önceki konuma göre daha iyi bir hayat standardı sağlamaktadır. Bu durumda, devletlerin çok uluslu şirketlerin beklentilerine olumlu yanıt vermelerine zemin hazırlamaktadır. Devlet geleneksel anlamda faaliyetlerini yerine getirmeye devam ederse, bu yurttaşlarının hayat standardının yükseltilmesi anlamında bir hayal kırıklığı meydana getirebilir. Son yarım yüzyılın verileri incelendiğinde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir dağılımının sürekli bozulduğu görülmektedir. Ancak, bu duruma eleştirel yaklaşmak her zaman mümkündür. Çünkü, veriler mutlak olarak karşılaştırıldığında gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin aldıkları paylar arasındaki fark her geçen gün artmaktadır¹¹⁵.

Diğer bir eleştirel yaklaşım da, küresel sistemde meydana gelen karların büyük bölümünün çok uluslu şirketlere ve dolayısıyla da gelişmiş ülkelere gittiği yönünde yapılan eleştirilerdir. Küreselleşmeyi, daima bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybettiği yönünde bir süreç olarak ele alan düşünürlere göre bu süreç, zengin Kuzey ülkelerinin yararına işlerken, yoksul Güney ülkeleri giderek daha da yoksullaşmaktadır savını ileri sürmektedirler. Hobsbawn'a göre küreselleşme süreci ile birlikte giderek küçülen ve bütünleşen dünyada bir milyar insan giderek artan bir refah içerisinde yaşarken, bir milyar insanda giderek artan bir yoksulluk içerisinde yaşamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan küresel politikalar sonucunda, devlet ekonomiden el çekerken kamu yatırımlarında da azalma meydana gelmektedir. Bu durum yatırımların kalkınma hamlesi gerektiren seviyelere çekilmesini önlemektedir. Ülkeler arası finansal işlemlerin serbestleştirilmesi döviz kurlarında istikrarsızlık meydana getirmektedir. Bu ülkeler, yabancı sermayeyi çekmek ve uluslararası

¹¹⁵ Ateş, ss.30-31.

şirketlerin ülkeden ani çıkış yaparak döviz krizine neden olmalarını engellemek için faiz hadlerini yüksek tutmaktadırlar. Faiz hadlerinin yüksek tutulması ise özel sektör yatırımlarını sekteye uğratmaktadır. Bunların yanı sıra, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin rekabet edebileceği piyasalara girişlerini zorlaştırmakta ve de kendi rekabet güçlerinin daha iyi olduğu mal ve hizmet piyasalarında serbestleşme için baskı yapmaktadırlar¹¹⁶.

Küreselleşme politikalarının beklenen faydaları sağlayabilmesi için tam ve eşit rekabet koşullarının gerçekleştiği piyasaların oluşması gerekmektedir. Ancak günümüzde şuna kadarki süreçte gerçekleşen küreselleşmenin tam rekabet koşullarını ne ölçüde gerçekleştirdiği ise tartışmalı bir konu olmaktadır. Bugün, piyasalara gelişmiş ülke tekellerinin ya da oligopollerinin egemen olduğu bir dünyada, rekabetin kısıtlanmış olması nedeniyle, küreselleşmenin karları artırıcı etkisinin refahı yaygınlaştırıcı etkisinden daha güçlü olduğu sonucuna varılmaktadır¹¹⁷.

Küreselleşmenin ekonomik boyutunu etkileyen çok uluslu şirketlerin yanı sıra en az onlar kadar bu sürece müdahil olan ve bu süreci etkileyen uluslararası ekonomik örgütlerde bulunmaktadır. Bu örgütlerden bazıları, IMF, WB, GATT, WTO gibi uluslararası örgütlerdir. Günümüzde bu örgütler, dünya ekonomisine yön vermek amacı ile birçok girişim faaliyetini yürütmektedirler. Bu girişimler daha çok ticaretin ve üretim faktörlerinin dolaşımında karşılaşılan engellerin kaldırılmasına yönelik olmuştur. Ekonomik alandaki küreselleşme sürecinin derinleştirilmesi, uluslararası ekonomik örgütlerin gündemini oluşturmaktadır. Bu örgütlerin bölgesel ve uluslararası nitelikteki faaliyetleri kesintisiz olarak devam etmektedir¹¹⁸.

1.3.3.2. Üretimde Küreselleşme

Küreselleşme ile birlikte mal ve hizmetlerin üretim şekillerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Dünyadaki yeni üretim tarzı bilgiye dayalı teknolojik

¹¹⁶ Erdem, s.406.

¹¹⁷ Yılmaz, ss.48-49.

¹¹⁸ Köse, ss.10-11.

gelişmelerle şekillenen üretim yapısıdır. Hammadde sonrası ortaya çıkan ürün de, bilgiye dayalı üretimin bir sonucudur. Üretilen mamul, ürün olmaktan çok bir yöntemdir. Bu bilgi birikimli süreç, daha karlı pazarları açabilmek için ekonomik süreçleri daha hızlı bir şekilde uluslararası çapa dönüştürmektedir. Küresel çaptaki üretimin kaynağı, bilgisayar ve iletişim alanındaki hızlı gelişmeler neticesinde gerçekleşen bilgi aktarımının kolaylaşması, zaman ve mekan kısıtının ortadan kalkmasıdır¹¹⁹.

Üretimde küreselleşmenin bir diğer yönü ise, ulusal şirketlerin sabit sermaye yatırımlarını, iştiraklerini, fason imalat anlaşmalarını ve diğer yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini diğer ülkelere taşımalarıdır. Bu süreç 1970’li yıllarda baş gösteren iktisadi kriz ile birlikte hızlanmıştır. Gelişmiş ülkelerde verim artışının yavaşlaması ve Doğu Asya’da ortaya çıkan rekabet sonucu, gelişmiş ülkeler üretim tarzlarını değiştirdiler.

Bunun sonucunda ise şu gelişmeler yaşanmıştır:

- Tüketim mallarındaki mal farklılaştırma rekabeti şiddetlenmiştir. Malların farklılaştırılması, tüketici artığına el koyma ve tekelci karı elde etme imkanlarını meydana getirmiştir.
- Gelişen teknoloji ile otomasyonda ilerlemeler kaydedilmiştir. İnsan gücü yerine alet kullanılarak kalite standart hale getirilmiş ve üretimde defolu malların oranı düşürülerek rekabet edilmiştir.
- Yeni iletişim imkanlarından yararlanılarak, işletmelerde dikey entegrasyonun azaltılmasına çalışılmış ve fason imalat, az stokla çalışarak maliyetler aşağıya çekilmiştir.
- Gelişen iletişim ve ulaşım olanakları sayesinde maliyetleri düşürmek için üretimin bazı aşamaları başka ülkelere kaydırılmıştır. Örneğin; gelişmiş

¹¹⁹ Oksay, s.444.

lkeler niteliksiz işgücünün kullanıldığı sektörlerde daha az ücretle çalışan ve bu tarz işçilerin daha fazla olduğu gelişmekte olan ülkelere üretimlerini kaydırımıřlardır¹²⁰.

Üretimin küreselleşmesine, teknolojik gelişmelerin yanı sıra, farklılaşan dış ticaret ve dış ticaret kanalı ile gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli firmaların küresel çaptaki üretime fason imalat yolu ile entegre olmaları, üretim organizasyonundaki değişimler, uluslararası iş bölümündeki farklılaşmalar, çok uluslu şirketlerin yaptığı doğrudan yatırımlar ya da iştirakler, emeğin uluslararası dolaşımına da etkide bulunmuřtur¹²¹. Ayrıca bu süreçte liberal ticaret ve finans politikalarının da önemli etkisi olmuřtur¹²².

1.3.3.3. Dış Ticaret

Uluslararası ekonomik ilişkiler ve ülkeler arası karşılıklı bağımlılık, geçtiğimiz yüzyılın ortalarından başlayarak günümüze kadar artış göstermiştir. 1850'lerden başlayarak özellikle 1870'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Avrupa ve Kuzey Amerika lkeleri arasında mal, sermaye ve iş gücü dolaşımında önemli artışlar meydana gelmiştir. O dönemde Avrupa'nın yoksul olan ülkelerinden İrlanda, İsviçre, İtalya gibi ülkelerden birçok insan Kuzey Amerika'ya göç etmiştir. Ayrıca o dönemde yüksek tutarlarda sermaye İngiltere tarafından deniz aşırı sömürgelere ve Kuzey Amerika'ya yönlendirilirken, Fransa'da Avrupa Kıtası'ndaki evre ülkelere sermaye akıtmıştır. Bu dönemde gerçekleşen Avrupa ve Kuzey Amerika lkeleri arasındaki mal ve sermaye hareketlerindeki artış, taşıma maliyetlerini de büyük ölçüde dşrmştir. Uluslararası g ve uluslararası ticaret artışı mal piyasalarını birleştirirken, bir yandan da mal fiyatlarının ve işçi ücretlerinin ülkeler arası göstermiş olduğu farklılıkların azalmasını sađlamıřtır¹²³.

¹²⁰ DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu, s.10.

¹²¹ Ekren, ss.25-26.

¹²² Oksay, s.445.

¹²³ Eroğlu, Albeni, s.34.

I. ve II. Dünya Savaşları arasında geçen dönemde, dünya içine kapalı bir ekonomi politikası uygularken, korumacılık anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Bu dönemde meydana gelen zararları karşılamak ve ekonomik durgunluğu aşmak için ülkeler işbirliği yapmak yerine rekabetçi politikaları tercih etmişlerdir. Bu nedenle uygulanan devalüasyonlar diğer ülkelerin de devalüasyonla karşılık vermesi sonucunu doğurmuş, bu da dar olan dünya piyasalarını daha da daraltmıştır. Bu uygulanan politikaların olumsuz etkileri fark edilince, II. Dünya Savaşı sona ermeden Bretton Woods'ta toplanan bazı ülkeler, savaş sonrası ekonomik düzen için planlama yapmışlardır. Bu toplantı ile birlikte uluslararası finans sisteminin temellerini oluşturan IMF ve WB kurulmasının yanı sıra 1973'e kadar süregelen uluslararası para sisteminin de temelleri atılmıştır¹²⁴.

1940'larda Soğuk Savaş'ın başlaması ile dünya ekonomisinde bir kutuplaşma yaşanmıştır. Dünya sadece ekonomik olarak değil politik olarak da kutuplaşmıştır. Siyasal anlamda demokrasiyi seçen Batı ülkeleri Marshall planının da yardımı ile yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir. Sovyetler Birliği öncülüğündeki sosyalist blok da kendi arasında 1949 yılında Karşılıklı Ekonomik ve Yardımlaşma Konseyi'ni (COMECON) kurarak kendi aralarındaki ekonomik ilişkileri geliştirmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca Sovyet Blok dışındaki diğer gelişmiş ülkeler kendi aralarında 1947 yılında 23 ülkenin katılımı ile GATT görüşmelerine başladılar. GATT ile hedeflenen, üye ülkeler arası ticaretin serbestleştirilmesi, gümrük vergilerinin azaltılması, kısıtlamaların kaldırılması ve dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesidir. GATT içerisinde, gelişmekte olan ülkelerin de yer almasına karşın çok fazla söz sahibi olamamalarından dolayı söz konusu bu ülkeler kendi aralarında bir araya gelerek GATT'a karşı 1964'te Birleşmiş Millet Ticaret ve Kalkınma Konferansı kısa adı ile UNCTAD'ı kurmuşlardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından GATT'ı oluşturan gelişmiş ülkeler bu anlaşmanın ismini değiştirerek WTO yani Dünya Ticaret Örgütü'nü kurmuşlardır¹²⁵.

¹²⁴ Kaymakçı, s.11.

¹²⁵ Eroğlu, Albeni, ss.35-36.

Küreselleşme süreci ile birlikte özellikle gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticareti, endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete dönmüştür. Yani aynı endüstri içerisinde farklı nitelikli malların el değiştirmesi, günümüzde önemli hale gelmiştir. Bu değişim uluslararası uzmanlaşma desenini de değiştirmiştir. Eskiden endüstriler arası uzmanlaşma varken, bugün uzmanlaşma ürünler üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Bu gelişmede 1980'li yıllardan itibaren kurulan bölgesel blokların (ASEAN, AB, NAFTA) ve uygulanan liberal politikaların etkisi büyüktür.

Günümüzde dünya ticaretinin üçte ikisinden fazlası aynı faktör donanımına sahip gelişmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Bu ticaretin de dörtte üçünden fazlasını mamul malların iki yönlü ticareti yani endüstri içi ticareti oluşturmaktadır. Ancak endüstri içi ticaret sadece gelişmiş ülkeler arasında olmaktan çıkmıştır. Son yirmi beş yılda, gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret, dünya ticaretinden iki kattan daha fazla artış göstermiştir. 1980 yılında bu oran % 26 iken, 2006 yılı verilerine göre bu ülkelerin mamul mal ihracatlarının % 46'sı diğer gelişmekte olan ülkelere yapılmaktadır. Bunun yanı sıra çok uluslu şirketlerin üretim alanlarını çeşitli ülkelere kaydırması ile firmalar arası ticaret önemli oranda artmıştır. UNCTAD'ın verilerine göre küresel ticaretin üçte birini firmalar arası ticaret oluşturmaktadır.

Ara girdilerin uluslararası piyasalardan tedariki, uluslararası yatırımların artmasıyla toplam ticaret içinde önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Sahip oldukları rekabet üstünlüğünü korumak yada üstünlük kazanmak amacıyla firmalar, artan oranda girdilerinin önemli bir kısmını ithal etmeğe başlamışlardır. Yurt dışından tedarik edilen girdilerin toplam girdi içindeki oranı, gelişmiş ülkelerde yarıdan fazladır.

Uluslararası ticaretin değişen şekli, gelişmekte olan ülkelerde mamul mal üretiminin ve ticaret hacminin artmasına yol açmıştır. Ancak, ticaretin bu yapısal dönüşümünde mal ve hizmetlerin bilgi bileşeni, katma değer açısından belirleyici hale gelmiştir. Bu durumda geleneksel ticari dengesizlik yeni bir boyut kazanmıştır. Bu, bilginin ve teknolojinin ülkelere eşit olmayan bir biçimde dağılımının şekillendirdiği, ileri teknolojiye dayalı mallar ve hizmetlerle, ileri olmayan teknolojiye dayalı mallar ve hizmetlerin ticaretidir.

Bu nedenle ileri teknolojiye dayalı mal ve hizmet üretmeyen gelişmekte olan ülkeler, üretim ağına nispi olarak katma değeri düşük bir şekilde entegre olmaktadır. Bu durum, artan dış ticaret hacmine rağmen, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında meydana gelen gelir eşitsizliğinin önemli nedenlerinden biridir¹²⁶.

1.3.3.4. Uluslararası İşbölümü

Ulus devletler arasındaki ticari faaliyetlerin artması ile toplumlar arasındaki iş bölümü de artmıştır. Uluslararası iş bölümünün iki aşaması vardır, bunlardan birincisi emeğin uluslararası çapta dağılımını sağlayan aşamadır. İkinci aşama ise, emeğin uluslararası alanda teknik dağılımının yaşandığı aşamadır. Emeğin sosyal dağılımı görev ve meslekler konusunda uzmanlaşmadır. Sömürgeci ve emperyalist dönemlerdeki iş bölümü sosyal iş bölümüdür. Sanayileşmiş merkez ülkeleri sermaye yoğun ve yüksek katma değerli malların üretiminde uzmanlaşırken, sanayileşmemiş çevre ülkeler ise emek yoğun ve düşük katma değerli malların üretiminde uzmanlaşmışlardır. Bu tarz bir uluslararası iş bölümü ülkeler arasında bağımlılık ve hakimiyet ilişkilerine neden olmuştur.

Ancak günümüzde bu koşulların değişmesi yönünde bazı gelişmeler olmaktadır. Sanayileşme çabasındaki bir grup ülke, yeni sanayileşen ülkeler olarak bir grup oluşturmaktadır. Bu gruptaki ülkeler, ana maddelerden elde edilen gelirleri arttıracak şekilde tekelleşmeye gitmektedirler. Diğer bir gelişme ise, çok uluslu şirketlerin üretimlerini bütün dünya ülkeleri arasında paylaştırmalarıdır. Bu üç gelişme emeğin uluslararası iş bölümünü, sosyal iş bölümü yanında teknik iş bölümünü de içerecek şekilde değiştirmekte olduğunu göstermektedir.

1980'li yıllarda, artan bir şekilde farklı ulusların firmaları bir araya gelerek faaliyetlerini birleştirmeye başlamışlardır. Daha önceleri firma birleşmeleri genelde gelişmiş ülke firmalarınca gerçekleştirilirken günümüzde gelişmekte olan ülke firmaları da aynı sürece dahil olmuşlardır.

¹²⁶ Ekren, ss.26-28.

Uluslararası iş bölümüne ilişkin olarak OECD ve benzeri kuruluşlar küreselleşmenin itici gücü olarak üretimi görmekteyiz. Buna göre, üretimin tamamen küresel bir strateji ile örgütlenmesi halinde, bütün dünyada sermaye yoğunluğu ve sektörel dağılım açısından dengeli bir üretim sisteminin doğacağından bahsetmektedirler. Buna karşın Fröbel'e göre; yeni uluslararası iş bölümü teknik karakterlidir ve gerçek küresel üretime ulaşmanın yolu da teknik iş bölümünden geçmektedir. Bu süreçte gelişmiş ülke ekonomilerinin yaşamakta olduğu yapısal işsizlik sorunu uluslararası sistemin daha eşitlikçi bir yapıya doğru kaydığının bir göstergesidir¹²⁷.

Günümüzde maddi olmayan malların üretiminde yaşanan gelişmelere bağlı olarak gelişmiş ülkeler, emek yoğun sanayi malları üretimini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmaktadır. Emek gücü maddi mal üretiminden, hizmet üretimine kaymıştır. Sanayi ötesi aşama yaşanmaktadır. Yaşanan diğer bir durum ise, finansal işlemlerin sembollerle yapılmasıdır. Bu durum para aracılığı ile mal değişiminin yerini almaktadır. Sanal ortamın gelişmesi ile birlikte artık günümüzde konferanslar, eğitim hizmetleri gibi hizmetler de finansal hizmetler gibi iletişim teknolojisinin gelişmesi sayesinde kolaylaşmıştır¹²⁸.

1.3.3.5. İşgücü Hareketleri

Küreselleşme sürecinde uluslararası mal ve sermaye hareketlerine oranla iş gücü dolaşımının serbestleştirilmesine yönelik adımlar yetersiz bir düzeyde kalmıştır. Genellikle gelişmiş ülkeler göç alırken genelde nitelikli iş gücü tercih edilmektedir. Son yıllarda artan mal ve sermaye dolaşımı ile birlikte iş gücünün serbest dolaşımına yönelik taleplerinde arttığı görülmektedir¹²⁹.

1500'lü ve 1850'li yıllar arasında beyaz tüccarlar 9,5 milyon kölenin Afrika'dan Amerika'ya, 3,5 milyon kölenin Brezilya'ya ve 400.000 kölenin Güney Amerika'ya zorla sürülmelerine neden olmuşlardır. 1800 yılına kadar bir milyona

¹²⁷ Ekren, ss.26-28.

¹²⁸ Eşkinat, ss.104-113.

¹²⁹ Kaymakçı, s.15.

yakın sayıda Avrupalı Atlas Okyanusu'nu aşmıştır¹³⁰. 1800'lerde Britanya nüfusunun % 3'ü, İtalya'nın % 1,6'sı, İspanya'nın % 1,5'i, İsveç'in % 3'ü, Portekiz'in % 3,5'i göç etmiştir. ABD kendi nüfusunun % 5,7'si, Kanada % 2'si, Avustralya % 11'i, Arjantin % 4,5'i, Brezilya % 2'si, Yeni Zelanda % 53'ü kadar göç almıştır¹³¹. 1845-1914 yılları arasında yaklaşık 41 milyon insan Avrupa'dan Amerika'ya göç etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin getirmiş olduğu göç sınırlaması nedeni ile Avrupa'dan yapılan göçler Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya yönelmiştir. II. Dünya Savaşından bu yana uluslararası göçler şu aşamalardan geçmiştir¹³²;

- Kuzey Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'ya, Avrupa ve Asya'da yapılan göçler,
- Vietnam Savaşı sonrası yaşanan göç,
- Meksika, Küba ve Porto Riko'dan ABD'ye yapılan göç,
- Eksi kolonilerden ana kıtaya yaşanan geri göç,
- Güney Avrupa, Türkiye ve Yugoslavya'dan, Batı Almanya ve İsviçre'ye yaşanan göç,
- Petrol ihraç eden ülkelere ve Japonya'ya Asya'dan giden göç,
- Rusya ve Doğu Avrupa'dan, ABD ve İsrail'e yaşanan Yahudi göçü,
- Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya ve ABD'ye göçler olarak sıralanabilir.

1980 sonrası dönemde yaşanan küreselleşme sürecinde ise, çokuluslu şirketlerin emek yoğun üretim birimlerini merkez ülkelere çevre ülkelere aktarması ile çevre ülkelerde oluşan yeni sanayi kentlerine, kırdan kente göç eden ucuz işgücü akın etmiştir. Ancak, gelişmenin düzeyi bu ülkelerin hızlı nüfus artışına ve genç nüfus yapısına denk düşecek düzeyde istihdam oluşturamadığı için bu ülkelerde ülke dışına göç isteği halen önemli miktarlarda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin göçmen alma talepleri, özellikle vasıfsız emeğe olan talep günümüzde neredeyse durmuş durumdadır. Fakat sermaye ve malların dünya çapında transferi ile özellikle üretimle bağlantılı hizmet işlerinde çalışan yüksek vasıflı işgücü halen daha talep edilmektedir¹³³.

¹³⁰ Eşkinat, ss.132-133.

¹³¹ Ekren, s.33.

¹³² Eşkinat, ss.133-134.

¹³³ Ekren, s.34.

1.3.3.6. Sermaye Hareketleri ve Finansal Faaliyetlerin Küreselleşmesi

Ekonomik küreselleşmenin kendini gösterdiği bir diğer alan olan finansal faaliyetlerin küreselleşmesi ile birlikte sermaye, herhangi bir coğrafi kısıt tanımadan daha düşük risk ve daha yüksek getiri sağlamak amacı ile dünya üzerinde istediği noktaya kolayca ulaşabilmektedir. Küreselleşme sürecinin en yaygın ve en yoğun yaşandığı alan olarak finansal faaliyetler oldukça dikkat çekmektedir¹³⁴.

Ancak finansal alanda yaşanan bu gelişmelerin aslında yeni bir gelişme olmadığı yönünde tartışmalar da vardır. Bu bağlamda örneğin; I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve bazı ülkeler sermaye hareketleri ve ekonomideki yabancı sermayenin rolü açısından daha açık bir ekonomi sergilemekteydiler¹³⁵.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan önemli gelişmelerden biri olan finans piyasalarının küreselleşmesi ile birlikte, fon fazlası olanlar ile bu fonları kullanmak isteyenler arasındaki bağlar çeşitlenmiş ve ilişkiler yoğunlaşmıştır. Uluslararası finans piyasalarında iş görmek olağanlaşırken, yeni dışa açılan ülkelerin iç mali piyasalarına giriş ve çıkışlar da kolaylaşarak hız kazanmıştır. Farklı ülkelerdeki finans kurumları, yabancı ülkelere giderek finansal yatırım faaliyetinde bulunmaktadırlar. Dünya finans piyasaları, yatırımcılara getirisi daha yüksek ve riski daha düşük olanaklar sağlamaktadır. Finansman ihtiyacının yerel piyasalardan karşılanamadığı durumlarda uluslararası piyasalarda oluşan büyük miktarlardaki fonlar bu ihtiyaca cevap vermektedir¹³⁶.

1950'lerde gelişmiş ülkeler arasındaki cari işlemlere yönelik kambiyo denetiminin kaldırılması ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi başlamıştır. Ödemeler dengesinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ise 1973 Bretton Woods Sistemi'nin çökmesinin ardından başlamıştır¹³⁷.

¹³⁴ Aktan, Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Globalleşme.

¹³⁵ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004, s.195.

¹³⁶ DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu, s.22.

¹³⁷ Kaymakçı, s.14.

1970'lere kadar olan dönemde bütün Batı ülkeleri sermaye hareketleri ve döviz kurları üzerinde katı kontroller uygulamaktaydı. Bu uygulamalar uluslararası ekonominin II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılandırılmasına yönelik uygulamalardı. Konvertibl bir paraya sahip olan ABD sistemin en önemli parçası idi. Ancak ABD'nin 1971'de konvertibilitayı sona erdirmeye kararı aynı zamanda Bretton Woods Sistemi'nin de sonu olmuştur¹³⁸. Ayrıca 1970'li yıllarla birlikte yaşanan petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş petro-dolarların Avrupa ve ABD'ye yönelmesine neden olmuştur. Bu durum ABD, İngiltere, Kanada ve Almanya tarafından sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması şeklinde sonuçlanmıştır¹³⁹. Bu gelişmeler sonrasında Keynezyen ekonomi politikaları önemini yitirirken neo-liberal ekonomi politikalarının önemi artmaya başlamıştır¹⁴⁰.

Finansal piyasaların günümüz ölçeğinde uluslararası entegrasyon süreci ise 1980'li yıllarda hız kazanmıştır. Bunun başlıca nedenleri¹⁴¹:

- Önceleri gelişmiş ülkeler tarafından daha sonra gelişmekte olan ülkeler tarafından dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi,
- İletişim ve bilgisayar teknolojisinin hızlı bir biçimde gelişmesinin yanı sıra bu teknolojik gelişmelerin bankacılık sektöründe kullanılması,
- Bankalara rakip mali kuruluşların uluslararası mali piyasalara katılımı olmuştur.

Diğer nedenler ise:

- Uluslararası para sisteminin II.Dünya Savaşı sonrasında aldığı şekil, paraların konvertibiliteye sahip olması, ticari işlemler üzerindeki sınır ve kontrollerin kaldırılması,
- Doların 1973'teki devalüasyonu sonucunda kurların dalgalanmaya bırakılması,
- Finansal piyasaların uluslararası rekabete açılması,

¹³⁸ Özdemir, s.195.

¹³⁹ Kaymakçı, s.15.

¹⁴⁰ Özdemir, s.195.

¹⁴¹ DPT, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.35.

- Dünya Bankası ve konsorsiyum bankaları gibi kuruluşların faaliyetleri çerçevesinde büyük çaplı sermaye yatırımı gerektiren projelerin desteklenmesi,
- Finansal araçların çeşitliliğindeki hızlı artış ile futures, opsiyon ve swap piyasalarının oluşması. Bu gibi araçları ödünç alanlarla ödünç verenler için faiz oranlarındaki, kurlardaki dalgalanmalarının getirdiği riskten korunma olanağının artması ile büyük ve riskli finansal yatırımlar teşvik edilmiştir.
- Yeni ve özellikle kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin artması ile günümüzde hanehalkının tasarruflarının büyük bir kısmı bu finansal kurumlara, sigorta şirketlerine, yatırım ortaklıklarına, yatırım fonlarına, emekli sandıklarına yönelmekte, bu kurumsal yatırımcılar, ulusal ve uluslararası finans piyasalarında büyük etki meydana getirmektedirler¹⁴².

1980’li yıllarla birlikte bilgisayar teknolojisinde gerçekleşen gelişmelerin bankacılık sektörüne uyarlanması bankacılık işlemlerinde maliyetleri düşürmüştür. Gelişen teknolojiyi kullanan bankacılık sektörü yeni mali araçları devreye sokmuştur. Bu sayede bir günlük finansal işlem tutarı küresel çapta trilyon dolarlara ulaşmıştır¹⁴³.

1990 yıllara gelindiğinde, çoğu OECD ülkesi sermaye kontrollerini kaldırarak finansal küreselleşme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Para ve sermaye dolaşımı serbestleşirken, işletmeler dünya çapında yatırım yapmaya başlamışlardır¹⁴⁴.

¹⁴² DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu, s.23.

¹⁴³ DPT, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.35.

¹⁴⁴ Özdemir, s.195.

Çalışmamızın bu bölümüne ilişkin genel bir değerlendirme yaptığımızda; küreselleşme; gelişen teknoloji ve iletişim olanakları sayesinde bütün dünyayı her yönden etkileyen bir süreç olduğu görülmektedir. Bu nedenle günümüz dünyasında adına en çok atıf ve yorum yapılan bir kavram halini almıştır. Eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlık bu anlamda küreselleşmenin başlangıcı olarak temsil edilirken asıl manada günümüzdeki karşılığını temsil eden küreselleşmeye ilişkin gelişme ise İngiltere’de filizlenen ve bütün dünyayı etkisi altına alan sanayi devriminin gerçekleştiği 1870’li yıllar ile başlamaktadır. Başlangıç tarihi olarak sanayi devrimini ele alabileceğimiz bu sürecin bütün dünyayı kapsama alanına alması ise 1989 Sovyet Bloku’nun dağılmasının ardından gerçekleşmiştir. Bu olayın ardından tek kutuplu bir dünya düzeni gelişim sergilemiştir.

Küreselleşme geçirdiği değişim ve dönüşüm süreci içerisinde olumlu ya da olumsuz birçok yönden dünyayı etkisi altına alan bir süreçtir. Bu bağlamda küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar ele alınıp incelendiğinde görüşler iki zıt uç arasında gidip gelmektedir. Öyle ki bu kavrama ilişkin sınırların ve duvarların olmadığı, herkes için refah imkanı sunan, barışçı, iyimser bir küreselleşme bakış açısından tutun da yoksulluk, eşitsizlik, adetsizlik ve mutsuzluk kaynağı olduğuna kadar uzanan bir takım küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar literatürde yer almaktadır.

Küreselleşme geçirdiği değişim ve gelişim içerisinde birçok yönden bir çok farklı alanı etkilemiştir. Bu açıdan küreselleşme politik alanda, kültürel alanda ve ekonomik alanda birçok etkiye neden olmuştur. Politik alandaki asıl etki Sovyet Bloku’nun dağılmasının ardından ortaya çıkarken, kültürel alandaki etki alanının genişlemesi ise, gelişen teknoloji ve iletişim olanakları neticesinde olmuştur. Ekonomik bağlamda ise, gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması ile birlikte 1970’lerde meydana gelen petrol krizi sonrasında gelişmiş ülkelerin dış piyasalara açılmaya çalışması ve iktisadi faaliyet hacminin artmıştır.

Küreselleşmenin bütün dünya çapında yaygınlaşmasını sağlayan diğer faktörler ise; dünya ekonomisinin serbestleşmesi ve gümrük sınırlarının ortadan

kaldırılmasına yönelik atılan adımlar olmuştur. Ekonomik anlamda küreselleşme sürecinin hız kazanması, piyasa ekonomisinin dünya üzerinde egemen kılınması ile birlikte üretim, ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması etkili olmuştur. Kaldırılan bu engeller neticesinde uluslararası ticaretten küresel ticarete geçilmiştir. Bu nedenle küreselleşmenin önemli ölçüde etkilediği alanların başında dış ticaret geldiği görülmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin ortaya çıkmasında ve hız kazanmasındaki önemli etkenler olarak; bilgi, ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki gelişmelerin yanı sıra, GATT, WTO, WB, IMF gibi uluslararası kuruluşların ekonominin küreselleşmesinde göstermiş olduğu çabalar yadsınamaz. Bu doğrultuda uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki denetimleri azaltan uygulamalar hayata geçirilmiştir. 80'li yılların başından itibaren bir çok ülke, uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi öngören yapısal uyum programlarını uygulamaya başlamıştır. Bu programlar, piyasaların serbestleşmesini sağlayarak küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, devam eden bir süreç olarak küreselleşme, istesek de istemesek de, tüm dünyayı birçok boyuttan etkilemektedir. Ancak, bir boyutuyla küreselleşmeyi yaratan diğer boyutuyla da küreselleşmeden en çok etkilenen alan ekonomi olmaktadır. Ekonomik boyutta da gerek ortaya çıkışı gerekse sonuçları itibariyle küreselleşmeden en fazla etkilenen alt alan dış ticaret olmuştur. Bu alanda ortaya çıkan gelişmeler ise 1994 yılında imzalanan ve GATT sürecinin Dünya Ticaret Örgütüne dönüşmesine imkan sağlayan anlaşma ile hukuki ve kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Bu nedenle küreselleşmenin dış ticaret üzerine etkilerini değerlendirebilmek açısından bu anlaşmanın detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmamızın izleyen ikinci bölümünde GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve daha sonrasında WTO (Dünya Ticaret Örgütü) adını alan kuruluş ve uygulamaları incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE DÜNYA TİCARETİ

Çalışmamızın bu bölümünde küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak kabul edilebilecek olan ve dış ticaret üzerinde çok önemli etkiler oluşturan Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması ve sonrasında dünya ticareti üzerinde meydana getirdiği etkiler değerlendirilecektir.

2.1. GATT'tan Dünya Ticaret Örgütüne

Dünya ticaretini evrensel boyutlarda serbestleştirme çabaları yani küreselleşmenin ekonomik anlamda ticari küreselleşme süreci, 1947'de kurulan GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması ile başlamıştır. Bugün GATT'ın yerini Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) almıştır. DTÖ'nün görevleri ve kapsamı GATT'tan daha geniş ve yaptırım gücü daha yüksek bir kurumdur. Bu süreçte yani GATT'tan DTÖ'ne dönüşümüne yaşanan gelişmeler şöyle özetlenebilir¹⁴⁵;

I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan 1929 Büyük Depresyon ile birlikte, serbest ticaretten vazgeçilerek ithalat serbestliği ve sermaye çıkışlarını önleyici koruma önlemlerine yönelik politikaların uygulanmaya başlandığı yıllar olmuştur. Ülkeler tarafından alınan önlemler önce tarifeleri kapsamış 1930-1933 yılları arasında da birçok ülke tarifeleri yükseltmiştir¹⁴⁶. Ülkeler içinde buldukları dış ödemeler açığı ve işsizlik sorunlarını çözmek için tek başlarına hareket etmekte ve bu durum rekabetçi devalüasyonlara ve karşılıklı tarife yükseltmelerine neden olmaktadır. Bu dönemde uygulanan politikalar ve dış ticaretin ikili anlaşmalar yolu ile yürütülmesi çabaları sonucu dünya ticareti en düşük düzeylere inmiş bulunmaktaydı¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, Ekim 2007, ss.215-216.

¹⁴⁶ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız, **Dünya Ekonomisi**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 2001, s.137.

¹⁴⁷ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, s.218.

I. ve II. Dünya Savaşları arasında geçen dönemde ülkelerin gümrük tarifelerini aşırı ölçüde yükseltmeleri ve uyguladıkları tarifelerdeki farklılıklar dünya kaynak dağılımında etkinliği bozarken bir yandan da uluslararası ticarete haksız rekabet koşullarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır¹⁴⁸. II. Dünya Savaşı sırasında ve ardından uluslararası ticaretin yeniden düzenlenmesi arayışlarına devam edilmiş, bu duruma savaştan en güçlü devlet olarak çıkan ABD öncülüğünde hız verilmiştir. Bu dönemdeki temel amaç, dar piyasalara bölünmüş dünya ticaretini, uluslararası ekonomik kuruluşlar çerçevesinde serbestleştirerek dünya geneline yayma çabası olmuştur¹⁴⁹. Bu dönemlerde uygulanan kısıtlayıcı politikalarından Batılı ülkeler de rahatsızlık duymuşlardır. Bu ülkelerde sanayi üretimi hızla gelişirken ekonomik hayatın canlılığı dış piyasaların varlığına bağlı idi. Bu nedenle Batılı ülkeler II. Dünya Savaşı sona ermeden çok yanlı bir uluslararası ticaret ve ödeme sistemi gerçekleştirmek için harekete geçtiler¹⁵⁰.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun kurulması ile birlikte çok yanlı ticaret ve ödemeler sistemi kolaylaşmış ve ödemeler dengesinin sağlanması ile çok yakından alakalı olan dış ticaret engellerinin kaldırılması Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu sayesinde kısmen çözümlenmiştir. Ancak ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik asıl anlaşmalar 1941 Atlantik ve 1942 Lend Lease Anlaşmalarına kadar götürülebilir. Bu iki anlaşmanın temel amaçları arasında, dünya ticaretini farklılaştırmamaya dayandırmak, mal ve hizmetlerin serbest bir şekilde değişimini sağlamak vardır¹⁵¹.

2.2. GATT'ın Kuruluşu ve Faaliyetleri

ABD'nin öncülüğünde bir grup, dünya ticaretini düzenlemek amacı ile Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization-ITO) adlı kurumu kurma kararı aldılar. Kurulması planlanan örgüt, 1948 yılı Havana toplantısına kadar geçen sürede görüşülmüş ve Havana Sözleşmesi metninde Uluslararası Ticaret

¹⁴⁸ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.218.

¹⁴⁹ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.137.

¹⁵⁰ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.218.

¹⁵¹ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Eylül 2001, s.238.

Örgütü'nün kurulması yönünde karar alınmıştır. Kabul edilen bildirgeye göre üzerinde durulan konular arasında; uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, gümrük vergilerinin azaltılması, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ülkeler arasında ayrımcılığın yapılmaması, mal talebini genişletmek, serbest ticareti yaymak gibi konular sayılabilir¹⁵². Ancak ITO sözleşmesi, anlaşmayı imzalayan ülkelerin iç ekonomi politikalarına karıştığı gerekçesi ile başta ABD ve bazı gelişmiş ülkelerin yasama organlarınınca onaylanmamıştır. Fakat bu anlaşmanın onaylanmamasının asıl nedeni, serbestleşmeden zarara uğrayacak olan yurtiçi firmaların yaptıkları baskılar olmuştur. ABD ve diğer bazı gelişmiş ülkelerin anlaşmayı onaylamamaları nedeni ile ITO'nun kuruluş girişimi başarısız olurken, bir yandan da bazı ülkeler dünya ticaretinin serbestleşmesine yönelik daha ITO'nun kuruluş aşamasında bazı mallar üzerinde tarife indirim konusunda anlaşmaya varmışlardı. ITO'nun, ulusal meclisler tarafından onaylanana kadar geçen sürede, bu indirimleri uygulamaya koymak için genel anlaşma yapılmış ve indirimlerin bütün üye ülkelere yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Bu anlaşmanın üye ülke meclislerinde onaylanması gerekmiyordu. GATT adı verilen bu anlaşma, ITO'nun onaylanmaması üzerine hazırlanmış geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkmıştır¹⁵³. GATT 30 Ekim 1947'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye GATT'a 1953'te gerçekleştirilen üçüncü GATT konferansında üye olmuştur¹⁵⁴.

2.3. GATT'ın Yapısı ve İşleyişi

ITO çerçevesinde yaşanan bu gelişmelerin ardından, GATT mevcut durumu düzenlemenin yanı sıra dünya ticaretinin serbestleştirilmesi görevini de üstlenmiş bulunuyordu. Bu nedenlerden ötürü Akid Taraflar olarak nitelenen tarafların zaman zaman bir araya gelerek ortak karar almaları ve bunu eyleme dökmeleri gerekmektedir. GATT 1993'te sonuçlanan Uruguay görüşmeleri neticesinde yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakıncaya kadar merkezi Cenevre'de bulunan aşağı yukarı 400 personelden oluşan bir örgüt yapısına sahipti. İçerisindeki en önemli yetki organı ise yılda bir kez toplanan ve kararlar alan Akid Taraflar Kurulu idi. Ancak bu

¹⁵² Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.138.

¹⁵³ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.219.

¹⁵⁴ Ertürk, s.239.

kurulun yılda bir kez toplanması ödemeler dengesi gibi önemli konuların çözümlenmesinde sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle 1951'de sürekliliği olan bir düzenlemeye gidilmesi için yetkisi o dönemle sınırlı olan Devre Arası Komite kuruldu, daha sonra 1960 yılında Devre Arası Komite yerini Temsilciler Konseyine bıraktı. Ayrıca kalkınma, tekstil, hazır giyim, anti-damping gibi konularda çalışmalar yapılmak üzere Çalışma Grupları oluşturuldu. 1993 Aralık ayında Uruguay Raund'u sonuçlandırıldığında GATT'a 114 üye ülke bulunmaktaydı¹⁵⁵.

Uruguay Raund'u görüşmeleri öncesinde yaşanan gelişmelere baktığımızda; gelişmiş ülkelerin hedefleri arasında gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak ve özellikle Soğuk Savaş döneminde bu ülkeleri yanlarına çekebilmektir. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere korumacılığı azaltma yönündeki dayatmaları uygulamıyorlardı¹⁵⁶. GATT 1947 geçici bir forum olarak kurulduğunda, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi hedefleniyordu. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan yıkım ve Soğuk Savaş nedeni ile ABD bu konuda yumuşak bir tavır sergiliyordu. Bu nedenle, serbestleşme çerçevesinde tarım ve hizmetler dışarıda bırakılırken sınai malları kapsam içerisindeydi. Ülkeler arasında yapılan görüşmeler neticesinde gümrük vergilerine dayalı ithalat korumacılığı giderek azalmış, ancak 1970'li yıllardan itibaren tarife dışı engeller şeklinde yeni bir korumacılık devreye girmişti. Hizmetler sektörü düzenlemelerden yoksun kalırken ABD, AB (bugünkü adıyla) ve Uzakdoğu tarım sektöründe çekişme halindeydi¹⁵⁷. GATT içerisinde alınan kararlar gelişmiş ülke ekonomilerinin iç dengelerini sağlama amacına dönük olmaktadır. Gelişmiş ülkeler kendilerini tarife dışı engellere karşı korumaya yönelik olarak Çok Elyaflılar Anlaşmasını (MNF) devreye soktu. Diğer gelişmekte olan ülkeler ise, daha çok hammadde ihraç ettiği için bu durum GATT anlaşmasında yer almamıştı.

1980'li yıllara gelindiğinde gelişmiş ülkelerce izlenen küreselleşme politikaları çatışmalara neden olmaya başlamıştı. Bunun üzerine yeni düzenlemeleri

¹⁵⁵ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.138.

¹⁵⁶ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2002, ss.119-120.

¹⁵⁷ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, ss.142-143.

ele almak için ABD öncülüğünde 1986'da GATT Uruguay Raund'u düzenlendi. Görüşmeler 7 yıl devam etti ve 1993 Aralık ayında neticelendirildi. Görüşmelerde sınai mallar yanında tarım ve hizmetler sektörlerine ilişkin görüşmelerde yapıldı. Gelişmiş ülkeler arasındaki en önemli anlaşmazlık konusu tarım politikalarına ilişkindi. AB ve Japonya gıda maddeleri üretimine büyük çapta önem veriyor ve ithalatını kısıtlıyordu. Ayrıca AB ihracata da önemli destekler veriyordu. Bu destekler neticesinde AB, 1970'li yıllarında sonunda ihracat pazarında ABD'nin yerini almaya başlamıştı. Bu nedenlerden ötürü ABD-AB, ABD-Japonya ve hatta ABD-Gelişmekte olan ülkeler arasında tarım desteklerine ve hizmetler sektörüne ilişkin gerilimler yaşanmıştır¹⁵⁸.

2.4. GATT'ın Temel İlkeleri

GATT'ın oluşumu sırasında yaşanan bu gelişmelerin ardından temel ilkelerine değinecek olursak bunlar; en çok kayrılan ülke kuralı, ulusal muamele kuralı, gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi ve tarifeler yolu ile koruma olarak sıralanabilir. Aşağıda GATT'ın bu temel ilkeleri incelenmiştir.

2.4.1. En Çok Kayrılan Ülke Kuralı

GATT anlaşmasına imza atan bu örgüt çatısı altındaki bütün üyeler, ticari ortaklarına ayrımcılık uygulayamazlar¹⁵⁹. Bir üye ülke, herhangi bir ülkeye tanıdığı avantajlı bir gümrük vergisi rejimini koşulsuz olarak bütün üye ülkelere de uygulamak zorundadır¹⁶⁰. Böylelikle bütün ticari ortaklara aynı şekilde davranılması istenmektedir¹⁶¹. Bu durum sadece gümrük vergilerine ilişkin olmamakta, aynı zamanda ithalat ve ihracat için uygulanan bütün formaliteler içinde geçerlidir¹⁶². Bu kural ile ihracatçı ülkelerin çıkarları korunmaya çalışılmıştır. Çünkü GATT'a üye

¹⁵⁸ Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s.121.

¹⁵⁹ World Trade Organization, "Understanding The WTO", 4. Edition, **World Trade Organization Information and Media Relations Divisions**, Switzerland, December 2008, s.10.

¹⁶⁰ DTM, "GATT Sistemi Temel İlkeler", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/yaziciDostu.cfm?dokuman=pdf&action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=tr> (09.02.2010).

¹⁶¹ Zeki Kartal, "GATT ve Uruguay Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:25, Sayı:2, Yıl:2008, s.182.

¹⁶² Ertürk, s.240.

herhangi bir ülke, ihracatçı ülkelere rakip herhangi bir ülkeye gümrük kolaylığı sağladığında aynı indirimlerden diğer ihracatçı ülkelerde yararlanacaklardır. Bu sayede anlaşmaya taraf bütün ülkeler eşit işleme tabi tutulmakta ve uluslararası piyasalarda ihracatçılar eşit gümrük vergi yükü ile karşılaşmaktadırlar¹⁶³.

Gümrük birlikleri, serbest ticaret anlaşmaları gibi bölgesel ticaret anlaşmaları ve Genel Tercihler Sistemi (GTS) gibi gelişme yolunda olan ülkeler lehine düşük gümrük vergisi alınması veya gümrük vergisinin alınmaması gibi uygulamalar ile söz konusu anlaşmanın öngördüğü anti-damping ve telafi edici diğer uygulamalar istisnalar arasında yer almaktadır¹⁶⁴.

2.4.2. Ulusal Muamele Kuralı

İthal ve yerli ürünler eşit muamele görmelidir. En azından yabancı ürünler iç piyasaya girdikten sonra eşit muameleye tabi tutulmalıdırlar¹⁶⁵. Bu kural, yabancı ve yerli hizmetlere, ticari markalara, kopyalama haklarına ve patentlere de aynı şekilde uygulanmalıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün üç ana anlaşmasının (GATT madde 3, GATS madde 17 ve TRIPS madde 3) her birinde biraz farklı uygulanırsa da bulunmaktadır¹⁶⁶. Bir mal, hizmet ve fikri mülkiyet pazara girdikten sonra uygulanır. Bundan dolayı, yerli üretimden gümrük vergisine eş bir vergi alınmamış olmasına rağmen, ithal mal üzerinden gümrük vergisi alınması ulusal muamele ilkesine aykırılık teşkil etmez¹⁶⁷.

2.4.3. Gümrük Vergilerinin İndirilerek Konsolide Edilmesi

Ticaret önündeki engellerin kaldırılması GATT'ın en önemli ve üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Bu engellerin başında; gümrük vergileri, ithalat yasakları ve kotalar gelmektedir. Bu nedenle GATT'ta öncelikle gümrük

¹⁶³ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.139.

¹⁶⁴ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 9.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2009, s.440.

¹⁶⁵ World Trade Organization, s.10.

¹⁶⁶ Bahri Karlı ve diğerleri, "Dünya Ticaret Örgütü Kararları ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinin Türk Tarım Politikalarına ve GAP Bölgesi Tarımına Muhtemel Etkileri", <http://www1.akdeniz.edu.tr/ziraat/bolumler/ekonomi/CSAYIN/GAP%20SON.pdf> (09.02.2010), s.9.

¹⁶⁷ DTM, GATT Sistemi Temel İlkeler.

vergilerinin düşürülmesi yönünde görüşmeler yapılmıştır¹⁶⁸. Üye ülkelerin gümrük tarifelerini belirtilen zamanda ve miktarda indirmesi ve sabitleştirmesi gerekmektedir. Bu kural üye ülkelere gümrük vergilerini tekrar arttırma imkanı vermemektedir.

Her üye ülkenin taviz listesinde yer alan oranlar, bağlı oranlar olarak adlandırılmaktadır. Ülkeler, uygulamadaki oranların üzerine çıkamamaktadırlar. Bu oranlar, üye ülke açısından bağlayıcı olmakta ve önemli ticaret ortaklarına telafi amacıyla müzakere etmeksizin artırılamamaktadır. Uruguay görüşmeleri sonucunda, ülkeler taviz listelerini geliştirmişler ve bu sayede bağlı oranlar çerçevesinde yapılan ticaretin artması sağlanmıştır¹⁶⁹. Gelişmiş ülkeler için bağlı oranlar Uruguay görüşmeleri öncesinde % 78 iken, bu oran Uruguay görüşmeleri sonrası % 99'a; gelişmekte olan ülkeler için % 21'den % 73'e, geçiş ekonomileri için ise % 73'ten % 98'e yükselmiştir¹⁷⁰.

2.4.4. Tarifeler Yolu İle Koruma

Ticarette şeffaflığı sağlamanın en etkin yolu, korumaların tarifeler yoluyla yapılmasıdır. GATT, tarife dışı engellerin bazı istisnalar dışında tümüyle yasaklanmasını, tarifelerin de giderek azaltılmasını öngörmektedir. Bu çerçevede tarım ürünlerindeki ithalat kısıtlamaları büyük ölçüde tarifelere dönüştürülmüştür. Bu süreç tarifekasyon olarak adlandırılmaktadır¹⁷¹. Söz konusu kural, üye ülkelere yerli sanayinin dış rekabetten zarar görmemesi için düşük düzeyli gümrük tarifeleri uygulama olanağı sağlamaktadır. Ancak bu koruma, tarifeler aracılığı ile gerçekleştirilebilmektedir. Miktar kısıtlamaları ise, sınırlı durumlar dışında yasaklanmıştır¹⁷².

¹⁶⁸ World Trade Organization, s.11.

¹⁶⁹ Cengiz Sayın, Yavuz Taşcıoğlu, M. Nisa Mencet, "GATT Tarım Anlaşması ve Türk Tarımına Etkileri", **İGEME'den Bakış Dergisi**, Sayı:20, Ocak-Nisan Özel Sayısı, s.2.

¹⁷⁰ DTM, GATT Sistemi Temel İlkeler.

¹⁷¹ Mehmet Bozoğlu, "Dış Ticaret", **Geleceğin Girişimcileri Projesi**, Samsun, 2007, s.29.

¹⁷² Osman Zekayi Orhan, İlhan Güllü, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma", **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı :25 Yıl:2008/2, s.217.

Söz konusu istisna, Genel Anlaşma'ya göre geçici ödemeler dengesi zorluğu çeken ülkelerin bir süre için ithalatlarını kısıtlamalarına ilişkindir. Ödemeler dengesi sorunları ile ilgili GATT içerisinde özel bir komite bulunmakta ve komite başvuruları IMF ile birlikte ayrıntılı olarak ele alarak incelemektedir¹⁷³.

2.5. GATT Toplantıları

1947 yılında kurulan GATT'ın Cenevre'deki ilk toplantısından, 1994 yılındaki Uruguay toplantısına kadar geçen sürede sekiz kez toplantı yapılmıştır. GATT çerçevesinde yapılan tarife indirim turlarına, çok taraflı ticaret görüşmeleri diğer bir deyişle, Ticaret Turu yani Raund denilmektedir. GATT hükümlerine aykırı kısıtlama önlemlerinin alınmasının durdurulması standstill, bu önlemlerin kaldırılması ise roll-back olarak adlandırılmaktadır¹⁷⁴.

¹⁷³ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.441.

¹⁷⁴ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.445.

Tablo 2: GATT Toplantıları 1947-1993 ve WTO Toplantısı

Yıl	Yer/toplantı adı	Katılan ülke sayısı	Tartışma konuları	Benimsenen tarife indirimi yüzdesi
1947	Cenevre	23	Tarifeler	21
1949	Annecy	13	Tarifeler	2
1951	Torquay	38	Tarifeler	3
1956	Cenevre	26	Tarifeler	4
1960-1961	Cenevre	26	Tarifeler	2
1960-1962	(Dillion Görüşmeleri)			
1964 - 1967	Cenevre (Kennedy Görüşmeleri)	62	Tarifeler ve anti-damping önlemleri	35
1973-1979	Cenevre (Tokyo Görüşmeleri)	102	Tarifeler, tarife dışı önlemler, çok yanlı anlaşmalar	33
1986-1993	Cenevre (Uruguay Görüşmeleri)	123	Tarifeler, tarife dışı önlemler, Tarım, hizmetler, tekstil, sllai ve fikri mülkiyet haklarının, anlaşmazlıkların çözümü, WRO'nun kurulması	34
2001-2004	Doha (Doha Görüşmeleri)	144	Tarımda, sanayide ve hizmetlerde küresel ticareti serbestleştirmek	

Kaynak: Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.222.

GATT'ın ilk toplantısından sonra ele alınan konular, taraflar ve uygulanan yöntemlerde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İlk önceleri görüşmeler ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ağırlıklı geçerken daha sonra Japonya önemli bir ekonomik güç olması nedeni ile görüşmelerde önemli rol almaya başlamıştır.

2.5.1. 1947-1962 Yılları Arasında Geçen Dönem

Cenevre'de 1947'de yapılan ilk toplantı sonrasında önemli sonuçlar alınmıştır. Ülkeler birbirlerine tek tek ürünler üzerinden düşük tarife oranı biçiminde karşılıklı ödümler vermiştir. En çok kayırlan ülke kuralı nedeni ile bu söz konusu ödümler bütün üye ülkelerce yararlanılan ödümler olmuştur. Ancak daha sonraki dört toplantıdan aynı ölçüde sonuçlar alınamamış ve nispeten başarılı geçmeyen toplantılar olmuştur. Cenevre Turu'nda imzalanan anlaşmanın ardından GATT uluslararası bir kuruluş olmuştur¹⁷⁵. 1949 yılının Nisan ve Ağustos ayları arasında 5 ay süreyle devam eden ve Fransa'nın Annecy kentinde yapılan görüşmeler sonucunda 13 GATT üyesi ülke 5000 adet tarifede indirim gerçekleştirmiştir. 1950-

¹⁷⁵ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.221.

1951 yılları arasında İngiltere'nin Torquay kentinde yapılan görüşmeler neticesinde, tura katılan 38 ülke, 8.700 adet tarifede indirim sağlamıştır. İsviçre'nin Cenevre kentinde 1956 yılının Mayıs ayında bir araya gelen 26 ülke tur sonucunda yaklaşık 2,5 milyar dolar değerindeki ürün üzerinde tarife indirimine gitmiştir.

Beşinci çok taraflı ticaret görüşmelerine o dönemin ABD Hazine Bakanı Douglas Dillion'un talebi üzerine toplanılmasından ötürü bu isimle anılmaktadır. 1960-1962 yılları arasında gerçekleştirilen görüşmeler iki bölüm halinde olmuştur. Birinci bölümde görüşmeler, Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi ülkeler ile tek bir tarife indirimine yönelik olmuştur. İkinci bölüm ise, genel tarifelere ilişkin olarak gerçekleştirilmiş ve 4.400 adet tarife ve 4,9 milyar dolarlık ticaret hacmine karşılık gelen bir rakamı kapsamıştır¹⁷⁶.

2.5.1. Kennedy Turu 1964-1967

Cenevre'de gerçekleştirilen gümrük indirimlerinin altıncı toplantısı olan bu tura 62 ülke katılmıştır. Bu turda asıl görüşmeler ABD ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında gerçekleşmiştir¹⁷⁷. 1957 yılında Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu gümrük birliği şeklinde kurulmuş ve ABD, üçüncü ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifesi sebebi ile bu pazarın dışında kalmıştır. Bunun üzerine ABD, bu pazara tekrar girebilmek için çalışmalarına hız vermiştir. 1962'den 1967 yılına kadar yürürlükte kalan ve ABD başkanına tarifelerde % 50 oranına kadar indirim yapma yetkisini veren Ticareti Geliştirme Yasası ABD tarafından kabul edilmiştir. Bu yetkiye dayanarak o dönem ABD başkanı Kennedy, tek tek madde bazında indirim yapmak yerine bütün tarifelerde % 50 oranında indirim yapmayı teklif etmiştir. Ayrıca ABD-AET arasında gerçekleştirilen dünya ticareti içindeki payı %80'nin üzerinde olan kalemlerde ise gümrüklerin tamamen kaldırılmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine GATT üyelerinin görüşme düzenleme talebi neticesinde 1964 yılında Kennedy Turu başlamıştır¹⁷⁸. Görüşmeler 53 üye ülke arasında tamamlanabilmiştir. Bu ülkelerin o dönem itibari ile dünya ticaretindeki

¹⁷⁶ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.446.

¹⁷⁷ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.446.

¹⁷⁸ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.221.

payı % 80 dolaylarındadır. Görüşmeleri 1967 yılında tamamlanmış ve imzalanan anlaşmaya göre;¹⁷⁹

- Sınai mal gümrük vergilerinde nominal bazda % 36'lık bir indirim sağlanmıştır.
- Dünya Ticaretinin yaklaşık %80'ini oluşturan maddelerde tarife indirimi gerçekleşmiş, 3600 mal ve 40 milyar dolarlık ticari ürün üzerindeki gümrükler azaltılmıştır.
- Gelişmiş ülkeler tahıl, et ve süt ürünleri dışındaki ürünlerde %70'e yakın tarife indirimine gitmişlerdir. Bunun nedeni AET'nin ortak tarım politikaları nedeni ile daha fazla indirim yapmaya yanaşmamasıdır.
- Gelişmekte olan ülkelerin temel ihraç ürünlerinin % 80'ini kapsayan bir bölümü tarife indirime konu olmuştur.
- Görüşmelerde Uluslararası Hububat Sözleşmesi imzalanmıştır¹⁸⁰.

Ancak bu görüşmeler sonucunda alınan kararlar geliştirmekte olan ülkeleri tatmin etmemiş bu nedenle GATT'ın zenginler kulübü olarak nitelenmesine neden olmuştur¹⁸¹.

2.5.2. Tokyo Turu 1973-1979

1973 yılında yaşanan Petrol Şoku nedeni ile Bretton Woods sistemi çökmüş ve bu durum serbest ticaret alanının daralmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Yedinci çok taraflı ticaret görüşmeleri diğer adı ile Tokyo Turu; ABD, Avrupa Topluluğu (AT) ve Japonya'nın 1972 yılında almış oldukları karar üzerine 1973 yılında Tokyo'da toplanmıştır. Görüşmeler 1979 yılına kadar sürmüştür. Bu süre zarfında önemli sayıda anlaşmaya imza atılmıştır¹⁸².

¹⁷⁹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.446.

¹⁸⁰ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, ss.141-142.

¹⁸¹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.446.

¹⁸² Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, ss.141-142.

Tokyo Turu görüşmelerine dünya çapında GATT'a üye olan ve olmayan toplam 99 ülke katılmıştır. Görüşmelerin en önemli gelişmesi, ele alınan konulara ilişkin olarak daha sonra 14 Haziran 1983'te Brüksel'de imzalanan Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi Hakkında Uluslararası Sözleşme kısa adı ile Armonize Sistem Anlaşması 1 Ocak 1988'de yürürlüğe girmiştir. Bu sayede uygulanmakta olan ancak birbirinden farklı nomenklatürler (ticarete konu olan mal çeşitlerinin belli bir sistem doğrultusunda tasnif edilmesi ile ortaya çıkan tarife listeleridir.) Brüksel Tarife Nomenklatörü (BTN), Birleşmiş Milletler Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) ile ABD'nin uyarladığı TSUS gümrük nomenklatürleri ortadan kalkmıştır. Tokyo Turu görüşmelerinin ardından alınan kararlar şunlardır;

- İlk sonuç tropik ürünler konusunda alınmıştır. Gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere yapmış oldukları tropik ürün ithalatına uygulamakta oldukları tarife ve tarife dışı engelleri 1977 yılından itibaren azaltmayı kabul etmişlerdir.
- Görüşmelere katılan ülkeler binlerce sanayi ürününde % 34 oranına ulaşan gümrük indirimlerini 8 yıllık bir dönemde (1979-1987) uygulamayı taahhüt etmişlerdir.
- Yapılan indirimler 300 milyar dolar civarında ithalat hacmini kapsamıştır.
- GATT kurulduğunda ortalama nominal tarifeler % 40'larda iken en son gerçekleştirilen bu görüşmelerin sonucunda dünyanın 9 önemli pazarında sınai malları üzerindeki ortalama ağırlıklı tarifeler % 7'den % 4,7'ye kadar inmiştir.
- Görüşmelere katılan ülkeler arasında en yüksek gümrük vergisine sahip olan ülkeler en fazla indirimi yapmışlardır. Bu sayede farklı gümrük vergi oranları birbirine yaklaşmıştır.
- Geliştirmekte olan ülkeler 1977 yılı ithalatlari esas alınarak 3,9 milyar dolarlık bir değer üzerinden tarife indirimi yapmayı taahhüt etmişlerdir¹⁸³.
- Geliştirmekte olan ülkeler için karşılıklı olmama ilkesi kabul edilmiştir. Geliştirmekte olan ülkeler kendi ihraç ürünleri için gelişmiş ülke pazarlarında tarife indirimlerinden yararlanacak, fakat gelişmiş ülkelere

¹⁸³ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.446.

yaptıkları ithalata karşılık bir indirimde bulunmayacaklardı. Ancak gelişmekte olan ülkeler bu tarife indiriminden çok az yararlanabilmişlerdir. Çünkü tarife indirimleri gelişmekte olan ülkelerin üretmedikleri sanayi mamullerini kapsamaktaydı¹⁸⁴.

2.5.3. Uruguay Turu 1986-1993

GATT çerçevesinde sekizincisi düzenlenen çok taraflı ticaret görüşmeleri Uruguay'ın Punto del Este şehrinde 15-20 Eylül 1986 tarihinde başlamıştır. Tur görüşmelerine başlama kararı ise 1982 yılında Cenevre'de yapılan Genel Kurul toplantısında alınmıştır¹⁸⁵.

Tur o güne kadar yapılan GATT görüşmeleri içerisinde en kapsamlı olanı idi. Görüşmelerde sanayi malları alanında yeni tarife indirimleri (% 34 oranında) yapılırken, mal ticaretine ek olarak hizmet ticareti de görüşmelerde ele alınmış, ayrıca sınai ve fikri mülkiyet haklarının korunması ve tarımsal sübvansiyonlarla diğer tarife dışı engellerde konu edilmiştir. Az gelişmiş ülkelerin de ticaretin serbestleştirilmesi sürecine katılarak tarife indirimlerinde bulunmaları kararı verilmiştir. Önemli tartışma konularından bir diğeri de, tarımsal sübvansiyonların azaltılması ve bu tarımsal ürünlerin ticaretinin serbestleştirilmesi olmuştur¹⁸⁶.

Gelişmiş ülkeler açısından görüşmelerin en önemli konusu tarım olmuştur. AB ve Japonya gıda maddeleri üretimine büyük mali destek verirken bir yandan da ithalatını kısıtlıyordu. AB ise ihracata da büyük mali destek vererek 1970'li yılların sonundan itibaren ihracat pazarlarında ABD'yi tarım alanında ikame etmeye başlamıştı. ABD'nin amacı ise genetik devrimin getirdiği yeni teknikleri uygulayarak tarım alanında dünya pazarlarını ele geçirmektir. Bu nedenle ABD-AB, ABD-Japonya, hatta ABD-GOÜ arasında tarım destekleri konusunda ciddi gerilimler söz konusu olmuştur¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.222.

¹⁸⁵ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.223.

¹⁸⁶ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.224.

¹⁸⁷ Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s.121.

ABD, AB ve Japonya arasında yaşanan çekişmeler küreselleşmenin giderek üç kutuplu bir eksene kaymasına neden olurken, en çok kayırlan ülke kuralı istisnalarının giderek yaygınlaşması bir kural haline geliyordu. Örneğin, Fransa'nın ortak pazara üye olması sonucu Almanya ile ABD'nin aynı koşulları altında ticaret yapması mümkün olmamaktaydı. Bu nedenle, artık çok fazla kaldırılması gereken tarife ve kota olmamasına karşın, bloklar arasında ticaretin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu¹⁸⁸.

Uruguay Görüşmelerinin, özellikle tarım alanında yaşanan çekişmeler nedeni ile, dört yılda tamamlanması bekleniyordu. Ancak Nihai Senet diğer adı ile Marakeş Şartı'nın 12-15 Nisan 1994'te Fas'ta imzalanıp 1 Ocak 1995'te de yürürlüğe girmesi ile son bulmuştur¹⁸⁹.

Uruguay Görüşmeleri sonucunda GATT-47 sözleşmesinde değişiklikler yapılarak GATT-94 oluşturulmuş ve Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur. Bu nedenle Dünya Ticaret Örgütü GATT'ın geliştirilerek örgütsel yapıya dönüştürülmüş bir şeklidir¹⁹⁰.

Dünya Ticaret Örgütünün kurulması ile Bretton Woods kurumlarından olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın üçüncü ayağı tamamlanmıştır. Bu sayede uluslararası ticarete konu olan anlaşmazlıkların çözüm mekanizması hukuki bir zemine oturtulmuştur. Tur sonrasında, GATT hükümlerine aykırı kısıtlama önlemi alınmamasına yönelik; gelişme yolunda olan ülkeler tarifelerini % 21'den % 73'e, gelişmiş ülkeler % 78'den % 99'a, geçiş ekonomileri ise % 73'ten % 98 oranına yükseltmişlerdir. Ülkeler yükseltilecek oranlarda tarife arttırmamayı taahhüt etmişlerdir. Görüşmeler sonunda kapsamlı bir tarım reformu kabul edilmiş, miktar kısıtlamaları tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde kaldırılmıştır¹⁹¹.

¹⁸⁸ Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.143.

¹⁸⁹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.450.

¹⁹⁰ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.223.

¹⁹¹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.450.

2.5.3.1. Nihai Senet ve Getirdiği Yeni Kurallar

Uruguay Görüşmeleri ardından Nihai Senet'in imzalanması ile imalat sanayi ürünleri dışında; tarım, hizmetler, fikri mülkiyet hakları ve Tokyo Turu sonunda kabul edilen kodlar da imzalanan senet kapsamına alınmıştır. Tarım ve tekstil sektöründe kademeli olarak mevcut kural ve disiplinlere uygun, ülkelerin faaliyet göstermelerini sağlayacak anlaşmalar kabul edilmiştir. Ticaretle bağlantılı yatırım önlemleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmetler ticareti uluslararası ticaret sistemine dahil edilmiştir. Tur ardından oluşturulan Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Mekanizması ile Dünya Ticaret Örgütü'nde alınan kararların üye ülkelere uygulanıp uygulanmadığının kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır.

Nihai Senet ile dünya ticaretinde hedeflenen; daha fazla serbestleşme sağlamak, sübvansiyonlar, anti-damping, gümrük kıymeti, ticarete teknik engeller, anlaşmazlıkların çözümü, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları ve yatırım önlemleri konularında yeni kurallar oluşturmak olmuştur. Ayrıca, uluslararası ticaretin daha kapsamlı ve daha disiplinli bir zemine oturtulması amaçlanmıştır¹⁹².

Tur ardından alınan kararların tam olarak uygulanması ile ilk on yıl içerisinde beklenen tahmini üretim artışı 5,25 trilyon dolar iken bu artışın 1,4 trilyon dolarının AB'den, 1,6 trilyon dolarının Japonya'dan ve 1,1 trilyon dolarının da ABD'den kaynaklanacağı savunulmaktaydı¹⁹³. Nihai Senet ile getirilen yeni düzenlemeler izleyen bölümde daha kapsamlı olarak incelenmiştir.

2.5.3.1.1. Tarım Sektörü

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler tarım sektörünün serbestleşme kapsamına alınmasını istememiştir. Bu nedenle, GATT anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1947 yılından, Uruguay Görüşmeleri'nin düzenlendiği 1986 yılına kadar tarım sektörü, çok taraflı ticaret kuralları dışında tutulmuştur. Ancak, bu sektöre ilişkin konular Uruguay Görüşmeleri'nde ele alınmıştır. Tarım ticaretinin çok taraflı

¹⁹² Karluk, Uluslararası Ekonomi, ss.450-451.

¹⁹³ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.223.

ticaret kurallarına belirli bir süre imzalanan Nihai Senet ile tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Sektörde bir reform süreci başlatılarak, piyasa kurallarına göre işlemlerini sağlamak amaçlanmıştır¹⁹⁴.

Tablo 3: Tarım Anlaşmasının Yapısı

Yapırım Alan	KURALLAR	LİBARELLEŞME	TEMİNAT VE GARANTİLER
İTHALAT	Tarife dışı engelleri tarifelendir Tarife kotaları oluştur Tüm tarifelere üst sınır koy	Tarifelendirme sonucunda oluşan üst sınır tarifeleri on yıllık süre içinde ortalama %24 oranında indir. Her bir tarife kalemini en az %10 indir	Tarife kotalarıyla ihracatçılara pazara ulaşabilme garantisi İthalatçılar için özel teminat
İHRACAT	Mevcut ihracat sübvansiyonlarına miktar ve harcamalarına sınır koy Taahhütlerde yer almayan mallara ihracat sübvansiyonu verilmeyecek	Sübvansiyonlu ihracat miktarını on yıllık süre içinde %24 azalt Bütçe harcamalarını da aynı dönemde %24 azalt	Gıda yardımı kurallarına uymak İhracat kredilerine ilişkin müzakerelerin ileri alınması
ÜRETİM	İzin verilen iç destekler için tanımlanan "yeşil kutu"	Fiyata doğrudan etki yapan ve dış ticareti saptıran desteklerin on yıllık süre içinde %13.3 oranında azaltılması	GOÜ'lere sübvansiyon istisnaları Üretimi kısıtlayan programların istisna tutulması

Kaynak : Erol Çakmak, Halis “Akder, Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü**, Yayın No:34, Ankara, Aralık 1999, s.3.

Özellikle bu sektörde ihracat sübvansiyonlarının kullanımı neticesinde yüksek düzeyde ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle Uruguay Görüşmeleri ilk kez tarım sektörüne ilişkin çok taraflı bir anlaşmanın imzalanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu anlaşma sektörde çok önemli bir adım olmasının yanı sıra, daha adetli bir rekabet ortamının oluşmasına ve daha az çarpıklıklar içeren bir sektör olmasına aracılık etmiştir. Bu tarım anlaşması sektörün daha piyasa odaklı olmasını sağlamış ve ihracat-ithalat yapan ülkeler açısından piyasanın daha öngörülebilir bir hal almasını olanaklı kılmıştır.

Bu sektöre ilişkin yeni kural ve uygulamalar genel başlıkları itibari ile; pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler şeklindedir¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.452.

¹⁹⁵ WTO, “The Agriculture Agreement: New Rules and Commitments”, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm3_e.htm (15.02.2010).

2.5.3.1.1.1. Pazara Giriş

Anlaşmanın imzalanmasının ardından gelişmiş ülkeler 1 Eylül 1986 yılında geçerli olan tarife oranları üzerinden yıllık eşit indirimler yolu ile 6 yıl içerisinde ürün bazında % 15, ortalama bazda % 36 oranında indirim taahhüdünde bulunmuşlardır. Gelişmekte olan ülkeler ise, aynı tarihte yürürlükte olan oranlar üzerinden 10 yıl içerisinde her bir ürün için % 10'un altında olmamak koşulu ile indirim taahhüdünde bulunurken, ortalama bazda da % 24 oranında indirim taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu taahhütleri yerine getirmek için sözü edilen süreler, gelişmiş ülkeler için 2001 yılı sonunda, gelişmekte olan ülkeler içinse 2004 yılında sonunda sona ermiştir. Az gelişmiş ülkeler ise herhangi bir taahhütte bulunmama olanağına sahip olmuşlardır.

Tarife dışı engellerin kaldırılmasından kaynaklanabilecek olan olumsuz etkilerin giderilmesine yönelik olarak tarife dışı engeller gümrük vergilerine dönüştürülmüş ve ülkelere özel koruma önlemleri mekanizması sağlanmıştır. Bu sayede ithalat miktarının söz konusu anlaşmada belirlenmiş seviyeyi aşması veya ithal mal fiyatının belirli bir seviyenin altına düşmesi durumunda ek vergi uygulama olanağı getirilmiştir¹⁹⁶.

Tablo 4: Ülke Gruplarına Göre Pazara Giriş Taahhütleri

Ülke Grubu	Taahhüt		Süre
	Her bir Ürün	Toplam	
GÜ	%15	%36	6
GYÜ	%10	%24	10
AGÜ	İndirim taahhüdünde bulunmalarına gerek yok		

Kaynak: Yasemin Çırpıcı, “DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi”, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf> (16.02.2010), s.3.

¹⁹⁶ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, “2.Tarım Şurası”, **Uluslararası Tarımsal İlişkiler ve Avrupa Birliğine Uyum Komisyonu Çalışma Belgesi**, s.6.

2.5.8.1.1.2. İhracat Sübvansiyonları

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen taahhütler 1986-1990 yılları arasındaki dönem baz alınarak gelişmiş ülkelerde 6 yıl içerisinde değer olarak % 36, hacim olarak ise % 21 oranında azaltılacaktır. Bu indirim AB ve ABD'nin tarım stokları eridikten sonra başlatılacaktır. Gelişmekte olan ülkeler ise 10 yıl içerisinde değer olarak % 24, hacim olarak da % 14 oranında azaltılacaktır. Az gelişmiş ülkeler ise bu uygulamanın dışında kalacaklardır¹⁹⁷.

Tablo 5: Ülke Gruplarına Göre İhracat Sübvansiyonları Taahhütleri

Ülke Grubu	Taahhüt		Süre
	Değer	Miktar	
GÜ	%36	%21	6
GYÜ	%24	%14	10

Kaynak: Çırpıcı, DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi, s.3.

Türkiye'de Uruguay Görüşmeleri'nde taahhütte bulunan 25 ülkeden biridir. Türkiye dışında diğer ülkeler ise; Avustralya, Kanada, ABD, AB (O dönem AB içerisinde yer almayan Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İzlanda, Polonya, Güney Kıbrıs, Romanya'da taahhüt listesinde yer alan ülkeler arasındaydı.), Brezilya, Kolombiya, Endonezya, İsrail, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Panama, Slovak Cumhuriyeti, Güney Afrika, İsviçre, Uruguay ve Venezuela'dır¹⁹⁸.

2.5.3.1.1.3. İç Destekler

İç desteklerin hesaplanmasında temelde ele alınan fiyat, referans fiyatı ile iç fiyat arasındaki farkın üretim miktarı ile çarpımından oluşan Toplu Destek Ölçümü

¹⁹⁷ Sibel Doğan, "Dünya Tarım Ürünleri Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türk Tarımına Yansımaları", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:7, Yıl: Bahar 2002, s.5.

¹⁹⁸ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, s.7.

(TDÖ)'dür. İndirim taahhüdünde bulunan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için 1986-1988 yılları baz alınmıştır. Destek düzeyinin durumunu saptamak için her yıl cari toplam TDÖ hesaplanmıştır. İç destek indirim taahhütleri baz yılındaki toplam TDÖ'ye göre yapılmaktadır. İndirim taahhüdünde bulunan gelişmiş ülkeler % 20 oranında yapacakları indirimi 6 yıla yaymışlardır. Gelişmekte olan ülkeler ise, % 13 oranında indirim taahhüdünü 10 yıla yaymışlardır. Az gelişmiş ülkeler ise herhangi bir indirim taahhüdünde bulunmamışlardır. Ancak bir ülke, üreticilerine her bir ürün için sağladığı destek, toplam ürün değerinin belli bir oranını geçmiyorsa (bu oran gelişmiş ülkelerde % 5, gelişmekte olan ülkelerde ise % 10'dur) bu taktirde destekleme indirimi taahhüdü ülkelerden istenmemektedir. Bu uygulamaya "de minimis" denilmektedir¹⁹⁹.

Anlaşmada iç destekler yeşil, mavi, kırmızı kutu olarak üç farklı kategoride ele alınmıştır:

Tablo 6: İç Destek Taahhütleri

De minimis	Kırmızı	Mavi	Yeşil
GÜ'ler için toplam üretimin %5'i GYÜ'ler için toplam üretimin %10'u.	Ticaret bozucular. Kaldırıl-ması gerekli. (Üreticilere fiyat desteği gibi)	Az zararlı destekler. (Üretim kısıtlama programları dahilinde yapılan doğrudan ödemeler gibi)	Zararsız destekler. Kaldırıl-ması gerek-miyor.

Kaynak: What is The EU Offering? Substantial New Market Access - Substantial Reductions in Trade Distorting Farm Supports

<http://www.deljpn.ec.europa.eu/data/current/2005-news-90-e.pdf> (21.02.2010), s.2.

¹⁹⁹ Ahmet Ay, Sinem Yapar, "Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye", http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ahmet%20AY-%20Sinem%20YAPAR/57-80.pdf (19.02.2010), s.61.

Yeşil Kutu içerisinde, tarım sektörü ve kırsal kesim için kamu tarafından yapılacak alt yapı hizmetleri, tarım için yapılacak ar-ge hizmetleri, gıda güvenliği amaçlı kamu stokları, pazarlama ve tanıtım hizmetleri yer almaktadır. Bunların dışında üretimi doğrudan etkilemeyen ve üreticilere yapılan doğrudan gelir destekleri, tarımsal altyapı destekleri, çevresel ve bölgesel yardım programları altında doğrudan ödemeler şeklinde destekler de yer almaktadır. Bu destekler fiyatları doğrudan etkilemediği ve ticaret üzerindeki etkisi de çok düşük bir düzeyde olduğu için üye devletler tarafından uygulanmasına herhangi bir yasaklama getirilmemiştir.

Mavi Kutu içerisinde, tarım veya kırsal kesime yönelik geliştirme harcamaları, üretimi sınırlamaya yönelik doğrudan ödemeler yer almaktadır. Üretimi sınırlamaya yönelik olan doğrudan ödemeler, “sabit alan ve verime veya baz üretim seviyesinin %85 veya daha azı üzerinden yapılıyorsa, canlı hayvan ödemeleri sabit sayıda baş üzerinden yapılıyorsa, iç desteği azaltmak için yapılan taahhüde tabi olmayacaktır” denilmektedir. Bunun nedeni, bu grupta yer alan destekler fiyatlara doğrudan etki etmemektedir.

Yeşil ve mavi kutu içerisinde yer almayan iç destekler kırmızı kutuya dahil edilmiştir. Bu önlemler içerisinde yer alan destekler, GOÜ'lere yönelik olarak tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklemek amacı ile yatırım sübvansiyonları, düşük gelirli üreticilere yönelik önlemler, uyuşturucu madde elde edilen bitkilerin ikamesini teşvik edici iç destekler ve üretimin kısıtlanması amacıyla doğrudan ödeme şeklindeki önlemler, indirim tabi olmaksızın uygulanmasına izin verilen istisnalardır²⁰⁰.

Yukarıda açıklanan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından verilen taahhütleri Tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

²⁰⁰ Ahmet Ay, Sinem Yapar, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye, ss.61-62.

Tablo 7: Tarım Ürünleri Taahhüt Oranları

	GÜ'ler (6 Yıl: 1995-2000)	GOÜ'ler (10 Yıl: 1995-2004)
Tarifeler		
Bütün tarım ürünlerinde ortalama indirim	-%36	-%24
Her bir ürün için minimum indirim	-%15	-%10
Yurtiçi Destekler		
Sektörel bazda toplam desteklerde indirim (temel dönem 1986-1988)	-%20	-%13
İhracat		
Yardımların değeri	-%36	-%24
Desteklenen miktar (Temel dönem: 1986-1990)	-%21	-%14

Kaynak: WTO (2003) , “Agriculture: Fairer Markets for Farmers”
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm3_e.htm (22.02.2010).

Nihai Senet ile tarım ürünleri için getirilen hükümler, gelişmiş ülkeler için 1 Temmuz 1995'ten itibaren 6 yıl içerisinde, gelişmekte olan ülkeler için ise, 10 yıllık süre içerisinde yürürlüğe girecekti²⁰¹. Bu süre sonunda ihracata verilen mali destek % 36, mali destekle yapılan ihracatın miktarı ise % 21 oranında azaltılması karara bağlanmıştı. Mali destekler toplamda değil tekil ürünler üzerinden ayrı ayrı hem iç pazarda üretimde hem de ihracatta indirilecekti. Tarım pazarları ithalata açılacak, ithalat yasakları, gönüllü ihracat kotaları, değişken gümrük vergileri gibi tarife dışı engeller gümrük vergilerine dönüştürülecekti²⁰². Gelişmiş ülkeler açısından bütçe harcamaları ve sübvansiyon miktarları 1993-1999 yılları arasında önce % 36, sonra % 24 oranında azaltılırken, bu oranlar gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içerisinde önce % 24, sonra % 16 şeklinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır²⁰³.

Yapılan görüşmeler sonunda, Uzak Doğu'nun pirinç ve et pazarları kademeli olarak ABD ürünlerine açılırken, AB'de kendi iç pazarını birçok üründe dünya ticaretine açmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra, gelişmekte olan ülkelere pazarlarını dünya ticaretine açacaklardır. Devletin iç üretime yaptığı destekler 1986 ve 1988 yıllarına oranla % 20 oranında azaltılacak, ancak 1986'ya kadar yapılan indirimler göz önünde bulundurulacaktır. Üretimi kısmak için çiftçiye verilen

²⁰¹ Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s.122.

²⁰² Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, s.143.

²⁰³ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.452.

doğrudan gelir destekleri, doğanın korunmasına yönelik verilen destekler, ürün sigortası destekleri, tarım hizmetlerine yönelik destekler ve doğal felaketler için verilen destekler indirime tabi olmayacaklardır²⁰⁴.

2.5.3.2. Dokuma (Tekstil) ve Hazır Giyim (Konfeksiyon)

Dünya’da dokuma ve hazır giyim ticaretine konu olan kurallar 1961 yılına kadar GATT tarafından belirlenen kurallar olmuştur. 1961 yılına gelindiğinde GATT doğrultusunda Kısa Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra, sonraki 10 yılı kapsayacak şekilde dünya dokuma ve hazır giyim ticaretini düzenleyecek olan Uzun Süreli Pamuklu Tekstil Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 1974 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak artan sentetik elyaf ticaretindeki gelişmeler nedeni ile yeni bir anlaşma ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bunun üzerine GATT gözetiminde imzalanan Çok Elyaflılar Anlaşması 1974 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma Uruguay Görüşmeleri sonuna kadar yürürlükte kalmış ve çok yönlü anlaşmaların temelini teşkil etmiştir²⁰⁵.

Uruguay Görüşmeleri’ne gelindiğinde dokuma ve hazır giyim sektörüne ilişkin oturumlar tıpkı tarım sektörüne ilişkin görüşmeler gibi çetin ve zorlu geçmiştir. Görüşmeler sonucunda bu sektörde temel değişim 10 yıllık sürecin aşağısında olmak üzere karara bağlanmıştır. 1995’te Çok Elyaflılar Anlaşmasının yerini Tekstil ve Konfeksiyon Anlaşması almıştır. Anlaşma ile 10 yıllık bir periyodun sonunda dört aşamadan oluşan bir çalışma ile kotaların tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Hem ithalatçı durumundaki, hem de ihracatçı durumundaki ülkeler bu aşamaları takip etmekle yükümlü kılınmışlardır. Anlaşma ile birlikte her bir ürün için kota yüzdeleri belirlenmiştir. Her aşamada, ülkeler 1990 yılı baz alınacak şekilde gerçekleştirdikleri tekstil ve konfeksiyon ithalatı için belirlenen minimum yüzde kadar ürün miktarını kota kapsamı dışında tutacaklardır. Bu anlaşmaya göre ülkeler;

²⁰⁴ Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, s.122.

²⁰⁵ Hamza Çeştepe, “Dünya Ticareti Örgütü’nün Son Dönemlerdeki Uygulamalarının Türkiye’ye Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, Yıl:2006, s.167.

- I. Aşamada (1995 – 1997) 1990 yılı fiili ithalatlarının en az % 16’sını,
- II. Aşamada (1995 – 1997) 1990 yılı fiili ithalatlarının en az % 17’sini,
- III. Aşamada (2002 – 2004) 1990 yılı fiili ithalatlarının en az % 18’ini,
- IV. Aşamada (2005) geriye kalan % 49’luk bölümü GATT’a entegre edeceklerdir.

Böylece ülkeler 10 yıl sonunda birbirlerine karşı uyguladıkları kotaları tamamen kaldırıp, 2005 yılından itibaren sektörde tam entegrasyon gerçekleştirilmiş olacaktır²⁰⁶. Halihazırda bu entegrasyon sağlanmış bulunmaktadır.

Tablo 8: Tekstil ve Hazır Giyim’in GATT’a Entegrasyonu

Tarih	Entegre edilen minimum hacim (%)	Entegre edilen kümülatif hacim (%)	Kalan kota büyüme oranı
01.01.1995	16	16	16
01.01.1998	17	33	25
01.01.2002	18	51	27
01.01.2005	49	100	Tam entegrasyon

Kaynak : Hildegunn Kyvik Nordas, “The Global Textile and Clothing Industry post the Agreement on Textiles and Clothing”, **WTO Discussion Paper**, No.:5, Year: 2004, s.13.

2.5.3.3. Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS)

Bu sektörün Uruguay Görüşmelerinde ele alınmasının temel nedeni, görüşmelere kadar geçen 30 yıllık süre zarfında hizmet sektöründe meydana gelen çok büyük gelişmelerdir. Bu sektöre ilişkin kurallar getirilmesi fikri 1980’lerin ortasında konuşulmaya başlanmıştır. Ancak, bazı ülkeler bu duruma hem temkinli hem de karşıydılar. Çünkü, getirilmesi düşünülen kurallar bütünü hükümetlerin müdahale yeteneklerini kısıtlarken, sahip oldukları politik denetleme gücünü de zayıflatacaklarına inanıyorlardı.

Uruguay Görüşmeleri sonucunda kabul edilen Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması’nın ana kapsamı, genel yükümlülükler ve disiplinler olurken, belirli

²⁰⁶ WTO, “Textiles: Back in The Mainstream”, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm5_e.htm (18.02.2010).

sektörler için kurallar getirilmiştir. Ülkelerin, verdikleri taahhütleri yerine getirmeleri ve kendi iç pazarlarına girişin sağlanması yönünde yükümlülükler belirlenmiştir²⁰⁷.

Bu sektör, uluslararası alanda uzun yıllar ülkeler arasındaki ticarete konu olmaması nedeni ile nispeten diğer sektörlerle göre daha yeni bir alan olmuştur. Ancak, hizmet sektörüne ilişkin bazı istisnalar da yok değildir. Buna malların değişimi ile ilgili olarak; taşımacılık, sigortacılık hizmetleri gibi hizmetler uzun yıllardan beri ülkeler arasında ticarete konu olmuştur. Bu sektörün uluslararası ticarete sınırlı düzeyde konu olmasının nedenlerinin başında; kurumsal, yönetsel ve teknik olmak üzere kamu tekelciliğinin varlığı (eğitim, telefon hizmetleri gibi), katı ulaşım ve kontrol düzenlemeleri (finansman, çok çeşitli profesyonel hizmetler), tüketiciler ile hizmet sağlayıcılar arasındaki doğrudan fiziksel temas ihtiyacı (sağlık ve diğer sosyal hizmetler gibi) gibi bir takım kısıtlar gelmekte idi. Ancak, gelişen iletişim teknoloji sayesinde ticarete mesafeler adeta ortadan kalmıştır. Ayrıca hükümetler de kamu hizmetlerine yönelik sunumlarında özel sektör için yeni alanlar açmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra, uluslararası rekabetin artması ile uluslararası mal üretiminde karlılık oranları düşmeye başlamıştır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler hizmet ticaretini alternatif kar kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. Bu sektörün dünya ticareti içindeki payı giderek artmış ve günümüzde hem dünya ticaretine hem de istihdama diğer sektörlerle oranla daha fazla katkı sağlamaya başlamıştır²⁰⁸.

GATS uluslararası hizmet ticaretine ilişkin temel kavram, kural ve ilkeleri ortaya koyan ilk çok taraflı anlaşma olarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle uluslararası ticaretin kapsamı genişletilirken, aynı zamanda ülkelerin çok değişik ve karmaşık ulusal mevzuatlarına göre yürütülen hizmetler sektörü uluslararası bir disipline kavuşmuştur. Bu sayede üye ülkelerin hayat standartlarının yükseltilmesi, tam istihdama ulaşılması, ticaretin yaygınlaşması, ticaret dünyasının küçültülmesi ve işlemlerin evrenselleştirilmesi amaçlanmaktadır²⁰⁹. Bu anlaşmanın temel ilkeleri şöyle özetlenebilir;

²⁰⁷ World Trade Organization, s.33.

²⁰⁸ Hasan Hüseyin Yıldırım, Türkan Yalçın, "Küreselleşme ve Uluslararası Ticaret: Uluslararası Sağlık Politikasında Değişen Dinamikler", **4. Ulusal Sağlık ve Hastane Yönetimi Sempozyumu**, 27-28 Eylül 2001, s.4-5.

²⁰⁹ Mustafa H.Çolakoğlu, "Kobi Rehberi", **TOBB Genel Yayın**, Nisan 2002, s.322.

En çok kayırılan ülke kuralı: Bu anlaşma ile kapsam dahiline alınan herhangi bir önlemlle ilgili olarak, GATS'a taraf olan herhangi bir üye diğler bir üyenin hizmetlerine ve hizmet sunucularına, diğler bir ülkenin benzer hizmetleri ve hizmet sunucularına uygulanandan daha az kayırıcı olmayan bir muameleyi, derhal ve şartsız olarak uygulayacağı şeklinde ifade edilmiştir. Bu zorunluluk belirli bir taahhüt yapılmış olsun veya olmasın bütün sektörler için geçerlidir.

Ulusal Muamele İlkesi: her üye ülke, herhangi bir diğler üyenin hizmetlerine ve hizmet sunucularına, hizmet arzını etkileyen bütün önlemlerle ilgili olarak kendi hizmetlerine ve hizmet sunucularına uyguladığından daha az kayırıcı kurallar uygulamaması hükme bağlanmıştır.

Düzenlemelerde Şeffaflığın Esas Alınması: Her üye ülke, hizmetlerle ilgili tüm mevzuatı yayınlamalıdır. Ayrıca, bu konuda yabancı firma ve hükümetlerin bilgi alabilecekleri bir merkez oluşturması zorunluluğu getirilmiştir. Ülkelerin taahhütlerinde yapılacak olan değışikler bu bilgi merkezince Dünya Ticaret Örgütü Sekreteryası'na bildirilecektir²¹⁰.

GATS ile birlikte farklı hizmet sunumlarının çeşitli biçimleri dikkate alınarak yeni bir tanımlamaya gidilmiş ve hizmet sunumları 4 şekilde sınıflandırılmıştır:

- **Sınır ötesi ticareti:** Hizmetin, bir üye ülkeden, diğler üye ülkeye gönderilmesidir. Örneğın; uluslararası telefon görüşmeleri
- **Yurt dışında tüketim:** Hizmetin, bir üye ülkede, diğler bir üye ülke tüketicisine sunulmasıdır. Örneğın; turizm
- **Ticari varlık:** Hizmetin, bir üye ülkenin hizmet sunucusu tarafından herhangi bir üye ülkede ticari varlık oluşturmak sureti ile sağlanmasıdır. Örneğın; yabancı bankalar

²¹⁰ Bozoğlu, s.36.

- **Gerçek kişilerin varlığı:** Hizmetin, bir üye ülkenin hizmet sunucusu tarafından, diğer bir üye ülkede ticari varlık oluşturmaksızın gerçek kişi olarak faaliyet göstermesi ile sağlanmasıdır. Örneğin; danışmanlar²¹¹.

2.5.3.4. Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)

Fikri ve sınai mülkiyet hakları ilk kez Uruguay Görüşmeleri'nde ele alınmış ve uluslararası ticarete konu olması yönünde teklif edilmiştir. Ticaret içerisinde fikirlerin ve bilginin öneminin artması nedeni ile görüşülmesi yönünde karar verilmiştir. Özellikle yeni ilaçların üretilmesi, yeni teknolojik ürünlerin icadı, geliştirilmesi, araştırılması gibi konular görüşmelerde ele alınmıştır. Ayrıca, içerdikleri bilgiden dolayı film, müzik kayıtları, bilgisayar yazılımları da bu kapsamda ele alınmıştır. Bu anlaşma ile, ürün üreticilerine hakları verilmekte ve diğer kişilerce izinsiz kullanımının önüne geçilmektedir. Üreticiler, ürettikleri ürünün kullanımından da gelir elde edebilmektedir. Bu bağlamda üreticiler ürünlerine ilişkin numara almaktadırlar. Örneğin; telif hakları kapsamında bulunan kitap, resim, film gibi ürünlerin patentleri alınabilir ve markalaştırılabilir, ürün ticari bir marka olarak kaydedilebilir.

Fikri ve sınai haklar konusu günümüzde çok daha önemli bir hale gelmiş bulunmaktadır. Ürünlerin haklarına ilişkin koruma kapsamı ve hakların uygulanması konuları dünya üzerinde farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklar uluslararası ekonomik ilişkilerde gerginliklerin kaynağı olabilmektedir. Bu nedenle yeni uluslararası ticaret anlaşmasının kuralları daha fazla düzen ve öngörülebilirlik sağlamıştır.

Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması'nın kapsamındaki genel 5 konu:

- Uluslararası ticaret sistemine ilişkin olarak temel fikri ve sınai hakların belirlenmesi ve uluslararası fikri ve sınai hakları anlaşmasına başvurulması,

²¹¹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.462.

- Uluslararası alanda yeterli korumanın nasıl sağlanabileceği,
- Ülkeler, bu hakların yeterli düzeyde olması yönünde nasıl bir mecburiyet getirebilir,
- Dünya Ticaret Örgütüne üye ülkeler arasındaki tartışmaların nasıl ve ne şekilde karara bağlanacağı konuları,
- Yeni oluşturulmaya çalışılan sistemin meydana getirilmesi esnasında özel geçiş anlaşmasının ele alınması konuları görüşülmüştür²¹².

Anlaşmaya göre; ulusal muamele kuralı çerçevesinde her bir tarafın haklarının korunmasına yönelik olarak, diğer taraf uyruklu kişilere, kendi uyruğundan olanlardan daha az elverişli bir tutum sergilememesi hükme bağlanmıştır. En çok kayırılan ülke kuralına göre de, taraf bir ülkenin, yabancı uyruklu kişilere tanıdığı bütün avantajlar şartsız olarak diğer tüm taraf ülkelere tanınacaktır. Bu muamele ilgili tarafın kendi vatandaşlarına gösterdiği muameleden daha avantajlı olsa dahi bu durum uygulanması karara bağlanmıştır. Özellikle, telif hakkı sahiplerine kendi haklarının ticari olarak kiralanmasını yasaklama ve bu hakları istedikleri gibi kullanma yetkisi vermektedir.

Bu anlaşma ile endüstriyel tasarım ve modellerinin en az 10 yıllık bir dönem için koruma altına alınması öngörülmüştür. Neredeyse bütün teknolojik buluşlar için 20 yıllık bir koruma süresi tanınmıştır.

Bu anlaşma hükümlerini kendi yasaları ile uyumlu hale getirmesi için, gelişmiş ülkelere 1 yıllık geçiş süresi tanınırken, geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelere 5 yıl ve az gelişmiş ülkelere 11 yıllık süreler verilmiştir²¹³.

2.6. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Uruguay Görüşmeleri'nde çeşitli ihtiyaçların ve önerilerin ortaya çıkması neticesinde, tartışmacılar ve gözlemciler yeni bir anlaşma talebinin anlaşmazlıkların çözümü mekanizması için çok daha iyi olacağını farkına varmışlardı. Tartışma konularından biri GATT'ın işlerliği üzerine idi. Ülkeler, görüşmelerin yeni bir

²¹² World Trade Organization, s.39.

²¹³ Bozoğlu, s.37.

organizasyon kurmak için önemli bir fırsat olduğunu ve kurulacak organizasyonun GATT'ta oluşan problemleri çözebilecek bir yapıda olması gerektiğini belirtiyorlardı. Bu yeni organizasyon, Uruguay Görüşmeleri sonucunda 15 Nisan 1994'te Marakeş'te imzalanan ve 1 Ocak 1995'te yürürlüğe giren Nihai Senet ile kurulmuştur. Adı Dünya Ticaret Örgütü olarak ilan edilmiştir. Bu örgüte üyelik esaslarından biri anlaşma metninin kabulüdür. Nihai Senet, 1947'de imzalanmış olan GATT anlaşmasını ve de terminolojisini içermekte, ayrıca Tokyo Görüşmeleri sonucunda imzalanmış olan Tokyo Anlaşması'nı da bünyesinde barındırmaktadır.

2.6.1. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması'nın Bölümleri

1. **Ek 1-A:** GATT-94'ü içermektedir ve onu takiben eklenen anlaşmalar ise şu şekilde sıralanabilir:
 - Tarım Anlaşması
 - Bitki ve Hayvan Sağlığı Anlaşması
 - Dokuma ve Konfeksiyon Anlaşması
 - Ticaretteki Teknik Engeller Anlaşması
 - Ticaret ile İlişkilendirilmiş Yatırımların Ölçümü Anlaşması
 - İthalat Lisansı Anlaşması
 - Koruma Önlemleri Anlaşması
 - Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VI. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma
 - Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994'ün VII. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma
 - Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması
 - Menşe Kuralları Anlaşması
 - Sübvansiyonlar ve Telafi Tedbirleri Anlaşması
2. **Ek 1-B:** Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS)'ni içermektedir.
3. **Ek 1-C:** Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'ni içermektedir.

4. **Ek 2:** Dünya Ticaret Örgütü'ne üye ülkeler arasındaki ticarete ilişkin anlaşmazlıkların tekrar çözümüne yönelik olarak Anlaşmazlıkların Çözümü ve Kuralları Anlama Mekanizmasını kapsamaktadır.
5. **Ek 3:** Ticaret Politikalarının Tekrar Gözden Geçirilmesi Mekanizması'nı içermektedir.
6. **Ek 4:** Çoklu Ticaret Anlaşmasını içermektedir. Buna göre;
 - Sivil Havacılık Anlaşması
 - Devlet Satın Almaları
 - Süt Ürünleri Anlaşması
 - Uluslararası Büyükbaş Hayvan Anlaşması

Dünya Ticaret Örgütü anlaşması GATT-47 ve GATT-94'ün yerine geçmiş yeni ve farklı bir anlaşmadır²¹⁴.

2.6.2. Dünya Ticaret Örgütü ve GATT Arasındaki Farklılıklar

Bu farklılıklar şöyle özetlenebilir;

- GATT geçici olarak kullanılan ve kurumsal yapısı olmayan kurallar seti iken, Dünya Ticaret Örgütü sürekli bir yapısı ve özel sekreterliği olan daimi bir kurumdur.
- GATT'ın kuralları mal ticareti için kullanılırken, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması ise mal ticareti, hizmet ticareti ve fikri mülkiyet haklarını da kapsamaktadır.
- GATT çok yanlı bir araç rolünü oynarken, Tokyo Görüşmeleri'nde çok yanlı çerçevede yeni anlaşmalar dizisi benimsenmişti, bunlar çok yanlı ticaret sisteminin parçalanmasını getiren seçici durumlardır. Ancak, Dünya Ticaret Örgütü'nün meydana getirdiği anlaşmaların temel niteliği ise, anlaşmaların hepsinin çok yanlı ve örgüte tam üyelik için yükümlülükler içermesidir.
- Dünya Ticaret Örgütü'nün anlaşmazlıkları çözme sistemi GATT'tan daha hızlıdır. Dünya Ticaret Örgütü daha otomatik işler, bu sayede daha az tıkanma söz konusu olur. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkları Çözümleme

²¹⁴ Mitsuo Matsushita, Thomas J. Schoenbaum, Petros C. Mavroidis, **The World Trade Organization Law, Practice and Policy**, 2nd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss.6-9.

Listeleri'ne dayanarak kararların yeniden incelenmesi için sürekli değişebilen bir yapıya sahiptir. Ayrıca kararların gerçekleştirilmesi sürecinde kullandığı çok sayıda ayrıntılı kural vardır²¹⁵.

- GATT, GATT-94 şeklinde Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması'nın bir parçası olarak uluslararası mal ticaretini etkileyen ana hususları belirlemeye devam etmektedir.
- Dünya Ticaret Örgütü üye ülkeler arasında dünya ekonomisinde mal ve hizmet ticaretinin daha fazla serbestleştirilmesine yönelik olarak sürekli müzakereler yapılmasını amaçlamaktadır.
- Dünya Ticaret Örgütü her bir ülkenin ticaret politikasını periyodik olarak incelemektedir.
- Dünya Ticaret Örgütü üye ülkeler arasındaki ticari anlaşmazlıkların hukuki olarak çözümlenmesinden sorumludur.
- Dünya Ticaret Örgütü, GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), GATS (Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması), TRIPS (Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün diğer hukuki araçlarının uygulanıp uygulanmadığının gözetimini yapar²¹⁶.
- Tokyo Görüşmeleri sonunda kabul edilen ve uyulması ihtiyari olan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler , Ticarete Teknik Engeller, İthal Lisansları Anlaşması, Devlet Alımları, Gümrük Değerleme ve Anti-Damping kodları (anlaşmaları) Dünya Ticaret Örgütü kapsamına dahil edilmiş ve aynı zamanda uyma zorunluluğu getirilmiştir.
- Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması tekstil ile ilgili yeni düzenlemeler getirmekte ve Tekstil Ticaret Anlaşması (MFA), en geç 1 Ocak 2005 yılında yürürlükten kalkmaktadır, böylece tekstil ticareti Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması'nın kapsamına girecek ve anlaşmanın kurallarına tabi olacaktır.
- GATT-47 kapsamında olmakla birlikte etkisiz kalan anlaşmazlıkların Çözümü Mekanizması, Nihai Senet kapsamında yer alan konulardaki

²¹⁵ Ertürk, ss.251-252.

²¹⁶ Karluk, Uluslararası Ekonomi, ss.463-464.

anlaşmazlıkların çözümü ile ilgilenecek bir Anlaşmazlıkların Hali Organı ve Temyiz Kurumu oluşturulmuştur²¹⁷.

2.6.3. Dünya Ticaret Örgütü'nün Hedefleri

GATT ile dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yolunda atılan önemli adımın ardından Nihai Senet ile kurulan ve daimi bir yapıya kavuşan DTÖ'nün hedefleri:

- Ticaret alanında ilişkilerin farkına varılarak, ekonomik çabalara yaşam standartlarını artıracak şekilde yön verilmesi, tam istihdamın sağlanması ve reel gelir artışının sağlanması, mal ve hizmet üretim ve ticaretinin genişletilmesi, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için optimal kullanımı, çevre korunmasının sağlanması ve farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kaynakların geliştirilmesi,
- Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin gelişimlerini sağlamaları için gerekli olan ihtiyaçların tanımlanması ve bu ekonomik gelişmenin sağlanması için uluslararası ticaretteki büyümenin orantılı bir şekilde gerçekleştirilmesi,
- Karşılıklı çıkar esasına dayalı olarak; gümrük tarifelerinde, ticaret engellerinde, uluslararası ticari ilişkilerde ayrımcı muamelenin ortadan kaldırılmasına yönelik anlaşmaların yapılması,
- Entegrasyonun geliştirilmesi, daha geçerli, tutarlı ve uzun ömürlü bir çok taraflı ticaret sisteminin herkesimi kapsamaması,
- Çok taraflı ticaret sisteminin temel ilkelerini korumayı amaçlamasıdır²¹⁸.

Bu hedefler doğrultusunda dünya ticaretinin küresel çapta gelişimi ve ticaretin daha serbesti içeren bir ortamda yapılması yönünde çabaları ifade etmektedir. Ayrıca bu bağlamda gelişen küresel ekonominin sürdürülebilir ve kaynak dağılımı açısından optimum olması hedeflenmektedir.

²¹⁷ DPT, “Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.html> (21.02.2010), s.5.

²¹⁸ WTO, “Agreement Establishing The World Trade Organization”, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf (23.02.2010), s.9.

2.6.4. Dünya Ticaret Örgütü'nün Görevleri

Örgütün kurulması ile birlikte kendisine verilen görevler:

- Çok Taraflı Ticaret Anlaşması'nın işleyişini, yönetimini ve uygulamasını kolaylaştırmak. Ayrıca Çoklu Anlaşmaların işleyişi, yönetimi ve uygulaması için kapsam ve çerçevesini desteklemek.
- Üye ülkeler arasında ek anlaşmalarda ele alınan konulara ilişkin çok taraflı ticaret ilişkilerinde müzakerelerin yapılabilmesini sağlamak. Ayrıca Bakanlar Konferansı tarafından karara bağlanan müzakere sonuçlarının uygulanmasına yönelik çerçeveyi oluşturmak.
- Ek 2 metninde yer alan Anlaşmazlıkların Çözümlemesi Konusunda Kural ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat'ı yönetmek.
- Ek 3 metninde yer alan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizmasını yönetmek.
- Küresel ekonomide daha iyi bir tutarlılığın sağlanması için gerekli görülmesi halinde, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile ona bağlı kurumlarla işbirliği yapmak²¹⁹.

Örgüt'e sıralanan bu görevleri ile birlikte, küresel ekonominin işlerliğinin sağlanması ve geliştirilmesi yönünde sorumluluklar yüklenmiştir.

2.6.5. Dünya Ticaret Örgütü'nün Yapısı

Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile birlikte hukuki bir zemine oturtulması ve daimi bir yapıya bürünmesinin ardından yapısı da bu bağlamda belirlenmiştir. Buna göre;

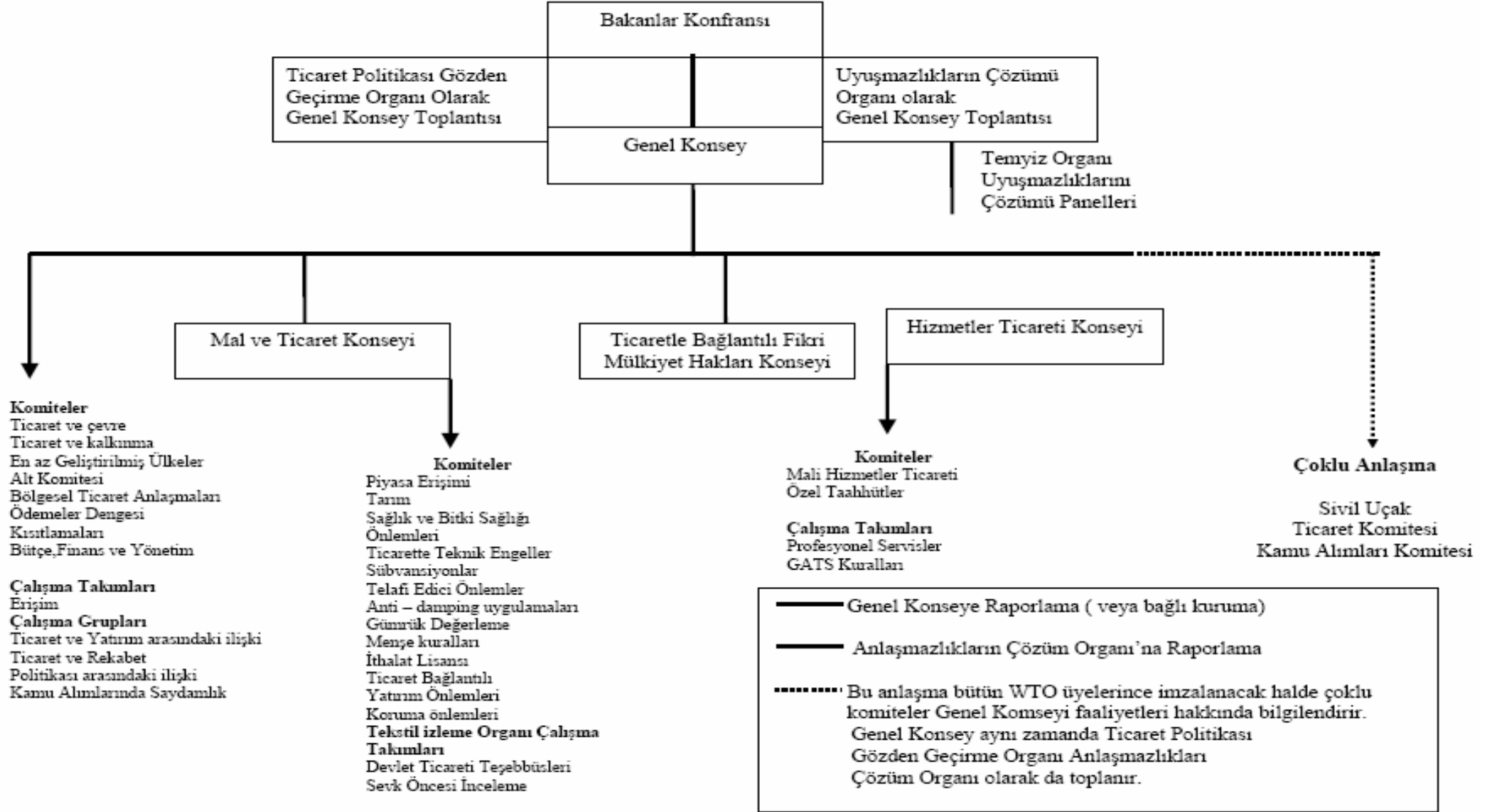
- **Bakanlar Konseyi;** bütün üye ülkeleri temsil eder ve yılda iki kere toplanır. Dünya Ticaret Örgütü'nün fonksiyonlarını yerine getirir. Ayrıca Çoklu Ticaret Anlaşması'na taraf olan ülkeler üzerinde karar alma otoritesine sahiptir. Herhangi bir üye ülkenin özel talebi üzerine Çok Taraflı Anlaşma'ya ilişkin karar almaya yetkilidir.

²¹⁹ WTO, Agreement Establishing The World Trade Organization, s.10.

- **Genel Konsey;** bütün üye ülkelerin temsilcilerinden oluşur ve belirli aralıklarla toplanır. Bakanlar Konseyi'nin toplantıları arasına denk gelen dönemde anlaşma ile kendisine verilen fonksiyonları yerine getirir. Ayrıca komitelere ilişkin işlem kurallarının meydana getirilmesini sağlar.
- **Genel Konsey;** Anlaşmazlıkların Çözümü Kurulu'na ait sorumlulukların aktarılması için toplantılar düzenler. Ayrıca Anlaşmazlıkların Çözümü Kurulu kendi başkanına sahip olabilir ve işlemlere ilişkin kuralları oluşturabilir.
- **Genel Konsey;** Ticaret Politikasını Yeniden Gözden Geçirme Kurulu'nun sorumluluklarının aktarılması için toplantılar düzenler. Ayrıca Ticaret Politikasını Yeniden Gözden Geçirme Kurulu kendi başkanına sahip olabilir ve işlemlere ilişkin kuralları oluşturabilir.
- Genel Konsey'in genel rehberliği altında işlemler gerçekleştiren Mal Ticareti Konseyi, Hizmetler Ticareti Konseyi ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi bulunmaktadır. Mal Ticareti Konseyi Çoklu Taraf Anlaşmasının Ek 1-A metnini denetler. Hizmetler Ticareti Konseyi GATS (Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması)'ın fonksiyonlarını denetler. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi'de TRİPS (Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması)'ın fonksiyonlarını denetler.
- Mal Ticareti Konseyi, Hizmetler Ticareti Konseyi ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Konseyi birbirlerini bütünleyici konseyleri oluştururlar ve kendi konseylerine ilişkin karar ve kuralların oluşturulmasını sağlarlar.
- **Bakanlar Konferansı;** Ticaret ve Kalkınma Komitesi, Ödemeler Dengesi Kısıtlamaları Komitesi, Finans ve Yönetim Komitesinin oluşumunu sağlar. Çok Taraflı Anlaşma içerisindeki fonksiyonları yerine getirir. Ticaret ve Kalkınma Komitesi düzenli olarak gelişmekte olan ülkeler lehine olan Çoklu Taraf Anlaşması'ndaki hükümleri gözden geçirir ve gelişmekte olan ülkeler için bunu Genel Konsey'e bildirir²²⁰.

²²⁰ WTO, Agreement Establishing The World Trade Organization, ss.10-11.

Şekil 1: Dünya Ticaret Örgütü'nün Yapısı

Kaynak: Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.468.

2.6.7. Dünya Ticaret Örgütü'nün Statüsü

Örgüt'ün sahip olduğu statü ise;

- Yasal bir kişiliği vardır. Her bir üyesi tarafından ittifakla kabulü söz konusudur.
- Her bir üyesi tarafından ittifakla kabul edilmiş ayrıcalıkları ve dokunulmazlıkları olan bir örgüttür.
- Personel ve üye ülke temsilcileri, her bir üye ülke tarafından ittifakla kabul edilmiş ayrıcalıklara ve dokunulmazlıklara sahiptir.
- Personel ve üye ülke temsilcilerinin sahip oldukları ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar 21 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Meclisi tarafından onaylanmıştır.
- Genel Merkez Anlaşmasını sonuçlandırabilir²²¹.

2.6.8. Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar Konferansları

GATT Uruguay Raund'u sonrasında kurulan DTÖ, amaçları ve hedefleri doğrultusunda sürdürülebilir bir küresel ekonomik yapının oluşumu için GATT çerçevesinde düzenlenen toplantılara yeni Örgüt yapısı ile devam etmiştir. Bu amaçla yeni kurulan Örgüt'ün gerçekleştirdiği toplantılar yıllar itibari ile detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.6.8.1. Singapur Bakanlar Konferansı (9-13 Aralık 1996)

Singapur Konferansı Bakanlık düzeyinde toplanan ilk Dünya Ticaret Örgütü resmi toplantısı olmuştur. Toplantının amacı, Dünya Ticaret Örgütü'nü bir müzakere forumu olarak daha da güçlendirmek, serbestleşmenin devamlılığını sağlamak ve ticaret politikalarının yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. Bunların dışında ise;

- Dünya Ticaret Örgütü kararları ve anlaşması çerçevesinde verilen vaatlerin yerine getirilip getirilmediğinin değerlendirilmesi,

²²¹ WTO, Agreement Establishing The World Trade Organization, s.13.

- Çalışma Programı'nın ve müzakerelerin devamlılığının gözden geçirilmesi,
- Dünya ticaretindeki gelişmeleri incelemek.

Bakanlar görüşmeler neticesinde şu görüşleri ifade etmişlerdir: GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne geçen yaklaşık 50 yıl boyunca üye ülkeler anlaşma metninde geçen vaatlerin yerine getirilmesini sağlayarak, ekonomik ilişkilerin gelişmesi yönünde çaba sarf etmişler ve bu sayede dünya çapında yaşam standardının yükseltilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Dünya çapında ticaretin serbestleştirilmesi neticesinde bir çok ülkede daha fazla ödemenin yapılmış ve daha iyi işlerin oluşumuna katkı sağlanmıştır. DTÖ uluslararası ilişkilerin gelişimini sağlarken, bir yandan da ülkeler arası daha fazla güven ve daha fazla dengeli ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

Konferansta Dünya Ticaret Örgütü'nün rolü olarak şu maddeler benimsenmiştir:

- Ticaretin bütün dünyada özgürce yapılabildiği bir dünyanın gerçekleştirilmesi,
- Adil, eşit ve daha açık kurallar sisteminin oluşturulması,
- Yenilikçi serbestleşme ve ticarete konu olan mallar üzerindeki engelleyici tarifeleri ve tarife dışı önlemleri kaldırmak,
- Hizmetler ticaretinin daha yenilikçi bir biçimde serbestleştirilmesi,
- Korumacılığın bütün biçimlerinin reddedilmesi,
- Uluslararası ticaret ilişkilerinde ayrımcı muamelenin ortan kaldırılması,
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle birlikte geçiş ekonomisi ülkelerinde dünya ticaret sistemine entegrasyonunun sağlanması gibi roller tanımlanmıştır²²².

²²² DTM, "Singapur I. Bakanlar Konferansı (13 Aralık 1996)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=178&icerikID=277&dil=TR> (27.02.2010).

2.6.8.2. Cenevre Bakanlar Konferansı (18-20 Mayıs 1998)

İkinci konferansta Dünya Ticaret Örgütü'nün yarım yüzyıllık geçmişte büyümeye, istihdama ve ticarete serbestleşmenin sağlanmasına yönelik önemli katkılarından bahsedilmiş ve çok taraflı ticaret sisteminin önemi vurgulanmıştır. Singapur Bakanlar Konferansı'nda ele alınmış olan taahhüt ve değerlendirmeler tekrardan gözden geçirilmiştir. Bu Konferans'ta finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanında müzakereler yapılmış ve İletişim Teknolojileri Anlaşması'nın uygulanması yönünde karar alınmıştır. Ayrıca ticarete konu olan mal ve hizmetlerin yenilikçi bir şekilde serbestleştirilmesinin başarılması için verilen taahhütler yeniden gözden geçirilmiştir. Finansal piyasalardaki zorlukların aşılması için uzun ömürlü çözümler üretme yönünde karar alınmış ve bu nedenle de Dünya Ticaret Örgütü'nün Dünya Bankası ve IMF ile ortak çalışması gündeme gelmiştir. Ayrıca Çok Taraflı Ticaret Anlaşması'nın anlaşılmasında kamuoyunun önemine vurgu yapılmıştır²²³.

2.6.8.3. Seattle Bakanlar Konferansı (29 Kasım-3 Aralık 1999)

Üçüncü konferans ABD'nin Seattle kentinde toplanmıştır. Tarım Anlaşması'nın gelişmiş ülkeler açısından uygulama döneminin 2000 yılında bitecek olması nedeni ile müzakereler yapılmıştır. Uluslararası ticaretin öneminin artması, küreselleşme hareketlerinin artış göstermesi gibi nedenlerle bu konferans bütün dünya'da büyük ses getirmiştir.

Bu konferans AB, ABD, Kanada ve Japonya arasındaki önemli görüş ayrılıkları nedeni ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ele alınan konulara ilişkin olarak ABD'nin yaklaşımı tarım sübvansiyonlarının kaldırılmasına yönelik olurken, AB ise; Uruguay Görüşmeleri'nde imzalanan Tarım Anlaşması'ndan hareketle tarım sübvansiyonlarını ticaret dışı engelleri çerçevesinde geliştirdiği tarımın çok yönlülüğü kavramı ile korumaya çalışmaktadır. Bu kavram ile tarımsal üretimin yalnızca piyasa için önemli olmadığı, tarımın ayrıca çevresel koruma, gıda güvenliği, kırsal hayatı

²²³ DTM, "Cenevre II. Bakanlar Konferansı (18-20 Mayıs 1998)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=177&icerikID=276&dil=TR> (27.02.2010).

güzelleştirme, istihdam sağlama, kırsal topluma ve kültüre katkıda bulunma gibi yararlarının da bulunduğunu ileri sürülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerden bir kısım grup bu görüşe katılırken bir kısım grupta katılmamıştır. Katılmayan gelişmekte olan ülkeler bu kavram doğrultusunda tarım sübvansiyonlarının devam edeceği endişesini taşımışlardır.

ABD ve AB arasında diğer bir anlaşmazlık konusu, müzakerelerin kapsamı konusunda yaşanmıştır. Bu çerçevede ABD müzakerelerin kapsamının tarım, hizmetler, çevre ve işgücü gibi konularla sınırlandırılmasını isterken, AB ise; müzakerelerin daha geniş kapsamlı tutulmasını istemiştir. Bunun sebebi, ABD karşısında tarım sektöründe verilecek olan tavizlerin, diğer sektörlerden alınacak olan tavizlerle giderilmek istenmesidir. ABD'nin amacı ise, güçlü olduğu sektörlerde serbestleşmenin daha fazla olmasını sağlamaktır.

Bütün bu anlaşmazlık hallerinden dolayı konferans bir deklarasyon yayınlamadan dağılmıştır. Ancak toplantı, uluslararası ticari müzakerelerin gelişimi bakımından önemli bir adım olmuştur²²⁴. Ayrıca DTÖ'nün sivil toplum örgütleri ile olan ilişkileri de dahil olmak üzere kamuoyu ile daha iyi bir diyalog kurulması gerektiği ve örgütün şeffaflaşmasına ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve DTÖ için yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde DTÖ'nün iç işlerinin düzenlenmesi ve dış dünya ile ilişkilerin geliştirilerek bazı önyargıların giderilmesi yönünde çabalar harcanmıştır²²⁵.

2.6.8.4. Doha Bakanlar Konferansı (9-14 Kasım 2001)

Dördüncü konferans Katar'ın Doha şehrinde toplanmıştır. Bu konferans öncesinde Cenevre'de uzun bir hazırlık süreci yaşanmış ve başta Uruguay Görüşmeleri'nde yapılmış olan anlaşmaların uygulanmasından kaynaklanan sorunlar olmak üzere, çevre ve işgücü, Singapur Bakanlar Konferansı'nda ele alınan konular; yatırım, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık, ticaretin kolaylaştırılmasının yanı sıra, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları, sanayi ürünlerinde tarife indirimleri ve müzakereleri devam eden tarım ve hizmetler gibi pek çok konu tartışılmıştır. Doha'ya

²²⁴ Doğan, ss.7-8.

²²⁵ DTM, "Seattle III. Bakanlar Konferansı (30 Kasım - 3 Aralık 1999)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=176&icerikID=275&dil=TR> (28.02.2010).

farklı görüşleri yansıtan bir deklarasyon ile gidilmiş ve çalışmalarda bu taslak metin esas alınmıştır.

Çalışmaların hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için sorunlu olarak belirlenen konular altı ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; tarım, uygulama konuları, çevre, DTÖ kuralları, Singapur konuları ve ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarıdır. Bu konular dışında daha sonra, diğer konular başlığı altında bir konu daha belirlenmiş ve işgücü standartları, ticaret-borç, ticaret-maliye, ticaret-teknoloji transferi konularında çalışma grupları oluşturulması, şarap ve alkollü içeceklerde coğrafi işaretlerle sağlanan korumanın kapsamının genişletilmesi ve sanayi ürünlerinde tarife indirimleri konuları bu bölümde ele alınmıştır²²⁶.

Konferans'ta kabul edilen Doha Kalkınma Gündemi kapsamındaki konular daha sonra Cancun ve Hong Kong'ta düzenlenen Bakanlar Konferanslarında onaylanmıştır. Fakat çok taraflı görüşmelerde başarıya ulaşılamamış ve 27-28 Temmuz 2006 tarihlerinde Genel Konsey görüşmeleri ertelenmiştir²²⁷.

2.6.8.5. Cancun Bakanlar Konferansı (10-14 Eylül 2003)

Doha Bakanlar Konferansı'nın genel değerlendirmesinin yapılması, bazı konuların ise müzakere sürecine dahil edilebilmesi bakımından önemli bir müzakere süreci olması beklenen beşinci Bakanlar Konferansı, Meksika'nın Cancun kentinde yapılmıştır. Yapılan yoğun müzakereler sonucunda Doha Kalkınma gündeminde yer alan müzakere konularının üzerinde bir karar alınamamış ve daha sonra Cenevre'de teknik müzakerelerin devam etmesi yönünde bir karar ile Bakanlar Konferansı sona ermiştir.

Konferans boyunca resmi toplantılara paralel olarak, gayri resmi toplantılarda yapılmıştır. Arabulucu olarak adlandırılan beş üye ülke bakanının, tarım, tarım dışı ürünlerde pazara giriş, kalkınma konuları, Singapur konuları ve diğer konularda her üyenin katılımına açık toplantıların yanı sıra, bazı ülke gruplarıyla ve başlıca müzakere aktörleriyle çeşitli toplantılar yaparak müzakere konularındaki görüş

²²⁶ DTM, "DTÖ IV. Bakanlar Konferansı Katar / Doha (9/14 Kasım 2001)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=162&icerikID=264&dil=TR> (28.02.2010).

²²⁷ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.470.

ayrılıklarının giderilmesi ve bir uzlaşma metni ortaya çıkarılması yönünde görüşmeler yapılması planlanmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar Konferans Başkanına düzenli olarak rapor edilmiştir. Ayrıca, Konferans boyunca Heyet Başkanları düzeyinde bir araya gelinerek müzakerelerin geneli hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Konferansın bitiminden bir gün önce yayımlanan deklarasyon metninde Singapur konuları, tarım ve tarım dışı ürünlerde pazara girişle ilgili bölümler hemen her üye tarafından eleştirilmiştir. Son günde de bir uzlaşmaya varılamayacağı anlaşılınca Konferans Başkanı 14 Eylül günü yapılan bütün girişimlere rağmen üye ülkelerin pozisyonlarını korumaya devam ettiğini ve herhangi bir konsensusa varılmasının mümkün olmadığını açıklamıştır. Kapanış oturumunda altı paragraftan oluşan kısa bir deklarasyon metni kabul edilmiştir. Buna göre, konferans çerçevesinde mutabakata varılması gereken konularda önemli adımlar atıldığı ancak bazı alanlarda daha fazla çalışmaya gerek duyulduğu vurgulanmıştır.

Bu konferansta, gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler önceki konferanslara göre daha fazla ortak hareket etmişler ve daha fazla talepkar olmuşlardır. Bunun sonucunda talepler gelişmiş ülkeler tarafından daha fazla dikkate alınmıştır²²⁸.

2.6.8.6. Hong Kong Bakanlar Konferansı (13-18 Aralık 2005)

Altıncı konferansın toplanma amacı Doha Bakanlar Konferansı'na ilişkin yol haritası oluşturmak ve müzakerelerin son aşamasını gerçekleştirmektir. Bu konferans'tan çıkan en önemli sonuç; farklı öncelik ve beklentileri bulunan 149 üye ülkenin, müzakerelerin 2006 yılında tamamlanması ve Çok Taraflı Ticaret Sistemi içinde ilerlenmesi yönünde gerekli kararlılığı göstermesi olmuştur.

Konferans boyunca resmi olarak yapılan toplantıların yanı sıra, gayri resmi toplantılar yapılmış ve arabulucu olarak adlandırılan altı üye ülke bakanının, tarım, tarım dışı ürünlerde pazara giriş, kalkınma konuları, hizmetler ticareti, kurallar müzakereleri ve muz sorunu konularında her üyenin katılımına açık toplantıların

²²⁸ DTM, "DTÖ V. Bakanlar Konferansı Cancun (10-14 Eylül 2003)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=154&icerikID=258&dil=TR> (28.02.2010).

yapılması planlanmıştır. Ayrıca, bazı ülke gruplarıyla ve başlıca müzakere aktörleriyle çeşitli toplantılar yapması ve böylelikle müzakere konularındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi planlanmıştır.

Müzakereler, sınırlı sayıda ülkenin katılımıyla düzenlenen gayri resmi toplantıların ağırlıklı olduğu bir süreç içinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca müzakerelerde kaydedilen gelişmeleri değerlendirmek üzere her gün düzenlenen Heyet Başkanları'nın katıldığı genel toplantıların dışında, konferans esnasında müzakere grupları çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir.

17 Aralık 2005'te ilk taslak Bakanlar Deklarasyonu üye ülkelerin görüşüne sunulmuştur. Taslak metninin başta tarım, pamuk, tarım dışı ürünlerde pazara giriş ve hizmetler ticareti gibi konularda olmak üzere üye ülkeler tarafından eleştirilmesi üzerine, müzakerelere devam edilmiş ve konferansın son günü ikinci taslak Bakanlar Deklarasyonu üye ülkelerin değerlendirmesine sunulmuştur.

İkinci taslak üye ülkelerin tam olarak beklentilerini karşılamamış, ancak bundan sonra gerçekleştirilecek olan Cenevre'deki müzakereler bakımından iyi bir yol haritası oluşturduğu yönünde kanaat bildirilmiştir. Yapılan açıklamalarda, genel olarak tarım alanında kaydedilen gelişmelerden duyulan memnuniyet ifade edilirken, ABD, AB ve Türkiye'nin de dahil olduğu bir grup ülke metnin tarım dışı ürünlerde pazara giriş ve hizmetler ticareti gibi konularda serbestleşme yönünde yeterli adımların atılmadığını belirtmiştir. Hindistan, Brezilya gibi ülkeler ise bu alanlarda gelişmekte olan ülkelere çok fazla adım beklendiğini vurgulamışlardır²²⁹.

2.6.8.7. Cenevre Bakanlar Konferansı (19-27 Temmuz 2008)

Yedinci konferans İsviçre'nin Cenevre şehrinde toplanmıştır. 2001 yılında başlayan DTÖ görüşmelerinin amacı; uluslararası ticareti kolaylaştırmak ve bununla birlikte küresel ticaret hacmini artırmaktır. Diğer yandan da oluşan eşitsizliklerin kaldırılmasını sağlayarak büyümeden gelişmekte olan ülkelerinde yararlanmasını sağlamaktır. ABD ve AB, başta Çin, Hindistan gibi hızlı büyüme gösteren gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine, özellikle hizmetler sektörüne daha serbestçe girmek

²²⁹ DTM, "DTÖ VI. Bakanlar Konferansı Hong Kong (13-18 ARALIK 2005)", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=295&icerikID=395&dil=TR> (28.02.2010).

istemişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım ürünleri ile AB ve ABD pazarlarına serbestçe girebilmeyi istemişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin isteklerinin gerçekleştirilebilmesi için gelişmiş ülkelerin kendi çiftçilerini korumaktan ve yüksek tarım sübvansiyonlarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Ancak bu durumun nedeni ile konferans tarım ürünleri ithalatı konusunda uzlaşma sağlanamamasından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır²³⁰.

2.6.8.8. Doha Kalkınma Gündemi

Doha'da yayımlanan bildiri üzerine yeni bir müzakere süreci başlatılmıştır. Bu sayede Uruguay Görüşmeleri'nde olduğu gibi üye ülkeleri bağlayıcı kararların alınması yönünde bir adım atılmıştır. Doha Bildirisi genelde gelişmekte olan ülkelerin taleplerine büyük ölçüde yer veren bir metin olmuştur. Bütün alanlarda özel ve lehte muamele ile teknik yardım konuları ön plana çıkarılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler lehine alınan kararlar nedeni ile yeni tur görüşmeleri kalkınma turu olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle Doha Turu, Doha Kalkınma Ajansı ya da Gündemi olarak adlandırılmıştır. Bu tur kapsamında ele alınan ilk konular; Uruguay Görüşmeleri'nde yapılmış olan anlaşmaların uygulanmasından kaynaklanan sorunlar olmak üzere, çevre ve işgücü, Singapur Bakanlar Konferansı'nda ele alınan konular; yatırım, rekabet, kamu alımlarında şeffaflık, ticaretin kolaylaştırılmasının yanı sıra, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet hakları, sanayi ürünlerinde tarife indirimleri ve müzakereleri devam eden tarım ve hizmetler gibi pek çok konu olmuş, ancak bir ilerleme sağlanamadığı için sürece devam edilmesi yönünde karar alınmıştır.

İkinci tur görüşmelerinden sonra tekstil, balıkçılık sübvansiyonları, Singapur konuları ve çevre çözümlenemeyen konular olarak belirlenmiştir. Konferansın düzenlendiği 13 Kasım 2001 son gününde bir sonuca ulaşamaması üzerine 14 Kasım 2001 tarihinde yeni bir taslak bildiri yayımlanmıştır. Bu bağlamda Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları ve Kamu Sağlığı Hakkındaki bildiri kabul edilmiştir. Ayrıca, Sübvansiyonlar ve Telef Edici Önlemler Anlaşması kapsamında ihracat sübvansiyonlarına ilişkin gelişmekte olan ülkelere tanınan geçiş sürelerinin uzatılmasına yönelik belge, AB ve Afrika-Karayip-Pasifik Ülkeleri (ACP) ile olan

²³⁰ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.470.

Ortaklık Anlaşması'na ilişkin karar ile AB'nin ACP ülkelerinden yaptığı ithalatta geçici kota düzenlemesine ilişkin kararlar kabul görmüştür.

Doha Kalkınma Gündemi ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar nedeni ile sekteye uğramıştır. ABD, AB, Hindistan, Brezilya, Japonya ve Avustralya'nın oluşturduğu G-8 ülkeleri bakanları 23-24 Temmuz 2006 tarihlerinde Cenevre'deki toplantılarda meydana gelen tikanıklıkların aşılabilmesi üzerine görüşmeler askıya alınmıştır²³¹.

Görüldüğü gibi küreselleşme ve onun hukuki çerçevesini oluşturan ve sürekli olarak daha liberal bir dünya ticaret ortamı oluşturmaya çalışan Dünya Ticaret Örgütü oldukça dinamik bir süreçtir. Küresel finans krizi bu süreci yavaşlatmış olmakla birlikte, dünya ekonomisinin yeniden uygun bir konjonktüre girmesiyle dünya ticaretinin daha fazla ve daha geniş alanda liberal hale getirilmesi için yeni çabaların gündeme gelebileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İzleyen bölümde küreselleşme ve onun önemli bir unsuru olan GATT ve Dünya Ticaret Örgütü'nün dünya ticareti üzerine etkileri ana hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.7. Küreselleşme ve Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasının Dünya Ticareti Üzerine Etkileri

Çalışmamızın ilk bölümü ve bu bölümün ilk kısmında yapılan incelemeler sonucunda şu değerlendirmeleri yapmak olasıdır; Küreselleşme süreci ve WTO gibi onun getirdiği kurumsal yapılar ve sonrasında da bu yapıların yarattığı değişiklikler tüm dünya ekonomisini etkilemektedir. Nitekim, ulusal Pazar yerine dünya pazarının, ülke içinde üretim yerine en düşük maliyetli yerde üretimin, yerli firma yerine önce çokuluslu sonra ulus ötesi firmaların ön plana çıktığı mal ve hizmetlerin, sermayenin ve paranın dünya genelinde adeta serbestçe dolaştığı, işgücünün kısmen ve daha çok nitelikli işgücünün kısmen serbestçe dolaşabildiği bir küresel ekonomik düzen oluşturulmuştur. Bu düzen, az yada çok, doğrudan veya dolaylı olarak tüm ülkeleri etkilemiştir. Küreselleşme ve onun önemli bir unsuru olan Dünya Ticaret Örgütü ve sonrasında yapılan düzenlemeler dünya ticaretini, genel olarak, şu kanallardan etkilemiştir;

²³¹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s.471.

- √ Gümrük vergilerinin azaltılması,
- √ Tarife dışı engellerin (kota vb.) kaldırılması,
- √ Hemen hemen tüm ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engellerin azaltılması,
- √ Yabancı portföy yatırımları için uygun ortamın (gerek yasal gerekse spekülâtif iklim boyutunda) yaratılması,
- √ Küresel düzeyde kredi imkanlarının artması (kamu ve özel sektör dış borçlanması).

Bu kanallar incelendiğinde ilk iki maddenin dünya dış ticareti üzerinde doğrudan, diğer maddelerin ise dolaylı olarak etkiler yarattığı söylenebilir. Aslında bu etkileri birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek olası değildir. Nitekim, küreselleşme sürecinde dünya genelinde hızla artan doğrudan yabancı yatırımların yöneldiği ülkelerin sadece iç pazarına yönelik olarak değil ayrıca ülkenin faktör donanımı koşulları çerçevesinde mutlak ve/veya mukayeseli üstünlüklerinden faydalanarak maliyet avantajı elde ederek rekabet gücünü artırmak ve böylece yakın ülke pazarları veya diğer ülkelere ihracat amacıyla da hareket ettiği görülmektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye hem gittiği ülkenin ihracat potansiyelini artırarak hem de menşe ülke veya diğer girdi temin ettiği ülkelerden ithalat yaparak dünya ticaret hacmini genişletmektedir.

Diğer taraftan dünya genelinde çok hızla artan ve çok büyük boyutlara ulaşan portföy bir başka deyişle spekülâtif yabancı sermaye yatırımları da dış ticaret üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim, ülkeler arası faiz farklılıkları ve/veya sermaye piyasalarındaki kazanç imkanlarından faydalanmak amacıyla ülkeler arasında dolaşan portföy yatırımları gittikleri ülkelerde, geçici de olsa, bir taraftan döviz bolluğu diğer taraftan da ulusal paranın aşırı değerlenmesi (dövizin eksik değerlenmesi) yoluyla dış ticareti etkileyebilmektedir. Kuşkusuz bu yatırımların ani ve büyük miktarlarda çıkış yaptığı durumlarda da, daha çok döviz kurlarının reel değerini etkileyerek, dış ticaret üzerinde etkiler yapabilmektedir.

Yine, bankacılığın da küresel boyuta taşınmasının etkisiyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış kredi kaynaklarına yönelimi artmıştır. Ülke içinde

faizlerin görece olarak yüksek olmasının da beslediği bu süreç ülkelerin ithalat potansiyelini artırmaktadır.

Bu doğrudan ve dolaylı kanalların etkileri sonucunda iki önemli husus karşımıza çıkmaktadır. Bunlar;

√ Ticaret yaratıcı etki,

√ Ticaret saptırıcı etkidir.

Gümrük tarifelerinin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması ve kredi imkanlarının genişlemesinin daha çok ticaret yaratıcı, portföy yatırımlarının ise daha çok ticaret saptırıcı etkiler yarattığı söylenebilir.

Çalışmamızın izleyen bölümünde, yukarıda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde, küreselleşme sürecinin dünya ticareti üzerine etkileri değerlendirilecektir.

2.7.1. Dünya İhracatı

Dünya ihracatında yaşanan gelişmeler farklı dönemler itibariyle aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi, 1980 yılında yaklaşık 2 trilyon dolar olan dünya toplam ihracatı 1989 yılı sonunda 3 trilyon dolara aşmıştır. Aynı dönemde GOÜ'nin ihracatı 600 milyar dolardan 741 milyar dolara, Geçiş ekonomilerinin ihracatı ise 85 milyar dolardan 122 milyar dolara, GÜ'nin ihracatı ise 1,3 trilyon dolardan 2,2 trilyon dolara yükselmiştir.

1980-1989 döneminde ortalama ihracat rakamları; GOÜ için 567,5 milyar dolar, geçiş ekonomileri için 104,7 milyar dolar, GÜ için ise 1,5 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde dünya ortalama ihracat miktarı 2,2 trilyon dolar olmuştur. Aynı dönem toplam ihracat rakamları ise; GOÜ için 5,6 trilyon dolar, Geçiş ekonomileri için 1 trilyon dolar, GÜ için ise 15,6 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemde gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin dünya ihracatından aldıkları paylar incelendiğinde; GOÜ'nin 1980'de % 30'luk bir paya sahipken 1989'da bu payın

% 24'e gerilediği görülmektedir. Geçiş ekonomilerinin payında ise önemli bir değişiklik yaşanmamış ve % 4'lük oran korunmuştur. GÜ ise dünya ihracatında 1980 yılında % 66'lık bir paya sahipken, 1989 yılında bu paylarını % 72'ye çıkarmışlardır. 1980-1989 dönemi ihracat paylarının ortalamaları ise; GOÜ'de % 25,8, Geçiş Ekonomileri'nde % 4,6 ve GÜ'de % 69,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9: 1980-1989 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
1980	2.035.067	600.477	85.426	1.349.163
1981	2.014.684	596.028	89.943	1.328.714
1982	1.884.273	526.151	97.196	1.260.926
1983	1.847.308	496.593	101.256	1.249.458
1984	1.958.695	526.293	101.906	1.330.497
1985	1.972.128	501.479	97.981	1.372.669
1986	2.148.841	460.198	107.600	1.581.043
1987	2.530.611	570.633	119.409	1.840.570
1988	2.876.575	655.943	123.480	2.097.152
1989	3.094.604	741.461	122.938	2.230.205
1980-89 ORT.	2.236.279	567.525	104.714	1.564.040
1980-89 TOP.	22.362.787	5.675.254	1.047.136	15.640.398

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1990-1999 döneminde dünya ihracatındaki gelişmeler incelendiğinde önemli artışlar yaşandığı görülmektedir. Nitekim, 1990 yılında GOÜ'in ihracatı 847,6 milyar dolar, Geçiş ekonomilerinin ihracatı 118,7 milyar dolar, GÜ'in ihracatı ise 2,5 trilyon dolar iken bu rakamlar 1999 yılına gelindiğinde sırasıyla GOÜ için 1,7 trilyon dolara, GÜ için 3,9 trilyon dolara yükselmiş, Geçiş ekonomileri için ise 115,6 milyar dolara gerilemiştir. Böylece dünya toplam ihracatı da 3,4 trilyon dolardan 5,7 trilyon dolara ulaşmıştır.

1990-1999 dönemi için ortalama ihracat rakamlarına bakıldığında GOÜ için iki katı aşan oranda bir artış yaşandığı 1,3 trilyon dolara yükseldiği görülmektedir. Geçiş ekonomileri için bu rakam bir miktar gerilemiş ve 104 milyar dolardan 103,9 milyar dolara düşmüştür. GÜ'in ortalama ihracat rakamları ise bu dönemde yaklaşık 2 kat artış göstermiş ve 3,2 trilyon dolara yükselmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak dünya ortalama ihracat rakamı da 2 kata varan artış göstererek 4,6 trilyon dolara ulaşmıştır.

Aynı dönem toplam ihracat rakamları ise, GOÜ’de 12,7 trilyon dolara, Geçiş ekonomilerinde 1,04 trilyon dolara, GÜ’de ise 32,5 trilyon dolara yükselmiştir. Böylece dünya toplam ihracatı da iki kat artış göstererek 46,3 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde gelişmişlik düzeylerine göre ülkelerin dünya ihracatından aldıkları paylar önemli oranda değişmiştir. Nitekim, 1990 yılında GOÜ dünya toplam ihracatında % 24’lük bir paya sahipken 1999’da bu pay % 29’a yükselmiştir. Geçiş ekonomilerinin payı 1990’de % 3 iken, 1999’da % 2’ye gerilemiştir. GÜ ise 1990 % 72’lik bir paya sahipken, 1999 yılında bu payları % 69’a gerilemiştir.

1990-1999 dönemi ihracat paylarının ortalamaları ise; GOÜ için % 27,3 ile bir önceki dönem ortalamasının 1,5 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Geçiş ekonomilerinde % 2,1 olan bu pay bir önceki dönemin 2,5 puan gerisinde kalmıştır. GÜ ise % 70,4’lük pay ile bu dönemi, bir önceki dönem ortalamasının 0,7 puan üstünde kapatmışlardır.

Tablo 10:1990-1999 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
1990	3.483.376	847.605	118.709	2.517.061
1991	3.506.405	882.949	60.398	2.563.057
1992	3.762.396	971.129	68.372	2.722.894
1993	3.779.649	1.030.623	69.277	2.679.749
1994	4.319.283	1.195.799	98.810	3.024.674
1995	5.178.446	1.435.368	121.897	3.621.181
1996	5.406.789	1.545.101	133.778	3.727.909
1997	5.590.207	1.646.961	134.562	3.808.684
1998	5.506.116	1.530.807	117.904	3.857.405
1999	5.718.656	1.666.383	115.658	3.936.614
1990-99 ORT.	4.625.132	1.275.273	103.937	3.245.923
1990-99 TOP.	46.251.322	12.752.727	1.039.368	32.459.228

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

Dünya ihracatında 2000-2008 döneminde yaşanan gelişmeler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Buradan görülebileceği 2000 sonrası dönemde dünya toplam ihracatı adeta geometrik bir seri olarak artmış ve sekiz yıl gibi kısa bir sürede 6,4 trilyon dolardan 16 trilyon dolara yükselmiştir. Ayrıca, 1990-1999 döneminde 4,6 trilyon dolar olan yıllık ortalama dünya ihracatı iki katın üzerinde artarak 9,8 trilyon dolara ulaşmıştır.

Ülke grupları itibariyle ihracatta yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde ise ilk göze çarpan nokta Geçiş ekonomilerinin ihracat performansında görülen ciddi artış olmaktadır. Nitekim, 2000-2008 döneminde GOÜ'nün yıllık ihracatı yaklaşık üç kat artarak 2 trilyon dolardan 6 trilyon dolara, GÜ'nün ihracatı iki kat dolayında artarak 4,2 trilyon dolardan 9 trilyon dolara yükselirken Geçiş ekonomilerindeki ihracat artışı 5 kata ulaşmış yıllık 154 milyar dolardan 762 milyar dolara yükselmiştir. Bu veriler, 1989 sonrası yıkılan Doğu Bloku ülkelerinin piyasa ekonomisine uyum sürecinin ardından dünya ekonomisiyle eklemlenme boyutunda önemli mesafeler aldıklarının bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Tablo 11:2000-2008 Döneminde Dünya İhracatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler
2000	6.448.919	2.055.832	154.626	4.238.461
2001	6.187.574	1.921.896	153.485	4.112.193
2002	6.480.752	2.064.569	162.837	4.253.346
2003	7.545.647	2.430.289	206.756	4.908.602
2004	9.192.949	3.112.183	281.902	5.798.865
2005	10.487.582	3.791.729	362.620	6.333.233
2006	12.129.755	4.541.140	457.621	7.130.995
2007	13.956.934	5.258.017	548.574	8.150.343
2008	16.026.454	6.198.125	762.125	9.066.204
2000-08 ORT.	9.828.507	3.485.976	343.394	5.999.138
2000-08 TOP.	88.456.567	31.373.781	3.090.545	53.992.241

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

Bu dönemde benzer bir gelişme ortalama ihracat rakamlarında da görülmüştür. Nitekim dönem ortalaması ihracat rakamları GOÜ için önceki dönem ortalamasının yaklaşık 2,7 katı artış göstermiş ve 3,4 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu rakam Geçiş ekonomileri için 3,3 kat düzeyinde artışa ve ortalama 343,3 milyar dolarlık ihracata karşılık gelmiştir. GÜ'nün ise bu dönemde ihracat artış performansı yavaşlamış ve ancak bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 1,8 katı artış göstermiştir.

Dünya toplam ihracat değeri ise 88,4 trilyon dolar ile bir önceki dönemin yaklaşık 1,9 katı artış göstermiştir. Bu dönemde gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin 2000-2008 döneminde dünya ihracatından aldıkları paylardaki gelişim ise şöyle gerçekleşmiştir; GOÜ'nün payı % 32'den % 39'a, Geçiş ekonomilerinin payı ise % 2'den % 5'e yükselmiş, GÜ'nün payı ise % 66'dan % 57'ye gerilemiştir. Bu gelişmenin

gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı sermaye ihraç ederek gittikleri ülkenin ihracatına katkı yapmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Yine bu dönemde 2000-2008 dönemi ihracat paylarının ortalamaları ise; GOÜ'de % 34,6 ile bir önceki dönem ortalamasının 7,3 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Geçiş ekonomilerinde % 3,2 olan bu pay, bir önceki dönemin 1,1 puan üzerinde gerçekleşmiştir. GÜ % 62,2 'lik pay ile bu dönemi, bir önceki dönem ortalamasının 8,2 puan gerisinde kapatmıştır.

Tablo 12: 1980-2008 Döneminde Dünya İhracatındaki Yüzdesel Gelişim (%)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
1980	100	30	4	66
1981	100	30	4	66
1982	100	28	5	67
1983	100	27	5	68
1984	100	27	5	68
1985	100	25	5	70
1986	100	21	5	74
1987	100	23	5	73
1988	100	23	4	73
1989	100	24	4	72
1990	100	24	3	72
1991	100	25	2	73
1992	100	26	2	72
1993	100	27	2	71
1994	100	28	2	70
1995	100	28	2	70
1996	100	29	2	69
1997	100	29	2	68
1998	100	28	2	70
1999	100	29	2	69
2000	100	32	2	66
2001	100	31	2	66
2002	100	32	3	66
2003	100	32	3	65
2004	100	34	3	63
2005	100	36	3	60
2006	100	37	4	59
2007	100	38	4	58
2008	100	39	5	57
<i>1980-89 ORT.</i>	<i>100</i>	<i>25,8</i>	<i>4,6</i>	<i>69,7</i>
<i>1990-99 ORT.</i>	<i>100</i>	<i>27,3</i>	<i>2,1</i>	<i>70,4</i>
<i>2000-08 ORT.</i>	<i>100</i>	<i>34,6</i>	<i>3,2</i>	<i>62,2</i>

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

2.7.2. Dünya İthalatı

1980’de ithalat rakamları GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ açısından sırası ile 496 milyar dolar, 83 milyar dolar ve 1,4 trilyon dolar iken, Dünya ithalat hacmi 2 trilyon doların biraz üzerinde gerçekleşmiştir. 1989 yılına gelindiğinde bu rakamlar GOÜ için 722 milyar dolara yükselirken, Geçiş ekonomileri için 129 milyar dolara yükselmiş ve GÜ içinse 2,3 trilyon dolara çıkmıştır. Dünya ithalat hacmi ise 3,1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 13: 1980-1989 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
1980	2.076.869	496.005	83.598	1.497.266
1981	2.073.968	562.581	88.687	1.422.700
1982	1.951.043	521.435	91.205	1.338.403
1983	1.893.836	485.698	92.566	1.315.571
1984	2.017.305	491.207	92.676	1.433.421
1985	2.034.804	469.713	95.347	1.469.744
1986	2.225.042	471.412	100.621	1.653.009
1987	2.593.813	542.695	108.693	1.942.425
1988	2.967.401	660.315	120.718	2.186.368
1989	3.197.375	722.061	129.783	2.345.531
1980-89 ORT.	2.303.145	542.312	100.389	1.660.444
1980-89 TOP.	23.031.454	5.423.123	1.003.893	16.604.437

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1980-1989 döneminde ortalama ithalat rakamları; GOÜ için 542 milyar dolar olurken, Geçiş ekonomileri için 100 milyar doların biraz üzerinde gerçekleşmiş ve GÜ içinse 1,6 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dünya ortalama ithalat hacmi ise 2,3 trilyon dolar olmuştur. Aynı dönem toplam ithalat rakamları ise; GOÜ için 5,4 trilyon dolar, Geçiş ekonomileri için 1 trilyon doların biraz üzerinde olurken, GÜ içinse 16,6 trilyon dolar olmuştur. Dünya toplam ithalat hacmi ise 23 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin Dünya ithalatından aldıkları payları incelersek; GOÜ 1980’de % 24’lük bir paya sahipken 1989’da bu pay % 23’e gerilemiştir. Geçiş ekonomilerinin payı ise 1980’de % 4 iken, 1989’da yine % 4 olarak gerçekleşmiştir. GÜ ise 1980 % 72’lik bir paya sahipken, 1989 yılında bu pay % 73’e çıkmıştır. 1980-1989 dönemi ithalat paylarının ortalamaları ise; GOÜ’de % 23,8, Geçiş ekonomilerinde % 4,5 ve GÜ’de % 71,8 olmuştur.

Tablo14: 1990-1999 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler
1990	3.595.426	804.982	139.945	2.650.499
1991	3.624.324	894.084	58.691	2.671.549
1992	3.876.140	1.011.869	65.977	2.798.293
1993	3.844.289	1.102.251	66.676	2.675.362
1994	4.380.106	1.244.638	91.603	3.043.864
1995	5.239.241	1.502.487	114.701	3.622.054
1996	5.494.395	1.600.637	130.656	3.763.102
1997	5.675.841	1.690.502	138.232	3.847.107
1998	5.628.308	1.526.766	120.678	3.980.864
1999	5.855.974	1.587.271	92.772	4.175.932
1990-99 ORT.	4.721.404	1.296.549	101.993	3.322.863
1990-99 TOP.	47.214.044	12.965.486	1.019.931	33.228.627

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1990 yılına gelindiğinde GOÜ'nün ithalatı 804 milyar dolara, Geçiş ekonomilerinin 139 milyar dolara ve GÜ'nün 2,6 trilyon dolara yükselirken, Dünya ithalat hacmi ise 3,5 trilyon dolara yükselmiştir. 1999 yılında ise GOÜ'nün ithalatı 1,5 trilyon dolara yükselirken, Geçiş ekonomilerinin 92 milyar dolara gerilemiştir. GÜ'nün ise 4,1 trilyon dolara yükselmiştir. Dünya ithalat hacmi ise, 5,8 trilyon dolara yükselmiştir. 1990-1999 döneminde ortalama ithalat rakamları; GOÜ için 1,2 trilyon dolara yükselirken bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 3,2 katı artış göstermiştir. Geçiş ekonomileri için bu rakam 101 milyar dolar olarak gerçekleşirken bir önceki dönemin biraz üstüne çıkmıştır. GÜ için ortalama ithalat rakamları 3,3 trilyon dolar olurken, bir önceki dönem ortalama ithalat rakamının 2 katı artış göstermiştir. Dünya ortalama ithalat rakamı ise 4,7 trilyon dolar ile bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 2 katı artış göstermiştir. Aynı dönem toplam ithalat rakamları ise, GOÜ'de 12,9 trilyon dolar ile bir önceki dönemden yaklaşık 2,4 kat fazla olurken, Geçiş ekonomileri için bu rakam 1,01 trilyon dolar ile bir önceki dönemin biraz üzerinde gerçekleşmiştir. GÜ'de ise 33,2 trilyon dolar olan toplam ihracat rakamı bir önceki dönem toplam ihracat rakamının 2 katı olarak gerçekleşmiştir. Dünya toplam ithalat hacmi ise 47,2 trilyon dolar ile bir önceki dönemin yaklaşık 2 katı artış göstermiştir. Bu dönemde gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin Dünya ithalatından aldıkları paylar ise; GOÜ 1990'da % 22'lik bir paya sahipken, 1999'da bu pay % 27'e yükselmiştir. Geçiş ekonomilerinin payı ise 1990'de % 4 iken, 1999'da % 2'ye gerilemiştir. GÜ ise 1990 % 74'lük bir paya sahipken, 1999 yılında bu payları % 71'e gerilemiştir. 1990-1999 dönemi ithalat paylarının ortalamaları ise; GOÜ'de % 27,2 ile bir önceki dönem

ortalamasının 3,4 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Geçiş Ekonomileri'nde % 2,2 olan bu pay bir önceki döneme göre 2,3 puan gerilemiştir. GÜ % 70,6'lık pay ile bu dönemi, bir önceki dönem ortalamasının 1,2 puan gerisinde kapatmıştır.

Tablo 15: 2000-2008 Döneminde Dünya İthalatındaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
2000	6.662.885	1.919.471	105.061	4.638.353
2001	6.422.054	1.834.306	120.918	4.466.830
2002	6.667.539	1.934.970	135.012	4.597.558
2003	7.775.259	2.264.318	171.052	5.339.889
2004	9.475.327	2.894.259	222.337	6.358.731
2005	10.794.182	3.423.286	271.187	7.099.709
2006	12.388.299	4.018.521	348.345	8.021.433
2007	14.230.202	4.730.950	466.050	9.033.203
2008	16.340.376	5.684.616	609.452	10.046.309
2000-08 ORT.	10.084.014	3.189.411	272.157	6.622.446
2000-08 TOP.	90.756.124	28.704.697	2.449.413	59.602.014

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

2000 yılına gelindiğinde GOÜ'in ithalatı 1,9 trilyon dolara, Geçiş ekonomilerinin 105 milyar dolara ve GÜ'in 4,6 trilyon dolara yükselirken, Dünya ithalat hacmi ise 6,6 trilyon dolara yükselmiştir. 2008 yılında ise GOÜ'in ithalatı 2000 yılına göre 2,9 kat artış göstererek 5,6 trilyon dolara yükselirken, Geçiş ekonomilerinin 5,8 kat artış göstererek 609 milyar dolara yükselmiştir. GÜ'in ise 2000 yılına göre 2,1 kat artış göstererek 10 trilyon dolar yükselmiştir. Dünya ithalat hacmi ise, yine 2000 yılına göre yaklaşık 2,5 katlık artış ile 16,3 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ortalama ithalat rakamları; GOÜ için 3,1 trilyon dolara yükselirken bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 2,4 katı artış göstermiştir. Geçiş ekonomileri için bu rakam 272 milyar dolar olarak gerçekleşirken bir önceki dönemin 2,6 katı olarak gerçekleşmiştir. GÜ için ortalama ithalat rakamları 6,6 trilyon dolar olurken, bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 2 katı artış göstermiştir. Dünya ortalama ithalat rakamı ise 10 trilyon dolar ile bir önceki dönem ortalamasının yaklaşık 2 katı artış göstermiştir. Aynı dönem toplam ithalat rakamları ise, GOÜ'de 28,7 trilyon dolar ile bir önceki dönemden yaklaşık 2,2 kat fazla olurken, Geçiş ekonomileri için bu rakam 2,4 trilyon dolar ile bir önceki dönemden 2,4 kat daha fazla olmuştur. GÜ'de ise 59,6 trilyon dolar olan toplam ithalat rakamı bir önceki dönem toplam ithalat rakamının yaklaşık 1,8 katı olarak gerçekleşmiştir. Dünya toplam ithalat hacmi ise 90,7 trilyon dolar ile bir önceki dönemin yaklaşık 1,9

katı artış göstermiştir. Bu dönemde gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin Dünya ithalatından aldıkları paylar ise; GOÜ 2000 yılında % 29'luk bir paya sahipken, 2008'de bu pay % 35'e yükselmiştir. Geçiş ekonomilerinin payı ise 2000 yılında % 2 iken, 2008'de % 4'e yükselmiştir. GÜ ise 2000 yılında % 70'lik bir paya sahipken, 2008 yılında bu payları % 61'e gerilemiştir. 2000-2008 dönemi ithalat paylarının ortalamaları ise; GOÜ'de % 31 ile bir önceki dönem ortalamasının 3,8 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Geçiş ekonomilerinde % 2,6 olan bu pay, bir önceki dönemin 0,4 puan üzerinde gerçekleşmiştir. GÜ % 66,7 'lik pay ile bu dönemi, bir önceki dönem ortalamasının 3,9 puan gerisinde kapatmıştır.

Tablo16: 1980-2008 Döneminde Dünya İthalatının Dağılımı (%)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş ülkeler
1980	100	24	4	72
1981	100	27	4	69
1982	100	27	5	69
1983	100	26	5	69
1984	100	24	5	71
1985	100	23	5	72
1986	100	21	5	74
1987	100	21	4	75
1988	100	22	4	74
1989	100	23	4	73
1990	100	22	4	74
1991	100	25	2	74
1992	100	26	2	72
1993	100	29	2	70
1994	100	28	2	69
1995	100	29	2	69
1996	100	29	2	68
1997	100	30	2	68
1998	100	27	2	71
1999	100	27	2	71
2000	100	29	2	70
2001	100	29	2	70
2002	100	29	2	69
2003	100	29	2	69
2004	100	31	2	67
2005	100	32	3	66
2006	100	32	3	65
2007	100	33	3	63
2008	100	35	4	61
1980-89 ORT.	100	23,8	4,5	71,8
1990-99 ORT.	100	27,2	2,2	70,6
2000-08 ORT.	100	31,0	2,6	66,7

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

2.7.3. Dünya Ticaret Hacmi

Dünya ticareti içerisinde yaşanan gelişmeleri hacim ölçeğinde ele alacağımız bu bölümde, 1980-2008 yılları arasında GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ ile toplam Dünya ticaret ölçeğinde meydana gelen gelişmeleri analiz etmeye çalışacağız. Ayrıca

GOÜ'nin, Geçiş ekonomilerinin ve GÜ'nin küreselleşme sürecinde dışa açıklık oranlarında oluşan değişimlerde inceleme konusu olacaktır.

Tablo 17: Dünya Ticaret Hacminin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler
1980	11.825.935	2.528.351	1.012.216	8.285.369
1981	12.075.663	2.725.478	978.090	8.372.095
1982	11.991.871	2.650.664	1.025.138	8.316.070
1983	12.273.727	2.595.698	1.041.569	8.636.460
1984	12.618.459	2.649.050	984.159	8.985.250
1985	12.955.482	2.546.353	960.763	9.448.365
1986	15.310.120	2.571.163	1.190.422	11.548.535
1987	17.547.485	2.816.043	1.368.615	13.362.827
1988	19.712.612	3.199.321	1.507.488	15.005.803
1989	20.674.812	3.504.887	1.586.822	15.583.104
1990	22.148.902	3.851.839	873.341	17.423.721
1991	23.225.217	4.041.118	842.628	18.341.471
1992	24.805.055	4.402.459	692.720	19.709.876
1993	25.261.089	4.801.775	636.773	19.822.541
1994	26.944.004	5.125.275	569.376	21.249.353
1995	29.747.295	5.783.472	561.283	23.402.540
1996	30.354.142	6.312.081	554.599	23.487.462
1997	30.222.138	6.597.963	575.761	23.048.414
1998	29.961.931	6.196.667	435.758	23.329.505
1999	31.075.363	6.282.979	335.420	24.456.965
2000	31.897.109	6.812.524	393.022	24.691.562
2001	31.685.709	6.726.429	455.225	24.504.055
2002	32.997.458	6.920.020	514.402	25.563.035
2003	37.076.887	7.663.607	636.601	28.776.680
2004	41.713.704	8.882.687	851.871	31.979.146
2005	45.102.992	10.481.229	1.084.417	33.537.346
2006	48.786.093	12.165.574	1.385.277	35.235.242
2007	54.635.982	14.298.473	1.799.693	38.537.817
2008	60.443.638	16.681.124	2.264.293	41.498.221
1980-89 ORT.	14.698.617	2.778.701	1.165.528	10.754.388
1990-99 ORT.	27.374.514	5.339.563	607.766	21.427.185
2000-08 ORT.	42.704.397	10.070.185	1.042.756	31.591.456
1980-89 TOP.	146.986.166	27.787.008	11.655.280	107.543.878
1990-99 TOP.	273.745.136	53.395.627	6.077.661	214.271.849
2000-08 TOP.	384.339.573	90.631.668	9.384.802	284.323.103

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1980 yılında GOÜ'nin dış ticaret hacmi 2,5 trilyon dolar iken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 6,6 katlık bir artış ile 16,6 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret hacmi 2,7 trilyon dolar iken, yaklaşık 1,9 katlık bir

artış ile 1990-1999 döneminde 5,3 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise, yine yaklaşık 1,9 katlık artış ile yaklaşık 10 trilyon dolar yükselmiştir. Toplam dış ticaret hacminde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde 27,7 trilyon dolar olan bu rakam yaklaşık 1,9 katlık artış ile 1990-1999 döneminde 53,3 trilyon dolara yükselmiş, izleyen dönemde 2000-2008'de yaklaşık 1,7'lik artış ile 90,6 trilyon dolar olmuştur.

1980 yılında Geçiş ekonomilerinin dış ticaret hacmi 1,01 trilyon dolar iken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 2,2 katlık bir artış ile 2,2 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret hacmi 1,1 trilyon dolar iken, yaklaşık 1,9 katlık bir azalış ile 1990-1999 döneminde 607 milyar dolara gerilemiştir. 2000-2008 döneminde ise, yaklaşık 1,7 katlık bir artış ile 1,04 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam dış ticaret hacminde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde 11,6 trilyon dolar olan bu rakam yaklaşık 1,9 katlık bir azalış ile 1990-1999 döneminde 6,07 trilyon dolara gerilemiştir. İzleyen dönemde 2000-2008'de yaklaşık 1,5'lik artış ile 9,3 trilyon dolar olmuştur.

1980 yılında GÜ'in dış ticaret hacmi 8,2 trilyon dolar iken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 5 katlık bir artış ile 41,4 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret hacmi 10,7 trilyon dolar iken, yaklaşık 2 katlık bir artış ile 1990-1999 döneminde 21,4 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise, yaklaşık 1,5 katlık bir artış ile 31,5 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam dış ticaret hacminde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde 107,5 trilyon dolar olan bu rakam yaklaşık 2 katlık artış ile 1990-1999 döneminde 214,2 trilyon dolara yükselmiş, izleyen dönemde 2000-2008'de yaklaşık 1,3'lik artış ile 284,3 trilyon dolar olmuştur.

Dünya ekonomisi içerisinde GOÜ'in, Geçiş ekonomilerinin ve GÜ'in dışa açıklık oranını incelersek; dış ticaretin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı $(X+M/GSYİH)$ olarak nitelenen bu oran bir ekonominin dışa açıklık derecesini göstermektedir. Oranın yüksekliği ülke ekonomisinin dış dünyadaki gelişmelerden

talep ve/veya arz yönlü olarak daha fazla etkileneceği anlamına gelmektedir²³². Bu bağlamda GOÜ'nün dışa açıklık oranı 1980 yılında % 43 iken, 1995'te % 50 oranı aşılmış ve 2003 yılına gelindiğinde % 60'ları geçmiştir. 2008 yılında bu oran GOÜ açısından % 71'e varmıştır. Küreselleşme süreci içerisinde yaşanan ekonomik ve politik alanlardaki gelişmeler sonucu GOÜ'nün dışa açıklık oranı artmıştır. Geçiş ekonomileri açısından bu oran ele alındığında, 1980'de % 17 iken, Sovyet Blok'un yıkılmasının ardından 1989'da % 16 olan bu oran 1990 bir anda % 30'a fırlamış ardından izleyen yıl tekrar bir anda % 14'e gerilemiştir. Daha sonraki yıllarda da keskin iniş ve çıkışlar yaşayan bu oran 2008 yılında % 61 olarak gerçekleşmiştir. GÜ için dışa açıklık oranı 1980'de % 34 iken % 40'ların üzerine 2005'te çıkmış 2008'de ise % 46 olarak gerçekleşmiştir. 1980'den 2008'e yaşanan süreçte GOÜ ve Geçiş ekonomileri açısından dışa açıklık oranı bir hayli fazla artış göstermiştir. Bu durum GATT ve DTÖ çerçevesinde dünya ulusal piyasalarının küresel pazar haline getirilmesinde önemli aşamalar kaydettiğini göstermektedir. Bu süreçte GOÜ ve Geçiş Ekonomileri dış dünyadaki gelişmelerden talep ve/veya arz yönünden daha fazla etkilenir hale gelmiştir.

²³² Dilek Aykut Seymen, **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, 1.Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, ss.223–224.

Tablo 18: Gelişmişlik Düzeyine Göre Dışa Açıklık Oranlarının Gelişimi (%)

Yıllar	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler
1980	43,4	16,7	34,4
1981	42,5	18,3	32,9
1982	39,5	18,4	31,3
1983	37,8	18,6	29,7
1984	38,4	19,8	30,8
1985	38,1	20,1	30,1
1986	36,2	17,5	28,0
1987	39,5	16,7	28,3
1988	41,1	16,2	28,5
1989	41,8	15,9	29,4
1990	42,9	29,6	29,7
1991	44,0	14,1	28,5
1992	45,0	19,4	28,0
1993	44,4	21,4	27,0
1994	47,6	33,4	28,6
1995	50,8	42,2	31,0
1996	49,8	47,7	31,9
1997	50,6	47,4	33,2
1998	49,3	54,8	33,6
1999	51,8	62,1	33,2
2000	58,4	66,1	36,0
2001	55,8	60,3	35,0
2002	57,8	57,9	34,6
2003	61,3	59,3	35,6
2004	67,6	59,2	38,0
2005	68,8	58,4	40,1
2006	70,4	58,2	43,0
2007	69,9	56,4	44,6
2008	71,2	60,6	46,1
<i>1980-89 ORT.</i>	<i>39,8</i>	<i>17,8</i>	<i>30,3</i>
<i>1990-99 ORT.</i>	<i>47,6</i>	<i>37,2</i>	<i>30,5</i>
<i>2000-08 ORT.</i>	<i>64,6</i>	<i>59,6</i>	<i>39,2</i>

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

2.7.4. Dünya Ticaret Dengesi

Dünya ticaret dengesi içerisinde yaşanan gelişmeleri ele alacağımız bu bölümde, 1980-2008 yılları arasında GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ ile toplam Dünya ticaret dengesinde meydana gelen gelişmeleri analiz etmeye çalışacağız. Ayrıca GOÜ'in, Geçiş Ekonomileri'nin ve GÜ'in küreselleşme sürecinde ticaret dengeleri/GSYİH oranlarında oluşan değişimleri de inceleme konusu yapacağız.

Tablo 19: Dünya Ticaret Dengesi (Milyon Dolar - %)

Yıllar	DIŞ TİCARET DENGESİ				DIŞ TİCARET DENGESİ/GSMH		
	Dünya	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ülkeler
1980	-41.802	104.471	1.828	-148.102	4,1	0,2	-1,8
1981	-59.284	33.447	1.256	-93.986	1,2	0,1	-1,1
1982	-66.770	4.716	5.991	-77.477	0,2	0,6	-0,9
1983	-46.528	10.895	8.691	-66.113	0,4	0,8	-0,8
1984	-58.609	35.085	9.230	-102.925	1,3	0,9	-1,1
1985	-62.675	31.766	2.634	-97.075	1,2	0,3	-1,0
1986	-76.201	-11.214	6.979	-71.966	-0,4	0,6	-0,6
1987	-63.201	27.938	10.716	-101.855	1,0	0,8	-0,8
1988	-90.825	-4.372	2.762	-89.216	-0,1	0,2	-0,6
1989	-102.770	19.400	-6.845	-115.326	0,6	-0,4	-0,7
1990	-112.051	42.623	-21.236	-133.438	1,1	-2,4	-0,8
1991	-117.919	-11.134	1.707	-108.492	-0,3	0,2	-0,6
1992	-113.744	-40.740	2.395	-75.399	-0,9	0,3	-0,4
1993	-64.640	-71.628	2.601	4.387	-1,5	0,4	0,0
1994	-60.823	-48.839	7.207	-19.191	-1,0	1,3	-0,1
1995	-60.795	-67.119	7.197	-873	-1,2	1,3	0,0
1996	-87.606	-55.536	3.123	-35.193	-0,9	0,6	-0,1
1997	-85.634	-43.541	-3.670	-38.424	-0,7	-0,6	-0,2
1998	-122.192	4.041	-2.774	-123.460	0,1	-0,6	-0,5
1999	-137.318	79.113	22.886	-239.317	1,3	6,8	-1,0
2000	-213.966	136.362	49.565	-399.892	2,0	12,6	-1,6
2001	-234.479	87.590	32.568	-354.636	1,3	7,2	-1,4
2002	-186.787	129.599	27.825	-344.212	1,9	5,4	-1,3
2003	-229.612	165.971	35.703	-431.287	2,2	5,6	-1,5
2004	-282.378	217.924	59.565	-559.867	2,5	7,0	-1,8
2005	-306.600	368.443	91.433	-766.476	3,5	8,4	-2,3
2006	-258.543	522.619	109.276	-890.438	4,3	7,9	-2,5
2007	-273.268	527.067	82.524	-882.859	3,7	4,6	-2,3
2008	-313.923	513.509	152.673	-980.105	3,1	6,7	-2,4
1980-89 ORT.	-66.867	25.213	4.324	-96.404	1,0	0,4	-0,9
1990-99 ORT.	-96.272	-21.276	1.944	-76.940	-0,4	0,7	-0,4
2000-08 ORT.	-255.506	296.565	71.237	-623.308	2,7	7,3	-1,9
1980-89 TOP.	-668.665	252.132	43.242	-964.041			
1990-99 TOP.	-962.722	-212.760	19.436	-769.400			
2000-08 TOP.	-2.299.556	2.669.084	641.132	-5.609.772			

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1980 yılında GOÜ'ün dış ticaret dengesi 104 milyar dolar fazla verirken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 4,9 katlık bir artış ile 513 milyar dolar fazla verilmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret dengesi 25 milyar dolar fazla verirken, 1990-1999 döneminde ortalama 21 milyar dolar bir açık olmuştur. 2000-2008 döneminde ise, dış ticaret dengesi tekrar fazla vererek 296 milyar dolara yükselmiştir. Toplam dış

ticaret dengesinde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde 252 milyar dolar dış ticaret fazlası olan bu rakam, 1990-1999 döneminde 212 milyar dolar açık verirken, izleyen dönemde 2000-2008'de 2,6 trilyon dolar fazla vermiştir.

1980 yılında Geçiş ekonomilerinin dış ticaret dengesi 1,8 milyar dolar fazla verirken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 83,5 katlık bir artış ile 152 milyar dolar fazla verilmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret dengesi 4,3 milyar dolar fazla verirken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,2 katlık bir azalış ile ortalama 1,9 milyar dolarlık bir fazla olmuştur. 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 36,6 katlık bir artış ile dış ticaret dengesi fazla vererek 71 milyar dolara yükselmiştir. Toplam dış ticaret dengesinde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde 43 milyar dolar dış ticaret fazlası olan bu rakam, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,2 katlık bir azalış ile 19,4 milyar dolarlık fazla söz konusu iken, izleyen dönemde 2000-2008'de yaklaşık 33 katlık bir artış ile 641 milyar dolar dış ticaret fazlası verilmiştir.

1980 yılında GÜ'in dış ticaret dengesi 148 milyar dolar açık verirken, 2008 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 6,6 katlık bir artış ile 980 milyar dolar açık verilmiştir. Dönemsel ortalamalarda meydana gelen gelişmelere baktığımızda; 1980-1989 döneminde ortalama dış ticaret dengesi 96 milyar dolar açık verirken, 1990-1999 döneminde azalış ile ortalama 76 milyar dolarlık bir açık olmuştur. 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 8,1 katlık bir artış ile dış ticaret dengesi açığı 623 milyar dolara yükselmiştir. Toplam dış ticaret dengesinde dönemsel olarak meydana gelen gelişmeler ise; 1980-1989 döneminde toplam 964 milyar dolar dış ticaret açığı varken, 1990-1999 döneminde azalış ile 769 milyar dolarlık açık olmuştur. İzleyen dönemde 2000-2008'de yaklaşık 7,3 katlık bir artış ile toplam açık 5,6 trilyon dolara yükselmiştir.

Dış ticaret dengesinin GSYİH'ya oranına baktığımızda GOÜ'de bu oran 1980'de % 4,1 iken, 1990'lı yılların çoğunda negatif değer almış, 1998'den sonra pozitif değer almaya başlamıştır. 2008 yılına gelindiğinde bu oran GOÜ'de % 3,1 olmuştur. Geçiş ekonomilerinde ise bu oran 1980'de % 0,2 iken genelde % 0-1

arasında bir değerde dalgalanmıştır. 2000 yılında ise rekor bir değer ile % 12,6 yükseldikten sonra gerilemiş, 2008 yılında ise % 6,7 olarak gerçekteşmiştir. GÜ’de ise 1980’de - % 1,8 iken bu değer, her yıl negatif olarak fazla bir dalgalanma göstermeden devam etmiş ve 2005 yılında - % 2’lik değerlerin altına gerilerken, 2008 yılında - % 2,4 olarak gerçekteşmiştir.

2.7.5. Bölgesel Dünya Ticareti

Dünya bölgesel ticaretinde meydana gelen gelişmeleri ele alacağımız bu bölümde, GOÜ ve GÜ’i bölgesel bazlı inceleyeceğiz. Geçiş ekonomilerine ilişkin bu kapsamda bir veri seti olmadığından dolayı çalışmamızı GOÜ ve GÜ çerçevesinde değerlendireceğiz.

Tablo 20: Gelişmekte Olan Ülkelerin Bölgesel Ticareti (İhracat) (Milyon Dolar)

YILLAR	GOÜ: Afrika	GOÜ: Amerika	GOÜ: Asya	GOÜ: Okyanusya
1980	121.876	111.352	365.007	2.242
1981	100.356	120.638	373.033	2.001
1982	86.012	108.405	329.919	1.815
1983	82.380	108.088	304.453	1.672
1984	82.467	117.843	324.044	1.939
1985	84.127	108.996	306.492	1.864
1986	68.399	95.381	294.426	1.993
1987	82.780	105.131	380.386	2.336
1988	84.098	120.851	448.113	2.881
1989	90.164	134.510	513.669	3.117
1990	110.670	143.808	590.417	2.710
1991	100.371	140.440	639.263	2.875
1992	100.225	148.685	718.902	3.317
1993	93.475	161.666	771.258	4.224
1994	100.009	187.990	903.241	4.558
1995	114.221	229.435	1.087.167	4.545
1996	127.586	258.953	1.153.820	4.742
1997	129.337	288.000	1.225.296	4.327
1998	110.679	283.118	1.133.375	3.635
1999	117.963	302.336	1.242.209	3.876
2000	152.143	364.468	1.535.122	4.100
2001	140.263	349.381	1.428.743	3.509
2002	146.828	352.716	1.561.592	3.433
2003	181.016	386.558	1.858.177	4.538
2004	240.870	476.799	2.389.332	5.181
2005	311.585	573.473	2.900.745	5.926
2006	372.088	686.022	3.475.868	7.162
2007	429.089	769.679	4.050.687	8.562
2008	553.177	885.097	4.750.767	9.084
1980-89 ORT.	88.266	113.119	363.954	2.186
1990-99 ORT.	110.454	214.443	946.495	3.881
2000-08 ORT.	280.784	538.244	2.661.226	5.722
1980-89 TOP.	882.658	1.131.195	3.639.542	21.860
1990-99 TOP.	1.104.536	2.144.432	9.464.949	38.810
2000-08 TOP.	2.527.059	4.844.193	23.951.034	51.495

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

GOÜ'ü bölgesel bazda 4'e kısımda inceleyeceğiz. Buna göre çalışmamızda Afrika, Amerika, Asya ve Okyanusya kıtalarını ele alacağız.

1980'de Afrika Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 121 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 4,5 katlık bir artış ile 553 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 88 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde 1,25 katlık artış ile 110 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,5 kat artarak 280

milyar dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 882 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde 1,25 katlık bir artış ile 1.1 trilyon dolara yükselmiş, izleyen dönemde 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 2,3 kat artış ile 2,5 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Amerika Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 111 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 7,9 katlık bir artış ile 885 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 113 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık artış ile 214 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,5 kat artarak 538 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 1,1 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık bir artış ile 2,1 trilyon dolara yükselmiş, izleyen dönemde 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 2,5 kat artış ile 4,8 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Asya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 365 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 13 katlık bir artış ile 4,7 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 363 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,6 katlık artış ile 946 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,8 kat artarak 2,6 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 3,6 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde 2,6 katlık bir artış ile 9,4 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 2,5 kat artış ile 23,9 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Okyanusya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 2,2 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 4 katlık bir artış ile 9 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 2,1 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,7 katlık artış ile 3,8 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 1,4 kat artarak 5,7 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 21,8 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,7 katlık bir artış ile 38,8 milyar dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,3 kat artış ile 51,4 milyar dolar olmuştur.

Tablo 21: Gelişmekte Olan Ülkelerin Bölgesel Ticareti (İthalat) (Milyon Dolar)

YILLAR	GOÜ: Afrika	GOÜ: Amerika	GOÜ: Asya	GOÜ: Okyanusya
1980	96.856	123.594	272.005	3.550
1981	110.561	132.619	315.852	3.550
1982	96.011	108.049	314.214	3.161
1983	85.781	84.751	312.039	3.128
1984	82.299	87.850	317.771	3.287
1985	74.879	83.726	307.873	3.235
1986	73.741	86.871	307.216	3.584
1987	83.654	94.697	360.532	3.813
1988	99.707	107.079	449.386	4.143
1989	96.106	117.217	503.946	4.791
1990	101.718	127.275	570.895	5.094
1991	95.043	145.190	648.354	5.496
1992	100.826	172.834	732.799	5.410
1993	97.659	189.405	810.081	5.106
1994	105.638	222.219	911.125	5.657
1995	126.614	250.711	1.119.239	5.924
1996	129.019	279.452	1.185.806	6.360
1997	134.496	330.059	1.219.829	6.117
1998	135.855	348.401	1.036.967	5.544
1999	128.965	336.981	1.115.804	5.522
2000	132.878	392.134	1.388.726	5.733
2001	135.313	381.894	1.311.329	5.770
2002	143.374	357.003	1.428.377	6.216
2003	174.390	369.555	1.712.628	7.744
2004	219.071	449.947	2.216.764	8.477
2005	267.242	531.709	2.615.179	9.156
2006	312.189	633.841	3.062.153	10.339
2007	378.503	753.712	3.586.444	12.291
2008	482.155	902.341	4.285.907	14.212
1980-89 ORT.	89.959	102.645	346.083	3.624
1990-99 ORT.	115.583	240.253	935.090	5.623
2000-08 ORT.	249.457	530.237	2.400.834	8.882
1980-89 TOP.	899.594	1.026.452	3.460.835	36.242
1990-99 TOP.	1.155.831	2.402.526	9.350.899	56.229
2000-08 TOP.	2.245.115	4.772.137	21.607.508	79.938

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1980'de Afrika Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 96,8 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 4,9 katlık bir artış ile 482 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 89,9 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,3 katlık artış ile 115 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,15 kat artarak 249 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 899 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,3 katlık bir artış

ile 1,1 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise 2 kat artış ile 2,2 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Amerika Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 123 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 7,3 katlık bir artış ile 902 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 102 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,3 katlık artış ile 240 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,2 kat artarak 530 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 1,02 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,3 katlık bir artış ile 2,4 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,9 kat artış ile 4,7 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Asya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 272 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 15,75 katlık bir artış ile 4,2 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 346 milyar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,7 katlık artış ile 935 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2,5 kat artarak 2,4 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 3,4 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2,7 katlık bir artış ile 9,3 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 2,3 kat artış ile 21,6 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Okyanusya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 3,5 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam 4 katlık bir artış ile 14,2 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 3,6 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,5 katlık artış ile 5,6 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 1,5 kat artarak 8,8 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 36,2 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,5 katlık bir artış ile 56,2 milyar dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,4 kat artış ile 79,9 milyar dolar olmuştur.

Tablo 22: Gelişmiş Ülkeler Bölgesel Ticareti (İhracat) (Milyon Dolar)

YILLAR	GÜ: Amerika	GÜ: Asya	GÜ: Avrupa	GÜ: Okyanusya
1980	293.549	135.979	892.271	27.365
1981	311.676	157.165	832.773	27.099
1982	287.863	143.640	802.492	26.931
1983	282.585	152.073	789.274	25.527
1984	314.461	175.507	811.899	28.629
1985	309.969	183.424	850.952	28.324
1986	317.816	217.911	1.016.867	28.449
1987	352.665	239.740	1.214.348	33.817
1988	439.966	273.054	1.342.050	42.083
1989	486.143	284.670	1.413.392	46.001
1990	521.758	299.157	1.647.000	49.146
1991	549.313	326.707	1.635.565	51.472
1992	583.040	349.904	1.737.342	52.609
1993	610.299	377.070	1.639.115	53.265
1994	678.354	413.889	1.872.718	59.713
1995	777.365	462.162	2.314.897	66.756
1996	827.152	431.511	2.394.583	74.662
1997	903.957	443.460	2.384.134	77.133
1998	896.777	410.920	2.481.788	67.920
1999	934.595	445.161	2.488.302	68.557
2000	1.058.871	510.653	2.591.769	77.168
2001	989.267	432.577	2.613.233	77.117
2002	945.862	446.073	2.781.995	79.416
2003	998.001	503.601	3.318.927	88.073
2004	1.123.509	604.293	3.964.298	106.765
2005	1.267.052	637.675	4.300.946	127.560
2006	1.428.252	696.720	4.860.295	145.727
2007	1.580.115	754.603	5.647.561	168.064
2008	1.753.793	847.255	6.247.494	217.661
1980-89 ORT.	339.669	196.316	996.632	31.422
1990-99 ORT.	728.261	395.994	2.059.544	62.123
2000-08 ORT.	1.238.302	603.717	4.036.280	120.839
1980-89 TOP.	3.396.693	1.963.164	9.966.316	314.225
1990-99 TOP.	7.282.611	3.959.940	20.595.444	621.233
2000-08 TOP.	11.144.722	5.433.452	36.326.517	1.087.550

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

GÜ’i bölgesel bazda 4’e kısımda inceleyeceğiz. Buna göre çalışmamızda Amerika, Asya, Avrupa ve Okyanusya kıtalarını ele alacağız.

1980’de Amerika Kıtası’nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 293 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 5,9 katlık bir artış ile 1,7 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 339 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde 2,1 katlık artış ile 728 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 1,7 kat artarak 1,2 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989

döneminde 3,3 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde 2,1 katlık bir artış ile 7,2 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,5 kat artış ile 11,1 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Asya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 135 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 6,2 katlık bir artış ile 847 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 196 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde 2 katlık artış ile 395 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 1,5 kat artarak 603 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 1,9 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde 2 katlık bir artış ile 3,9 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-08 döneminde ise yaklaşık 1,3 kat artış ile 5,4 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Avrupa Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 892 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 7 katlık bir artış ile 6,2 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 996 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık artış ile 2 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre 2 kat artarak 4 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 9,9 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık bir artış ile 20 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,8 kat artış ile 36,3 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Okyanusya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ihracat rakamı 27,2 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık 8 katlık bir artış ile 217 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ihracat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 31,4 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık artış ile 62,1 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre yaklaşık 2 kat artarak 120 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ihracat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 314 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde 1,9 katlık bir artış ile 621 milyar dolar yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,75 kat artış ile 1,08 trilyon dolar olmuştur.

Tablo 23: Gelişmiş Ülkeler Bölgesel Ticareti (İthalat) (Milyon Dolar)

YILLAR	GÜ: Amerika	GÜ: Asya	GÜ: Avrupa	GÜ: Okyanusya
1980	320.210	151.080	998.105	27.871
1981	344.018	153.101	893.633	31.948
1982	313.678	141.154	851.121	32.449
1983	335.348	136.011	817.422	26.790
1984	424.891	145.995	830.413	32.122
1985	433.842	140.363	863.657	31.881
1986	468.638	138.359	1.013.845	32.167
1987	518.021	165.381	1.222.429	36.594
1988	573.323	202.396	1.367.211	43.437
1989	613.731	224.062	1.454.020	53.717
1990	641.358	252.162	1.705.494	51.486
1991	634.144	255.657	1.731.720	50.028
1992	684.280	248.781	1.812.224	53.008
1993	743.414	264.248	1.612.487	55.213
1994	845.304	300.472	1.832.749	65.339
1995	939.911	365.461	2.241.443	75.240
1996	998.084	380.772	2.304.094	80.151
1997	1.100.952	369.536	2.296.209	80.410
1998	1.151.550	309.826	2.442.364	77.125
1999	1.280.915	344.428	2.467.133	83.456
2000	1.505.270	417.197	2.630.452	85.434
2001	1.407.568	384.538	2.597.528	77.196
2002	1.428.903	372.711	2.708.207	87.736
2003	1.549.422	419.233	3.263.591	107.644
2004	1.807.214	497.406	3.921.533	132.579
2005	2.065.550	562.064	4.320.581	151.515
2006	2.278.836	629.908	4.947.006	165.683
2007	2.408.102	678.868	5.750.000	196.233
2008	2.584.666	830.248	6.396.748	234.646
1980-89 ORT.	434.570	159.790	1.031.186	34.898
1990-99 ORT.	901.991	309.134	2.044.592	67.146
2000-08 ORT.	1.892.837	532.464	4.059.516	137.630
1980-89 TOP.	4.345.700	1.597.903	10.311.857	348.977
1990-99 TOP.	9.019.911	3.091.342	20.445.918	671.456
2000-08 TOP.	17.035.531	4.792.172	36.535.645	1.238.666

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

1980’de Amerika Kıtası’nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 320 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 8 katlık bir artış ile 2,5 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 434 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık artış ile 901 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre yaklaşık 2 kat artarak 1,8 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 4,3 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık bir

artış ile 9 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,8 kat artış ile 17 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Asya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 151 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 5,5 katlık bir artış ile 830 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 159 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık artış ile 309 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre yaklaşık 1,7 kat artarak 532 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 1,5 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık bir artış ile 3,09 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,5 kat artış ile 4,7 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Avrupa Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 998 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 6,4 katlık bir artış ile 6,3 trilyon dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 1,03 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık artış ile 2,04 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre yaklaşık 1,9 kat artarak 4,05 trilyon dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 10,3 trilyon dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 2 katlık bir artış ile 20,4 trilyon dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,8 kat artış ile 36,5 trilyon dolar olmuştur.

1980'de Okyanusya Kıtası'nda gerçekleştirilen toplam ithalat rakamı 27,8 milyar dolar iken, 2008 yılında bu rakam yaklaşık olarak 8 katlık bir artış ile 234 milyar dolara yükselmiştir. Dönemsel ithalat ortalaması bu kıta için 1980-1989 döneminde 34,8 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık artış ile 67,1 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde ise bir önceki döneme göre yaklaşık 2 kat artarak 137 milyar dolar olmuştur. Dönemsel ithalat toplamı ise; 1980-1989 döneminde 348 milyar dolar iken, 1990-1999 döneminde yaklaşık 1,9 katlık bir artış ile 671 milyar dolara yükselmiş, izleyen 2000-2008 döneminde ise yaklaşık 1,8 kat artış ile 1,2 trilyon dolar olmuştur.

1980-2008 yılları arasında gerçekleşen bütün bu rakamları analiz etmeye çalışırsak; II. Dünya Savaşı sonrası kurulan GATT düzeni, GÜ'ün yeterli ürün arzının bulunduğu, ancak buna cevap verecek talebi oluşturmak için yeni pazarlara ihtiyaç duyduğu fikrinden hareketle oluşturulmuştur. GATT ve daha sonrasında DTÖ'nün uygulamış olduğu politikalar dünya ticaret sistemi içerisinde mal satabilmek için pazara giriş şartlarına odaklanmış ve mekanizmalar ülkelerin diğer ulusların pazarlarına girme imkanlarını açmasını kolaylaştırmaya yönelik olarak kurgulanmıştır²³³. Bu bağlamda GATT/DTÖ çerçevesinde uygulamaya konulan kurallar hep dünya ticaretinin daha serbesti şartlar altında gerçekleştirilmesine yönelik olmuştur. Yapılan düzenlemeler ve uygulamaya konulan anlaşmalar neticesinde dünya ticaret hacmi artış göstermiştir.

Dünya yaşanan bu gelişmelerin nedenlerine değinecek olur isek, 1989 Sovyet Blok'unun yıkılmasının ardından genişleyen dünya pazarı ile birlikte dünya ticaret hacmi artış göstermeye başlamış, ardından 2000'li yıllar ile birlikte Çin ve Hindistan kaynaklı yüksek oranlı büyümeler dünya ticaret hacminin artmasını tetikleyen başlıca unsurlar olmuştur. Bunların yanı sıra yaşanan küresel pazardaki genişleme ve 2 dev ekonominin hareketlenmesi neticesinde dünya üretim ve tüketimi hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Bunun neticesinde artan tüketim talebini karşılayabilmek için üretim artmış ve bu artışa paralel olarak dünya ham madde piyasasında gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte dünya ham madde tedarikçisi konumunda olan GOÜ'ün ticaret hacimleri de artış göstermiştir. Ayrıca dünyada yaşanan ham madde talebindeki artış gıda, enerji ve petrol fiyat artışlarını beraberinde getirmiş ve bu durumda GOÜ'ün ticaret rakamlarının artmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle dünya ihracat payı içerisinde GOÜ'ün payı artış göstermiştir. Ancak ham madde tedarikçisi olan GOÜ'ün dünya ihracatındaki payı artış gösterirken, dünya ithalatı içerisindeki payı da bir yandan artış göstermiştir. Bunun nedenlerinin başında yine Çin ve Hindistan kaynaklı ihracatın sağlanabilmesi için ara malı ve girdi temini nedeni ile yüksek artış gösteren ithalat hacminin yanı sıra GOÜ'ün GÜ'den ithal ettikleri katma değeri yüksek ileri teknoloji ürünleri olmuştur²³⁴. GÜ'ler dünya ihracat ve ithalatı içindeki paylarında meydana gelen gelişmeler izleyen bölümde ele

²³³ Alan V. Deardorff, "Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Sayı: 3 (1-2), Yıl: 2008, ss.22-23.

²³⁴ H. Okan Aktan, "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Sayı: 1, Yıl: 2006, ss.69-79.

alınacak olan dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımları içerisinde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu nedenlerden ötürü DTÖ'nün geleneksel ticaret müzakerelerinde ön plana çıkan ülkelerin kendi ürünlerine olan talebi karşılama ve sağlayacak biçimde alıcı ülkelerin piyasalarına kısıtlamasız girmeye yönelik 'talep yönlü piyasaya giriş' çabalarının artık bazı ülkelerin artan sanayi üretimi ve yükselen ham madde ve ara malı talebine paralel olarak 'arz yönlü piyasaya giriş' kavramı ön plana çıkmaktadır.²³⁵ Bu nedenle, petrol, enerji kaynakları ve diğer doğal kaynakların fiyatlarındaki yükselmenin asıl nedeni, para miktarındaki genişlemeden ziyade dünya ekonomisindeki mevcut arz sınırlarının zorlanmaya başlamasıdır. Dünyada talebin arzı önemli şekilde aşmaya başlaması neticesinde bu durum fiyatlara yansımıştır. Artık ülkeler GATT'ın kurulmasından bu yana yaptıkları gibi başka ülkelerin piyasalarına mal satabilmek için pazara giriş şartlarını zorlamaktan ziyade (her ne kadar bu durum devam etsede), ham madde ihtiyaçlarını karşılayacakları pazarlara girme girişimlerine öncelik vermeye başlamışlardır. Yaşanan bu süreç yeni bir olgu olmayan küreselleşmenin 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yaşanan küresel dönüşümün etkenleri dikkate alındığında, ilk küreselleşme sürecinin temel motifi olan, ülkelerin ham madde arzını sağlayan pazarlara yönelik emperyal girişimlerine bir dönüş olarak nitelenebilir²³⁶.

2.7.6. Küreselleşmenin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi

Bilgi teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeleri beraberinde getirmiş ve uluslararası mal ve hizmet ticareti, sermaye akımları bu süreçte artış göstermiştir. Küreselleşme sürecinde gelir elde etme biçimi ve gelirin tüketim yapısı tamamen değişmiş, ulusal nitelikli olmaktan çıkarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Ulusal ekonomi kavramı yerini uluslararası ekonomi kavramına bırakmıştır. Bu süreçte farklı ülkelere insanları bir araya getiren ulus ötesi yeni çıkar grupları ortaya çıkmıştır. Ülkeler bu sürece uyum sağlayabilmek için ekonomilerini dışa açarken, iç ekonomik yapıyı uluslararası

²³⁵ M. Sait Akman, "Hokey Sopaları, Küreselleşme ve Dünya Ticaret Sisteminin Geleceği: Deardorff'u Tamamlayıcı Notlar, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Sayı: 3 (1-2), Yıl: 2008, s.25.

²³⁶ Deardorff, ss.21-23.

ekonomik düzenlemelere uygun hale getirme başlamışlardır. Bir yandan bu uyum süreci diğer yandan ülkedeki yaşam standartlarını yükseltme gayretleri ülkeleri dış kaynak bulma sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Başlangıçta GÜ arasında ortaya çıkan bu yakınlaşma, artık daha geniş bir alana yayılarak GOÜ’de içine almıştır.

Bilginin hızla artması ve yayılması, ulaşım, iletişim ve altyapı alanındaki hızlı gelişmeler ülkeler arasında ekonomik sınırları ortadan kaldırarak, ekonomik entegrasyonların yolunu açmıştır. Ekonomik entegrasyonlar gümrük tarifelerinin ve kotaların kaldırılmasına, sermayenin üretimin düşük maliyetli olduğu bölgelere kaymasına neden olmuştur. Çok uluslu şirketler önderliğinde gelişen bu süreç doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak pazarın geniş, hammaddenin bol olduğu, emek ücretlerinin ve riskin düşük olduğu ülkelere yönelmiştir. GOÜ yatırım için gerekli tasarruf açıklarını ve ödemeler dengesi için gerekli döviz açıklarını diğer ülkelerden yabancı özel sermaye yatırımlarıyla, dış borçlanmayla, yardımlarla ve hibelerle karşılama imkanına sahiptirler. Ancak yardım ve hibelerin politik, dış borçlanmanın ekonomik sonuçları nedeniyle, GOÜ için yabancı özel sermaye yatırımları daha çekici hale gelmektedir. Günümüzde, neredeyse bütün ülkeler DYSY’ni çekebilmek için bir yarışın içine girmişlerdir. Çünkü GÜ ve GOÜ arasında refah farkının artmasının engellenebilmesi ve uluslararası gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi, ya emeğin GOÜ’den GÜ hareketini ya da yatırımların DYSY olarak GÜ’den GOÜ’e doğru hareketini zorunlu kılmaktadır²³⁷.

Dünya’da yaşanan DYSY hareketlerine baktığımızda bunu 16. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Bu konuda asıl gelişme ise, endüstri devrimi sonrasında 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Batı Avrupa’nın sanayileşen ülkelerinin, daha çok ihtiyacı olan madenlerin çıkartılması, tarımsal hammaddelerin sanayi üretimine hazır hale getirilmesi ve jeostratejik amaçlarla sömürge ve yarı sömürge konumundaki ülkelere önemli yatırımlar yapmasıyla gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar süren dönemde uluslararası sermaye ihracında ilk sırayı İngiltere almıştır. İngiltere, II. Dünya Savaşı’na kadar uluslararası piyasalara özellikle az gelişmiş ülkelere (sömürgeleri ve Latin Amerika) en fazla yatırım

²³⁷ Yılmaz Güven, “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:3(1), Yıl:Nisan 2008, s.75.

yapan ülke konumundadır. İngiltere’yi bir hayli geriden ABD, Fransa, Almanya, İsviçre, Belçika ve Hollanda izlemekte idi.

I. Dünya Savaşı sırasında azalan yabancı sermaye yatırımları, 1920’li yıllarda yeniden canlanma dönemine girmiş, ancak 1929’da ortaya çıkan ve etkisini 1930’lu yıllarda da sürdüren Dünya Ekonomik Bunalımı’nın etkisiyle yatırımlar yeniden azalma eğilimi göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir gelişme gösteren uluslararası sermaye hareketlerinin yapısında 1950’lerden sonra önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, uluslararası sermaye hareketlerine doğrudan yatırımların damgasını vurması; ikincisi ABD’nin yatırımlardaki tartışılmaz üstünlüğü ve belirleyiciliği, üçüncüsü Çok Uluslu Şirket faaliyetlerinin genişlemesi ve uluslararası boyut kazanması ile DYSY’nın büyük kısmının Çok Uluslu Şirketler aracılığı ile yapılmaya başlaması; son olarak ise, yatırımların doğal kaynaklar ve altyapı yatırımlarının yanında özellikle endüstri sektörüne yönelmesi olmuştur²³⁸.

1958’de Avrupa Birliği’nin kurulması ile dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında çok hızlı bir artış olmuştur. Bu artış, özellikle Amerika’dan Avrupa ülkelerinde doğru olmuştur. Bu dönemde, Amerika yatırımcılarının Avrupa’ya akın etmesinin en önemli nedeni, AB’nin gümrük birliği esasına dayalı olarak kurulması ve üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesi idi. Bu dönemde, GOÜ’e yapılan DYSY ise daha ziyade petrol ya da doğal kaynak zengini birkaç ülkeye yapılmıştır. Dünya petrol krizinin çıkması ile DYSY’nın artışı yavaşlamış ve mevcut yatırımların büyük bölümü yine Amerika kaynaklı olmuştur.

1980’li yıllardan sonra ise, DYSY artmaya başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra, bu ülkeye doğru ve Doğu Avrupa ülkelerine yabancı sermaye yatırımlarında artış gerçekleşmiştir²³⁹.

1980’lerin başından itibaren dünyada liberal ekonomik değerlerin yeniden yükselmesi sonucu, piyasa ekonomisinin gelişmesi ve giderek uluslararası üretimin artması DYSY’nın önemli ve istikrarlı bir yükselme eğilimine girdiğini

²³⁸ Nuri Yavan, Hamdi Kara, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Bölgesel Dağılışı”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Sayı: 1 (1), Yıl: 2003, s.22.

²³⁹ Mevlüdiye Şimşek, Sema Behdioğlu, “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, **Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: 2006, s.54.

göstermektedir. 1986'dan bu yana DYSY yıllık ortalama %28 oranında büyümüştür. Ayrıca 1980'lerden günümüze kadar geçen süreçte DYSY'ında;

1. Çin, Orta ve Doğu Avrupa ile Uzakdoğu Asya'nın yeni bölgeler olarak yatırımlara açılması,
2. Çok uluslu şirketlerin hizmetler sektörünün bankacılık, sigortacılık, reklamcılık ve turizm alanlarında büyümesi,
3. Gelişmekte olan bazı ülkelerin (Hong Kong, Singapur, G. Kore vb) artık sermaye ihraç eder duruma gelmesi,
4. Çok Uluslu Şirketler'in sınır aşan birleşme ve satın almalar yoluyla evlenmeleri ile DYSY'nın yeni bir şekle bürünmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır²⁴⁰.

²⁴⁰ Yavan, Kara, s.22.

Tablo 24: 1980-1989 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar		1980		1981		1982		1983		1984	
DYSY Hareketleri/Stok		DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku
Dünya	DYSY Girişi	54.076	705.211	69.567	755.434	58.059	790.283	50.268	832.267	56.839	870.149
	DYSY Çıkışı	51.550	548.933	51.503	586.800	27.310	578.938	37.381	616.184	50.120	646.505
GOÜ	DYSY Girişi	7.477	303.532	24.043	323.070	26.377	346.495	17.569	359.980	17.610	371.671
	DYSY Çıkışı	3.153	71.730	1.572	73.129	2.508	76.747	2.009	78.490	2.374	81.083
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	24	0	13	0	0	0	18	0	-8	0
	DYSY Çıkışı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GÜ	DYSY Girişi	46.576	401.680	45.512	432.364	31.682	443.788	32.680	472.287	39.237	498.478
	DYSY Çıkışı	48.397	477.203	49.932	513.671	24.802	502.191	35.373	537.694	47.746	565.422
Yıllar		1985		1986		1987		1988		1989	
DYSY Hareketleri/Stok		DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku
Dünya	DYSY Girişi	55.887	964.307	86.345	1.095.935	136.548	1.296.528	162.834	1.457.445	196.617	1.677.790
	DYSY Çıkışı	61.975	750.883	96.879	896.110	141.413	1.110.752	180.296	1.261.412	231.755	1.477.559
GOÜ	DYSY Girişi	14.176	385.934	15.761	402.557	21.710	430.542	30.404	454.990	30.866	486.623
	DYSY Çıkışı	3.912	85.528	5.128	90.958	6.701	99.930	12.023	109.712	19.743	129.588
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	15	0	-28	0	7	0	22	1.636	15	1.643
	DYSY Çıkışı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GÜ	DYSY Girişi	41.696	578.373	70.612	693.378	114.831	865.986	132.409	1.000.819	165.736	1.189.523
	DYSY Çıkışı	58.063	665.355	91.751	805.152	134.712	1.010.822	168.273	1.151.700	212.012	1.347.971

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

Tablo 25: 1990-1999 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar	1990		1991		1992		1993		1994		
DYSY Hareketleri/Stok	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	
Dünya	DYSY Girişi	207.273	1.942.207	155.686	2.102.464	166.594	2.161.141	222.408	2.335.247	256.785	2.571.967
	DYSY Çıkışı	239.111	1.785.584	200.464	1.982.668	204.054	2.086.435	241.964	2.280.376	287.887	2.601.707
GOÜ	DYSY Girişi	35.087	529.593	39.778	568.546	53.128	626.479	76.884	705.381	103.688	769.794
	DYSY Çıkışı	11.909	145.179	13.486	159.397	23.238	185.151	39.342	223.253	47.533	276.041
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	71	1.652	139	2.192	1.538	505	3.073	2.554	1.988	6.822
	DYSY Çıkışı	0	560	0	978	1.566	672	1.044	3.071	320	3.509
GÜ	DYSY Girişi	172.115	1.410.962	115.769	1.531.727	111.927	1.534.157	142.451	1.627.312	151.110	1.795.352
	DYSY Çıkışı	227.202	1.639.845	186.979	1.822.293	179.250	1.900.612	201.578	2.054.053	240.034	2.322.157
Yıllar	1995		1996		1997		1998		1999		
DYSY Hareketleri/Stok	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	
Dünya	DYSY Girişi	341.144	2.915.311	390.443	3.246.279	485.808	3.503.400	705.330	4.152.438	1.078.606	4.921.699
	DYSY Çıkışı	361.679	2.941.724	398.324	3.276.593	476.125	3.701.085	688.505	4.308.408	1.078.189	5.137.182
GOÜ	DYSY Girişi	115.973	852.489	147.078	988.515	190.724	1.123.182	190.752	1.244.033	228.178	1.582.942
	DYSY Çıkışı	55.007	329.927	64.021	383.860	73.724	556.581	50.584	576.422	68.579	729.975
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	4.068	11.468	5.885	17.355	10.347	29.599	8.026	33.071	8.486	42.903
	DYSY Çıkışı	624	4.337	948	5.427	3.424	8.806	1.398	10.059	2.291	10.637
GÜ	DYSY Girişi	221.104	2.051.355	237.480	2.240.409	284.737	2.350.619	506.553	2.875.334	841.942	3.295.855
	DYSY Çıkışı	306.048	2.607.460	333.355	2.887.306	398.977	3.135.697	636.523	3.721.927	1.007.320	4.396.570

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

Tablo 26: 2000-2008 Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar	2000		2001		2002		2003		2004		
DYSY Hareketleri/Stok	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	
Dünya	DYSY Girişi	1.381.675	5.757.360	820.430	6.129.811	629.675	6.739.773	565.160	8.160.410	734.892	9.607.801
	DYSY Çıkışı	1.213.795	6.069.882	745.662	6.495.219	536.572	7.269.150	563.399	8.642.210	929.641	10.093.117
GOÜ	DYSY Girişi	256.883	1.736.167	215.421	1.795.447	175.935	1.757.930	183.994	2.008.178	290.397	2.338.132
	DYSY Çıkışı	134.799	862.358	82.882	859.048	49.642	865.998	45.540	947.089	120.445	1.116.030
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	6.998	60.873	9.725	88.055	11.293	115.441	19.901	154.399	30.308	198.931
	DYSY Çıkışı	3.192	21.345	2.747	45.465	4.647	65.131	10.677	94.847	14.135	111.418
GÜ	DYSY Girişi	1.117.795	3.960.321	595.284	4.246.310	442.448	4.866.401	361.265	5.997.833	414.186	7.070.738
	DYSY Çıkışı	1.075.804	5.186.178	660.034	5.590.705	482.283	6.338.021	507.183	7.600.274	795.061	8.865.669
Yıllar	2005		2006		2007		2008				
DYSY Hareketleri/Stok	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku	DYSY Hareketleri	DYSY Stoku			
Dünya	DYSY Girişi	973.329	10.050.885	1.461.074	12.404.439	1.978.838	15.660.498	1.697.353	14.909.289		
	DYSY Çıkışı	878.988	10.603.662	1.396.916	12.953.546	2.146.522	16.226.586	1.857.734	16.205.663		
GOÜ	DYSY Girişi	329.292	2.722.292	433.764	3.363.925	529.344	4.393.354	620.733	4.275.982		
	DYSY Çıkışı	122.707	1.283.694	215.282	1.731.557	285.486	2.360.772	292.710	2.356.649		
Geçiş Ekonomileri	DYSY Girişi	30.948	273.429	54.548	395.252	90.866	676.061	114.361	420.414		
	DYSY Çıkışı	14.308	152.043	23.724	222.815	51.505	387.062	58.496	225.387		
GÜ	DYSY Girişi	613.089	7.055.164	972.762	8.645.262	1.358.628	10.591.083	962.259	10.212.893		
	DYSY Çıkışı	741.972	9.167.925	1.157.910	10.999.174	1.809.531	13.478.752	1.506.528	13.623.626		

Kaynak: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>

Günümüzde DYSY artık küreselleşmenin önemli bir yönü olarak görülmektedir. Bu çerçevede, DYSY ile ilgili ulusal hukuk kuralları giderek serbestleştirilmektedir. Dünyada DYSY hareketlerine baktığımızda; 1980 yılında DYSY girişi 54 milyar dolar iken, çıkışı 51,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılına gelindiğinde bu rakamlar kat be kat artış göstermiş ve DYSY girişi 1,6 trilyon dolara yükselirken, çıkışı 1,8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamların GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ arasındaki dağılımını inceler isek;

1980-1989 döneminde GOÜ'e yapılan DYSY'nın toplam giriş 205 milyar dolar olarak gerçekleşirken, aynı dönemler itibari ile toplam çıkış tutarı 59 milyar dolar olmuştur. Aradaki fark net DYSY girişini vermektedir. Bu nedenle 1980-1989 yılları arasında GOÜ'e net DYSY giriş toplam tutarı 146 milyar dolar olmuştur. 1990-1999 döneminde GOÜ'e DYSY toplam girişi 1,18 trilyon dolar, DYSY toplam çıkışı ise 447,4 milyar dolar olmuştur. 1990-1999 dönemi GOÜ'e yapılan net DYSY toplam tutarı 733,8 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde GOÜ'e yapılan DYSY toplam giriş tutarı 3,03 trilyon dolara yükselirken, aynı dönem DYSY toplam çıkış tutarı 1,34 trilyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 döneminde GOÜ'e yapılan net DYSY toplam tutarı 1,68 trilyon dolara yükselmiştir.

Geçiş ekonomilerinde ise, DYSY 1980-1989 dönemi için, toplam giriş tutarı 78 milyon dolar olurken, çıkış ise gerçekleşmemiştir. 1990-1999 döneminde DYSY toplam giriş tutarı 43,6 milyon dolara yükselirken, DYSY toplam çıkış tutarı 11,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bunun sonucunda dönem net DYSY girişi Geçiş ekonomileri için 32 milyon dolar olmuştur. 2000-2008 döneminde DYSY toplam giriş tutarı 368,9 milyar dolara yükselirken, DYSY toplam çıkış tutarı 183,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve net DYSY girişi 185,5 milyar dolar olmuştur.

GÜ için 1980-1989 dönemine ilişkin DYSY hareketlerinde meydana gelen değişimleri ele alacak olursak; bu dönemde toplam giriş tutarı 720,9 milyar dolar iken, toplam çıkış tutarı ise 871 milyar dolar olmuştur. Gerçekleşen net DYSY tutarı – 150,1 milyar dolar olmuştur. Bu da GÜ'in dışarıya yaptıkları yatırım tutarının, ülkelerine gelen yatırım tutarından daha fazla olduğunu göstermektedir. 1990-1999

döneminde DYSY toplam giriş tutarı 2,78 trilyon dolar olurken, toplam çıkış tutarı ise 3,71 trilyon dolar olmuştur. Net DYSY tutarı ise – 932 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dışarı yapılan net yatırım tutarı bir önceki döneme göre yaklaşık 6 kat artış göstermiştir. 2000-2008 döneminde gerçekleşen DYSY toplam giriş tutarı 6,83 trilyon dolar olurken, toplam çıkış tutarı ise 8,73 trilyon dolar olmuş, bu dönemde de gerçekleşen net DYSY tutarı negatif değer olarak – 1,89 trilyon dolar olmuştur. Bir önceki döneme göre GÜ'in dışarıya yapmış oldukları net yatırım tutarı yaklaşık 2 kat artış göstermiştir.

DYSY'nın dünyada bu şekilde artışı, hem ekonomik büyümeyi hem de ekonomik entegrasyonu arttırmıştır. Dünyadaki toplam DYSY'nın büyük bölümü GÜ tarafından yapılmaktadır. Bütün gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımlarının % 80'i, ABD, Japonya, Almanya, İngiltere ve Fransa tarafından yapılmaktadır. Bu yatırımların yine % 80'i GÜ'e gitmektedir. Bu payın yaklaşık yüzün üzerindeki ülke tarafından paylaşılacağı düşünüldüğünde, DYSY'nın paylaşımı açısından rekabetin olması kaçınılmazdır. Ülkeler, bu rekabette ön sıraları alabilmek, DYSY'nı kendi ülkelerine çekebilmek için, bazı özel teşvik uygulamaları getirecek ya da getirmeye devam edeceklerdir²⁴¹.

DYSY 1980'li yıllarda daha çok sermaye ihraç eden GÜ arasında gerçekleşirken, 1990'lı yıllarla birlikte giderek artan oranlarda GOÜ'e gitmeye başlamıştır. 1980'de dünya DYSY toplam girişinin % 14'ü bir paya sahip bulunan GOÜ'e giden yatırımlar artarak, 1990'da ancak % 17 seviyesine çıkmıştır. 1997'nin ortalarında Güneydoğu Asya, 1998'de Rusya ve 1999 yılında Brezilya'da baş gösteren küresel krizlerin etkisiyle GOÜ'e giden yatırımlara artmasına rağmen istenen düzeylerde gerçekleşememiştir. 2000 yılında ise bu oran ancak % 19'a yükselmiştir. 2008 yılına gelindiğinde GOÜ'in dünya DYSY toplam girişlerinden aldığı pay daha önceki dönemlere nazaran çok yüksek bir artış ile % 37'e yükselmiştir. Bu yükselmeye Çin ve Hindistan'a yapılan DYSY'nın payı oldukça büyüktür. Geçiş ekonomilerinin ise dünya DYSY toplam girişinden aldığı pay 1980 ve 1990'da % 1 bile değil iken 2000 yılında ancak % 1'e ulaşabilmiştir. 2008'de ise

²⁴¹ Şimşek, Behdioğlu, ss.54-55.

bu ülkelerin dünya DYSY toplam girişlerinden aldığı pay % 7'e yükselmiştir. GÜ'in ise dünya DYSY toplam girişinden aldığı pay 1980'de % 86 iken, 1990'da % 83'e, 2000 yılında ise % 81'e gerilemiştir. 2008 yılında ise % 57'e gerilemiştir.

Küreselleşme sürecinde GOÜ'in DYSY çekebilmek adına gerçekleştirmiş oldukları serbestleşme çabalarının yanı sıra, bu ülkelerin DYSY'ni en güvenli, en istikrarlı ve reel ekonomiye en fazla hizmet eden bir yatırım ögesi olarak görmeleri²⁴² sonucu bu ülkelere giren DYSY'da büyük artışlar sağlanmıştır. Bunun yanı sıra GÜ'lerin yapmış oldukları yatırımlar artık kendi aralarında olmaktan çok GOÜ'lere doğru bir kayma eğilimi sergilemektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında arz kaynaklarına kolay ulaşım ve ucuz iş gücü olarak nitelenebilir.

2.7.2.7. Küreselleşmenin Portföy Yatırımları Üzerine Etkisi

Küreselleşme ile birlikte hızını arttıran sermaye hareketlerinin bir parçası olan kısa vadeli sermaye hareketleri, sanayi devrimini takiben dünya ekonomisinde görülmeye başlayan teknolojik gelişmeler sonucu artan ve bütün dünyayı etkisi altına alan bir oluşum sergilemektedir²⁴³. Küreselleşme sürecinde ülkelerin dünya ekonomisine entegre olma yolunda gerçekleştirmeye çalıştıkları ayaklardan bir tanesi de portföy yatırımlarına ilişkin olmaktadır. Bu süreçte ülkelerin uluslararası portföy yatırımlarını kendi ülkelerine çekilebilmek için yapmış oldukları serbestleşmeye yönelik adımlar söz konusudur.

Uluslararası finansal piyasalar arasındaki etkileşim ve bağların bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucunda güçlenmesi ve piyasaların yeni finansal araçlarla derinleşmesi finansal serbestleşirmeyi hızlandırmıştır. Bu durum GÜ'deki fonların dünya ölçeğinde hareketine imkan sağlamıştır. 1980'li yıllar ile birlikte yoğun olarak yaşanan finansal serbestleşme sonucunda, uluslararası sermaye, ülkeler arasındaki getiri farklılıkları çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. Finansal serbestleşme sürecine dahil olan ve bu süreçten yararlanma yolunu seçen

²⁴² Fatih Saygılı, "Finansal Serbestleşirmenin, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2001, s.174.

²⁴³ Şimşek, Behdioğlu, ss.54-55.

GOÜ, öngörmedikleri birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kambiyo rejimlerini serbestleştirmelerine karşın, GOÜ bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme olanaklarını açısından sınırlanmıştır. Bu da GOÜ'in kendi ülkelerine özgü büyüme ve kalkınma hedefleri saptama ve uygulama olanaklarını azalmıştır²⁴⁴.

Dünya ekonomisinde özellikle 1990'lı yılların başından itibaren ulusal sermaye piyasalarının hızla serbestleşerek uluslararasılaşması ile birlikte, mal ve hizmetlerin yanında sermaye faktörünün de küresel anlamda hareketi gündeme gelmiştir. 1970'li yıllarda önce ABD ve İngiltere'de başlayan ulusal finans piyasalarındaki sınırlamaların kaldırılması sürecini, birçok gelişmekte olan ülkede uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları izlemiştir. Dünya genelinde yaşanan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi süreci ile birlikte uluslararası özel sermaye akımlarında artış meydana gelmiştir. 1970'li yıllarda uluslararası sermaye piyasalarında en büyük paya sahip olan ticari banka kredileri, 1990'lı yıllara geldiğinde yerini tahvil ve hisse senetlerine yönelik portföy yatırımlarına bırakmıştır.

GOÜ'de özellikle 1980'li yılların ilk yarısından itibaren uygulanan finansal serbestleşme programlarının temelinde finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerinde etkisi olduğu yaklaşımı yatmaktadır²⁴⁵. Yapısal uyum politikaları ile dış ticaretin serbestleştirilmesinin ardından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yanında portföy yatırımları girişinin de serbestleştirilmesi ile birlikte finansal serbestleşmenin en önemli adımı gerçekleştirilmiş olmuştur. Yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda yabancı tasarrufların yurt içi yatırımlar ve büyüme için kaynak oluşturacağı görüşüne göre²⁴⁶, finansal serbestleşmeyle faizlerin artması sonucu tasarruflar üretken olmayan aktiflerden bankacılık sektörüne yönelecek, bu fonların verimli yatırımlarda kullanılmasıyla hızlı ekonomik büyüme sağlanacaktır. Finansal

²⁴⁴ Şeyda İnandım, **Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği**, Uzmanlık Tezi Merkez Bankası, Ankara, Kasım 2005, s.5.

²⁴⁵ Ufuk Başoğlu, "Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları", **Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, Yıl: 2000, s.89.

²⁴⁶ Hülya Ardıç, **1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi**, Uzmanlık Tezi Merkez Bankası, Ankara, Aralık 2004, s.18.

serbestleşme dahilinde reel mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakılacak, yeni finansal kurum ve araçlar oluşturulacaktır. Ödemeler bilançosunun sermaye hesabının serbestleştirilmesi ise finansal serbestleşmenin uluslararası ayağını oluşturacaktır²⁴⁷.

Bu çerçevede iç ve dış borç baskısı altında olan birçok GOÜ, finansman ihtiyacını karşılamak üzere ticaret ve kambiyo rejimlerini serbestleştirerek uluslararası sermaye piyasalarından kaynak sağlamaya başlamışlardır. Reel faizlerin yüksek ve döviz kurlarının düşük tutulması ile kısa vadeli sermaye hareketlerinin bu ülkelere doğru yönelmesi amaçlanmıştır²⁴⁸.

GOÜ'nün uygulamış olduğu finansal serbestleşme programlarının etkisiyle bu ülkelere yönelen kısa vadeli sermayenin artmasındaki etkenlerden biri GÜ'nün izlemiş olduğu gevşek para politikaları ve bunun sonucunda uluslararası faiz oranlarının düşmesi gösterilmektedir. Faiz oranlarındaki azalma GOÜ'lere giden sermaye akımlarında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca GOÜ piyasalarına sermaye akımlarının artmasındaki diğer bir etken ise, bu piyasalardaki yüksek getiriler olmuştur. 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında gelişen piyasaların yüksek getiri oranları uyguladıkları finansal serbestleşme programlarının sonucuydu. Finansal serbestleşme ile birlikte hızla yükselen faizler, yeni oluşan ve sıkı sermaye piyasalarında, menkul değer fiyatlarında spekülasyonlara yol açmış, fiyatların artmasına neden olmuştur. Bu nedenle ekonomik faaliyetler reel sektörden finansal sektöre kaymıştır²⁴⁹. GÜ'de geleneksel üretim yöntemlerinin kullanarak kitle tüketimine giden malları üretmenin artık karlı olmaktan çıkması ve reel ekonomiden kaçan sermayenin yatırım fonları şeklinde getirisi yüksek, riski düşük faaliyet alanlarına yönelmesi de finansal hareketleri hızlandıran bir faktör olmuştur. Bu çerçevede uluslararası portföy yatırımlarındaki artışın nedenleri olarak, GÜ'deki faiz oranlarının düşmesi itici faktör, GOÜ'de uygulanan finansal serbestleşme programları ise çekici faktör olarak

²⁴⁷ Başoğlu, Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları, ss.89-91.

²⁴⁸ Robert A. Blecker, "International Capital Mobility, Macroeconomic Imbalances, and the Risk of Global Contraction", **CEPA Working Paper Series III**, Sayı: 5, Yıl: 2000, ss.13-15.

²⁴⁹ Oğuz Esen, "Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 9, Sayı: 9, Yıl: 1998, s.61.

söylenbilir²⁵⁰. Bu nedenle 1990'lı yıllar ile birlikte GOÜ'lere yönelen yabancı sermayenin nedenlerinden biri GÜ'lerde ortaya çıkan ekonomik konjonktür sonucunda faiz oranları düşerken, GOÜ'lerde faiz oranlarının uluslararası faiz oranlarının üzerine çıkmasıdır. Faiz oranları arasındaki bu fark finansal sermayeye kar elde edebileceği bir arbitraj olanağı sağlamıştır²⁵¹.

GOÜ'lerin finansal serbestleşme yolunda atmış oldukları adımlar ile uluslararası sermayeyi ülkelerine çekebilmek için uygulamış oldukları yüksek faiz, düşük kur politikaları sonucu bu ülkelere portföy yatırımları artış göstermiştir. Ancak bu politikalar sonucu reel sektör sekteye uğrarken, dış ticarete olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca GOÜ söz konusu uluslararası sermayeyi çekebilmek için uygulamış oldukları bu politikalar sonucu bir politika tıkanıklığına da sürüklenmektedirler. Yaşanan iç ve dış borç baskıları sonucu sıcak parayı kaçırmak istemeyen GOÜ iktisat politikalarında daha fazla taviz vermeye zorlanmaktadır²⁵². Çünkü kısa vadeli sermaye hareketlerinin diğer yabancı sermaye girişlerine göre volatilitesi daha yüksektir. Yani ani çıkış eğilimi taşımaktadır. Girişi sırasında ülkenin ödemeler dengesinde yapay bir iyileşme meydana getiren bu tür yatırımlar ülke ekonomisi veya siyasetinde gördükleri küçük bir aksaklıkta bile inanılmayacak bir hızla ülkeyi terk ederek ekonomide kriz meydana getirebilmektedirler²⁵³.

Küreselleşme sürecinde dış ticarete, DYSY'nda ve portföy yatırımlarında meydana gelen gelişmelere ilişkin genel bir değerlendirme yapacak olursak; Soğuk Savaş'ın başlamasının ardından kutuplaşan dünya düzeni içerisinde Sovyet Blok dışındaki diğer gelişmiş ülkeler kendi aralarında 1947 yılında 23 ülkenin katılımı ile GATT görüşmelerine başladılar. GATT ile hedeflenen, üye ülkeler arası ticaretin serbestleştirilmesi, gümrük vergilerinin azaltılması, kısıtlamaların kaldırılması ve dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi olmuştur. Bu oluşumun ardından geçen yaklaşık 60 yıllık süre zarfında mal, hizmet ve faktör, özellikle sermaye dolaşımını etkileyen yasal, teknik ve kurumsal engellerin azaltılması dünya ticaretinde tarife ve

²⁵⁰ Başoğlu, Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları, ss.91-92.

²⁵¹ Ardıç, s.18.

²⁵² Esen, ss.59-70.

²⁵³ Burak Güriş, "Vade Yapılarına Göre Yabancı Sermaye Hareketlerin Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği", **Öneri**, Cilt: 7, Sayı: 28, Yıl: Haziran 2007, s.310.

tarife dışı engellerin indirilmesi, iletişim ve ulaştırma maliyetlerindeki düşüş ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, işlem maliyetlerinin parasal ve zaman bakımından oldukça azalmasını sağlarken bu gelişmeler küreselleşme sürecinin daha da hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Asya, Latin Amerika ve Doğu Bloku Ülkeleri'nin de dünya ticaret sistemine entegre olmaları ve GATT/DTÖ çerçevesinde dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik olarak alınan ve uygulanan kararlar ile dünya ticareti her geçen gün artış göstermiştir. 1989 Sovyet Blok'unun yıkılmasının ardından genişleyen dünya pazarı ile birlikte dünya ticaret hacmi artış göstermeye başlamış, ardından 2000'li yıllar ile birlikte Çin ve Hindistan kaynaklı yüksek oranlı büyümeler dünya ticaret hacminin artmasını tetikleyen başlıca unsurlar olmuştur. Dünya üretim ve tüketimi hızlı bir şekilde artış göstermiş, artan tüketim talebini karşılayabilmek için üretim artmış ve dünya ham madde tedarikçisi konumunda olan GOÜ'in ticaret hacimleri de artış göstermiştir. GOÜ'in dünya ihracatındaki payı artış gösterirken, artan ara malı ve girdi teminin yanı sıra transfer edilen teknoloji neticesinde dünya ithalatı içerisindeki payı da bir yandan artış göstermiştir.

1980'lerin başından itibaren dünyada liberal ekonomik değerlerin yeniden yükselmesi sonucu, piyasa ekonomisinin gelişmesi ve giderek uluslararası üretimin artması DYSY'nın önemini arttırmıştır. Bilginin hızla artması ve yayılması, ulaşım, iletişim ve altyapı alanındaki hızlı gelişmeler ülkeler arasında ekonomik sınırları ortadan kaldırarak, ekonomik entegrasyonun yolunu açmıştır. Ekonomik entegrasyon gümrük tarifelerinin ve kotaların kaldırılmasına, sermayenin üretimin düşük maliyetli olduğu bölgelere kaymasına neden olmuştur. Çok uluslu şirketler önderliğinde gelişen bu süreç doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak pazarın geniş, hammaddenin bol olduğu, emek ücretlerinin ve riskin düşük olduğu ülkelere yönelmiştir. Günümüzde DYSY artık küreselleşmenin önemli bir yönü olarak görölmektedir. Bu süreçte GOÜ yatırım için gerekli tasarruf açıklarını ve ödemeler dengesi için gerekli döviz açıklarını kapatabilmek için DYSY'nı ülkelere çekme yarışı için girmişlerdir. Bu çerçevede DYSY ile ilgili ulusal hukuk kuralları giderek serbestleştirilmiştir. DYSY, 1980'li yıllarda daha çok sermaye ihraç eden GÜ arasında gerçeleşirken, 1990'lı yıllarla birlikte giderek artan oranlarda GOÜ'e

gitmeye başlamıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında arz kaynaklarına kolay ulaşım ve ucuz iş gücü olarak nitelenebilir.

1970'li yıllarda önce ABD ve İngiltere'de başlayan ulusal finans piyasalarındaki sınırlamaların kaldırılması sürecini, birçok gelişmekte olan ülkede uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları izlemiştir. Dünya genelinde yaşanan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi süreci ile birlikte uluslararası özel sermaye akımlarında artış meydana gelmiştir. Uluslararası finansal piyasalar arasındaki etkileşim ve bağların bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucunda güçlenmesi ve piyasaların yeni finansal araçlarla derinleşmesi finansal serbestleştirmeyi hızlandırmıştır. Bu durum GÜ'deki fonların dünya ölçeğinde hareketine imkan sağlamıştır. 1980'li yıllar ile birlikte yoğun olarak yaşanan finansal serbestleşme sonucunda, uluslararası sermaye, ülkeler arasındaki getiri farklılıkları çerçevesinde hareket etmeye başlamıştır. GOÜ'de özellikle 1980'li yılların ilk yarısından itibaren uygulanan finansal serbestleşme programlarının temelinde finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerinde etkisi olduğu yaklaşımı yatmaktadır. Yapısal uyum politikaları ile dış ticaretin serbestleştirilmesinin ardından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yanında portföy yatırımları girişinin de serbestleştirilmesi ile birlikte finansal serbestleşmenin en önemli adımı gerçekleştirilmiş olmuştur. Bu çerçevede iç ve dış borç baskısı altında olan birçok GOÜ, finansman ihtiyacını karşılamak üzere ticaret ve kambiyo rejimlerini serbestleştirerek uluslararası sermaye piyasalarından kaynak sağlamaya başlamışlardır. Reel faizlerin yüksek ve döviz kurlarının düşük tutulması ile kısa vadeli sermaye hareketlerinin bu ülkelere doğru yönelmesi amaçlanmıştır. GOÜ'lerin finansal serbestleşme yolunda atmış oldukları adımlar ile uluslararası sermayeyi ülkelerine çekebilmek için uygulamış oldukları yüksek faiz, düşük kur politikaları sonucu bu ülkelere portföy yatırımları artış göstermiştir. Ancak bu politikalar sonucu reel sektör sekteye uğrarken, dış ticarete olumsuz yönde etkilenmiştir.

1980'den günümüze kadar geçen sürede dünya ticaretinde ortaya çıkan gelişmelerin analizlerine ilişkin genel bir değerlendirme yaptığımızda, küreselleşme süreci ile birlikte teknoloji, iletişim ve diğer pek çok alanda yaşanan gelişmelerin dünya ticaretini de büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu süreçte ülke

ekonomileri yakınlaşırken, ulusal pazarlar uluslararası nitelik kazanmaya başlamış ve bu çerçevede dünya ticaret rakamları artış göstermiştir.

1989'da Doğu Bloku'nun yıkılmasının ardından küreselleşmenin geniş bir zemine yayılması imkanı doğmuş ve bu tarihten sonra bütün dünyada küreselleşme süreci ve etkileri ivme kazanarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu gelişme ile birlikte dünya küresel pazarı genişlemiş ve bu genişleme dünya ticaret rakamlarının da artışını beraberinde getirmiştir.

Bu süreçte GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ açısından yaptığımız bütün analizler sonucunda yıllar itibari ile ve dönemler itibari ile bütün dış ticaret rakamlarında artış gözlenmiştir. Ayrıca dış ticaret rakamlarında meydana gelen bu artışların yanı sıra genişleyen dünya küresel pazarının bir getirisi olarak da dünya genelinde DYSY yatırımları artış göstermiş ve dünyanın hemen her alanında yatırımlar artarak devam etmiştir. Küreselleşme sürecinde gelişen teknolojik imkanlar ve genişleyen küresel pazar neticesinde de ayrıca sermaye piyasaları gelişim sergilemiş ve bu durum portföy yatırımlarının bütün dünya genelinde artmasına olanak sağlamıştır.

Küreselleşme ve onun önemli bir boyutunu oluşturan GATT ve sonrası süreçte dünya ticaretinde ortaya çıkan gelişmelerin ardından izleyen bölümde konu Türkiye perspektifinden değerlendirilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Çalışmamızın bu bölümünde küreselleşme sürecinin Türkiye’nin dış ticareti üzerine etkileri farklı boyutlardan değerlendirilecektir. Bu çerçevede Türkiye’nin küreselleşme sürecine eklenmeye yönelik uygulamalarının başladığı 1980 sonrası dönem 1980-1989, 1990-1999 ve 2000-2009 olmak üzere üç alt dönemde ele alınacaktır. Dönem ayırımında temelde Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları referans alınırken Dünya genelinde yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler de gözardı edilmemiştir. Nitekim 1980-89 dönemi Türkiye’nin dışa açılması, 1990-99 dönemi sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, 2000 sonrası dönem ise IMF gözetiminde özelleştirme ve yabancı sermaye girişlerinde önemli gelişmelerin yaşandığı dönemler olarak önplana çıkmıştır. Bu her bir alt dönemde uygulanan ekonomi politikaları ve bu politikaların doğrudan ve dolaylı olarak dış ticaret üzerine etkileri; miktar (ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi), hacim (dış ticaret hacmi ve dışa açıklık oranı), bileşim (sektörel ve mal grubu bazında ihracat ve ithalat), Pazar yapısı (ithalat ve ihracatın coğrafi dağılımı) ve fiyat (dış ticaret hadleri ve reel kurlar) boyutundan izleyen bölümde ele alınmıştır.

3.1. 1980 Sonrası Dönemde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler

Çalışmamızın bu bölümünde 1980-2009 dönemi kapsayan yıllarda uygulanan genel ekonomi politikaları ve dış ticarete yönelik düzenlemeler ele alınacaktır.

3.1.1. 1980-1989 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler

Bu dönemde, hatta 1980 sonrası dönemin neredeyse tümünde, uygulanan ekonomi politikalarının şekillenmesinde 24 Ocak 1980 Kararları belirleyici olmuştur. Bu nedenle bu kararların detaylı olarak incelenmesi 1980-2009 döneminde dış ticaret alanında yaşanan gelişmelerin analizinde oldukça faydalı olacaktır.

3.1.1.1. 24 Ocak 1980 Kararları Öncesi Gelişmeler

1973-1974 ve 1979-1980 yıllarında gerçekleşen petrol fiyatlarındaki aşırı yükseliş, dünyadaki hemen bütün ülkeleri olumsuz yönde etkilemiş ve gelişmiş ülkeler ile petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelerde büyüme, enflasyon, işsizlik ve dış ticaret hadleri açısından olumsuz gelişmelere sahne olmuştur. 1973-1974 yıllarında gerçekleşen birinci petrol şoku sonrası artan petrol fiyatları nedeni ile yarı sanayileşmiş ve hammadde üreticisi ülkelerin bir kısmı petrol şokunun olumsuz etkilerinden korunmaya yönelik olarak ihracata ağırlık veren ve dışa dönük ticaret politikasına öncelik veren bir tablo izlemişlerdir. Ancak 1979-1980 yıllarında baş gösteren ikinci petrol şoku sonrası artan petrol fiyatları ülkeleri tekrar olumsuz yönde etkilemiştir. Gelişmiş ülkeler önceliği artan enflasyon oranını düşürmeye vermişlerdir. Bu doğrultuda dar para ve kredi politikaları uygulamışlar ve reel faiz oranlarını arttırma yoluna gitmişlerdir. Ancak gelişmiş ülkelerin izlemiş olduğu ekonomi politikaları sonucu, ülkelerin üretim ve ithalatında gerçekleşen daralma, uluslararası borçlanma faiz oranlarındaki yükselme, gelişmekte olan ülkelerin ihracatını sınırlandırmanın yanı sıra, dış kredi bulmalarını da zorlaştırmış ve borçlanma maliyetlerini arttırmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan bu olumsuz gelişmeler neticesinde, gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme ve uluslararası ticaret alanında bilinçlenirken, daha esnek ve kredi verilebilirliği arttıracak politikalara yönelmişlerdir. İthal ikamesi ve kamu müdahalesini temel alan içe dönük politikalar yerine, dışa açık ve piyasaların serbestleştirilmesine yönelik politikalara yönelmişlerdir²⁵⁴.

Dış dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye’de dünyadaki olumsuz gelişmelerden negatif yönde etkilenmiştir. 1978 ve 1979 yıllarında yürürlüğe giren istikrar programları siyasi istikrarsızlıklar nedeni ile etkin bir şekilde uygulanamamıştır²⁵⁵. Ülke içine düştüğü döviz dar boğazından dolayı ağır bir ekonomik bunalıma sürüklenmiştir. Ekonominin giderek toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak bunalımın daha da artması neticesinde 24 Ocak 1980’de yeni

²⁵⁴ Zafer Yükseler, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyum”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Temmuz 2009, s.5.

²⁵⁵ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 11.Baskı, Beta Basım, İstanbul, 2007, s.418.

ekonomi politikası kararları alınmıştır²⁵⁶. Bu kararların alınması öncesinde, 1979 yılında; yeni borç erteleme olmazsa içinde bulunduğu borçları ödeyemez duruma gelen ülke, yeni kredi bulamaması halinde ekonominin yönetilemez hale gelmesi ile karşı karşıya idi. Bu durum, IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin dış baskılarını artırmasına neden olmaktadır. 1979 yılında artan ve 1980'de tekrar artması muhtemel olan petrol fiyatları nedeni ile Türkiye ihracat gelirleri ile petrol giderlerini karşılayamayacak noktaya gelmişti. Bu yıllarda, dünya kredi faizlerindeki yükselişe doların değerindeki artışta eklenince, ülke kendi güvenilirliğini kaybettiği için uluslararası kredi bulma olanağını da yitirmişti. Bu nedenlerle içinde bulunulan döviz dar boğazı, aynı zamanda içeriden de baskıların gelmesine neden olmaktadır. Ekonomideki bürokratik müdahalenin en aza indirilmesini isteyen girişimcilerin istekleri iyice artmış durumdaydı. Bunun yanı sıra kamu ve özel bankaların dışa açılma istekleri ve Batı Avrupa yaşayan vatandaşlarla, Ortadoğu'da müteahhitlik yapan girişimcilerin bankacılık hizmetlerine gereksinim duymaları bankalar için karlı olanaklar sunmaktaydı. Ayrıca, Ortadoğu pazarındaki ülkelerin yüksek oranlı ithalat rakamları Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini arttırmasını gerekli kılıyordu. Çünkü, her şeyin ihraç edilebileceği genişleyen bu pazarın varlığı, tarım ürünleri ihracatı ile döviz ihtiyacını karşılayamayan Türkiye için önemli bir pazardı. Bütün bu içte ve dışta karşılaşılan nedenlerden dolayı 24 Ocak 1980'de ekonomik istikrar programı yürürlüğe konulmuştur²⁵⁷.

3.1.1.2. 24 Ocak Kararları ve Etkileri

Bu ekonomik istikrar programı öncekilerden farklı olarak, kısa vadeli amaçları gerçekleştirmekten çok, kalıcı ve ekonomide yapısal değişimi sağlamaya yönelik olarak hazırlanmış bir program olmuştur. Ekonominin yapısında önemli değişiklikler yapılmasını ve piyasada fiyat mekanizmasının tek gösterge olmasını baz alan bir programdır. Uzun dönemde gerçekleştirilmesi beklenen iki önemli yapısal amaç ele alınmıştır. Bunlardan bir tanesi, kamu kesiminin daraltılması ve diğeri de piyasalara müdahalenin kaldırılması olmuştur. Hedeflenen amaç

²⁵⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 18.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, Aralık 2005, ss.195-319.

²⁵⁷ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, 1.Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2005, ss.198-204.

ekonomide devlet müdahalesini asgari seviyeye indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve ekonomide fiyat mekanizmasını harekete geçirmektir. Programının en belirleyici özelliği bu olmuştur. Buna göre, mal ve hizmet ile üretim faktörleri fiyatları, piyasa şartlarında arz ve talebe göre serbest bir şekilde belirlenecektir. Ayrıca Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki fiyat oluşumu piyasa şartlarına bırakılmıştır²⁵⁸. Ekonomi politikasında köklü bir değişime yol açan bu kararlar, merkezden yönetim yerine, piyasa mekanizmasının işlerlik kazandırılmasına ve ithal ikamesine dayalı içe dönük kalkınma stratejisi yerine, ihracata dayalı dışa açık kalkınma stratejisine ekonomiyi yöneltmiştir. İhracata dayalı sanayileşme strateji, ülkelerin serbest ticaret koşullarında dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları alanlarda uzmanlaşmalarını öngören bir sanayileşme stratejidir. Bu strateji, piyasa ekonomisi, dış ticaretin serbestleşmesi, faktör donanımı, uluslararası rekabette üstünlük sağlayacak sektörlerin seçilmesi, iç pazarı kısararak dış pazara odaklanma ve ihracatın özendirilmesi gibi ekonomi politikası tercihlerini gerektirmekteydi²⁵⁹. Ayrıca merkezden alınan kararların yerine devlet müdahalesinin olmadığı, ekonomi kararlarının serbest piyasa güçlerine bırakıldığı bir piyasa oluşacak, KİT'ler dahil bütün kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecek, fiyat denetimini ithal malları rekabeti ve içeride yabancı sermaye mallarının rekabeti sağlayacak, mal ve hizmet, sermaye hareketleri, döviz kuru, faiz haddi giderek daha serbest koşullarda oluşacak bir yapıya ekonomi alınan kararlarla yönelmiştir. Ele alınan diğer konular ise, dış ticaret açığının azaltılması ve dış borçların düzenli olarak ödenebilir bir seviyeye gelinmesiydi. Bunun için öncelik Türk Lirası reel değerinin düşürülmesi ve iç harcamaların kısılması idi. Sanayi mal ve hizmet ihracatı ön plana alınacaktı. Diğer ele alınan konu ise, makro ekonomide istikrarın sağlanarak enflasyon hızının düşürülmesi idi. Bunun için öncelik yüksek faiz, sıkı para politikası ve iç talebin kısılması idi. Ekonomideki diğer öncelik ise, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi idi. Bunun içinde, yabancı yatırımların teşviki, atıl kapasitenin kullanımı, yalnızca ihracata dönük olan ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasına yönelik yatırımların teşviki öngörülmüştü²⁶⁰.

²⁵⁸ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.418.

²⁵⁹ Hüsnü Erkan ve diğerleri, "Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi", **EGİAD Girişimcilik-Yönetim-Ekonomi Araştırmalar Dizisi-5**, İzmir, Eylül 2007, s.59.

²⁶⁰ Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, ss.196-197.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı'nın daha sonra çeşitli tarihlerde yürürlüğe konulan önlemler ile desteklenen kararlarının ekonomiye etkilerini inceleyecek olursak;

1980 yılından sonra gerçekleştirilen dönüşümün en önemli ve belirleyici öğelerinden biri fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılması olmuştur. Buna göre, piyasa fiyatı piyasa koşullarında serbest bir şekilde arz ve talebe göre belirlenecekti. Mal ve hizmet piyasasında 1980 öncesi bunalım döneminde bir çok sanayi ürününde ikili fiyat söz konusu idi. Bir tanesi piyasada ürünün geçerli olduğu fiyatken, diğeri ise karaborsa fiyatı idi. Bu durum büyük bir rant ekonomisinin doğmasına neden oluyordu. Bu nedenle hükümet ikili yapıyı kaldırmak için fiyat denetimiyle ilgili komisyonu kaldırarak son verdi. KİT mal ve hizmetlerinin fiyatlarını da % 100 ila % 400 oranında arttırdı ve temel malların kapsamını sınırladı²⁶¹. Devletin ekonomide içindeki payını azaltmaya yönelik önlemler alınmış, sigara tekeli kaldırılmış, KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. KİT'ler için ürettikleri mal fiyatlarını kendileri belirlemeleri sağlanmıştır. Tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmıştır. Tarımsal ürün taban fiyatları, enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Bunun sonucunda çiftçilerin ulusal gelirden aldıkları pay azalmıştır²⁶². KİT'lerin açıklarını kapatabilmek için hemen bütün mal ve hizmetlere zamlar yapılmıştır. Ancak bu durum fiyatların daha da yükselmesini körüklemiş ve KİT açıklarının büyümesine neden olmuştur²⁶³.

1970'li yıllarda mevduat ve kredi faiz oranları devlet tarafından doğrudan kontrol edilirken, 1970'lerin sonuna doğru hızla artan enflasyon nedeni ile reel faiz oranları negatife dönmüştür. Bu nedenle finansal fonlar bankacılık sisteminden çekilip hızla dövize kaymaya başlayınca Ocak 1980'de mevduat ve kredi faiz oranlarına konan tavan değerler kaldırılarak faiz oranları üzerindeki devlet denetimi kaldırılmıştır. Bununla sağlanmak istenen amaç, tasarrufları finansal sisteme çekerek ve finansal kuruluşlar arasındaki rekabeti artırarak finans sektörünün derinleşmesini

²⁶¹ Kepenek, Yentürk, s.201.

²⁶² Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.419.

²⁶³ Esat Çelebi, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", <http://kutuphane.dogus.edu.tr> (04.04.2010), s.62.

sağlamaktı. Büyük bankalar aralarında bir centilmenlik anlaşması imzalayarak faiz oranlarındaki artışı engellemek için ortak bir faiz oranı belirleme kararı almışlardır. Mevduat faizleri için büyük bankalar tarafından belirlenen bu üst değerler, kredilere olan talebin aşırı şekilde artmasının yanı sıra komisyonculardan ve küçük bankalardan da rekabetçi baskılar gelmesi sonucu kademeli olarak artırılmıştır. Bunun sonucunda pek çok komisyoncu ve küçük banka taahhüt ettikleri ödemeleri yapamayarak 1982 ortalarında iflas etmiştir. Bu kurumların batması üzerine hükümet, faiz oranlarında yeni düzenlemeler yapmaya gitmiştir. En büyük dokuz bankaya faiz oranı belirleme izni verilirken, daha küçük bankalara da bu faiz oranına ek bir prim ödeme izni vermiştir²⁶⁴.

Ancak daha sonra bu karar değiştirilerek Temmuz 1983'de sistem yeniden düzenlenerek bankalar denetim altına alınmış, ayrıca bu tarihten sonra TCMB mevduat faiz oranlarının denetimi ve uygulanacak taban faiz oranları konusunda yetkili kılınmıştır. Bu dönemde faiz oranlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bunun amacı, banka kaynaklarını arttırmak, mal ve hizmet talebini kısımtır. Diğer amaç ise, yatırımların ve işletme sermayesinin maliyetini arttırarak, üretimin daha az sermaye yoğun bir yapıya kaymasını sağlamaktı. Bu sayede emek fiyatının ve ücretlerin düşük tutulması ile üretimde daha çok işgücü, daha az sermaye kullanılması amaçlanarak işsizlik sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Ancak bu ileri teknoloji kullanan üretim süreçlerinin yapılmaması anlamına gelmekteydi. Bu durum uzun dönemli sanayileşmenin gelişmesi açısından olumsuz bir durumu teşkil etmekteydi²⁶⁵. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile sendikal faaliyetler yasaklandığı için çalışanların maaş ve ücretleri, fiyat artışlarından daha az olmuş, bu duruma ekonomi politikası çerçevesinde uygulanan kararlar ile getirilen sınırlamalarda etkili olmuştur. Bunun sonucunda çiftçi kesiminde olduğu gibi çalışan kesiminde ulusal gelirdeki payı azalmıştır²⁶⁶.

²⁶⁴ TCMB, “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf> (06.04.2010), s.13.

²⁶⁵ Kepenek, Yentürk, ss.203-204.

²⁶⁶ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.419.

Merkez Bankası'nın Haziran 1987'de yayımladığı bir tebliğle bankalara belli bir üst sınıra kadar faiz oranlarını kendileri belirlemeleri için izin verilmiştir. Daha sonrasında da 12 Ekim 1988'de tüm mevduat faiz oranları serbest bırakılmıştır²⁶⁷.

Bu arada 1981 yılında yürürlüğe konan Sermaye Piyasası Kanunu ile amaçlanan Türkiye'de sermaye piyasalarının düzenlenmesini, desteklenmesini ve denetlenmesini sağlamanın yanı sıra güvenli, şeffaf ve dengeli bir şekilde işleyen sermaye piyasaları yolu ile yatırımcıların hak ve çıkarlarının korunmasını sağlamak ve menkul kıymetler piyasalarının gelişimini desteklemek olmuştur. Yürürlüğe konan Sermaye Piyasası Kanunu'nun ardından 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuştur. Sermaye Piyasası Kurulu ile amaçlanan, söz konusu kanun çerçevesinde sermaye piyasalarının koşullarını, işleyişini düzenleme ve denetlemedir. Bu tarihten itibaren bankalar ve diğer finans kurumları Sermaye Piyasası Kanunu hükümleri ve Sermaye Piyasası Kurulu denetimine tabi hale gelmişlerdir. 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçmiştir²⁶⁸.

3.1.1.3. 24 Ocak Kararları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler

24 Ocak 1980 Kararları ile gerçekleştirilen en önemli reform dış ticaret politikasında meydana getirilen köklü değişim olmuştur. Dışa dönük sanayileşme stratejisi çerçevesinde uygulanan politikalar; döviz kuru ve kambiyo rejimin düzenlenmesi, ihracatın teşviki, ithalatın serbestleşmesi ve AB ile Gümrük Birliği çerçevesinde dış ticaret ilişkilerinin düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Bu dönemde, Dış Ticaret Sermaye Şirketi (DTSS) modeli teşvik edilerek bu şirketlerin pazar bulma, dış ticaret işlemlerini yürütme, tanıtım gibi hizmetleri yapması düşünülmüş ve bu nedenle 1980'li yılların başındaki ihracat seferberliğinin temeli de büyük şirketlere dayalı bir modele oturtulmuştur. 1990 yılına gelindiğinde Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS)'nin ihracattaki payı % 35'e ulaşmıştır²⁶⁹.

²⁶⁷ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.13.

²⁶⁸ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.13.

²⁶⁹ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.33.

Finansal serbestleşme sürecinde piyasa odaklı politikalara ağırlık verilmesi için ilk adım döviz kuru rejiminde yapılan değişiklikler ile sağlanmaya çalışılmıştır. 1980 öncesinde uygulanan sabit döviz kuru rejiminde Türk Lirası'nın değeri hükümet tarafından değişen ekonomik koşullara göre belirlenmekteydi. Ancak ayarlamalarda meydana gelen gecikmeler Türk Lirası'nın bazı dönemlerde aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Ekonomik İstikrar Programı ile esnek bir döviz kuru politikası uygulanmaya başlanmış ve bu sayede gerçekçi kur politikası uygulanmaya çalışılmıştır²⁷⁰. Bu tarihten sonra Türk Lirası'nın değeri % 33 oranında devalüe edilerek 1 Dolar = 47.80 TL'den 71.40 TL'ye düşürülmüştür. Mayıs 1981 tarihi itibarı ile TCMB günlük kur ayarlamalarına başlamıştır²⁷¹. 1 Temmuz 1981'den sonraki yıllarda Türk Lirası'nın değeri dolar karşısında her gün yeniden ayarlamaya tabi tutulmuş ve bu ayarlamalar devalüasyon niteliğinde olmuştur. 1981 yılında 1 Dolar=133 TL, 1982 yılında 1 Dolar=191 TL olmuştur²⁷². Bununla sağlanmak istenen amaç, kısa dönemde Türk Lirası'nın resmi ve karaborsa fiyatları arasındaki farkı azaltmak, yurt dışında çalışanların daha fazla döviz getirmesini sağlamak ve uzun dönemde ihracat ürünlerinin fiyatını düşürerek, ihracatı artırmaya çalışmaktır. Ancak ülkenin ithalatı büyük ölçüde ara ve yatırım malı olarak gerçekleştiği için bu durum, ithal mallarının fiyatlarının artmasına, bu da maliyetlerin artmasına neden olacak ve maliyet artışları da ihraç ürünleri fiyatlarına yansıdığı ölçüde bu durum da ihracatı olumsuz yönde etkileyecektir. Devalüasyon bu durumda kendi nedenini tekrar meydana getiren bir hal aldığı için bu dönemde sürekli devalüasyona başvurulmuştur. Devalüasyon sonrası faiz oranları yükselmeye başlamış, bunun yanı sıra işsizlik artışı meydana gelmiştir. Para değerinin sürekli ve hızlı bir şekilde düşmesi sanayi kesiminin girdi maliyetlerinde aşırı artışlara neden olmuştur. Firmalarda finansman sıkıntısı baş göstermiştir²⁷³.

Döviz alım ve satımı serbestleştirilmiş, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmıştır. 1982 yılı sonunda ticari bankaların döviz pozisyonu bulundurmalarına izin verilmeye başlanmıştır. Bu sayede, yurt dışından bankacılık sistemine döviz

²⁷⁰ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.11.

²⁷¹ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.419.

²⁷² Esat Çelebi, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)", <http://kutuphane.dogus.edu.tr> (04.04.2010), s.62.

²⁷³ Kepenek, Yentürk, ss.204-205.

transferlerinin artırılması ve sermaye kaçışının engellenmesi amaçlanmıştır. Türk Parası Kıymetini Koruma mevzuatı serbestleştirilerek, 1984 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi amacıyla 30 sayılı karar yayımlanmıştır²⁷⁴. Döviz kuru rejimi 7 Temmuz 1984 tarihli ve 30 sayılı Kararnameyle büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. 1984 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanan döviz bolluğu ve TL'nin reel değer kaybı 1985 yılında durdurulmuştur. Bunun sonucunda 1985 yılının Haziran ayında bankalara döviz kurlarını serbestçe belirleme yetkisi verilmiştir. 30 sayılı Kararnameyle serbestçe belirlenen kur rejiminin oluşması için getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:²⁷⁵

- Türk Lirası cinsinden banknot, metal para ve diğer ödeme araçlarının ithal edilmesi üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ihracı ise hükümet iznine tabi tutulmuştur.
- Türkiye'de ikamet edenlerin yabancı para birimi bulundurmaları, döviz hesabı açtırmaları ve dövizle ödeme yapmalarına izin verilmiştir.
- Merkez Bankası, külçe altın ithal ve ihraç etmek üzere yetkilendirilmiştir. Diğer bankaların da yurtiçi pazarda külçe altın satmalarına izin verilmiştir.
- Bankaların Türkiye'de ikamet edenlerden döviz mevduatı kabul etmelerine, yurt dışında döviz bulundurmalarına ve döviz cinsinden işlem yapmalarına izin verilmiştir.
- Her türlü menkul kıymetin ithal ve ihracına izin verilmiştir. Türkiye'de döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerin Türkiye dışında ikamet edenlere satışına izin verilmiştir.
- Yabancıların döviz bozdurmaları ve tüm transferleri bir banka aracılığıyla yapmaları koşuluyla gayrimenkul almalarına ve aynı haklar elde etmelerine izin verilmiştir.
- Yabancıların döviz cinsinden gerekli sermayeyi getirerek yatırım yapmalarına, ticari faaliyette bulunmalarına, hisse satın almalarına, ortaklık kurmalarına, şubeler, temsilcilikler ve acenteler açmalarına izin verilmiştir.

²⁷⁴ M. Murat Taşkın, "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/murat.doc> (09.04.2010), s.10.

²⁷⁵ Zeynep Karaçor, Volkan Alptekin, "1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisi'nin Trend Analizi Yardımı ile Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:6(11), Yıl:2006, s.309.

- Bankaların Merkez Bankası tarafından açıklanan döviz kurunun etrafında oluşturulan dar bir aralık içinde kendi işlemlerinde kullanacakları kurları belirlemelerine izin verilmiştir.
- 29 Haziran 1985 tarihi itibariyle bankaların ticari, ticari olmayan ve bankalar arası işlemleri için kendi kurlarını belirlemelerine izin verilmiştir²⁷⁶.

24 Ocak Programı, ekonomik büyüme konusunda dış kaynak sağlanmasının ayrıca üzerinde durmuş ve yabancı özel sermaye yatırımlarına ayrı bir önem vermiştir. Bu amaçla da söz konusu programın uygulanmaya başlamasıyla, yabancı özel sermayeyi özendirmek için yönetsel ve yasal düzenlemelere gidilmiştir²⁷⁷. 1954’de yürürlüğe giren ve serbesti yönünde oldukça genişletici hükümler taşıyan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası’na rağmen, Türkiye’ye istenilen ölçüde yabancı özel sermaye yatırımları gelmemiştir. Bu durum sadece yasal düzenlemelerin yabancı özel sermaye yatırımlarını çekmek için yeterli olmadığını göstermiş ve bu nedenle 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı çerçevesinde kararlar alınmıştır. Uygulanan politikalar ile yabancı sermaye girişleri özendirilmeye çalışılmıştır²⁷⁸.

Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla devam etmiş, ithalatta pozitif listeden, negatif listeye geçilmiş, miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkartılmış, koruma oranları giderek düşürülmüştür²⁷⁹. Ocak 1981 tarihinde yürürlüğe giren İthalat Rejimi Kararı ile kotalar azaltılmış ve II sayılı Liberasyon Listesinde yer alan birçok mal I Sayılı Listeye aktarılmıştır. II sayılı liste ile I sayılı liste arasındaki fark, II sayılı listede yer alan malların ithali için bakanlık izni gerekirken, I sayılı listede izne gerek yoktur. 1984 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kota listeleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu yürürlüğe konan ithalat politikasının temel ilkelerini sıralayacak olursak;

²⁷⁶ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.12.

²⁷⁷ Kepenek, Yentürk, s.207.

²⁷⁸ Yılmaz Güven, “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:3(1), Yıl:Nisan 2008, s.77.

²⁷⁹ Seymen, Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.33.

- İç fiyatların yükselmesini önleyebilmek ve tüketiciyi korumak amacıyla aşırı derecede korunan sanayinin rekabete açılması,
- Dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleştirilmesi,
- Fon ödemek suretiyle ithal edilecek madde sayısının artırılması ve bu suretle yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımında aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmenin önlenerek kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların önlenmesi,
- Bazı sektörlerle nispi bir koruma sağlanması ve konut sorununun çözümü için sağlıklı bir kaynak meydana getirilmesi olarak sıralanabilir.

İthalat politikasının dayandığı bu temel hedeflere ulaşabilmesi için, yasak ve izne tabi maddeler listeleri yayınlanarak bunlar dışında kalan malların ithalatı serbest bırakılmış, yani ithal edilebilecek maddeler değil, tersine yasak mallar istisna haline getirilmiştir. Silah, cephaneye, uyuşturucu maddelerinin ithalatı yasaklı mallar listesine alınmıştır. Böylece, daha önceki yıllarda hangi malların hangi yollarla ithal edilebileceğini belirten ve geriye kalan maddelerin ithalatını yasaklayan bir rejimden, ithalatı yasak malları tek tek belirleyen ve diğer maddelerin ithalatını serbest bırakan bir rejime geçilmiştir²⁸⁰. Sanayi ürünlerinin ihracatını arttırmak için vergi iadesi adı altında parasal destekler sağlanmış ve düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdi de gümrük muafiyeti, sektörlerle göre farklılaşan teşvik sistemi ile ihracat teşvik edilmiştir²⁸¹. İhracatçılar için döviz tutma yetkisinin kapsamı genişletilmiş artık kazanılan dövizin % 50'sini ihracatçılar kendi inisiyatiflerinde kullanma ya da girdi ithalat alımında kullanma olanağına kavuşmuşlardır. İhracat için üretimde kullanılacak girdiler ithalat vergisinden muaf tutulmuştur²⁸². İhracat Rejiminde zaman içinde yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılarak, ihracat serbestisi ilkesi getirilmiştir. İhracatı arttırmak için serbest bölge ve gümrüksüz antrepo kurulması, işlemlerin kolaylaştırılması vb. önlemler alınmıştır²⁸³. Serbest Bölge uygulaması dış ticaret politikaları araçlarından biri haline gelmiştir. 15 Haziran 1985

²⁸⁰ DTM, "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc> (13.04.2010), ss.2-3.

²⁸¹ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.419.

²⁸² Kepenek, Yentürk, s.206.

²⁸³ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.33.

tarhinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile serbest bölgelerin ilişkin yasal düzenlemeler belirlenmiştir²⁸⁴. Yasaya göre, serbest ticaret bölgesiyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki ticaret, dış ticaret rejimi kapsamına alınmış ve buna karşılık, serbest bölgeler ile diğer ülkeler arasındaki ticari ilişkiler dış ticaret rejimi kapsamı dışında tutulmuştur²⁸⁵. Bunun yanı sıra ihracatçılara Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Destekleme Fiyat İstikrarı Fonu'ndan finansman desteği sağlanmış ve ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak, Türkiye'nin ihracata yönelik stratejisini desteklemek için 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuştur. Küresel ve bölgesel boyutta yaşanan gelişmeler neticesinde, 1980 sonrasında yoğun bir şekilde uygulanan ihracat performansına dayalı vergi iadesi gibi doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılmış bunların yerine uluslararası yükümlülöklere uygun olarak hazırlanan İhracata Yönelik Devlet Yardımları programları ve tanıtım faaliyetleri uygulamaya konulmuştur²⁸⁶.

Dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde atılan adımların yanı sıra devlet bünyesinde de yeni bir yapılanmaya doğru gidilerek 13 Aralık 1983 tarihinde ve 188 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurulmuştur. Bir taraftan Maliye Bakanlığı bünyesindeki Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği, diğer taraftan Ticaret Bakanlığının Dış Ticaret Genel Sekreterliği bir araya getirilmek suretiyle oluşturulan bu teşkilat 16 Nisan 1986 tarihli ve 3274 sayılı Yasa ile yeniden oluşturulmuştur²⁸⁷.

Diğer taraftan 1990 sonrası dönemde başta krizler olmak üzere ekonomik gelişmeler üzerinde son derece etkili olan bir karar daha alınmıştır. Nitekim, 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile kambiyo rejimi serbestleştirilmiş ve sermaye giriş ve çıkışları önündeki engeller kaldırılmıştır²⁸⁸.

²⁸⁴ M. Murat Taşkın, 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, s.10.

²⁸⁵ DTM, 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası, s.3.

²⁸⁶ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.33.

²⁸⁷ DTM, 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası, s.2.

²⁸⁸ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, ss.420-421.

3.1.2. 1990-1999 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler

1990 yılına gelindiğinde Körfez Krizi'nin çıkması ve 1991 yılında erken seçime gidilmesi nedeni ile destekleme alımlarının genişletilmesi, kamu kesimi çalışanlarına çok yüksek oranlarda zam yapılması gibi nedenlerle Merkez Bankası kaynaklarından aşırı derecede istifade edilmesine neden olmuştur. Bu durum para politikasında genişlemeye yol açarken, döviz kurlarının ve faiz oranlarının yükselmesine ve kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Kamu harcamalarındaki bu artış yurtdışı kaynakları ile finanse edilmeye çalışıldığından dış borçlar 1989 yılında 41 milyar dolar iken, 1993 yılına gelindiğinde 67 milyar dolara yükselmiştir²⁸⁹.

1990-1991 yılında, yaşanan Körfez Krizi'ne paralel olarak 1992'de meydana gelen cari işlemler açığı, sifıra yakın büyüme, artan kamu açıkları ve kronik hale gelen enflasyon olgusu ile birlikte, 1993 yılı sonrasında tekrardan kriz gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Bütçe açıkları artmış, fiyatlar genel seviyesi yükselmiş, ithalat ve ihracat arasındaki denge ithalat lehine bozulmuş ve dış borçlar ekonomiyi çok ciddi bir biçimde krize sürüklemiştir²⁹⁰.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ülke ekonomisindeki olumsuz gidişat nedeni ile Türkiye ekonomisi tekrar bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra, 20 Aralık 1994 tarihinde Meksika'da meydana gelen ekonomik kriz, gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına almış, ancak devletler tarafından alınan ekonomik önlemler sayesinde krizin etkileri büyük ölçüde azaltılmıştır. Fakat Türkiye'de alınan önlemlerin yetersizliği ve izlenen yanlış politikalar neticesinde ekonomide yaşanan krizin boyutları daha derin hissedilmiştir. Ayrıca 5 Nisan Kararlarının alınmasının öncesinde uluslararası rating kuruluşu Moodys'in Ocak 1994 tarihinde Türkiye'nin kredi notunu düşürerek BA1'e çekmesi de krizin tetiklenmesinde çok önemli bir etken olmuştur²⁹¹.

²⁸⁹ Karabıçak, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci, s.57.

²⁹⁰ Karaçor, Alptekin, s.309.

²⁹¹ Ali Burak Alıç ve diğerleri, "Küresel Krizin Kobilerin İhracatlarına Etkileri ve Kobilerde Kriz Yönetimi: Eskişehir İli Kobiler Üzerine Bir Araştırma", **XII. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi İzmir**, Mayıs 2009, s.8.

Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin ardından 5 Nisan 1994'te yeni bir istikrar programı hazırlamak için Türkiye, IMF ile masaya oturmuştur. Bu programın öncelikli hedefi, piyasalardaki istikrarı sağlamak ve döviz kurlarındaki artış beklentisini önlemektir. Ancak hükümet devalüasyon yaparak bunu kendi önlemleri ile çözmeye çalışmıştır²⁹².

5 Nisan 1994 tarihinde Hükümet tarafından açıklanan Kararlar iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm konjonktürel nitelikte olmuş ve döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, kamu sektörü borçlanma gereği ve finansmanına ilişkin önlemlerin yanı sıra, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almıştır.

Yapısal düzenlemelere ilişkin olarak ta; özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonel hale getirilmesi, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşlarının reformu düzenlenmiştir²⁹³.

Alınan istikrar kararları ile birlikte iki temel strateji belirlemiştir. Birincisi, kısa dönemde bozulan makroekonomik dengelerin yeniden istikrara kavuşturulmasıdır. Bu çerçevede enflasyonun düşürülmesi, Türk Lirası'na yeniden istikrar kazandırılması, ihracatın artırılması ve bozulan kamu dengelerinin yeniden sağlanması amaçlanırken, ekonomide sağlanması arzu edilen uzun dönemli hedefler ise, ekonomide yapısal dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik adımların atılması olarak kararlaştırılmıştır²⁹⁴.

²⁹² Esenay Aydoğan, "1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, Yıl:2004, s.95.

²⁹³ Kararlara Yol Açan Ekonomik Ortam, <http://www.genbilim.com/content/view/1647/89> (24.04.2010).

²⁹⁴ Fatih Mangır, "Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Fatih%20MANGIR/MANGIR.%20Fatih.pdf (25.04.2010), s.465.

5 Nisan İstikrar Kararlarının amaçları, şu şekilde açıklanmıştır:

- Bu Programın amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmaktır.
- Bu Programla, ekonominin bir taraftan hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılabilecek yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir.
- Gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişmesi, istikrarın bir diğer temel unsurudur.
- İstikrarın kalıcı olması, sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi, kanunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Burada temel ilke; sübvansiyon dağıtılan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmek olmalıdır.
- Bu Program çerçevesinde kısa vade de toplumun her kesimi gücü oranında fedakarlık göstermesi gerekmektedir. Bu fedakarlığın gösterilmesi ve toplumun bütün kesimlerince desteklenmesi programın başarısı için temel şarttır²⁹⁵.

5 Nisan 1994'te açıklanan ve yürürlüğe konulan ekonomik istikrar programı kısa vadede ve sadece 1994 ve 1995 yıllarında bazı olumlu sonuçlar meydana getirmiştir. Bunların başında devalüasyon nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düzelme, çifte vergileme ve cari harcamaların düşürülmesi nedeniyle kamu açıklarında bir azalma, kısa dönemli sermaye girişindeki azalma olarak sıralanabilir.

Ancak 1996 yılına gelinmesi ile birlikte ekonomik istikrar programının yürürlüğe konulmasından neredeyse 2 yıl sonra ekonomideki bütün göstergelerde meydana gelen geriye dönüş dengesizliklerin baskın karakterde olduğunu ve alınan

²⁹⁵ Kararlara Yol Açan Ekonomik Ortam.

önlemlerin yeterli olmadığını göstermiştir²⁹⁶. Ekonomide elde edilmesi istenen amaçlar çerçevesinde uygulamaya konulan düzenlemeler; ödemeler dengesi, uluslararası rezervler, reel döviz kuru, para piyasası dengeleri, kamu harcamaları ve faiz oranları üzerindeki etkileri geçici ve sınırlı olmuştur.

1994 yılında yüksek devalüasyon nedeniyle ihracat artışı yaşanırken, ithalatta daralma görülmüş, ancak 1996 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalattaki dengeler yeniden değişerek, dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür. Ayrıca 1995-1996 dönemi de kısa dönemli sermaye girişi 1994 yılı öncesine oranla daha da artmış ve Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesi devam etmiştir.

1994 yılında dövize artan talebin azaltılmasına yönelik olarak faiz oranının yükseltilmesi gereği 1996 yılına kadar sürmüş, 1996 yılının ikinci yarısından sonra düşme eğilimine girmiştir. Ancak yüksek bütçe açığı kriz sonrasında da Türkiye ekonomisinin en büyük problemi olmaya devam etmiştir.

Kriz öncesinde yaşanan ve ekonominin en temel sorunlarından biri olan ekonominin dolarize olma eğilimi devam etmiş, 1995 yılına kadar artışı yavaşlayan ekonominin dolarize olma eğilimi, 1996 yılında tekrar artan bir şekilde ortaya çıkmıştır²⁹⁷.

5 Nisan Kararları'nın uygulanmasında döviz kurundaki dalgalanma ve değerlendirmeler yerleşikler tarafından enflasyon göstergesi olarak algılandığından, döviz kuru tek çıpa olarak belirlenmiş ve bu durum ekonominin rekabet gücünü azaltarak istikrar programının başarısız olmasına neden olmuştur. Bu sebeplerle ekonomide yapılmak istenen yapısal değişimler gerçekleştirilememiştir. Özelleştirme ve KİT'lerdeki yapısal düzenlemelerde hedeflenen düzeye ulaşamadığı için Dünya Bankası Türkiye'yi başarısız olarak ilan etmiştir. Yaşanan bu olumsuz koşulların nedenleri içerisinde, piyasadaki temel yetersizliklerin giderilememesi, yapısal dönüşümlerin sağlanamaması, kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik olarak mali reformların gerçekleştirilememesi ve döviz kurunun bir fiyat değişkeni olarak

²⁹⁶ Nurhan Yentürk, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, s.145.

²⁹⁷ Kepenek, Yentürk, ss.585-586

uzun süre kullanılması şeklinde sıralanabilir. Bu durum nispi fiyatları olumsuz etkilerken enflasyon beklentilerini de kıramamıştır. Döviz kuruna baskı, Türk Lirası'nın kısa dönemde değerlenmiş gibi gösterse de reel sektörde yaşanan olumsuzluklar ihracatın giderek tıkanmasına sebep olmuş ve ekonomi tekrar bir devalüasyon beklentisi içine girmiştir²⁹⁸.

1994 krizi öncesi yaşanan ekonomik tabloda meydana gelen birçok dengesizlik kriz sonrasında da varlığını sürdürmüş ve 1995'ten 1999'a kadar 5 yıllık bir süre zarfında ülke ekonomisini 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasal faktörlerde herhangi bir iyileşme ve gelişme yaşanmamıştır. Ekonomide meydana gelen dengesizlikler geçici ve yapay önlemlerle bastırılarak krize yol açmadan geçiştirilmeye ve olası bir krizi ertelemeye yönelik olarak ötelenmiştir²⁹⁹.

Ayrıca içeride bu gelişmeler yaşanırken, dış alemde yaşanan Uruguay Turunda alınan kararları içeren DTÖ'nü kuran Marakeş Anlaşması, üye ülkelerin hükümetleri tarafından 15 Nisan 1994 tarihinde Fas'ın Marakeş şehrinde yapılan Bakanlar Konferansı sonunda imzalanmış ve Uruguay Turu Nihai Senedi kabul edilmiştir. Bunu takiben, DTÖ 1 Ocak 1995 tarihinde fiilen çalışmaya başlamıştır. Türkiye tarafından da kabul edilen Nihai Senet, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 31.12.1994'den itibaren geçerli olmak üzere 25.2.1995 tarihinde onaylanmıştır. DTÖ'ye Türkiye'nin üyeliği 26 Mart 1995 tarihinde başlamıştır³⁰⁰.

3.1.3. 2000-2009 Döneminde Ekonomi Politikaları ve Dış Ticarete Yönelik Düzenlemeler

Türkiye ekonomisinde yaşanan geçmişteki başarısız istikrar çabalarından sonra, enflasyonu düşürmek ve kamunun mali performansını artırmak amacıyla 1998 yılında Yakın İzleme Programı adı altında kapsamlı bir enflasyonu düşürme programı başlatıldı³⁰¹. O dönemki hükümetin başlatmış olduğu bu görüşmeler IMF ile 2008 yılına kadar olan sürecinde başlangıcı olmuştur. İmzalanan bu program, bir

²⁹⁸ Karabıçak, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci, s.58.

²⁹⁹ Kepenek, Yentürk, s.586.

³⁰⁰ Türkiye'nin Uluslararası Entegrasyonlara Katılımı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/trkulus.doc> (27.04.2010), s.3.

³⁰¹ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.14.

buçuk yıllık bir süreç sonrasında, 2000 yılından başlayarak IMF ve DB kaynakları ile desteklenecek orta vadeli bir Enflasyonla Mücadele Programı ile devam edecekti. Bu doğrultuda Eylül, Aralık 1998 ve Aralık 1999 tarihleri itibari ile, mali, parasal ve enflasyona yönelik hedefler belirlenmiştir. Enflasyon 1999 Aralık sonunda % 20 düzeyine inecek ve faiz dışı fazla 1998 ve 1999 yıllarında GSMH'nın % 4'ü olarak gerçekleştirilecekti. Ayrıca bu programa ek metin olarak konan Ekonomik Politikalar Bildirgesi'nde beş alanda; bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme, ve tarımsal desteklemeye yönelik kararlar yer alıyordu. Buna göre; bankacılık ve sosyal güvenlik alanlarında yapısal değişiklikler getiren yeni yasal düzenlemeler yapılacak, tahkim ile ilgili yeni anayasal düzenlemeler yapılacak, özelleştirmede POAŞ, THY, ERDEMİR hisseleri satılacak, TEDAŞ dağıtım işletmelerinin işletme haklarını devredecek, TELEKOM'un % 49 hissesi satılacaktı. Ayrıca 1999 yılı sonuna kadar tarımsal destekleme araçlarının tümü yürürlükten kaldırılacaktı. Ancak yaşanan politik belirsizlikler, uygulanan seçim ekonomisi, 1999 depreminin büyük yıkımı, terör olayları nedeni ile turizm gelirlerinde yaşanan önemli düşüşler, kuraklı nedeni ile tarımsal üretimdeki gerileme ve yaşanan Asya ve Rusya krizlerinin etkisi nedeni ile olumsuz dışsal etkenler programdan beklenen sonuçlara ulaşılmasına engel olmuştur³⁰². 1999 yılında erken genel seçim sonrasında yeni kurulan hükümet, daha öncesinde IMF ile yapılan anlaşmaya devam edileceği kararını aldı. Anlaşma çerçevesinde taahhüt edilen beş alandaki düzenlemeler, özelleştirmeler konusu hariç yerine getirildikten sonra, 1999 Aralık'ta 2000-2002 dönemini kapsayan üç yıllık stand-by anlaşması için IMF'ye Niyet Mektubu gönderildi. IMF İcra Direktörleri Kurulunca onaylanan 2000-2002 programı 22 Aralık 1999'da yürürlüğe girmiştir³⁰³. Bu program üç temel unsurdan oluşmaktaydı. Birincisi, bütçe ve kamu kesiminde sıkı bir mali disiplin uygulaması yer almaktaydı. Bu çerçevede KİT açıklarının azaltılması, sıkı bir bütçe oluşturulması ve tarım kesimine sağlanacak desteklerin enflasyon oranı kadar artırılması hedeflenmişti. İkinci unsur ise, yapısal reformların ve özelleştirmelerin yapılması idi. Üçüncü unsurda ise; sabit kur uygulaması ile döviz kurlarının belirlenmesi yer alıyordu³⁰⁴.

³⁰² Karabıçak, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci, s.60.

³⁰³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset**, 1.Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, ss.17-21.

³⁰⁴ Alıç ve diğerleri, s.11.

Açıklanan kur politikası iki farklı döneme ilişkindi. Başlangıç döneminde enflasyon hedefine yönelik kur sepeti uygulaması ardından, 18 aylık süreç sonunda 2001’de kademeli olarak genişleyen bant uygulamasına geçilecek bu da 2002 yılı sonuna kadar devam edecekti³⁰⁵. Programın bütçe dayanağında Hazine; dış borçlanmayı arttırmayı ve iç borçlanmayı azaltmayı, iç borçlanmanın meydana getireceği finansman boşluğunu da artan vergi gelirleri ve dış borç artırımını ile karşılamayı hedeflemekteydi. Bu programın temel amacı; enflasyonu düşürmek ve ekonomide sürdürülebilir bir büyüme sağlamaktı. Anlaşma sonrasında ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamış ve 1999’da % 106 olan enflasyon, Ocak 2000 de % 37’ye gerilerken; interbank piyasası gecelik faiz oranı % 66’dan % 34.1’e düşmüştür. Gelişmelerden bir diğeri ise, programın etkisiyle geleceğe ilişkin devalüasyon riskinin ortadan kalktığı izlenimi bankaların açık pozisyonlarını yükseltmelerine neden olmuştur. 2000 yılı Ekim ayı sonunda ekonomik büyüme % 6.5 ila % 7 oranında gerçekleşmiştir. Bu büyümedeki en önemli etken, gerek iç piyasaya gerekse dış piyasaya yönelik talep canlılığı olmuştur. Enflasyon oranındaki azalmanın istenilen seviyelerde olmamasının nedeni ise, bankaların bireysel kredilerle tasarrufları tüketime teşvik etmesi olmuştur. Bununla birlikte özelleştirmeler artış göstermiş ve çeşitli alanlarda reformlar yapılmıştır. Ancak bu dönemin en önemli sorunu cari açık olmasına rağmen, cari açığın önemli bir sorun olmayacağı düşünülüyordu³⁰⁶. Programın önemli eksikliklerinin başında, kur ve enflasyonun önceden belirlenmesine dayalı olması idi. Bu nedenle ekonomi spekülative hareketlere açıktı. Ayrıca programın Merkez Bankası’nın pasif kalmasına dayalı olması diğeri bir eksiklikti. İzlenen sabit döviz kuru, yüksek reel faiz etkisiyle, yurt içinde Türk Lirası’na sunulan faiz ile kurdaki değer artışı arasındaki fark sonucu oluşan kar yatırımcıların arbitraj geliri elde etmelerini sağlamıştır. Küreselleşme sürecinde, spekülative hareketlerin daha da hızlanmasına neden olan sabit kur uygulamaları sonucu, Kasım 2000 tarihinde cari işlemler açığının hızla artması ve kasım ayında yabancı yatırımcıların ani yükselen döviz talepleri ile birlikte, piyasadan para çekilmesi sonucu faiz oranları artmıştır. 1999 programında, Merkez Bankası, IMF ile yapılan anlaşma gereği piyasaların düzenlenmesinde pasif bir konumda kalmıştır. Bu süreçte likitide krizi ağırlaştırarak devam etmiştir. Yükselen

³⁰⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s.22.

³⁰⁶ Alış ve diğerleri,, ss.11-12.

faizler sonucu mali kesimin kırılabilirliği artmış, özellikle finans sektörü ve daha sonra reel sektör çok zor durumda kalmıştır.

2000 yılında yaşanan krizin çıkma nedenleri olarak;

- Spekülasyonlar neticesinde piyasalarda meydana gelen tedirginliğe paralel olarak, bankaların açık pozisyonlarını kapatma eğilimini Türk Lirası'na olan talebi arttırmış,
- Türk Lirası'na artan talep yurtiçi faizleri arttırmış,
- Yükselen faizler, ellerinde hazine bonusu bulunduran bankalardaki riski arttırmış,
- Sabit döviz kuru uygulamasına bağlı olarak ta, aşırı değerli Türk Lirası yüksek cari açılara neden olmuştur.

Bütün bu gelişmelerden dolayı Kasım ayında gecelik faizler % 1000'lere kadar çıkmış ve ülkeden büyük sermaye çıkışları yaşanmıştır. 1999 yılının Ocak-Temmuz döneminde 206 Milyon dolar olan cari işlemler açığı, 2000 yılının aynı döneminde 5.9 milyar dolara ulaşmıştır³⁰⁷.

Başta bankacılık kesimi reformları olmak üzere, diğer önemli yapısal reformların gerçekleştirilmemiş olması, siyasal iktidarın bu konudaki kararsızlıkları ile birlikte, cari açığın çok büyümesi ve tüketimin çok artması üzerine IMF Kasım 2000'de programın sürdürülemeyeceği kanısına varmıştır. Bu dönem içerisinde kısa dönemli borçlar/uluslararası rezervler oranı hızla yükselmiştir. Kasımın ikinci yarısında kısa dönemli sermaye çıkışı yaşanmış ve Merkez Bankası'nın net dış varlıkları 4 katrilyon civarında gerilemiştir. 22 Kasım'dan itibaren, bankacılık kesiminde likidite talebi doğmuştur. Programa uygun olarak, Merkez Bankası piyasaya likit sürememiş ve Aralık 2000 başında faiz oranları % 2000'lere yükselmiştir. Bu durum beraberinde devalüasyon beklentisini getirmiştir. Bu gelişmeden sonra Merkez Bankası piyasaya likidite vermek için net iç varlıklarını yükseltmek zorunda kalmıştır. Bu programın net iç varlık sınırlamasını terk etmesi

³⁰⁷ Mangır, s.468.

anlamına geliyordu. Ekonomide likidite sıkıntısının reel sektörde çok büyük bir dalgalanma ile sonuçlanmaması ve spekülasyon hareketlere karşı konulacak acil durum önlemlerinin ön görülmemiş olması programın krize yol açmasına neden olmuştur.

IMF, döviz atağı olarak nitelediği bu gelişmeler karşısında, 4 Aralık 2000'de, hükümete programdan vazgeçilmesi için talepte bulunmuştur. Çünkü, IMF döviz atağı karşısında rezervlerin tükenebileceği kanısına varmıştır. Bunun üzerine hükümet programdan vazgeçmeme kararı almıştır³⁰⁸.

19 Şubat 2001 tarihinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında çıkan siyasi gerginliğin ardından ikinci bir kriz yaşanmış ve ekonomiden çok miktarda sermaye yurt dışına çıkmıştır. Bankaların açık pozisyonlarını kapama isteği nedeniyle döviz talebi artmış ve likidite sıkışıklığı ortaya çıkmıştır. Ardından faiz oranları tekrar çok yükselmiştir. Ciddi rezerv kayıpları ile karşılaşmak istemeyen Merkez Bankası döviz satmama kararı almıştır. 22 Şubat 2001 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu kararı ile kur dalgalanmaya bırakılmıştır³⁰⁹.

Ekonomideki olumsuz gelişmeler neticesinde yaşanan Şubat krizinden sonra 15 Mayıs 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adında yeni bir program yürürlüğe girmiştir. Program 14 Nisan 2001'de basına açıklanmış daha sonra 3 Mayıs 2001 tarihli niyet mektubu ile da yeniden biçimlendirilmiştir³¹⁰. Programın temel hedefi; sabit döviz kuru sisteminin terk edilmesi sonucu ortaya çıkan güvensizlik ve istikrarsızlığı ortadan kaldırarak, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması ve kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara varmasına neden olan borç dinamiğini kırmak olarak açıklanmıştır. Bu hedeflerinde üçlü yaklaşımla gerçekleştirilmesi öngörülmüştür:

- Bankacılık sektöründe meydana gelen bozulmalar başta olmak üzere, finansal krizin temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin

³⁰⁸ Kepenek, Yentürk, s.95.

³⁰⁹ Kepenek, Yentürk, s.593.

³¹⁰ Bülent Güloğlu, "İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:1, Yıl:2001, s.7.

şeffaflığı ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikaları gerçekleştirmek.

- Finansal istikrarı sağlamak ve enflasyonla mücadeleye devam etmek için para ve maliye politikalarını düzenlemek.
- Makroekonomik istikrar, büyüme, toplumun ve toplumun muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikalarının oluşması için sosyal dialogun sağlanmasıdır³¹¹.

Bu ilkeler çerçevesinde programın alt hedefleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Dalgalı kur sistemi içinde, enflasyonla mücadelenin kararlı biri biçimde sürdürmesi,
- Bankacılık sektöründe, kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere, hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırılma ile bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurmak,
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirmek,
- Toplumsal uzlaşmaya dayalı, fedakarlığın bütün kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikasını sürdürmek,
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısını oluşturmak.

Program çerçevesinde yapılacak olan yasal düzenlemeler dört ana alanda gerçekleştirilecektir:

- Mali sektörün yeniden yapılandırılması
- Devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi şeklinde sıralanmıştır³¹².

³¹¹ Aydoğan, s.103.

Yapılacak olan yasal düzenlemeler ise;

- 2001 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- Görev Zararlarını Kaldıran Kararname ve Kanun
- Borçlanma Yasası
- On beş Bütçe ve İki Bütçe Dışı Fonun Kapatılması
- Kamulaştırma Yasası
- 4650 Sayılı Kamulaştırma Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 4651 Sayılı TCMB Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 4672 Sayılı Bakanlar Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- İş Güvencesi Yasası
- 21 Nisan'da yürürlüğe giren 4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluş Çalışma Esas Ve Yöntemleri Hakkında Kanun
- 4674 Sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 4673 Sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu, Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin Biriktirme ve Yardım Sandığı Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 19 Nisan'da yürürlüğe giren 4634 sayılı Şeker Kanunu
- 4650 Sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu uygulamaya konuldu³¹³.

Programda kısa vadede parasal hedefleme yapılarak, enflasyonun kontrol altına alınması planlanırken, orta vadede enflasyon hedeflemesine geçilerek fiyat istikrarı sağlanması hedeflenmiştir. Kısa dönemde toplam talep ve döviz kurunun neden olduğu enflasyonist baskının azaltılması için kısa vadeli faiz oranlarının artırılması ve Türk Lirası değerinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Uzun dönemde yapısal reformlar ve bankacılık sisteminin rehabilitasyon ile beklentiler olumlu

³¹² TCMB, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (05.05.2010), ss.12-13.

³¹³ Aydoğan, s.104.

etkilenecek nominal ve reel faizlerde düşme sağlanacağı yönünde beklentiler gelişmiştir. Döviz kurunun uzun dönemdeki denge değerinin etkilenmemesi temel ilke olarak belirlenmiş, sadece döviz kurunun enflasyonist baskıyı çok artırdığı durumlarda, döviz arz ve talebini belirleyen unsurlarının yüksek faizlerle etkilenmesi hedeflenmiştir. Normal koşullarda döviz arz ve talebinin piyasa şartlarında belirlenmesi öngörülmüştür. Döviz kurunda aşırı dalgalanma yaşanması halinde, Merkez Bankası'nın döviz müdahalesinin ihale yöntemiyle gerçekleştirmesi kararlaştırılmıştır³¹⁴.

Para politikası ile ilgili olarak, para tabanına ve net iç varlıklara tavan değerler konulurken, net uluslararası rezervlere ise, dönemsel olarak belirlenen hedef taban değerler konulmuştur. Parasal taban göstere olarak, net iç varlıklar ve net uluslararası rezervlerde performans kriterleri olarak saptanmıştır³¹⁵.

Program ile 2001 yılında ekonomik büyüme hedefi - % 3, enflasyon oranı (TÜFE) % 52 olarak belirlemiştir. Ancak hedefler iki kez revize edilmiştir. 28 Kasım'da Niyet Mektubunda 2001 yılı enflasyon hedefi % 65 (TEFE), ekonomik büyüme oranı ise - % 8 olarak belirlenmiştir. İç borçların vadesini uzatmak için 15 Haziran 2001'de yapılan takas operasyonu ile bankaların elinde bulunan Türk Lirası endeksli menkul kıymetlerin ortalama vadesi 5.3 aydan 37.2 aya çıkarılmıştır³¹⁶.

Takas operasyonu sonucunda bankacılık kesimine, net bazda döviz endeksli olarak 4.8 milyar dolarlık, Türk Lirası'na endeksli olarak ta 2.8 katrilyonluk DİBS ihraç edilmiştir. Bu işlem kapsamındaki döviz endeksli senetlerin getiri oranları yaklaşık % 14 ile % 15 arasında değişmekteydi. İşlem sırasında yaklaşık 1.200.000 TL/\$ olan döviz kuru, bir ay sonunda 1.373.000 TL yükselmiştir. Bu kur farkından kaynaklı olarak bankacılık sektörüne bir ayda trilyonlarca liralık kaynak aktarılmıştır. Bankaların açık pozisyon yükümlülüklerinin karşılanması yolunda adım atılırken, bir anlamda bankacılık sektörü devlet tarafından sübvansede edilmiştir.

³¹⁴ TCMB, "2001 Yılı Para Politikası Hedefler ve Uygulama", Temmuz 2001, www.tcmb.gov.tr (07.05.2010), s.9.

³¹⁵ Güloğlu, s.8.

³¹⁶ Bağımsız Sosyal Bilimciler, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Üzerine Değerlendirmeler", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBgegp.pdf (09.05.2010), s.19.

Şubat krizlerinden sonra oluşan stagflasyon nedeni ile uygulanmaya konulan program, net makro ekonomik hedefler ortaya koyamadığından, krizlerden kaynaklanan belirsizlik ortamından çıkılmasını kolaylaştıramamıştır. Krizlerden sonra 15.000'e yakın KOBİ kapanmış ve bir milyona yakın kişi işsiz kalmıştır³¹⁷.

Kasım 2002'de tek parti hükümet ile birlikte, yatırımcıların ülkeye yönelik güveninin oluşması sağlanmış ve uluslararası piyasalardan kaynak temin edilmeye başlanmıştır. Ocak 2003'de hükümet tarafından hazırlanan Acil Eylem Planı'nda, kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemler ve kamu yönetimi alanında önemli reformlara yer verilmiştir. Bu program ile yasal düzenlemeler yapılmış ve ülkede ekonomik istikrar oluşturulmasına çalışılmıştır. Özelleştirme çalışmalarına hız verilmiş, yabancı sermayenin gelmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi için ön hazırlıklar başlatılmış ve bankacılık sektörünün sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen; ülkenin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık koşullarında, borçların artışı durdurulamamış ve iç, dış borçlar artmaya devam etmiştir. IMF tarafından onaylanan dördüncü gözden geçirmeye ilişkin Ek Niyet Mektubu'nda ağırlıklı olarak borçlanma politikasına yer verilmiştir. 2001 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı ile birlikte büyüyen ekonominin yanı sıra enflasyon da kontrol altına alınabilmiştir. Ancak, yüksek büyüme, kamu mali disiplini ve enflasyonun kontrol altına alınması ile birlikte yüksek ithalat artışları, yüksek cari işlemler açığı, yüksek işsizlik oranı ve reel kurda ciddi değerlenme gibi olumsuz unsurlar da ekonominin yapısında var olmaya devam etmiştir³¹⁸.

Türkiye ekonomisinde yukarıda bahsettiğimiz bu gelişmeler meydana gelirken, 2000'li yıllarda küreselleşmenin daha fazla derinleşmesi ve uluslararası sermaye hareketlerinde gerçekleşen artış sonucu, finansal piyasalarda hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Türev araçlar gibi yeni finansal araçların yaygınlaşması ve sanayileşmiş ülkelerde faiz oranlarının düşük seviyelerde olması, uluslararası likidite bolluğuna neden olmuş ve dünya ekonomisinde 2002 yılında başlayan canlanma daha da artmıştır. 1991-2000 döneminde % 3.1 oranında büyüyen dünya ekonomisi, yükselen piyasa ekonomilerindeki hızlı gelişmenin de etkisiyle, 2003-2007 döneminde

³¹⁷ Güloğlu, s.8.

³¹⁸ Karaçor, Alptekin,, ss.313-314.

ortalama % 4.7 oranında büyümüştür. Bu dönemde dünya ticaret hacminde yıllık ortalama büyüme % 8.0 olurken, başta ham petrol olmak üzere uluslararası piyasalarda temel mal fiyatlarında hızlı bir artış gözlenmiştir. Talep ve temel hammadde fiyatlarındaki artışa karşın, 2003-2007 döneminde sanayileşmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomilerinde enflasyon kontrol altında tutulmuştur. Bu dönemde, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin uluslararası piyasalarla bütünleşmelerinin ve önemli bir üretim merkezi olmalarının, dünya genelinde üretim, dış ticaret ve enflasyon açısından olumlu etkileri olmuştur³¹⁹.

Ancak, 2007 yılının başlarında ABD'nin finansal kesiminde ortaya çıkan sorunlar, 2008 yılında dünyayı etkisi altına alan finansal krize dönüşmüştür. Mortgage krizi olarak da adlandırılan 2008 küresel krizi, 2002 yılı sonunda FED'in kısa vadeli faiz oranını % 1'e indirmesi ve bu düşük faizlere güvenilip bankaların tüketicilere yaygın ipotekli ev kredisi vermesi nedeni ile ortaya çıkmıştır. Büyük yatırım bankaları ve bu bankaların tahvillettirdiklerini sigortalayan şirketler, bunlara en üst derecede güven gösteren rating kurumlarının zincirleme neden olduğu bu olay 2007 yılından itibaren ABD için problem oluşturmaya başlamıştır. "Toksit maddeler" adı verilen bu tahvillere yatırım yapan, yatırım bankaları ve sigorta şirketleri yaşanan büyük sarsıntıdan olumsuz olarak etkilenen ilk kesim olmuşlardır. Finansal kriz ilk aşamada küresel piyasalardaki bu "Toksit maddeler" yoluyla yayılmıştır. Türkiye'de yatırım bankacılığının yaygın olmaması ve "Toksit madde" denen tahvillere ticaret bankalarının yatırım yapmaması, bankacılık sisteminin bu krizden doğrudan etkilenmesini önlemiştir. 2008'de meydana gelen küresel krizden Türkiye'deki reel kesimde olumsuz yönde etkilenmiştir³²⁰.

Küresel finansal kriz, 2008 Eylül'ünde başta ABD'de deki büyük mali kuruluşların iflas etmesi sonucunda gittikçe derinleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Yılın ikinci yarısında, krizin etkilerini hafifletmek amacıyla sanayileşmiş ülkeler para politikalarını gevşetmişler ve ekonomiyi canlandırma paketlerini devreye sokmuşlardır. Ancak 2008 yılı son çeyreğinde ve 2009 yılı ilk çeyreğinde, dünya genelinde, özellikle imalat sanayi üretim ve dış ticareti büyük ölçüde gerilemiş,

³¹⁹ Yükseler, s.5.

³²⁰ Alıç ve diğerleri, s.14.

istihdam daralmış ve temel mal fiyatları hızla düşmüştür. Gevşek para ve maliye politikalarına rağmen, 2007 yılında % 5.2 olan dünya hasılası büyüme hızı, 2008 yılında % 3'e, 2009 yılında ise - % 0,8'e gerilemiştir. Dünya hasılası büyüme hızının 2010 yılında % 3,9'a, 2011 yılında ise % 4,3'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Küresel finansal kriz, dünya ticaret hacmini büyük ölçüde daraltırken, işsizlik oranları da hızlı bir şekilde yükselmiştir.

Tablo 27: IMF Dünya Ekonomik Görünümü Güncellenmiş Projeksiyonları (%)

Yıllar	2008	2009	2010	2011
Dünya hasılası (% değişim)	3.0	-0.8	3.9	4.3
Gelişmiş Ekonomiler	0.5	-3.2	2.1	2.4
A.B.D.	0.4	-2.5	2.7	2.4
Euro Bölgesi	0.6	-3.9	1.0	1.6
Almanya	1.2	-4.8	1.5	1.9
Fransa	0.3	-2.3	1.4	1.7
Japonya	-1.2	-5.3	1.7	2.2
İngiltere	0.5	-4.8	1.3	2.7
Diğer Gelişmiş Ekonomiler	1.7	-1.3	3.3	3.6
Yeni yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomiler	6.1	2.1	6.0	6.3
Afrika	5.2	1.9	4.3	5.3
Merkezi ve Doğu Avrupa	3.1	-4.3	2.9	3.7
Bağımsız Devletler Topl.	5.5	-7.5	3.8	4.3
Rusya	5.6	-9.0	3.6	3.4
Gelişmekte olan Asyaülk.	7.9	6.5	8.4	8.4
Çin	9.6	8.7	10.0	9.7
Hindistan	7.3	5.6	7.7	7.8
Orta-Doğu	5.3	2.2	4.5	4.8
Batı Yarımküresi	4.2	-2.3	3.7	3.8
Brezilya	5.1	-0.4	4.7	3.7

Kaynak: Dünya Ekonomisi, http://www.aydinsmmmo.org.tr/dosyalar/faaliyet_raporu/dunya_ekonomisi.doc (10.05.2010), s.3.

Toksit varlıklar nedeni ile finansal sistemin büyük zararlarla karşılaşması kredi imkanlarını daraltmış, işsizlik oranlarındaki yükselme nedeniyle hanehalkı harcanabilir geliri olumsuz etkilenmiş ve dünya ticareti büyük ölçüde daralmıştır. Bu üç temel unsurun, sanayileşmiş ülkelerin tekrar büyüme sürecine dönmelerini geciktireceği tahmin edilmektedir³²¹.

Yaşanan küresel kriz Türkiye'yi de, birçok gelişmekte olan ülke gibi olumsuz yönde etkilemiştir. Başta KOBİ'ler olmak üzere birçok firma iflas etmiş ya da kapanma durumuna gelmiştir. Türkiye'de finansal sektörün yeteri kadar derinliğe sahip olmaması reel sektörün bu durumdan daha fazla etkilenmesine yol açmıştır³²².

Türkiye ekonomisinin daha önceleri krizle karşılaştığı dönemlerde uluslararası ekonomik konjonktür değerlendirildiğinde en olumsuz dış koşulların 2008-2009 küresel finansal kriz döneminde olduğu görülmektedir. Küresel krizin finansal sektörde başlaması nedeni ile finansal kriz olarak adlandırılmasına karşın, dünya genelinde üretim, ticaret ve işsizlik gibi reel ekonomik büyüklükleri de olumsuz yöne etkilemiştir.

1980'lerden itibaren dünya ekonomisi ile birlikte Türkiye ekonomisinde de önemli yapısal değişimler yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm küreselleşme süreci ile birlikte dünya genelindeki ülkeleri birbirlerine bir yandan yaklaştırırken, bir yandan da bağımlı ve birbirlerinden etkilenir hale getirmiştir. Bu nedenle, dünya ekonomisinde yaşanan olumsuz bir gelişmenin domino etkisi ile bütün dünyaya yayılması artık olağan bir gelişme olmuştur.

3.1.4. Türkiye Ekonomisinde 1980-2009 Yılları Arasında Yaşanan Genel Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen süre zarfında Türkiye ekonomisi'nde bir çok yapısal değişiklik gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda 1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de yaşanan değişim ve 2010 yılına kadar geçen sürede

³²¹ Yükseler, s.8

³²² Alıç ve diğerleri, s.15.

uygulanan ekonomi politikaları ve bu politikaların dış ticaret üzerine etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1980 öncesinde alınan önlemlerin ve uygulamaya konulan tedbirlerin ekonominin içinde bulunduğu dar boğaza çözüm getirememesi, döviz sıkıntısı neticesinde yaşanan ithalattaki ödeme güçlükleri, dış ticaret hadlerindeki bozulma, sanayi üretiminde yaşanan aksaklıklar, işsizlik ve enflasyonun bir arada yaşanması gibi bir takım ekonomik sorunların giderek artması neticesinde Türkiye'nin geleneksel içe dönük sanayileşme stratejisinde değişikliğe gidilerek 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan bir takım ekonomik istikrar önlemlerini içerisinde barındıran kararların 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır³²³.

Bu program ile birlikte Türkiye ihracata dayalı dışa açık kalkınma stratejisini ekonomi politikası olarak benimsemiştir. Alınan bu kararlar çerçevesinde atılan adımlar Türkiye'yi dünya ile bütünleşmede önemli yapısal değişikliklere götürmüştür. Bir taraftan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilerek, ithalat serbestleştirilirken, diğer taraftan ihracatın teşvik edilmesi yönündeki politikalara hız verilmiştir. Uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme stratejisi çerçevesinde emek-yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve dünya pazarlarında rekabet gücünün yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu stratejinin benimsenmesi ile birlikte ihracat gelirlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde ihracat ile ilgili bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla devam etmiştir. İhracat Rejimi değiştirilerek, ihracat serbestisi prensibi getirilmiştir. 1984 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi amacıyla 30 sayılı Karar yayımlanmıştır. Serbest Bölge uygulaması dış ticaret politikaları araçlarından biri haline gelmiş ve 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunuyla serbest bölgelere ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1987'de Türkiye AT'na tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve AT'na uyum çalışmaları başlatılmıştır. 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı

³²³ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.27.

Karar'la yabancı sermayeye teşvikler sağlanmış, Türk Lirası tam konvertibl duruma getirilmiştir. Bürokrasi azaltılarak sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir.

1990'lı yılların başında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, Körfez Savaşı gibi dış faktörlerin yanı sıra, ülkede yaşanan yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronikleşen sorunlar neticesinde 1994 yılında ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasını yönelik olarak tedbirler paketi uygulamaya konmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasındaki yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek ihracatımızın artmasına yardımcı olmuştur. Ancak 1996 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalattaki dengeler yeniden değişerek, dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür.

Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye uluslararası platformda 1 Ocak 1995'te yürürlüğe giren Nihai Senet ile kurulan Dünya Ticaret Örgütü'ne taraf olmuştur. Türkiye, DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur³²⁴.

1996 yılında Gümrük Birliği'ne girilmiştir. Bu durum, uluslararası yükümlülüklerimizin artması neden olmuştur. Belirlenen normlar çerçevesinde dış ticarete yönelik gerekli uyum çalışmaları yapılmış ve ihracat yeni bir yapısal dönüşüm sürecine girmiştir. İhracat Teşvik Mevzuatı değiştirilerek, 1.6.1995 tarihinden itibaren, Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile uluslararası normlara uygun yeni devlet yardımları uygulanmaya başlamıştır.

³²⁴ M. Murat Taşkın, 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları, s.11.

1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan ardından 1998 yılında Rusya'ya sıçrayan kriz neticesinde dış ticaret olumsuz yönde etkilenmiştir. 1999 yılına gelindiğinde ülkenin sanayi merkezi konumunda olan Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem dış ticareti olumsuz yönde etkileyen diğer bir olumsuz gelişme olmuştur.

1998 yılında Yakın İzleme Programı adı altında kapsamlı bir enflasyonu düşürme programı başlatılmış bu çerçevede uygulanan ekonomik istikrar programı bazı makro hedeflerde olumlu gelişmeler sağlamıştır. Ancak yaşanan bu olumlu gelişmeler kısa süreli olmuş ve ekonomi 2000 ve 2001 krizlerini yaşamıştır. Yaşanan bu krizler Türkiye Cumhuriyet tarihinin en ağır ve en derin ekonomik depresyonunu meydana getirmiştir. Bütün makro değişkenler ve dış ticaret rakamları olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemde uygulanan sabit kur rejiminden 2001'de dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Ekonomideki olumsuz gelişmeler neticesinde yaşanan Şubat krizinden sonra 15 Mayıs 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adında yeni bir program yürürlüğe girmiştir.

2000'li yıllarda küreselleşmenin daha fazla derinleşmesi ve uluslararası sermaye hareketlerinde gerçekleşen artış sonucu, finansal piyasalarda hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Türev araçlar gibi yeni finansal araçların yaygınlaşması ve sanayileşmiş ülkelerde faiz oranlarının düşük seviyelerde olması, uluslararası likidite bolluğuna neden olmuş ve dünya ekonomisinde 2002 yılından itibaren canlanma başlamıştır. Bu dönemde de Türkiye ekonomisinde olumlu gelişmeler yaşanmış ve ihracat rakamları büyük ölçüde artmıştır. İhracatta sağlanan bu artış için, tanıtım ve pazarlama atağı başlatılmış ve bölge ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesine yönelik "Komşu Ülkeler Stratejisi" uygulamaya konulmuştur. Ancak ihracatta yaşanan bu olumlu gelişmelerin yanı sıra ithalat rakamları da artış göstermiştir.

2003 yılında, ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasını için 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibarıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu stratejik plan neticesinde 2006 yılı ihracat rakamları beklenenin ötesinde gerçekleşmiş ancak ithalat rakamları da sürekli artış göstermiştir. 2008 yılı ise hem ihracat rakamları açısından hem de ithalat rakamları açısından Cumhuriyet tarihini rekorları olmuştur.

Ancak, 2007 yılının başlarında ABD'nin finansal kesiminde ortaya çıkan sorunlar, 2008 yılında dünyayı etkisi altına alan finansal krize dönüşmüştür. Dünya genelinde üretim ve mal ticareti hızla daralmıştır. Olumsuz etkilerini hissettirmeye başlayan küresel kriz, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de 2009 yılında ihracatın gerilemesine sebep olmuştur. Küresel kriz birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Başta KOBİ'ler olmak üzere birçok firma iflas etmiş ya da kapanma durumuna gelmiştir. Türkiye'de finansal sektörün yeteri kadar derinliğe sahip olmaması reel sektörün bu durumdan daha fazla etkilenmesine yol açmıştır.

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin hem ihracatı hem de ithalatı artış göstermiştir. Ancak bu dönemde ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeni ile dış ticaret açığı sürekli bir artış gösterirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli düşmüştür.

3.2. Türkiye'de 1980-2009 Döneminde Dış Ekonomik İlişkilerde Yaşanan Gelişmeler

Çalışmamızın bu bölümünde gerek küreselleşme süreci gerekse bu sürece eklemlenmeye yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'de dış ekonomik ilişkiler boyutunda yaşanan gelişmeler öncelikle yabancı sermaye (doğrudan ve portföy) ve dış borçlanma ardından da çalışmamızın ana eksenini oluşturan dış ticaret boyutundan değerlendirilecektir. Yabancı sermaye ve dış borçlanma konusunun bu aşamada ele alınmasının temel gerekçesi dış ticaret üzerinde yarattığı doğrudan (ülkede döviz bolluğu yaşanması) ve dolaylı (kurlardaki gelişmeler) etkilerdir.

3.2.1. Türkiye'de Yabancı Sermaye Konusunda gelişmeler

Çalışmamızın bu bölümünde dış ticaret üzerinde gerek ithalat gerekse ihracat boyutundan önemli etkiler yaratan yabancı sermaye konusundaki gelişmeler nitel ve nicel olarak değerlendirilecektir.

3.2.1.1. Yabancı Sermaye Alanında Yapılan Düzenlemeler

Türkiye’de yabancı sermaye konusuna yönelik olarak Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bir çok karar alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu konuda yapılan ilk düzenleme, 25 Mayıs 1947 tarihinde çıkarılan 13 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar'dır. Türkiye’de yabancı sermayenin teşviki konusunda ilk çıkarılan yasa ise, 1 Mart 1950 tarih ve 5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun'dur. Bu Yasa ile hem ülkeye gelen yabancı sermayeye transfer garantisi verilmiş ve hem de dışarıdan borç almak isteyen firmalara borçlarını dövizle transfer etme imkanı getirilmiştir. Yabancı sermayenin teşviki konusunda asıl önemli adım, 09 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile atılmıştır. 5821 sayılı Yasa, 5583 sayılı Yasa'nın yerine geçmiş ve bugünde yürürlükte bulunan 6224 sayılı Yasa'nın temelini oluşturmuştur. 5821 sayılı Yasa'nın yerine geçen 19 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 49 yıl Türkiye'ye gelen yabancı sermayeyi düzenleyen bu konudaki en önemli yasal düzenleme olmuştur. Liberal bir nitelik taşıyan Yasa, yabancı sermayenin kar transferleri ile ana sermayenin iadesi konusunda hiçbir kısıtlama getirmemiştir. Yurt dışına transfer edilemeyen karların istenildiğinde ana sermayeye ilavesini kabul etmiştir. Yerli ortaklık durumunda yabancı ortak için bir pay tavanı koymamakta, yerli şirketlere tanınan bütün haklardan yabancı şirketlerin de yararlanabileceğini öngörmüştür. Yasa'ya göre Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yetkili organlardan izin almak zorunda idi. Bu organlar ülkeye gelen sermayenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağı inanırsa, yatırıma izin verilirdi. Türkiye'ye yabancı sermayenin gelmesi, tamamen devlet yetkisinde idi. 16 Mart 1954 tarihinde yasallaşan 6326 sayılı Petrol Kanunu ile, Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı şirketlerin petrol arama, sondaj, üretim, tasfiye ve dağıtım faaliyetleri düzenlenmiştir. Petrol Kanunu'nda daha sonra 1702 ve 6987 sayılı Yasalar ile bazı değişiklikler yapılmıştır.

1980 öncesinde yabancı sermaye yönelik çıkartılan kanunlar serbesti niteliğine sahip olmalarına karşın uygulamalarında sıkı bir tutum sergilenmiştir. Özellikle her yabancı sermayeli yatırıma izin verilmemesi, verilen izne göre yapılan

yatırımların kısmen veya tamamen tasfiyesi, yabancı sermayeli şirketlerin sermaye artışı ve faaliyet konularındaki en küçük değişikliklerin Yasaya göre Bakanlar Kurulu Kararı gerektirmesi, uygulamada bazı zorluklar çıkarmıştır³²⁵.

1980 sonrası dönemde dışa açılma yolunda değişim sergileyen Türkiye’de ihracata dayalı büyüme politikası temel yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda yabancı sermayenin özendirilmesine yönelik olarak 1980 öncesi yürürlüğe konan 19 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu aşırı derece özendirici olmasına karşın yetersiz bulunmuştur. Bu bağlamda yabancı sermayeyi teşvik amacı ile;

- Yabancı sermayenin çalışma alanları genişletilmiş; özellikle tarım, madencilik ve bir dizi hizmet alt kesiminde yabancı özel sermayenin girişi kolaylaştırılmıştır.
- Toplamı 500 milyon doları aşan garantisiz ticari borçların yabancı sermaye yatırımına dönüştürülmesine olanak tanınmıştır.
- Serbest bölgeler oluşturularak yabancı sermayenin yerli sınırlamaların dışında çalışmasına olanak sağlanmıştır.
- Ayrıca siyasi anlamda sermaye yanlısı bir tutum sergilenerek, yabancı sermaye için güvenli bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır³²⁶.

1980 sonrasında uygulanan serbesti politikaları neticesinde, Yabancı Sermaye Yasası’nda yapılan iyileştirmeler, bürokrasinin azaltılması, gümrüklerin indirilmesi, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, çeşitli ülkelerle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarının yapılması, özelleştirmelerin yabancılara da yapılması yabancı sermaye girişi üzerinde teşvik edici olmuştur³²⁷.

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 1980 sonrasında serbestleşme sürecinde yetersiz bulunması üzerine 24 Ocak 1980 tarihinde 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu kararname ile Bakanlar Kurulu, yetkilerinin büyük kısmını o zamanki DPT Yabancı Sermaye Başkanlığına devretmiştir. 86/10353 sayılı Kararnameyle Bakanlar Kurulu Kararı, toplam yabancı

³²⁵ Karluk, Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.582.

³²⁶ Kepenek, Yentürk, s.366.

³²⁷ Güven, s.77.

sermaye tutarı 50 milyon doları aşan yatırımlar için öngörülmüştür. Bunun dışındaki bütün izinler, Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulan teşebbüslerin hisse oranı, faaliyet alanları ve benzeri konulardaki değişiklikler için de, Yabancı Sermaye Başkanlığı yetkili kılınmıştır³²⁸.

1980 öncesi sermaye hareketleri döviz işlemlerine ilişkin düzenlemelerle kontrol edilmekte idi. Ancak 1980'den sonra yürütülen ekonomik ve finansal reformlarla bağlantılı olarak sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik 28 ve 30 No'lu Kararnameler, Aralık 1983 ve Temmuz 1984'te uygulamaya konulmuştur. Bu kararnameler ile sermaye hareketleri kısmen serbestleştirilmiştir. Sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilme yönelik en önemli adım ise, 32 No'lu Kararnamenin 11 Ağustos 1989 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanması ile gerçekleşmiştir³²⁹. Buna göre, getirilen temel düzenlemeler Türkiye'de portföy yatırımlarında meydana gelen gelişmeler adlı bölümde detaylandırılacaktır.

6224 sayılı Yasa'ya ilişkin yapılan yeni düzenlemelerde mevcut durum için yetersiz ve eksik görülünce, 5 Haziran 2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çıkarılmıştır. Yeni Yasa'da yabancı sermaye, giriş şartlarına göre yeniden tanımlanmış, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, yabancı yatırımcıların haklarının korunması, yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulması, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilemesin de izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesi ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların arttırılmasına ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Yasa'da yabancı yatırımcı, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını ve yabancı ülkelerin yasalarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları kapsamaktadır³³⁰.

³²⁸ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.582.

³²⁹ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.16.

³³⁰ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.583.

Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin esaslar:

a) Yatırım serbestisi ve milli muamele:

Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe;

1. Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir.
2. Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler.

b) Kamulaştırma ve devletleştirme:

Doğrudan yabancı yatırımlar, yürürlükteki mevzuat gereğince; kamu yararı gerektirmedikçe ve karşılıkları ödenmedikçe kamulaştırılmaz veya devletleştirilemez.

c) Transferler:

Yabancı yatırımcıların Türkiye’deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kar, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.

d)Taşınmaz (Gayrimenkul) Edinimi:

Türkiye’de Türk hukukuna uygun olarak kurulan ve idare merkezinin Türkiye’de bulunduğu, yabancı yatırımcıların ortaklığıyla kurulan ya da iştirak edilen şirketler, Türk şirketi sayılmaktadır. Bu şekilde Türk tüzel kişiliği kazanmış bulunan şirketlerin gayrimenkul edinimine ilişkin olarak, Köy Kanunu ve Tapu Kanunu’nda herhangi bir kısıtlama bulunmaması sebebiyle, söz konusu şirketlerin gayrimenkul edinimi serbestisinin Yasa’da yer alması amaçlanmıştır. Türk Ticaret Kanunu’nun 137. maddesi uyarınca ticaret şirketlerinin hak iktisap etmeleri ve borç altına girmeleri, söz konusu işlemlerin şirket sözleşmesinde yazılı işletme mevzuu kapsamında yer alması şartıyla mümkündür. Şirket işlemlerine ilişkin olarak Türk Ticaret Kanunu’ndaki bu husus, kuruluş yeri ve idare merkezi esasına göre Türk şirketi sayılan yabancı sermayeli şirketler için de geçerlidir. Ayrıca, yabancı gerçek kişilerin Türkiye’de gayrimenkul edinimine ilişkin olarak karşılıklılık ilkesi geçerliliğini korumaktadır. (İptal: Anayasa Mahkemesi’nin 11/3/2008 tarihli ve E.: 2003/71, K.: 2008/79 sayılı Kararı ile)

d) Uyuşmazlıkların çözümü:

Özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi için; görevli ve yetkili mahkemelerin yanı sıra, ilgili mevzuatta yer alan koşulların oluşması ve tarafların anlaşması kaydıyla, milli veya milletlerarası tahkim ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabilir.

e) Nakit dışı sermayenin değer tespiti:

Nakit dışındaki sermayenin değer tespiti, Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde yapılır. Yabancı ülkelerde kurulu bulunan şirketlerin menkul kıymetlerinin yatırım aracı olarak kullanılması halinde, menşe ülke mevzuatına göre değer tespitine yetkili makamların veya menşe ülke mahkemelerince tespit edilecek bilirkişilerin ya da uluslararası değerlendirme kuruluşlarının değerlendirmeleri esas alınır.

f) Yabancı personel istihdamı:

Bu Kanun kapsamında kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancı uyruklu personele, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çalışma izni verilir³³¹.

17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sistemi kaldırılarak, bilgilendirme sistemine geçilmiştir³³².

3.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze yabancı sermayeyi çekmeye yönelik bir çok politika uygulamaları geliştirilmiş, ancak yeterince başarılı olunamamıştır. 1980 öncesi dönem ile 1980 sonrası dönemi değerlendirdiğimizde, 24 Ocak Kararları

³³¹ Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/yasal_duzenlemeler/kanunlar/dyyyk/Documents/Dogrudan_Yabancı_Yatirimlar_Kanunu.pdf (24.05.2010), ss.1-2.

³³² Hazine Müsteşarlığı, “Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu”, http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/YBC%20YATIRIM%20RAPOR.pdf (24.05.2010), s.1.

ve dışa açık ekonomiye geçiş çabaları yabancı sermaye üzerinde de etkisini göstermiştir³³³.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları birçok gelişmekte olan ülkenin geçiş ve gelişim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ve bundan yararlanan birçok gelişmekte olan ülke ile karşılaştırıldığında, uluslararası ticarete açıklığının artmasına rağmen,³³⁴ Türkiye bir türlü arzu edilen performansı sergileyememiştir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye girişinin artırılması hep tartışılan bir konu olmuştur. Uluslararası genel kabule göre doğrudan yabancı yatırım çekme potansiyeli yılda asgari 35 milyar dolar olarak ifade edilen Türkiye'ye bu rakamların çok gerisinde kalmaktadır. Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye hareketlerindeki en belirgin husus, çok sayıda ancak küçük ölçekli firmaların bulunması, büyük ölçekli yatırımların az sayıda olmasıdır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik büyüme ve kalkınma yolunda karşılaştıkları yapısal sorunların ve sermaye birikimi yetersizliğinin aşılabilmesinin en önemli yolu dış finansman kaynakları olarak gösterilmektedir. Bunun için de başka devletlerin, uluslararası mali kurumların ve bankaların sundukları (geleneksel dış) finansmanlardan veya doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası portföy yatırımları gibi özel (alternatif dış) kaynaklardan yararlanabilirler. Alternatif kaynakların avantajı borç yükümlülüğü doğurmamalarıdır. Özellikle yabancı sermaye yatırımları daha az oynak olduğundan ve sadece sermaye değil modern teknoloji ve know-how girişini de içerdiğinden çeşitli uluslararası örgütler ve danışmanlar tarafından dış finansman kaynağı olarak gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilmektedir³³⁵.

Yabancı sermaye Türkiye açısından özellikle dört noktada önem taşımaktadır: Finans gücü, teknoloji transferi, yönetim becerisi ve dış pazar imkanları olarak sıralanabilir³³⁶. Türkiye; Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki büyük piyasalara

³³³ Güven, s.83.

³³⁴ Kadir Karagöz, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970 – 2005", **Journal of Yaşar Üniversitesi**, Sayı:2(8) Yıl:2007, ss.929-933.

³³⁵ Karagöz, s.933.

³³⁶ Murat Çetinkaya, **Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2004, s.21.

yakınlık, 70 milyonluk bir iç piyasa, nispeten düşük işgücü maliyetleri, iyi eğitilmiş bir yönetici sınıfı, sağlam bir telekomünikasyon altyapısı gibi avantajları ile yatırımcılar açısından cazip bir ülke görünümü sergilerken diğer açıdan kendini çok başarısız bir yabancı yatırım performansına mahkum eden baskın karakterli zayıflıkların bir arada olduğu bir ülke görünümü sergilemektedir³³⁷.

³³⁷ Suna Oksay, “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayi8.doc> (27.05.2010), s.10.

Tablo 28: Türkiye’de 1980-2009 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Doğrudan Yatırımlar	18	95	55	46	113	99	125	106	354	663
Yurtdışında	0	0	0	0	0	0	0	-9	0	0
Yurtiçinde	18	95	55	46	113	99	125	115	354	663

Kaynak:TCMB

Tablo 29: Türkiye’de 1990-1999 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Doğrudan Yatırımlar	700	783	779	622	559	772	612	554	573	138
Yurtdışında	16	-27	-65	-14	-49	-113	-110	-251	-367	-645
Giriş		3	1	51	1	1	23	21	29	10
Çıkış		-30	-66	-65	-50	-114	-133	-272	-396	-655
Yurtiçinde	684	810	844	636	608	885	722	805	940	783
Sermaye		810	844	636	608	885	722	805	940	783
Giriş		907	911	746	636	934	914	852	953	813
Çıkış		-97	-67	-110	-28	-49	-192	-47	-13	-30
Diğer Sermaye (Net)										

Kaynak:TCMB

Tablo 30: Türkiye’de 2000-2009 Yılları Arasında Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Doğrudan Yatırımlar	112	2855	939	1222	2005	8967	19261	19941	15720	6332
Yurtdışında	-870	-497	-143	-480	-780	-1064	-924	-2106	-2549	-1554
Giriş	159	107	108	6	35	1	753	169	55	487
Çıkış	-1029	-604	-251	-486	-815	-1065	-1677	-2275	-2604	-2041
Yurtiçinde	982	3352	1082	1702	2785	10031	20185	22047	18269	7886
Sermaye	982	3352	566	688	1092	8134	16982	18394	14698	5919
Giriş	1707	3374	571	696	1190	8535	17639	19137	14733	6001
Çıkış	-725	-22	-5	-8	-98	-401	-657	-743	-35	-82
Diğer Sermaye (Net)			516	16	350	56	281	727	634	147
Gayrimenkul (Net)				998	1343	1841	2922	2926	2937	1820

Kaynak: TCMB

Türkiye, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle dolu geniş coğrafyası ve dinamik nüfusuyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyan bir ülke konumundadır. Ancak buna rağmen 1954-1980 döneminde gelen yabancı sermaye miktarı 200 Milyon Dolar civarında kalmıştır.

1954'de yürürlüğe giren ve oldukça liberal hükümler taşıyan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'na rağmen, 1990 yılına kadar Türkiye'ye istenilen ölçüde yabancı sermaye gelmemiş olması sadece yasal düzenlemelerin yabancı sermaye çekmek için yeterli olmadığını göstermesi açısından önemli bir husustur. Ancak 1980 yılından sonra artmaya başlayan yabancı sermaye girişinin önemli nedenlerinden biri 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile Türkiye'nin dışa açık bir politika izlemeye başlamış olmasıdır.

Daha önce bahsedilen bütün yasal değişiklikler, serbesti içeren bir siyasi yaklaşımla desteklenerek yabancı sermaye için güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1980 sonrası yeni ekonomik kurallar benimsenerek, dünya ile bütünleşme yoluna gidilmiştir. Finansal serbestleşme ve yabancı sermayeyi teşvik politikalarının sonucu Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye miktarında gerçekleşen gelişmeleri tablo yardımı ile açıklayacak olursak³³⁸:

1980-1989 yılları arasında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamı 1.674 milyar dolardır. Bu rakam 1990-1999 yılları arasında 6.092 milyar dolara ulaşırken, 2000-2009 yılları arasında gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamı 77.334 milyar dolar gibi bir rakama ulaşmıştır ki, bu rakam 1980-1989 yılları arasında gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamının yaklaşık 46 katı, 1989-1999 yılları arasında gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları toplamının ise yaklaşık 12 katıdır.

1980'lerin ortalarından itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırım izinleri ve gerçekleşen miktarlarında artışlar olmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle Latin Amerika ile özendirici politikalar izleyen Uzak

³³⁸ Güven, ss.76-79.

Doğu Ülkelerine ve Çin'e kaymıştır. Ayrıca bu dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Doğu Avrupa Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yapmış oldukları özelleştirmeler de büyük miktarda yabancı yatırımları çekmiş ve Türkiye'nin yabancı yatırımcıların ilgi alanı dışında kalmasında önemli bir etken olmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1992 yılına kadar artış eğilimi göstermiş, 1994 Ekonomik Krizi'nin etkisiyle azalma eğilimine girmiştir. 1996 yılında yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği sürecinde Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinde, özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında beklenen artış gerçekleşmemiş ve 1995 yılından sonra 2001 yılına kadar izleyen yıllarda düşüş gerçekleşmiştir. 1997 Güneydoğu Asya'da başlayan ve 1998'de Rusya'da patlak veren ve küresel boyut kazanan finansal krizin etkisiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları olumsuz etkilenmiştir. 1999 Marmara Depremi, Türkiye'nin en önemli sanayi bölgesini vurmuş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha da gerileyerek 1990'lı yılların en düşük seviyesine gelinmiştir. 1999 yılı sonunda IMF ile Stand-By anlaşmasının imzalanması ve ardından 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının hayata geçirilmesi ile enflasyon ve faiz oranlarının düşürülmeye başlanması, 2000 yılındaki GSM ihalesinin başarılı bir biçimde sonuçlanması 2001'de Cumhuriyet tarihinin en büyük yabancı sermaye girişinin yaşanmasını sağlamıştır. Ancak 2001 Krizi 2002 yılındaki girişleri azaltmıştır. 2002'de genel seçimler sonucu siyasi istikrarın sağlanması, hükümetin AB'ne üyelik sürecinde göstermiş olduğu performans, yabancı yatırımcıların dikkatinin çekilmesini sağlamıştır. 2003 ve izleyen yıllarda Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarları artış göstermiştir. Dünya finans piyasalarında kredi imkanının genişlemesi de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışa önemli etki yapmıştır. 17 Haziran 2003'de yürürlüğe giren 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununu, dünyanın en liberal mevzuatlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu kanun ile, yabancı yatırımcılar için yatırım sürecinin basitleştirilmesi ve cazip hale getirilmesi amacıyla önemli kolaylıklar sağlanmıştır.

Yerli ve yabancı yatırımcılara eşitlikçi bir yaklaşım sergilenmiştir³³⁹. Kriz sonrasında uygulanan makroekonomik politikaların etkisini göstermesi sonucu AB Konseyi'nin 2004 yılı sonunda Türkiye ile üyelik müzakerelerini başlatma kararı alması Türkiye'ye olan yatırımcı ilgisini bir yıl içinde ciddi boyutlarda artırmıştır. Özelleştirmelerin de etkisiyle, 2005 yılında Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları miktarı 8,9 milyar dolara ulaşmıştır. 2003 sonrasında yürürlüğe giren 4875 Sayılı Kanun ile yabancıların Türkiye'de gayrimenkul edinme hakları da ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye miktarındaki artışa katkı sağlamıştır³⁴⁰. 2007 yılına gelindiğinde Türkiye'de gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırarak 19,9 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki düşüşün temel nedeni 2008 yılında baş gösteren küresel kriz nedeni ile daha önceleri yaşanan likidite bolluğunun sona ermesi olmuştur.

3.2.2. Türkiye'de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler

Türkiye'de 1989 yılında 32 No'lu Kararnamenin yürürlüğe girmesinin ardından, sermaye hareketlerinin döviz işlemlerine ilişkin düzenlemelerle kontrol edilmesine son verilerek sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiştir. Buna göre getirilen yeni düzenlemeyi maddeler halinde sıralayacak olursak:

- Türkiye'de yerleşik kişiler, bankalar ve özel finans kurumlarından hiç bir sınırlama olmaksızın döviz alabilirler ve döviz bulundurmak için herhangi bir kısıtlamaya tabi değildirler.
- Türkiye'de yerleşik kişiler, Türkiye'de yerleşik olmayan kişilere verdikleri her türlü hizmet karşılığında aldıkları dövizini ülke içine getirebilirler.
- Yurtdışında yerleşik kişilerin İMKB'de kote edilmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu izniyle çıkarılmış her türlü menkul kıymeti alma ve satmaları serbesttir.

³³⁹ Güven, ss.80-84.

³⁴⁰ Kamil Yılmaz, "Türkiye İçin Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru", Koç Üniversitesi, Ocak 2007, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/DYYStrateji-TR.pdf> (02.06.2010), s.1.

- Türkiye’de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymetleri; Merkez Bankası tarafından alım-satımı yapılan yabancı para birimleri cinsinden hazine bonosu ve devlet tahvili satın alıp satmaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini yurtdışına transfer etmeleri serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin, yurtdışında menkul kıymet çıkarmaları, piyasaya sürmeleri ve satmaları serbesttir. Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışından menkul kıymet getirmeleri ve yanlarında yurt dışına çıkarmaları serbesttir.
- Yabancı sermayenin satışından ya da tasfiyesinden doğan gelirler bankalar ya da özel finans kurumları aracılığıyla ülke dışına transfer edilebilir.
- Yurtdışından döviz kredisi almak serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik olmayan kişilerin Türk lirası hesap açtırmaları ve bu hesaplara ilişkin ana para ve faizleri Türk lirası ya da döviz olarak transfer ettirmeleri serbesttir.
- Gayri menkul satışları üzerindeki yasak kaldırılmıştır ve gayri menkul satışından elde edilen gelirin transfer ettirilmesi serbesttir.
- Türkiye’de yerleşik olmayan kişilerin döviz almaları ve transfer ettirmeleri ve yurt dışına Türk lirası göndermeleri serbesttir.
- Bankalar ve özel finans kurumları ithalat, ihracat ve görünmez transferler dışında 500.000 ABD doları ya da eşdeğeri döviz tutarını aşan transferleri bildirmekle yükümlüdürler.
- Türkiye’de yerleşik kişilerin yurtdışında temsilcilik ve irtibat büroları vb. açmaları serbesttir³⁴¹.

1989 yılında getirilen bu yeni düzenleme ile birlikte Türkiye dünya üzerindeki en serbest döviz rejimine sahip ülkelerden biri halini almıştır. Türk Lirası'nın tam konvertibl olmasının yanı sıra bu yıldan itibaren İMKB yabancı bireysel ve kurumsal yatırımcıların menkul kıymet alım satımını serbest bırakan bir politika izlemeye başlamıştır. Türk menkul kıymetleri üzerine yabancı portföy yatırımcılarının yaptıkları işlemlere hiçbir sınırlama getirilmemiştir. İMKB’de kota

³⁴¹ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, s.16.

olan menkul kıymetler üzerinde işlem yapmak isteyen yabancı kurumsal ve bireysel yatırımcılara getirilmiş olan bütün sınırlamalar kaldırılmıştır. Bu düzenlemeyle, Türk hisse senetleri ve tahvil piyasaları, sermayenin ve karların yurtdışına çıkarılmasına hiçbir engel getirilmeksizin yabancı yatırımcılara açık bir hale gelmiştir. Ayrıca bu kararname ile Türk yatırımcıların yabancı menkul kıymet satın almasına da izin verilmiştir³⁴².

Tablo 31: 1986-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1986	1987	1988	1989
Portföy Yatırımları	146	282	1178	1386
Varlıklar	0	-25	-6	-59
Genel Hükümet				
Bankalar				
Diğer Sektörler				
Yükümlülükler	146	307	1184	1445
Hisse Senetleri	0	0	0	17
Borç Senetleri	146	307	1184	1428
Merkez Bankası	0	178	179	0
Genel Hükümet	0	0	618	1043
Yurtiçi	0	0	0	0
Yurtdışı	0	0	618	1043
Borçlanma	0	0	618	1043
Geri Ödeme	0	0	0	0
Bankalar	146	129	387	385

Kaynak: TCMB

³⁴² Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, s.320.

Tablo 32: 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Portföy Yatırımları	547	623	2411	3917	1158	237	570	1634	-6711	3429
Varlıklar	-134	-91	-754	-563	35	-466	-1380	-710	-1622	-759
Genel Hükümet			0	330	52	-33	-19	-41	-21	-46
Bankalar			-754	-754	-37	-391	-1395	-667	-1791	-812
Diğer Sektörler			0	-139	20	-42	34	-2	190	99
Yükümlülükler	681	714	3165	4480	1123	703	1950	2344	-5089	4188
Hisse Senetleri	89	147	350	570	989	195	191	8	-518	428
Borç Senetleri	592	567	2815	3910	134	508	1759	2336	-4571	3760
Merkez Bankası	0	0	-216	0	0	-213	0	0	0	0
Genel Hükümet	572	593	2988	3903	446	933	1919	1915	-4369	3677
Yurtiçi	0	0	10	182	35	124	428	562	-3992	540
Yurtdışı	572	593	2978	3721	411	809	1491	1353	-377	3137
Borçlanma	572	618	2978	3759	721	2311	2804	2898	2706	5015
Geri Ödeme	0	-25	0	-38	-310	-1502	-1313	-1545	-3083	-1878
Bankalar	20	-26	43	7	-312	-212	-160	421	-202	83

Kaynak: TCMB

Tablo 33: 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye’de Portföy Yatırımlarında Meydana Gelen Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Portföy Yatırımları	1022	-4515	-593	2465	8023	13437	7373	717	-5046	196
Varlıklar	-593	-788	-2096	-1386	-1388	-1233	-4029	-2063	-1276	-2742
Genel Hükümet	-33	-36	-42	-33	-25	-20	-42	-116	-32	-31
Bankalar	-680	-281	-1437	-932	-666	-1285	-3754	-1844	-367	-2010
Diğer Sektörler	120	-471	-617	-421	-697	72	-233	-103	-877	-701
Yükümlülükler	1615	-3727	1503	3851	9411	14670	11402	2780	-3770	2938
Hisse Senetleri	489	-79	-16	905	1427	5669	1939	5138	716	2827
Borç Senetleri	1126	-3648	1519	2946	7984	9001	9463	-2358	-4486	111
Merkez Bankası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Genel Hükümet	984	-3645	1958	3123	7984	9351	9463	-2358	-4486	111
Yurtiçi	-5126	-3744	929	1614	6025	5934	6129	-3281	-5073	-1709
Yurtdışı	6110	99	1029	1509	1959	3417	3334	923	587	1820
Borçlanma	7507	2148	3286	5265	5753	6489	5848	4627	4000	3750
Geri Ödeme	-1397	-2049	-2257	-3756	-3794	-3072	-2514	-3704	-3413	-1930
Bankalar	142	-3	-439	-177	0	-350	0	0	0	0

Kaynak: TCMB

Menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle devlet ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını içermektedir.

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı önemli farklılıklar vardır. En önemli farklardan biri, doğrudan yatırım durumunda, firmanın yönetimi ve denetiminde etkili olunmaktayken, portföy yatırımlarında yerleşik firma üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir; bu yolla yerleşik firma uluslararası piyasalardan kaynak sağlamış olur. Diğer önemli fark, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmesi, portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkıda bulunmamasıdır. Portföy yatırımları kalemi varlık ve yükümlülük ana başlıkları altında incelenir.

Portföy yatırım geliri, hisse senedi, tahvil ve bono şeklindeki borç senetleri yatırımlarının gelirlerinden oluşmaktadır. TCMB ve bankaların sahip oldukları menkul kıymetlerin kar ve zararları, kişilerin yurtdışında ihraç edilmiş menkul kıymet varlıklarına ilişkin gelirleri ile Hazine Müsteşarlığı ve bankaların yurtdışında ihraç ettikleri menkul kıymetlere ilişkin giderler bu kaleme kaydedilmektedir³⁴³. Bu hesabın varlıklar kısmındaki eksi işaret yurt dışından alacakları, yükümlülükler hesabının pozitif kaydı ise yurt dışına olan borçları göstermektedir.

1973-1974 ve 1979-1980 yıllarında gerçekleşen petrol fiyatlarındaki aşırı yükseliş, dünyadaki hemen bütün gelişmiş ülkeler ile petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelerin makro büyüklüklerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuz dünya konjonktürü nedeni ile gelişmekte olan ülkeler borç krizleri ile karşılaşmışlardır. Bunun üzerine bu ülkeler ithal ikamesi ve kamu müdahalesini temel alan içe dönük politikalar yerine, dışa açık ve piyasaların serbestleştirilmesine yönelik politikalara yönelmişlerdir³⁴⁴. Yaşanan borç krizinin meydana getirdiği etkiler sonucu bazı büyük bankaların kredi akışını azaltması, kredilerin etkin ve verimli yatırımlarda kullanılamaması gibi nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkeler

³⁴³ TCMB, “Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması”, www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf (14.03.2010), ss.8-18.

³⁴⁴ Yükseler, s.5.

dış borçlarını geri ödeme sorunu ile karşılaşmışlardır. Bu nedenle borçlu gelişmekte olan ülkeler, yabancı sermayeyi gerek doğrudan yabancı yatırımlar gerekse portföy yatırımları olarak çekmeye çalışmışlardır. Ancak bu gelişmelerin ardından gelişmekte olan bazı ülkelerde büyük miktarlarda sermaye girişleri yaşanmasına rağmen, bunun büyük bir kısmı portföy yatırımları şeklinde gerçekleşmiştir³⁴⁵.

Dış dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’de dünyadaki olumsuz gelişmelerden negatif yönde etkilenmiş, uygulanmaya çalışılan 1978 ve 1979 yıllarındaki istikrar programları siyasi istikrarsızlıklar nedeni ile etkin bir şekilde uygulanamamış³⁴⁶ ve ülke içine düştüğü döviz dar boğazından dolayı ağır bir ekonomik bunalıma sürüklenmiştir³⁴⁷. Yaşanan bu gelişmelerin ardından 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar programının devreye sokulması ile Türkiye’de dışa açık ve piyasaların serbestleştirilmesine yönelik politikalara yönelmiştir.

Türkiye’de finansal serbestleşme süreci 1981 yılında faizlerin, 1984 yılında döviz işlemlerinin serbest bırakılması ile başlamıştır. 1989 yılında ise sermaye hareketleri üzerindeki bütün kısıtlamalar kaldırılarak sermaye piyasası yabancı portföy yatırımcılarına açılmıştır³⁴⁸.

Portföy yatırımları, çok kısa sürede likiditeye çevrilip yurtdışına çıkarılabildiğinden dolayı yatırımcılar için en az risk taşıyan yatırım türüdür. Ancak yatırım yapılan ülke açısından en riskli yatırım türüdür. Çünkü yüksek likidite özelliğine sahip olan bu yatırımlar sermaye çıkışını kolaylaştırdığından, herhangi bir istikrarsızlık durumunda ülkeden çıkan portföy yatırımları o ülkede finansal krizlere neden olabilmektedir. Türkiye’de de kriz dönemlerinde portföy yatırımlarının giriş ve çıkışlarında büyük miktarlarda değişimin yaşanmıştır³⁴⁹.

1986 yılı öncesinde portföy yatırımları hesabında bir veri olmamasının nedeni portföy hesabına ilişkin finansal düzenlemelerin 1986 yılında başlamasından ileri

³⁴⁵ Vedat Pazarlıoğlu, Emrah Gülay, “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği -1992:I – 2005:IV”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, Yıl:2007, s.203.

³⁴⁶ Karluk, Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.418.

³⁴⁷ Kepenek, Yentürk, s.195.

³⁴⁸ Oğuz Esen, “Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları”, **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 9, Sayı:30, Yıl:1998, s.65.

³⁴⁹ Pazarlıoğlu, Gülay, ss.203-204.

gelmektedir³⁵⁰. Yabancı portföy yatırımlarının ülkeye çekilebilmesi için getiri oranları yüksek tutulmuş, bu sayede 1990 yılından sonra portföy yatırımları sermaye piyasalarına yönelmeye başlamıştır. 1986 yılında net portföy yatırımları 146 milyon dolar iken, 1990 yılında 547 milyon dolara, 1993 yılında ise 90'lı yılların en yüksek seviyesine 3,9 milyar dolara yükselmiştir. Portföy yatırımlarının başlaması ile hem döviz-faiz kuru hem de döviz-menkul kıymet fiyatları birbirine bağlanarak, iktisat politikası özerkliği önemli ölçüde kısıtlanmıştır³⁵¹.

1994 yılında yaşanan kriz nedeniyle devletin tahvil yoluyla borçlanabilirliğinin azalması portföy yatırımlarının yaklaşık % 70 oranında azalarak 1.2 milyar dolar seviyelerine gerilemesine neden olmuştur. 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizlerinin etkisi Türkiye'de de hissedilmiştir. Krizin ilk aşaması olan Doğu Asya Krizinde, Türkiye'ye yönelik borç verilebilir fonlar arzında bir daralma ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye daha az miktarda ve daha yüksek faiz ile borçlanmaya başlamıştır. Krizin ikinci aşamasında Rusya ayağında ise faiz ne olursa olsun piyasada borç vermeye istekli kimse kalmamıştır. Aynı zamanda, o yıl en yüksek miktarda Türkiye'den portföy çıkışı gerçekleşmiştir³⁵². 1998 yılında net portföy yatırımları – 6,7 milyar dolara gerilemiştir.

1999 yılının sonunda uygulamaya koyulan döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı, ekonomik gelişmeleri belirleyen temel unsur olmuştur. Programın başlangıç dönemlerinde koyulan hedeflere ulaşamaması ve gerekli yapısal reformların yapılamaması programın inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur. Uygulanan döviz çapası ve faizler bu dönemde kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin hızla artmasına neden olmuştur. 1999 yılında net portföy yatırımları 3,4 milyar dolara yükselmiştir. Fakat inandırıcılığını yitiren program, ekonomide sarsılan güven, programın devamının sürdürülemeyeceği inancını yaygınlaştırmıştır. Bu da ülkeye giren kısa vadeli yabancı sermayenin ülkeyi hızla terk etmesine neden olmuştur. Bu durum Kasım 2000 ve Şubat 2001 dönemlerinde yaşanan krizin en

³⁵⁰ Fırat Gündem, **Finansal Liberalizasyonun Ödemeler Bilançosuna Etkileri: Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.98.

³⁵¹ Esen, s.65.

³⁵² Pazarlıoğlu, Gülay, s.206.

büyük nedeni olmuştur³⁵³. 2000 yılında 1 milyar dolara gerileyen net portföy yatırımları, 2001 yılında – 4,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Türkiye ekonomisinde yukarıda bahsettiğimiz bu gelişmeler meydana gelirken, 2000’li yıllarda küreselleşmenin daha fazla derinleşmesi ve uluslararası sermaye hareketlerinde gerçekleşen artış sonucu, finansal piyasalarda hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Türev araçlar gibi yeni finansal araçların yaygınlaşması ve sanayileşmiş ülkelerde faiz oranlarının düşük seviyelerde olması, uluslararası likidite bolluğuna neden olmuş ve dünya ekonomisinde 2002 yılında başlayan canlanma daha da artmıştır³⁵⁴. Dünya ekonomisinde yaşanan bu canlanma ve likidite bolluğundan Türkiye’de olumlu yönde etkilenmiş ve net portföy yatırımları 2002 yılından sonra artış kaydederek 2005 yılında 13,4 milyar dolar ile tarihi rekorunu kırmıştır.

Ancak bu yaşanan likidite bolluğu kısa sürmüş ve 2007 yılının başlarında ABD’nin finansal kesiminde ortaya çıkan sorunlar, 2008 yılında dünyayı etkisi altına alan finansal krize dönüşmüştür³⁵⁵. Mortgage krizi olarak da adlandırılan 2008 küresel krizi neticesinde Türkiye net portföy yatırımları da olumsuz yönde etkilenmiş ve –5 milyar dolar seviyelerine kadar bir düşüş yaşanmıştır.

Türkiye’de, finansal serbestleşme ve küreselleşme sürecinin etkileriyle özellikle 1990’lı yıllarla birlikte dış finansal kaynaklı kısa süreli sermaye hareketleri, ekonomik yapıya yön veren değişkenler üzerinde doğrudan ve dolaylı biçimde etkili olmuştur. Kamu maliyesindeki sorunların derinleşerek devam etmesi, kamu harcamalarının vergi gelirleri yerine kısa süreli sermaye hareketleri ve borçlanma ile karşılanması sonucunu doğurmuştur. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksek olduğu, borç ödemeleri için yeniden borçlanmanın söz konusu olduğu bir yapıda reel faizler hızla yükselmiştir. Bu nedenle yatırımlara ayrılması gereken kaynaklar devlet iç borçlanma kağıtlarına aktarılmıştır³⁵⁶.

³⁵³ Burak Güriş, “Vade Yapılarına Göre Yabancı Sermaye Hareketlerinin Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği”, **Öneri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:28, Yıl:2007, s.312.

³⁵⁴ Yükseler, s.8.

³⁵⁵ Alıç ve diğerleri, s.14.

³⁵⁶ Murat Demir, Erşan Sever, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Sermaye Hareketliliğinde Devletin Rolü: Türkiye Üzerine bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:29, Yıl:2009, s.223.

Uluslararası sermayeyi ülkeye çekme ihtiyacı içinde olan, döviz darboğazlarını yaşamış ve de borç-faiz sarmalı altında ekonomisine yön vermeye çalışan Türkiye'nin kısa süreli sermaye hareketlerini bütünü ile engellemesi mümkün gözükmemektedir³⁵⁷.

Türkiye'de uzun yıllardır uygulanan düşük kur ve yüksek faiz politikaları kısa süreli sermaye girişlerini hızlandırmıştır. Bazı dönemlerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar küresel krizlerle de birleşerek kısa süreli sermayenin hızla ülkeyi terk etmesine yol açmış, bu ani çıkış çoğu zaman derin ekonomik krizlerin tetikleyicisi olmuştur. Finansal piyasaların yeterince derin olmadığı Türkiye'de kısa süreli sermaye hareketleri için spekülasyon kazançlarda artış meydana gelmiştir. Spekülasyon sermayenin giriş dönemlerinde yapay bir büyüme, çıkış dönemlerinde ise ciddi krizler yaşanmıştır. Dünyadaki düşük faiz oranları söz konusu iken Türkiye'deki yüksek faiz oranları arbitraj olanağını doğurmuş ve bu durum kısa süreli spekülasyon sermaye akımlarının ülkeye girişinde etkili olmuştur. Gelişmiş ülkelerde en az 10 yıl içerisinde finansal arbitraj yoluyla elde edilecek gelir Türkiye'de bir yıl içerisinde elde edilir hale gelmiştir³⁵⁸.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin neden olduğu yüksek reel faizler, kısa süreli sermayeyi ülkeye çekmekte ancak reel sektör açısından büyümenin finansmanında kullanılacak olan kaynakların reel sektör yerine finans kesimine kaymasına neden olmakta ve ekonomi hızla daralma sürecine girmektedir³⁵⁹. Bu durum kaynak kullanımındaki etkinsizliği ve gelir dağılımındaki çarpıklığı daha da derinleştirmektedir³⁶⁰.

3.2.3. Dış Borçlanmada Gelişmeler

Bu bölümde Türkiye'nin 1980-2000 yılları arasında kamu ve özel sektör aracılığı ile yurtdışından temin ettiği borç miktarları analiz edilmeye çalışılacaktır.

³⁵⁷ Muhammet Akdiş, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi", **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Sayı:36, Yıl:2004, s.22.

³⁵⁸ Demir, Sever, s.223.

³⁵⁹ M.Faruk Aydın, "Türkiye'de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri", **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği**, No:13, Yıl:2002, s.16.

³⁶⁰ Demir, Sever, s.225.

Türkiye'nin dışarıdan kamu ve özel sektör aracılığı ile sağlamış olduğu borç miktarı 1980 yılında toplam olarak 15,7 milyar dolar iken bu rakamın % 47,2 si kamuya aitken, % 52,8'i özel sektöre aitti. Toplam dış borç tutarı 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 16 kat artarak 257,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakamın % 32,4'ü kamuya aitken, % 67,6'sı da özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. 1980'de kamu sektörü 7,4 milyar dolar borçlanmışken bu rakam yaklaşık 11 kat artarak 2009 yılında 83,5 milyar dolara yükselmiştir. Özel sektör ise, 1980 yılında 8,3 milyar dolar borçlanmışken, bu rakam 2009 yılında yaklaşık 21 kat artarak 174,4 milyar dolara yükselmiştir. Kamu ve özel sektör borçlanmaları 1995 yılına kadar rakamsal olarak bir birine yakın iken, bu tarihten sonra makas açılmaya başlamış ve özel sektör borçlanmaları daha fazla artış göstermiştir.

Tablo 34: Dış Borçların Gelişimi (Milyon Dolar)

YILLAR	DIŞ BORÇ	DIŞ BORÇ	DIŞ BORÇ
	Stok-kamu	(stok-özel)	Stok-toplam
1980	7.423	8.311	15.734
1981	8.572	8.055	16.627
1982	9.929	7.929	17.858
1983	10.192	8.622	18.814
1984	10.833	9.990	20.823
1985	12.557	13.103	25.660
1986	16.656	15.550	32.206
1987	21.106	19.220	40.326
1988	22.185	18.537	40.722
1989	23.043	18.708	41.751
1990	26.031	23.004	49.035
1991	27.285	23.204	50.489
1992	28.401	27.191	55.592
1993	31.444	35.912	67.356
1994	33.404	32.197	65.601
1995	33.893	39.385	73.278
1996	32.487	46.899	79.386
1997	31.611	52.623	84.234
1998	32.446	63.818	96.264
1999	34.634	68.491	103.125
2000	40.514	77.989	118.503
2001	38.729	74.863	113.592
2002	56.773	73.232	130.005
2003	63.346	81.493	144.839
2004	68.583	93.648	162.231
2005	64.643	105.886	170.529
2006	66.576	139.895	206.471
2007	73.500	160.100	233.600
2008	78.300	185.300	263.600
2009	83.500	174.400	257.900
1980-1989 ORT.	14.250	12.803	27.052
1990-1999 ORT.	31.164	41.272	72.436
2000-2009 ORT.	63.446	116.681	180.127

Kaynak: TCMB

Kamu sektörünün 1980-1989 yılı dış borç ortalaması 14,2 milyar dolar iken, bu rakam yaklaşık olarak 2,2 kat artarak 1990-1999 döneminde 31,1 milyar dolara yükselmiş, izleyen dönemde tekrar 2 kat artış ile 63,4 milyar dolara yükselmiştir. Özel sektörün yapmış olduğu dış borçlanma ortalama tutarı 1980-1989 döneminde 12,8 milyar dolar iken, 3,2 kat artış göstererek 1990-1999 döneminde 41,2 milyar dolara yükselmiştir. Ardından 2,8 kat artış ile 2000-2009 döneminde 116,6 milyar dolara yükselmiştir. Dış borç stok ortalaması 1980-1989 döneminde 27 milyar dolar iken, yaklaşık 2,7 kat artış ile 1990-1999 döneminde 72,4 milyar dolar olurken, izleyen dönemde yaklaşık 2,5 kat artış ile 180,1 milyar dolara yükselmiştir.

Kamu sektörünün 1980-1989 döneminde yapmış olduğu dış borçlar toplamı 142,4 milyar dolar iken, bu rakam yaklaşık 2,2 kat artış göstererek 1990-1999 döneminde 311,6 milyar dolara yükselmiş, izleyen dönemde yaklaşık 2 kat artarak 634,4 milyar dolar olmuştur. Özel sektör borç toplamı 1980-1989 döneminde 128 milyar dolar iken, yaklaşık 3,2 kat artışla 412,7 milyar dolar olurken, izleyen dönemde yaklaşık 2,8 kat artarak 1,1 trilyon dolara yükselmiştir. Toplam dış borç toplamı ise, 1980-1989 döneminde 270,5 milyar dolar iken, yaklaşık 2,7 kat artış ile 1990-1999 döneminde 724,3 milyar dolar, ardından 2000-2009 döneminde yaklaşık 2,5 kat artarak 1,8 trilyon dolara yükselmiştir.

Dış borçlanmada yaşanan gelişmeleri TCMB analitik bilançosunda yer alana diğer yatırımlar-varlıklar ve diğer yatırımlar-yükümlülükler kalemlerinde meydana gelen değişimler aracılığı ile açıklamaya çalışırsak; varlıklar kalemi dışarıya verdiğimiz borçları gösterirken, yükümlülükler kalemi ise yurt dışından sağlanana borçları göstermektedir. Her iki kalemin alt başlığında; Merkez Bankası, Genel Hükümet, Bankalar ve Diğer Sektörler kalemleri yer almaktadır. 1980'den günümüze hem dışarıya verilen borç miktarı artış gösterirken, hem de dışarıdan alınan borç miktarı artış göstermiştir. Ancak alınan borç miktarı verilen miktardan fazla olduğu için net tutar 2009 yılı hariç hep negatif değer olarak ödemeler bilançosunda yer almıştır. Net tutar 1980 yılında -484 milyon dolar iken, 2008 yılında bu rakam -44,7 milyar dolara yükselmiştir. Ancak bu yıl yaşanan ABD'de başlayıp ardından bütün dünyayı etkisi altına alan küresel kriz nedeni ile yurt dışından sağlanan kredi miktarının azalması sebebi ile 2009 yılında net tutar pozitif değer ile 16,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1980 yılında en fazla borç diğer sektör kalemine aitken, 2008 yılında yine diğer sektöre ait olmuştur. 1980 yılında en fazla borç veren kalem bankalar iken 2008 yılında yine bankalara ait olmuştur. 1980-1989 döneminde net tutar ortalaması -979 milyon dolar iken, yaklaşık 4,1 kat artarak 1990-1999 döneminde -4 milyar dolar olmuştur. 2000-2009 döneminde ise, 4 kat artarak -16 milyar dolar olmuştur. Net tutar toplamı ise, 1980-1989 döneminde -9,7 milyar dolar iken, yaklaşık 4,1 kat aratarak -40 milyar dolara yükselmiştir. 2000-2009 döneminde ise 4 kat aratarak -160 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 35: Dış Borç Kullanımı ve Dış Borç Kullandırmaları (Milyon Dolar)

Yıllar	Diğer Yatırımlar-Varlıklar					Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler					
	Merkez Bankası	Genel Hükümet	Bankalar	Diğer Sektörler	Toplam	Merkez Bankası	Genel Hükümet	Bankalar	Diğer Sektörler	Toplam	NET
1980					85					569	-484
1981					360					444	-84
1982					-181					406	-587
1983					177					660	-483
1984	-551		-1.074		-1.625	108	-532	648	1.361	1.585	-3.210
1985	-255		382		127	-36	-874	326	1.423	839	-712
1986	-220		-93		-313	45	45	755	1.321	2.166	-2.479
1987	-511		-434		-945	744	302	1.006	396	2.448	-3.393
1988	-381		-1.046	-1	-1.428	-790	-531	-144	403	-1.062	-366
1989	712		-370	29	371	156	-2.317	240	281	-1.640	2.011
1990	361		-769	-1	-409	-535	-393	2.279	1.848	3.199	-3.608
1991	29		-2.595	3	-2.563	-939	-201	396	-496	-1.240	-1.323
1992	36		-2.474	0	-2.438	255	-1.645	2.100	2.186	2.896	-5.334
1993	-60		-3.231	0	-3.291	1.036	-2.177	4.495	4.301	7.655	-10.946
1994	-18		2.441	0	2.423	1.362	-2.962	-7.053	256	-8.397	10.820
1995	-102		-281	0	-383	1.556	-2.131	1.973	2.541	3.939	-4.322
1996	-117		1.448	-1.000	331	1.255	-2.108	3.046	1.777	3.970	-3.639
1997	-98		-976	-676	-1.750	1.026	-1.456	2.232	4.729	6.531	-8.281
1998	-95		-942	-427	-1.464	571	-1.655	3.195	4.651	6.762	-8.226
1999	-98		-1.839	-367	-2.304	-231	-1.932	2.655	3.074	3.566	-5.870
2000	1		-1.574	-366	-1.939	619	117	3.736	5.917	10.389	-12.328
2001	-39		233	-795	-601	735	-1.977	-9.644	-1.410	-12.296	11.695
2002	-30		643	-1.390	-777	1.336	-669	-2.016	2.952	1.603	-2.380
2003	-28		348	-1.306	-986	497	-2.194	2.846	3.312	4.461	-5.447
2004	-24		-5.324	-1.635	-6.983	-209	-1.163	6.564	9.465	14.657	-21.640
2005	-16		-149	-413	-578	-787	-2.165	10.524	13.262	20.834	-21.412
2006	0		-11.018	-2.419	-13.437	-1.268	-712	11.704	19.768	29.492	-42.929
2007	2		-3.389	-1.466	-4.853	-1.450	82	3.736	30.534	32.902	-37.755
2008	2		-9.164	-1.773	-10.935	-1.791	1.742	8.195	25.662	33.808	-44.743
2009	-306		5.869	4.628	10.191	-901	1.603	1.359	-8.768	-6.707	16.898
1980-1989 ORT.	-201		-439	14	-337	38	-651	472	864	642	-979
1990-1999 ORT.	-16		-922	-247	-1.185	536	-1.666	1.532	2.487	2.888	-4.073
2000-2009 ORT.	-44		-2.353	-694	-3.090	-322	-534	3.700	10.069	12.914	-16.004
1980-1989 TOP.	-1.206	0	-2.635	28	-3.372	227	-3.907	2.831	5.185	6.415	-9.787
1990-1999 TOP.	-162	0	-9.218	-2.468	-11.848	5.356	-16.660	15.318	24.867	28.881	-40.729
2000-2009 TOP.	-438	0	-23.525	-6.935	-30.898	-3.219	-5.336	37.004	100.694	129.143	-160.041

Kaynak: TCMB

3.2.4. Döviz Kurlarında Yaşanan Gelişmeler

Daha önce de vurgulandığı gibi sermaye hareketleri ve dış borçlanma dış ticareti doğrudan olduğu kadar döviz kurlarının reel değerini etkileyerek dolaylı olarak da etkilemektedir. Bu nedenle döviz kurlarındaki değişimlerin değerlendirilmesi dış ticaretteki gelişmelerin analizi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye, 1980 yılında 24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı ile yapısal uyum, dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme kavramlarıyla nitelenen yeni bir dönemine girmiştir. Bu çerçevede atılan ilk adımlar; devalüasyonlarla esnek kur politikası izlemek, iç talebi daraltmak, teşvik ve sübvansiyonlarla ihracatı desteklemek, fiyat kontrollerini ve temel mallara yapılan sübvansiyonları kaldırmak olmuştur. Bu uygulamalar ile amaçlanan ihracatı arttırıp dış ödemeleri dengelemektir³⁶¹.

³⁶¹ Nurhan Yentürk ve diğerleri, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1579, s.12.

Tablo 36: 1980 Sonrası Türkiye’de Döviz Kurlarında Yaşanan Gelişmeler

YIL	Cari dolar kuru	Reel dolar kuru	Cari Euro kuru	Reel euro kuru
1980	77	710		
1981	112	715		
1982	164	850		
1983	228	939		
1984	368	1.019		
1985	525	950		
1986	680	908		
1987	861	861		
1988	1431	843		
1989	2125	713		
1990	2612	556		
1991	4184	560		
1992	6888	564		
1993	11058	541		
1994	29848	704		
1995	45952	579		
1996	81796	579		
1997	152805	597		
1998	262233	585		
1999	422152	604	447830	641
2000	626712	595	576710	547
2001	1231322	740	1098960	661
2002	1513102	633	1436660	601
2003	1500269	512	1693430	578
2004	1429202	451	1776210	560
2005	1347300	403	1667590	502
2006	1434560	385	1808680	485
2007	1305000	324	1786800	443
2008	1296900	288	1904900	424
2009	1551000	327	2160900	456

Kaynak: TCMB

1980 sonrası dışa açılmayla birlikte esnek kur politikasının uygulandığı bir dönem olmuştur. Ancak uygulanan kur politikasında tam bir homojenite yoktur. Başka bir deyişle tam bir esnek kur politika uygulaması görülemez. Örneğin esnek kur sisteminin uygulandığı 1980 sonrasına bakılırsa, günlük kur uygulamasından belli bir bant içerisinde kurların belirlenmesine kadar birçok uygulamanın varlığı görülmektedir. Bunun nedeni makro ekonomik hedeflere ulaşmak için uygulanan politikalarlardır. 1980'lerde dışa açılma ve ihracatın teşvikinde kur politikasından aktif bir şekilde yararlanılmıştır³⁶².

Bu dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin benimsenmesi ile birlikte ekonominin değişen iç ve dış koşullara uyum sağlaması ve Türk Lirası'nın dışa açılmayı teşvik edecek bir kur seviyesine ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla ihracat ve ithalatta yabancı mallara karşı rekabet gücünün korunarak, karlılığın artırılmasına, döviz arzının artırılarak döviz talebinin rasyonel ve iktisadi bir sınırlama getirecek bir şekilde düzenlenmesine ve kontrol altında tutulamayan fiyat artışlarından kaynaklanan Türk Lirası'nın yurt içi ve yurtdışı değerleri arasındaki dengesizliğin giderilmesine çalışılmıştır.

1980 yılında kurların, ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek şekilde, Türk Lirası'nın gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. Katlı kur uygulanmasından vazgeçilerek tek kur uygulanmaya başlanmıştır. 1980'lerde izlenen daha esnek kur politikası başka bir deyişle esnekleştirilmiş sabit kur politikası 1980 öncesi dönemde izlenen sabit kur politikasının neden olduğu Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenmeyi azaltmış ve zaman zaman eksik değerlemeye yol açmıştır. Uygulanan esnek kur politikasıyla, ihracat teşvik edilmeye çalışılırken, diğer yandan ithal girdi kullanımı yüksek sektörlerde, bu girdilerin yerli üretimle karşılanması sağlanarak yerli üretimin ithalata karşı rekabet edilebilir duruma gelmesi amaçlanmıştır³⁶³.

24 Ocak Kararları'na kadar döviz kuru 1 ABD Doları= 26.50 TL olarak devam etmiştir. Kur rejiminde değişikliğe gidilmesinin ardından Türk Lirası devalüe

³⁶² Nezir Köse, Ahmet Ay, Nurgün Topallı, "Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:10/2, Yıl:2008, s.27.

³⁶³ Seymen, Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, ss.317-318.

edilerek 1 ABD Dolarının değeri 77 TL'ye yükseltilmiştir. Bu tarihten sonra kurlardaki ayarlamalar daha sıklıkla yapılmaya başlanmıştır. Uluslararası piyasalar ve para piyasalarındaki gelişmeler göz önüne alınarak 1980 yılı içerisinde kurlar 16 defa değiştirilmiştir. 1 Mayıs 1981'e kadar 6 kur ayarlaması daha yapılmıştır. 1 Mayıs 1981'den itibaren tek kur uygulamasına geçilmiş, kurlar Merkez Bankası tarafından günlük olarak ilan edilmeye başlamıştır. 1981'de 164 kez, 1982'de 245 kez, 1983'te de 246 kez kurlar değiştirilmiştir.

1983 ve ardından 1984'te bu kararı bütünleştiren sırası ile 28 ve 30 sayılı TPKK Hakkında yürürlüğe giren kararlarla kambiyo rejimi önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Ticari bankalara kambiyo işlemlerinde Merkez Bankası'nın ilan ettiği kurların dışında bir kur uygulayabilme olanağı sağlanmıştır. Ayrıca, dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de Türk parasıyla tahsilat ve ödemelerde bulunmaları serbest bırakılmıştır. Türkiye'deki kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları, bu dövizleri bankalarda açacakları döviz hesaplarında tutmaları, bu hesapları efektif olarak kullanmak dahil her türlü tasarruflarda bulunabilmeleri ve Türkiye'de yapacakları işler nedeniyle dışarıda yerleşik kişilerden döviz kabul etmeleri de serbest bırakılmıştır³⁶⁴.

Ticari bankalar, Merkez Bankası'nca ilan edilen esas kurun % 6 altında ve üstünde alış ve satış kurları uygulamakta serbest bırakılmıştır. 1984 tarihinde efektifler için kurun alt ve üst sınırı % 8'e yükseltilmiştir. Bu uygulamayla ticari bankalara, esas kurun % 6 altında veya üstünde döviz kurunu belirleme yetkisi verilerek, kurların oluşumuna döviz arz ve talebinin daha fazla etkide bulunması sağlanmak istenmiştir. Bir yıl sonra limitler kaldırılarak yetki genişletilmiştir. Ancak ticari bankalar, Merkez Bankası'nca belirlenen denge kurundan pek uzaklaşmamışlardır.

1986 tarihinde Merkez Bankası'nca günlük olarak belirlenecek döviz ve efektif alış kurlarının % 1 altını ve üstünü geçmemek üzere kurların yine yetkili bankalarca belirlenmesi ilkesi getirilmiştir. \pm % 6'lık marj, % 1'e indirilmiştir. Ticari

³⁶⁴ Kürşad Arat, "Türkiye'de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi", **TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü**, Ankara, 2003, s.38.

bankalarca belirlenecek döviz alış ve satış kurları arasındaki fark % 2 oranını aşmayacak kuralı uygulamasına devam edilmiştir³⁶⁵.

1988 yılında ekonominin likiditesinin daha sağlıklı ayarlanabilmesi ve bankalar arası döviz ve efektif hareketlerinin düzenlenerek bankacılık sistemindeki bu kaynakların daha verimli kullanılması amacı ile Döviz ve Efektif Piyasası Kurulmuştur³⁶⁶.

1989 yılına gelindiğinde kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi yönünde günümüzde halen daha etkili olan 32 Sayılı Karar yürürlüğe girmiştir buna ilişkin değerlendirmeler daha önce 1980 sonrası Türkiye’de portföy yatırımlarında meydana gelen gelişmeler adlı bölümde detaylı bir şekilde incelendiğinden bu bölümde tekrar ele alınmayacaktır. 32 Sayılı Kararla yapılan değişiklikler döneminin en serbest politikaları olarak değerlendirilmiştir. Yapılan değişiklikler ile Türkiye’de bir çok OECD ülkesine göre daha serbest bir kambiyo rejimi uygulamaya konulmuştur. Türk Lirası konvertibl ilan edilmiştir.

Döviz Kurlarının kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesine 1990’da izin verilmiştir. Ticari bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler döviz kurlarını Merkez Bankası’ndan bağımsız olarak belirlemeye başlamışlardır³⁶⁷.

1989 yılına kadar ihracatın artırılması amacıyla düşük değerlenmiş Türk Lirası politikası uygulanmıştır. Bu durum ihracatçıların lehine olmuştur. 1989 ve 1990 yıllarında, döviz kurlarındaki artış, yeniden Türk Lirası’nın aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikası, bir ölçüde enflasyonla mücadelenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu politika, ülke döviz rezervleri üzerinde olumlu etki meydana getirmesine karşın dış ticaret dengesini bozmuştur. Aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmasında finansal serbestleşme yönündeki gelişmelerin de rolü vardır. Bu durum ihracatçıların olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1989 yılından sonra aşırı değerlenmiş kur politikasının

³⁶⁵ Karluk, Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.557.

³⁶⁶ Seymen, Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, s.318.

³⁶⁷ Karluk, Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.558.

uygulanması³⁶⁸ kısa dönemli sermaye hareketlerini teşvik ederek, ekonomide üretken yatırımlar yapılmasını engellemiştir. Diğer yandan ihracat artış hızında bir yavaşlama olurken, ithalat ise artmıştır. 1994'te yaşanan krizin ardından yüksek oranlı bir devalüasyon zorunluluğu doğmuş ve yaşanan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle % 39 oranında bir devalüasyon yapılmıştır. 1995-1999 yılları boyunca spekülasyon sermaye girişi yeniden yükselmiş ve Türk Lirası reel olarak değerlendirilmesi bu yıllarda da devam etmiştir³⁶⁹.

1998'de Yakın İzleme Programı'nın bir uzantısı olarak nitelendirilen Aralık 1999'da uygulamaya konulan 2000 yılı enflasyonu düşürme çerçevesinde döviz kuru politikasında düzenlemelere gidilmiştir. Önceden açıklanan ve enflasyon hedefine göre belirlenen bir kur sistemi belirlenmiştir. Buna göre Merkez Bankası'nın uygulayacağı kur politikasının özellikleri şu şekilde sıralanmıştır³⁷⁰:

- Döviz kur sepetinin bir yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde, günlük olarak açıklanması,
- Kur sepetinin 1 ABD Doları + 0,77 EURO olarak devam ettirilmesi.

3 yıllık program çerçevesinde kur rejimine ilişkin iki dönemli uygulama geliştirilmiştir. İlk 18 aylık dönemde artış oranı önceden ilan edilmiş kur rejimi uygulanırken, programın ikinci 18 aylık döneminde bant uygulamasına geçilmesi öngörülmüştür. Bant sisteminde öngörülen bant genişliğinin aşamalı olarak arttırılması hedeflenmiştir. Buna göre, 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2001'e kadar kademeli olarak % 7.5, Haziran 2002'ye kadar % 15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar % 22.5'e yükseltileceği belirtilmiştir. Kur bandının kademeli olarak genişlemesi öngörülmürken, kurun bant içerisindeki hareketlerine Merkez Bankası'nın müdahalesi olmayacağı belirtilmiştir. Programın ikinci yarısında uygulanacak bant sisteminin uygulanmakta olan sabit kur rejiminden bir çıkış stratejisi olduğu belirtilmiştir³⁷¹. Ancak ülkede olumsuz giden ekonomik koşullar neticesinde 2000 ve 2001 krizleri yaşanmış ve 2001'de toplanan Bakanlar Kurulu kararı ile kur dalgalanmaya

³⁶⁸ Seymen, Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, s.318.

³⁶⁹ Kepenek, Yentürk, s.324.

³⁷⁰ Gazi Erçel, "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", 1999, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprogram2/baskanmat5y.html> (16.06.2010).

³⁷¹ Arat, s.44.

bırakılmıştır³⁷². Dalgalanmaya bırakılan kur devalüasyon etkisi yaparak Türk Lirası'nın düşük değerlenmesine neden olmuş, ancak izleyen yıllarda Türk Lirası tekrar aşırı değerlenmiştir. 2001 yılında dalgalı kur rejimine geçen Türkiye'de günümüzde de bu kur rejimi uygulamaya devam etmektedir³⁷³.

3.3. Dış Ticarete Yaşanan Gelişmeler

Bu bölümde 1980'den 2009'a kadar geçen süre zarfında Türkiye'nin gelen dış ticaretinde meydana gelen gelişmelerin analizi dönemler itibariyle değerlendirilecektir.

3.3.1. İhracat ve İthalatta Gelişmeler

Yapısal değişiklikler içermesi bakımından önceki istikrar programlarından farklı olan 24 Ocak 1980 kararları Türkiye ekonomisini dış dünyaya açmayı ve dünya ekonomisi ile bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda uygulanan serbest dış ticaret politikası ve ihracatın arttırılmasına yönelik uygulanan teşviklerin etkisi ile dış ticaret önemli bir değişime uğramıştır. 1980 yılından sonra yapılan devalüasyonlar ile ihracat artışı sağlanmış ve 1981 yılında ihracat bir önceki yılı göre % 61,60 oranında artış göstermiştir. İthalattaki artış oranı ise sadece % 12,94'te kalmıştır. Bu dönemde dış ticaret hacminde % 26,03 oranında artış sağlanırken, dış ticaret açığı % 15,37 oranında azalış göstermiştir. 1981 yılı programında da dış ticaret açığı 5.5 milyar dolar olarak öngörülürken 1.3 milyar dolarlık bir azalma ile 4.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1980-1988 yılları arasındaki ihracat rakamları sürekli artış göstermiştir. 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat, 1988 yılında 11.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra ithalat rakamları da aynı şekilde artış göstermiştir. 1980 yılında 7.9 milyar dolar olan ithalat, 1988 yılında 14.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. ihracatın ithalatı karşılama oranı ihracat lehine gelişme göstererek olumlu yönde seyretmiştir. 1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 37 iken, bu oran 1988 yılına gelindiğinde % 81 olarak gerçekleşmiştir.

³⁷² Kepenek, Yentürk, s.593.

³⁷³ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.559.

Tablo 37: 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhr/İth
1980	2.910	7.909	10.819	-4.999	0,37
1981	4.703	8.933	13.636	-4.230	0,53
1982	5.746	8.842	14.588	-3.096	0,65
1983	5.728	9.235	14.963	-3.507	0,62
1984	7.134	10.757	17.891	-3.623	0,66
1985	7.958	11.343	19.301	-3.385	0,70
1986	7.457	11.105	18.562	-3.648	0,67
1987	10.190	14.158	24.348	-3.968	0,72
1988	11.662	14.335	25.997	-2.673	0,81
1989	11.625	15.792	27.417	-4.167	0,74

Kaynak: TCMB

24 Ocak Kararları ile hedeflenen ihracattaki artışa ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra bir önceki dönemde çok büyük sorunlara yol açan ve döviz dar boğazına neden olan dış ticaret açığının azaltılması yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1980 yılında 4,9 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 1988 yılında 2,7 milyar dolara gerilemiştir. Bu gerileme % 54,27 olarak gerçekleşmiştir.

Dış ticarete yaşanan bu gelişmelere 24 Ocak Kararları'nın yanı sıra dış konjonktürde gerçekleşen gelişmelerinde büyük etkisi vardır. Petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar Orta Doğu Ülkeleri'nin satın alma gücünün artmasını sağlarken, 1980-1988 yılları arasında süre gelen İran-Irak savaşı da Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebi arttırmıştır. İhracatın artmasında en önemli etkenlerden bir diğeri de uygulanan mali teşviklerdir. 1980'li yıllarda ihracattaki gelişmeler yeni kapasite meydana getirilmesinden çok, mevcut kapasitenin daha ileri derecede kullanılması ile yani, sanayi sektöründe atıl kapasitelerin daha fazla kullanılması ile sağlanmıştır. Aynı dönemlerde ithalat rakamlarında meydana gelen artışlar ise, ekonominin dışa bağımlı yapısından kaynaklanmaktadır. Yatırım ve ara malı sanayilerinde ithal ikamesinden amaçlanan düzeye ulaşamaması sonucu bu malların ithalatı artmaya devam etmiştir. 1980'den sonra ithalat rejiminin kademeli olarak serbestleşmesi de ithalat rakamlarının büyümesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin

hizmet ticaretinden elde ettiği döviz gelirlerinin büyümesi, kredi şeklindeki yabancı sermaye girişinin artması ve petrol fiyatlarının azalması Türkiye'nin ithalat rakamlarının artmasına neden olmuştur³⁷⁴.

24 Ocak Kararlarının ardından 1980'lerin ilk yarısında Türkiye ekonomisinde yaşanan, ihracat rakamlarının artması, dış ticaret açığının azalması,³⁷⁵ altın ve döviz önlemlerinin kaldırılması, para piyasalarının bütün araçlarının ekonomi içindeki yerini alması, borsanın gelişmesi, enflasyonun gerileme sürecine girmesi gibi³⁷⁶ olumlu gelişmelerin ardından kurumsal yapıda istenilen değişikliklerin gerçekleştirilememesi, ekonomik istikrarsızlığın yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılamaması, kamu gelir-gider dengesinin kurulamaması, KİT'lerin özelleştirilmesinde istenilen hedeflere ulaşılamaması, devlet harcamalarında önlenemeyen artışların yaşanması³⁷⁷ işsizliğin artması, devletin ekonomideki yerinin küçültülememesi, sosyal dengesizliklerin artması, gelir dağılımının bozulması, iç ve dış borçların artması,³⁷⁸ mevcut kurulu üretim kapasitesinin arttırılamaması³⁷⁹ dış ödemelerdeki rahatlama sonucu ithalatın artması, reel üretimin azalması, terör sorunun ortaya çıkması sonucu savunma giderlerinin artması³⁸⁰ gibi bir takım olumsuz gelişmelerle karşılaşmış ve dur-kalk diye tanımlanan istikrarsız bir büyüme ortamına girilmiştir³⁸¹.

1986-1989 döneminin ilk yarısında ekonomide canlılık, ikinci yarısında ise durgunluk görülmüştür. 1986 yılında iç talepteki artış, petrol fiyatlarındaki düşmenin meydana getirdiği uygun uluslararası koşulların da katkısıyla, ekonomi hedeflenen uzun dönem büyüme hızının üzerinde büyümüştür. Bu süreç 1987 yılında da devam etmiş ve büyüme hızı yüzde 9,8 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme oranlarında görülen bu yükselme, özellikle kamu kesimi yatırım-tasarruf farkının

³⁷⁴ Şennur Sezgin, "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:22, Yıl:2009, s.180.

³⁷⁵ Orcan Çörtük, **Türkiye IMF İlişkileri ve İlişkilerin Hesap Bazında İşleyişi**, Uzmanlık Tezi, TCMB, Ankara, Haziran 2006, ss.64-65.

³⁷⁶ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.420.

³⁷⁷ Çörtük, ss.64-65.

³⁷⁸ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.420.

³⁷⁹ DTM, "1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi", <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1092&icerikID=1203&dil=TR> (17.04.2010), ss.11-12.

³⁸⁰ Mevlüt Karabıçak, "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci", **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, Yıl:2000, s.56.

³⁸¹ DTM, 1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi, ss.11-12.

artmasına neden olmuş ve kamu kesiminin borçlanma gereği artmıştır³⁸². Devletin ekonomideki ağırlığının azaltılamaması finansman açısından ciddi bir sorun oluşturduğundan iç ve dış borçlarda artış yaşanmıştır³⁸³. Bu nedenle iç ve dış borçların döndürülebilmesi için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuştur³⁸⁴. Bu durum, piyasalarda arz-talep dengesizliklerine yol açarak enflasyon oranının yükselmesine neden olmuş ve 1981-1987 yılları arasında deflatör ortalama olarak % 38 artarken, 1988 yılında % 72,3 seviyesine çıkmıştır. İç borç stoku 1988 yılında 28,4 trilyon TL, dış borç stoku ise 41 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir³⁸⁵.

1987 yılında Türkiye'nin ihracatı 10,1 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ithalatı 14,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı da bu rakamlar doğrultusunda 4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ekonomideki dengesizlikleri gidermek amacı ile KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları arttırılmıştır. Ancak, KİT ürünlerindeki fiyat ayarlamalarının büyük ölçülerde ve şok biçiminde olması, ekonomideki enflasyonist beklentileri arttırmıştır. Bu nedenle ekonomi, 1988 yılının ikinci yarısından itibaren, özellikle imalat sanayinde bir durgunluğa girmiştir. 1988 yılında Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında; ihracatın 11,6 milyar dolar, ithalatın ise 14,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir³⁸⁶.

KİT fiyatlarının maliyetlerinin altında kalması sonucu kamu açıkları büyümüş ve bu durum enflasyonun artmasına neden olmuştur. Enflasyon artışı beraberinde Türk Lirası'ndan kaçışa neden olmuştur. Bu nedenle yukarıda da değindiğimiz üzere 1987 yılının sonunda KİT ürünlerine önemli ölçüde zamlar yapılmış ve iç talebin kısılması sonucunda ihracat artmıştır. Fakat, faizlerin yükseltilmesi maliyetlerin yükselmesine sebep olurken, kamu açıklarının azaltılması amacıyla kamu yatırımlarının kısılması, özel kesim üretim ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir³⁸⁷. Yurtiçinde faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesi reel kesimin tasarruflarını verimli yatırım alanları yerine devlete borç vermede kullanması sonucunu doğurmuş ve bu durum ekonomik büyümenin, üretken faaliyetler yerine

³⁸² DTM, 1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi, ss.11-12.

³⁸³ Karaçor, Alptekin, s.310.

³⁸⁴ Çörtük, ss.64-65.

³⁸⁵ DTM, 1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi, ss.11-12.

³⁸⁶ DTM, 1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi, ss.11-12.

³⁸⁷ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.420.

tüketim harcamalarına ve kısa vadeli dövizlerle finanse edilen ithalata bağımlı olmasına neden olmuştur³⁸⁸. Finansal piyasalar bu ortamdan olumsuz olarak etkilenmiş, döviz talebi hızla artmış ve Türk Lirası'ndan kaçış yeniden başlamıştır. Bu ortamda faizler serbest bırakılınca faiz oranları hızla yükselmeye başlamıştır. Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi, serbestleşen sermaye hareketleri³⁸⁹ ve iç borçların artması nedeni ile yükselen faiz oranları kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin cazibe alanına girmiş ve spekülasyon nitelikli yabancı sermayenin ülkeye girişi hızlanmıştır³⁹⁰.

Serbestleşme sürecini tamamlamaya çalışan Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllara girerken kısa vadeli yabancı sermaye akımlarının etkisinde kırılgan bir yapıya bürünerek pek çok krizin altyapısını hazırlamıştır³⁹¹. Sonuçta, Türkiye 1990'lı yıllara cari işlemlerdeki olumlu gelişmelere rağmen; büyüme oranları düşük, enflasyon oranları yüksek, gelir dağılımı dengesiz ve iç ve dış borç yükü büyük boyutlara ulaşmış bir şekilde girerken, 1988 yılında ekonomi yeni bir krize girmiştir³⁹².

1980 sonrası dönemde dışa açılma politikaları çerçevesinde Türkiye'nin dünya ile entegrasyonunun sağlanmasına ilişkin olarak ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ihracatı artırma açısından başarılı olmuş, fakat 1990'lı yıllarla birlikte ihracat rakamlarında meydana gelen gelişmelerde bir yavaşlama olduğu görülmektedir. 1980-1988 döneminde ihracat yılda ortalama % 38 oranında artarken 1990-2000 yılı ülke ihracat rakamları yılda ortalama % 8,41 düzeyinde bir artış göstermiştir³⁹³.

³⁸⁸ Karaçor, Alptekin, s.310.

³⁸⁹ Karluk, Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, s.420.

³⁹⁰ Karaçor, Alptekin, s.310.

³⁹¹ Karaçor, Alptekin, s.310.

³⁹² Çörtük, ss.64-65.

³⁹³ Sezgin, s.181.

Tablo 38: 1990-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhr/İth
1990	12.959	22.302	35.261	-9.343	0,58
1991	13.593	21.047	34.640	-7.454	0,65
1992	14.715	22.871	37.586	-8.156	0,64
1993	15.345	29.428	44.773	-14.083	0,52
1994	18.106	23.270	41.376	-5.164	0,78
1995	21.637	35.709	57.346	-14.072	0,61
1996	23.224	43.627	66.851	-20.403	0,53
1997	26.261	48.559	74.820	-22.298	0,54
1998	26.974	45.921	72.895	-18.947	0,59
1999	26.587	40.671	67.258	-14.084	0,65

Kaynak: TCMB

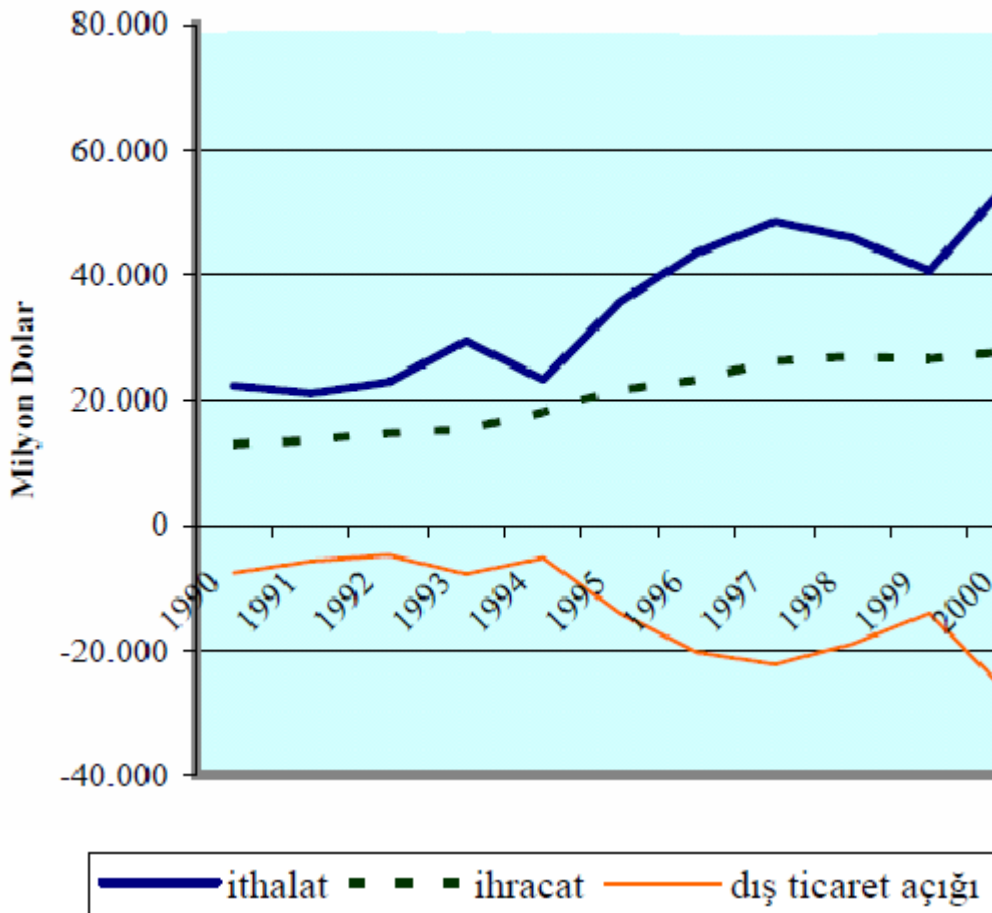
1990 yılından 2000 yılına kadar geçen 10 yıllık süre zarfında ülke ekonomisinde yaşanan gelişmelerin ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerine etkilerini incelediğimizde; bu süre zarfında ihracat rakamları 1990 yılında 12,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2000 yılına gelindiğinde 27,7 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 10 yıllık süre zarfında ihracattaki yıllık ortalama artış % 8,41 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalattaki gelişmelere baktığımızda, 1990 yılında 22,3 milyar dolardan, 2000 yılına gelindiğinde 54,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 10 yıllık dönemde ithalattaki yıllık ortalama artış % 14,2 oranında gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeni ile 1990 yılında 9,3 milyar dolardan, 2000 yılına gelindiğinde 26,7 milyar dolara yükselmiştir. 10 yıllık süre zarfında dış ticaret açığı % 187 oranında bir artış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, ortalama olarak yıllık % 60 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinin genel dış ticaret yapısı incelendiğinde; dış ticaret dengesinin tamamen ithalattaki değişimlere bağlı olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri sıralandığında,

- İthalatın parasal tutarının çoğu zaman ihracatın iki katına yakın bir oranda seyretmesi,
- Devalüasyon dönemleri haricinde ihracatta belirgin bir sıçramanın olmaması,
- İthalattaki yıllık değişim oranlarının genellikle ihracattaki oranlardan yüksek olması nedeni ile, ihracatın ithalatı karşılama oranında bir artış olsa bile dış ticaret açığının genel olarak artma eğilimi göstermesidir.

Aşağıda dış ticaret açığını yıllar itibari ile nasıl bir gelişim seyrettiği tablo aracılığı ile gösterilmiştir.

Şekil 2: 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri

Kaynak: Bülent Aksoy, Mücahit Çoşkun, “Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:3, Yıl:2004, s.398.

1990 yılından itibaren ithalat ile ihracat arasındaki fark giderek artmıştır. Bu durumun başlıca nedenleri sıralayacak olursak:

1. Petrol ve yan ürünlerinin tüketim ve ithalatındaki artışlar,
2. 1990 yılından itibaren doğal gaz ile ısınma ve enerji üretimine geçiş ile, bu geçişin neden olduğu dışarıya bağımlılık sonucu doğal gaz alım miktar ve fiyatlarında meydana gelen büyük artışlar³⁹⁴,
3. 1990'lı yıllarda ülke ekonomisini ve ticaret politikalarını doğrudan etkileyen iki önemli gelişme meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacı ile II. Dünya Savaşı'nın ardından başlatılan GATT sürecinin tamamlanması ile 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik, diğeri ise 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği alanında gidilen entegrasyondur. Küresel ve bölgesel alanda yaşanan bu gelişmeler neticesinde, 1980 sonrasında yoğun bir biçimde uygulanan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılarak uluslararası yükümlülüklerimiz gereğince hazırlanan "İhracatta Devlet Yardımları" programları 1995 Haziranı'ndan itibaren uygulamaya konulmuştur. Ayrıca ülke dış ticaret yapısı ve ihracat potansiyeli dikkate alınarak oluşturulan AB gümrük kodu ile uyumlu "Dahilde İşleme Rejimi" 1996 yılında yürürlüğe konulmuştur³⁹⁵. Ancak Gümrük Birliği uygulaması genel olarak Türkiye aleyhine tek taraflı bir ağırlığa sahip olması ve ithalat açısından AB malları ülkeye kolayca girerken Türkiye'nin sınırlı kotalara tabi tutulması nedeni ile ülke ithalat rakamlarında artış yaşanmıştır. Türkiye'nin Gümrük Birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık AB'nin çeşitli nedenlerle yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Avrupa yaşanan ekonomik durgunluk, yaşanan savaşın kara taşımacılığını olumsuz yönde etkilemesi, tarımsal ürünler ihracında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle ihracat artışı beklenenin altında kalmıştır³⁹⁶.
4. Ham madde ve yarı mamul ağırlıklı bir ihracat yapısına sahip olunması ve ihraç edilen bu tür malların çoğunluğunun mamul mal olarak Türkiye'ye ithal edilmesi,

³⁹⁴ Bülent Aksoy, Mücahit Çoşkun, "Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:3, Yıl:2004, ss.398-399.

³⁹⁵ DTM, "İhracat Stratejik Planı 2004-2006", http://ihracat.dtm.gov.tr/dtm/index.php?module=museum&page=stream&entry_id=21 (29.04.2010), s.8.

³⁹⁶ Sezgin, s.181.

5. Reel faiz oranlarının döviz artış oranından daha yüksek olması nedeni ile hem Türk lirasının göreceli olarak değerlenmesi (devalüasyon dönemleri hariç), hem de gelir dağılımının bozulması sonucu lüks tüketim malları ithalatındaki artış,
6. Uluslararası ticarete rekabetin artması sonucu ihrac fiyatlarında meydana gelen düşüşler ve yüksek ithal girdi maliyetleri nedeniyle birçok ihrac malının fiyatının piyasa fiyatları üzerinde kalması,
7. Özellikle 2002 yılına kadar AB ortak para birimi Euro'nun beklenildiği gibi güçlü olamaması ve Dolar karşısında değer kaybetmesi sonucu AB'ye yapılan ihracatın parasal tutarının beklentilerin gerisinde kalması şeklinde sıralayabiliriz³⁹⁷.

1994 ile 1995 yıllarında ihracat rakamlarında ortaya çıkan artışın nedeni yaşanan kriz nedeni ile Türk Lirası'na yapılan devalüasyonun etkisidir. 1993'te ülke ihracatı 15,3 milyar dolar iken yapılan devalüasyon sonucu sırası ile ülke ihracatı 1994 ve 1995 yıllarında önce 18,1 milyar dolar, ardından 21,6 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Oransal olarak, 1994 yılında bir önceki yıla göre % 18,3 oranında artış olurken, 1995 yılında bir önceki yıla göre % 19,3 oranında artış gerçekleşmiştir.

1990 yıllarla birlikte dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Savaşı gibi nedenlerin yanı sıra, ülke ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borçlar gibi kronikleşen sorunlar neticesinde 5 Nisan 1994 yılında uygulamaya konulan ve devalüasyon yapılan ekonomik istikrar programı öncesinde meydana gelen ihracat rakamlarına bakıldığında, 1990 ve 1993 yılları arasında ihracat rakamları artmasına rağmen ülke ihracat performansında bir yavaşlama olduğu söylenebilir³⁹⁸.

1993 yılında kriz öncesinde ülke ihracatı 15,3 milyar dolar iken, ülke ithalatı 29,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bu dış ticaret rakamları sonucunda ülke dış ticaret açığı 14 milyar doları aşmıştır. Bu dönem ihracatın ithalatı karşılama oranının ise % 52 ile 1980 sonrası dönemin en düşük düzeyine indiği bir yıl olmuştur. Bu gelişmenin nedenleri arasında TL'nin aşırı değerlenmiş hale gelmesi ve iç talepteki genişleme sayılabilir. Dış ticaretteki rekor açık, uluslararası sermaye piyasalarında

³⁹⁷ Aksoy, Coşkun, s.399.

³⁹⁸ DTM, İhracat Stratejik Planı 2004-2006, s.8.

Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesine ve ülke iç piyasasında meydana gelen dövize hücum neticesinde ekonomide mali kriz başlamıştır. Krizin bütün sektörlere yayılması, doların serbest piyasada devalüasyonu, üretimde yaşanan düşüşler ve fiyatlarda meydana gelen yükselişler sonucu halkın satın alma gücü ciddi bir biçimde daralmıştır. Bu durum ülke ithalat talebinin de daralmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybının hızlanmasına ve daha sonraki yıllarda da değer kaybının devam etmesine yol açmıştır³⁹⁹.

1994 yılında yaşanan krizin etkisi ile ithalatta meydana gelen daralmanın ve yapılan devalüasyon neticesinde artan ihracat rakamlarının etkisi ile dış ticaret açığı 1990-2000 yılları arasındaki en düşük seviye gerilemiştir. Bu gelişmeler neticesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 78 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ekonomik kriz ardından yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları neticesinde uluslararası piyasalardaki ülke rekabet gücü olumlu yönde etkilenerek ihracatın artmasına yardımcı olmuştur. Ancak bu etki daha önce belirtildiği üzere devalüasyonun etkisi ile geçici bir süre olmuştur. İthalat rakamlarında gerçekleşen durum ise bu şekilde gerçekleşmemiş ve özellikle 1990 yılında % 41,22 ve 1995 yılında %53,46 oranındaki artışlar dış ticaret açığının daha da artmasına neden olmuştur⁴⁰⁰. 1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan krizin, 1998 yılında Rusya'ya da sıçraması sonucu dış talepte ülke açısından önemli ihraç pazarlarında gerçekleşen daralma sonucu ihracat rakamlarındaki artış oranı daha önceki yıllara nazaran yatay bir seyir izlemiştir.

1999 yılına gelindiğinde ülkenin sanayi merkezi konumunda olan Marmara Bölgesi'nde yaşanan deprem neticesinde ihracat olumsuz yönde etkilenmiş ve ihracat rakamlarındaki yatay seyir bu yılda da devam etmiştir. 1997, 1998 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen ihracat rakamları birbirine çok yakın olarak 26 milyar dolar seviyelerinde seyretmiştir. Ancak Marmara Bölgesinde yaşanan deprem felaketi neticesinde ithalatta meydana gelen daralma ile ihracatın ithalatı karşılama oranı %65 seviyesine yükselmiştir⁴⁰¹.

³⁹⁹ Sezgin, s.181.

⁴⁰⁰ Sezgin, s.181.

⁴⁰¹ DTM, İhracat Stratejik Planı, 2004-2006, s.8.

2000 yılında uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında meydana gelen yüksek artışlar maliyetleri arttırıcı etki yapmış ve ihracat olumsuz yönde etkilenmiştir. Ülke içerisinde yaşanan iç talep artışı ve uygulanan kur politikası neticesinde Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesinin etkisi ile ithal mallarının fiyatları göreceli olarak düşmüş ve ithalat rakamlarında % 33,09 oranında bir artış ile ithalat patlaması yaşanmıştır. Bu durum dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilenmiş ve ithalatın ihracatı karşılama oranı 2000 yılına gelindiğinde son 20 yılın en düşük değerine inerek % 51 olarak gerçekleşmiştir⁴⁰².

2000 yılından 2009 yılına kadar geçen 10 yıllık süre zarfında ülke ekonomisinde yaşanan gelişmelerin ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerine etkilerini incelediğimizde; bu süre zarfında ihracat rakamları 2000 yılında 27,7 milyar dolar olarak gerçekleşmişken, 2009 yılında 102,1 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. İhracattaki yıllık ortalama artış % 15,52 düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalattaki gelişmelere baktığımızda, 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalat rakamı, 2009 yılına gelindiğinde 140,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İthalattaki yıllık ortalama artış % 15,93 oranında gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeni ile 2000 yılında 26,7 milyar dolar dış ticaret açığı söz konusu iken, 2009 yılında dış ticaret açığı 38,7 milyara yükselmiş ve 10 yıllık süre zarfında dış ticaret açığı % 44 oranında bir artış göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise ortalama olarak yıllık % 65 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

⁴⁰² Sezgin, s.181.

Tablo 39: 2000-2009 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhr/İth
2000	27.775	54.503	82.278	-26.728	0,51
2001	31.334	41.399	72.733	-10.065	0,76
2002	36.059	51.554	87.613	-15.495	0,70
2003	47.253	69.340	116.593	-22.087	0,68
2004	63.075	97.362	160.437	-34.287	0,65
2005	73.476	116.774	190.250	-43.298	0,63
2006	85.275	137.321	222.596	-52.046	0,62
2007	107.154	169.987	277.141	-62.833	0,63
2008	132.027	201.964	333.991	-69.937	0,65
2009	102.139	140.869	243.008	-38.730	0,73

Kaynak : TCMB

Dünya ekonomisinin durgunluğa girdiği 2001 yılı Türkiye ekonomisi açısından da olumsuz bir yıl olmuştur⁴⁰³. Dünya ekonomisi bütün ekonomik bölgeleriyle birlikte üretimde ve ticarete yavaşlama eğilimine girmiştir. Dünya ticaret hacmi 2000 yılındaki % 12,6'lık artışın ardından, 2001 yılında % 1 oranında daralmıştır⁴⁰⁴. Türkiye ekonomisinde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında 1999 yılında uygulanmaya konulan program yeniden gözden geçirilmiş ve uygulamaya konulan yeni istikrar tedbirleri neticesinde 2001 yılında döviz kuru ve faiz oranlarında görülen aşırı dalgalanmalar sonucu yatırım ve tüketim harcamalarında önemli daralmalar meydana gelmiştir. İç talepte yaşanan gerileme ve satışların düşmesi ise reel sektörü olumsuz yönde etkilemiştir⁴⁰⁵. Uygulanmaya başlayan dalgalı kur rejimi neticesinde Türk Lirası reel olarak değer kaybetmeye başlamıştır. İç talepte yaşanan daralma, iş gücü ücretlerinde yaşanan gerileme, Türk Lirası'nın reel olarak değer kaybetmesiyle birleşince, firmalar, krizden kurtulmanın yolu olarak dış pazarlara açılma yoluna gitmişler ve bu durum ihracatımızı olumlu yönde etkilemiştir⁴⁰⁶. Ekonomik kriz sürecinde olan ekonomi için ihracat kaynaklı

⁴⁰³ DTM, İhracat Stratejik Planı 2004-2006, s.9.

⁴⁰⁴ Tuncer Kayalar, "Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc> (11.05.2010), s.3.

⁴⁰⁵ DTM, İhracat Stratejik Planı 2004-2006, s.9.

⁴⁰⁶ Kayalar, Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler, s.3.

döviz getirilerinin önemi nedeni ile 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelme olmuş ve ihracat ivme kazanmıştır. İhracat 2001 yılında bir önceki yıla göre % 12,8 artarak 31,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracatta sağlanan bu artış için, tanıtım ve pazarlama atağı başlatılmış ve bölge ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesine yönelik “Komşu Ülkeler Stratejisi” uygulamaya konulmuştur⁴⁰⁷. Yurtdışında hedef seçilen ülkelere ihracatın artırılması, yabancı sermayenin çekilmesi ve dünya çapında tanınan bir “Türk Malı” imajının yerleştirilmesine yönelik ticaret heyeti programları, alım heyeti organizasyonları gerçekleştirilmiştir. Yurtdışı fuarlara ulusal düzeyde katılım sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁰⁸.

2000 yılında kura dayalı dezenflasyon programı neticesinde Türk Lirası’ndaki değerlenme ve ham petrol fiyatlarındaki yükseliş sonucu ithalat % 34 oranında bir artış göstermiştir⁴⁰⁹. Bu yıl gerçekleşen ithalattaki artış neticesinde İthalatın ihracatı karşılama oranı son 20 yılın en düşük değerine inerek % 51 olarak gerçekleşmiştir⁴¹⁰. 2001 yılında ise kurlarda ve iç talepte yaşanan gelişmeler ithalatı ters yönde etkilemiştir. Bu nedenle 2001 yılı ithalatı 2000 yılına göre % 24 oranında azalarak 41,3 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir⁴¹¹.

2002 yılına gelindiğinde yaşanan olumsuz gelişmelerin ardından dünya ve Türkiye ekonomisi açısından olumlu gelişmelerin başladığı bir yıl olmuştur. Türkiye’nin ihracatı bu yılda % 15,1 oranında artış göstererek 36 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında artış trendi yakalayan ihracat rakamları bu artışını 2003 yılında da devam ettirmiş ve % 31 oranında artarak 47,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İthalat rakamları açısından ise, 2001 yılındaki gerilemenin ardından 2002 ve 2003 yıllarında sırası ile oransal olarak % 24,5 ve % 34,5 artış gösteren ithalat, rakamsal olarak 2002 yılında 51,5 milyar dolara 2003 yılında ise 69,3 milyar dolara yükselmiştir.

⁴⁰⁷ DTM, İhracat Stratejik Planı 2004-2006, s.9.

⁴⁰⁸ Müge Varol, “Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihiçesi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/muge.doc> (12.05.2010), ss.6-7.

⁴⁰⁹ Yükseler, s.16.

⁴¹⁰ Aksoy, Çoşkun, s.400.

⁴¹¹ Kayalar, Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler, s.3.

2003 yılında, ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasını için kamu ve özel sektör temsilcileri bir araya gelerek, ihracat için bir yol haritası çizme çalışmaları yürütmüşlerdir. Bunun sonucunda 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibarıyla yürürlüğe konulmuştur. Stratejik Planda 2006 yılı ihracat hedefi 75 milyar dolar iken, kamu ve özel sektörün etkin koordinasyonu ile 85 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Yine bu plan çerçevesinde kamuda ilk e-imza uygulaması olan Dahilde İşleme Rejimi Otomasyon Projesi tamamlanarak 1 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe konulmuş, ihracatın önündeki bürokratik sorunlar envanteri hazırlanarak, ilgili kurumlarla çözümler üzerinde çalışılmaya başlanmıştır⁴¹². 2006 yılı rakamları ile beklenenin ötesinde gerçekleşen ihracat kanadındaki gelişmelerin yanı sıra ithalat rakamları da sürekli artış göstermiş ve 2006 yılına gelindiğinde 139,5 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. 2008 yılı ise hem ihracat rakamları açısından hem de ithalat rakamları açısından Cumhuriyet tarihinin rekorları olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2001 yılında kriz nedeni ile % 76 ile en yüksek seviyesine ulaşırken, 2006 yılında ise, % 62 ile 2000 yılının ardından bu dönemin en düşük oranı gerçekleşmiştir. 2007 yılında gerçekleşen dış ticaret rakamları ile ihracat 107,2 milyar dolarla ilk kez 100 milyar dolar sınırını aşmıştır. İthalat 170 milyar dolara yükselmiştir. Bu yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı 2006 yılına göre artış göstererek % 63 olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılında önce ABD’de ardından bütün dünyada etkisini gösteren küresel krizin bu yılın son çeyreğinde derinleşmesi ile kriz giderek daha yaygın bir hal almıştır. Dünya genelinde üretim ve mal ticareti hızla daralmıştır. Olumsuz etkilerini hissettirmeye başlayan küresel kriz, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2009 yılında ihracatın gerilemesine sebep olmuştur⁴¹³. 2009 yılı itibari ile dış ticaret rakamları; ihracat bir önceki yıla göre % 22,7 oranında gerileyerek 102,1 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ithalat bir önceki yıla göre % 30,2 gerileyerek 140,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisi ile ihracatın ithalatı karşılama oranı % 73’e yükselmiştir. İthalat rakamlarına baktığımızda gerçekleşen gerilemede kriz sonrasında ham petrol ve temel mal fiyatlarında gerçekleşen gerileme etkili olmuştur⁴¹⁴.

⁴¹² DTM, “Türkiye İhracatının Gelişimi”, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/Turkiye_ihr_gelisimi.doc (17.05.2010), s.7.

⁴¹³ DTM, Türkiye İhracatının Gelişimi, s.8.

⁴¹⁴ Yükseler, s.18.

3.3.2. Dışa Açıklık Oranındaki Gelişmeler

Dış ticaretin gayri safi milli hasıla içindeki payı ($X+M/GSMH$), bu oran bir ekonominin dışa açıklık derecesini göstermektedir. Oranın yüksekliği ülke ekonomisinin dış dünyadaki gelişmelerden talep ve/veya arz yönünden daha fazla etkileneceği anlamına gelmektedir. Ülke içinde üretilen malların ne kadarının ihraç edildiğini görmek için $X/GSYİH$ oranı kullanılmaktadır. İhracatın milli gelir içindeki payının $X/GSYİH$ zaman içinde artması büyüyen bir ekonomide ülke ihracatının da önemli ölçüde büyüdüğünü göstermektedir. Ekonominin ihracat yönlü büyüdüğü anlamını taşımaktadır. Ülkenin toplam harcamalarının ne kadarını yurt dışı mallara yaptığını görmek içinse $M/GSMH$ oranı kullanılmaktadır. İthalatın milli harcamalar içindeki payının $M/GSMH$ yüksekliği, ithalatın bileşimine de bağlı olarak ülke ekonomisinin arz yönünden dışa bağımlılık derecesi hakkında bilgi vermektedir⁴¹⁵.

⁴¹⁵ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, ss.223-224.

Tablo 40: Türkiye'nin Dışa Açıklık Oranları (Milyon Dolar-%)

Yıllar	İhracat(X)	İthalat(M)	GSMH	X/GSMH	M/GSMH	(X+M)/GSMH
1980	2.910	7.909	69.749	0,04	0,11	0,16
1981	4.703	8.933	72.775	0,06	0,12	0,19
1982	5.746	8.842	65.937	0,09	0,13	0,22
1983	5.728	9.235	62.193	0,09	0,15	0,24
1984	7.134	10.757	60.759	0,12	0,18	0,29
1985	7.958	11.343	68.199	0,12	0,17	0,28
1986	7.457	11.105	76.464	0,10	0,15	0,24
1987	10.190	14.158	87.734	0,12	0,16	0,28
1988	11.662	14.335	90.975	0,13	0,16	0,29
1989	11.625	15.792	108.679	0,11	0,15	0,25
1990	12.959	22.302	152.393	0,09	0,15	0,23
1991	13.593	21.047	152.352	0,09	0,14	0,23
1992	14.715	22.871	160.748	0,09	0,14	0,23
1993	15.345	29.428	181.994	0,08	0,16	0,25
1994	18.106	23.270	132.298	0,14	0,18	0,31
1995	21.637	35.709	170.076	0,13	0,21	0,34
1996	23.224	43.627	182.824	0,13	0,24	0,37
1997	26.261	48.559	192.438	0,14	0,25	0,39
1998	26.974	45.921	206.559	0,13	0,22	0,35
1999	26.587	40.671	185.266	0,14	0,22	0,36
2000	27.775	54.503	201.439	0,14	0,27	0,41
2001	31.334	41.399	148.215	0,21	0,28	0,49
2002	36.059	51.554	180.892	0,20	0,28	0,48
2003	47.253	69.340	239.235	0,20	0,29	0,49
2004	63.075	97.362	299.475	0,21	0,33	0,54
2005	73.476	116.774	360.876	0,20	0,32	0,53
2006	85.275	137.321	399.673	0,21	0,34	0,56
2007	107.154	169.987	648.625	0,17	0,26	0,43
2008	132.027	201.964	742.094	0,18	0,27	0,45
2009	102.139	140.869	617.611	0,17	0,23	0,39

Kaynak: TCMB, TÜİK

24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı ile ihracata dayalı büyüme stratejini benimseyen ve dünya ile entegrasyon sürecinde önemli adımlar atan Türkiye, bu dönemden sonra dış ekonomik konjonktürdeki gelişmelerden daha fazla etkilenir bir hal almıştır. Bu nedenle de Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeleri incelerken dışa açıklık oranı önemli bir gösterge olmaktadır. Bu oran bahsedildiği üzere bir ekonominin dışa açıklık derecesini göstermektedir. Bu oranın yüksek olması ülke ekonomisinin dış dünyadaki gelişmelerden daha fazla etkileneceği anlamına gelmektedir. 1980 sonrası Türkiye'nin dışa açıklık oranını incelediğimizde 1980'de % 16 olan bu oran 1984 % 29'lara kadar yükseldikten sonra tekrar bir azalma sürecine girmiş ve bu azalma 1990'lı yılların ortasına kadar devam etmiştir. 1993 yılında % 25 seviyelerine kadar gerileyen bu oran 1994 yılında % 31'e yükselmiştir. Daha sonraki izleyen yıllarda bazı düşüşler yaşansa da bu oran yükselmeye devam etmiştir. Dış ticaretin GSMH içindeki payı ilk kez 2004 yılında % 50'yi geçerek % 54 olarak gerçekleşmiştir. Ardından 2006 yılına gelindiğinde ise dışa açıklık oranı 1980 sonrası en yüksek seviyesine gelerek % 56'ya ulaşmıştır. 2006 yılına kadar söz konusu verilerde GSMH rakamları kullanılmasına karşın bu yıldan sonra bu rakamın olmayışı nedeni ile 2007, 2008 ve 2009 yıllarında GSYİH rakamları kullanılmıştır. Bu yıllarda gerçekleşen 3 yılın dışa açıklık oranı ortalaması yaklaşık % 42 seviyelerinde olmuştur.

Dışa açıklık oranının yükselmesi olumlu bir gelişme olmasına karşın, asıl önemli olan bu oranın ithalattan çok ihracata dayalı olarak artmasıdır⁴¹⁶. Bu nedenle ihracatın GSMH ve ithalatın GSMH rakamları içindeki paylarını incelersek; ilk olarak ihracat/GSMH oranını ele alacak olursak, bu oran bir ülkede üretilen gayri safi mal ve hizmetlerin ne kadarının ihraç edildiğini göstermektedir. 1980 sonrası dışa açık büyüme modeli çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalar sonucu Türkiye'nin ihracat/GSMH oranı 1980'de % 4 seviyesindeyken bu oran 1980'lerin sonlarına doğru % 13 seviyelerine kadar yükselmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu oran azalma yönünde bir hareket sergilemiş ve 1990'lı yılların başında itibaren aşağı yönlü bir seyir izlemiştir. 1993 yılı 1990-2000 dönemi arasındaki en düşük oran olarak gerçekleşmiş ancak bu yıldan sonra ihracat/GSMH oranı yükselmeye başlamıştır. Bu oranın 1993'te en düşük seviyeye gerilemesinin ardından % 8'den % 14 gibi bir orana

⁴¹⁶ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, s.66.

fırlamasındaki etken, o dönem yaşanan krizin ardından gerçekleştirilen devalüasyon olmuştur. 1994'ü izleyen yıllarda bu oran 2001 yılına kadar % 13-14 seviyelerinde bir yatay seyir izlemiştir. 2000 yılında yine % 14 seviyesinde olan bu oran 2001 yılına gelindiğinde % 21 seviyesine fırlamış ve 2007 yılına kadar bu oran % 20-21 arasında yıllar itibari ile yatay bir seyir izlemiştir. Bu oranın 2000 yılından 2001 yılına geçişte bu denli yüksek oranda artmasının nedeni, 2001 krizi nedeni ile sabit kur uygulamasından dalgalı kur uygulamasına geçilmesi nedeni ile bu durum devalüasyon etkisi meydana getirmiştir. 2007, 2008 ve 2009 yıllarında bu oranın % 17-18 seviyelerinde seyretmesinin nedeni, bu dönemde artık GSMH rakamları yerine GSYİH rakamlarının kullanılmaya başlanmasıdır.

İthalatın/GSMH oranı ise, bir ekonominin dışa bağımlılığını göstermesi açısından önemli bir ölçüttür. Türkiye'nin dışa açılma yönlü politika uygulaması sonrası 1980 dönemi incelendiğinde, ithalatı izne bağlı mallar listesi uygulamasından tam tersi ithali yasak mallar listesine geçilmiştir. Böylece ithalatın sadece kamu sağlığı, güvenliği, bitki ve hayvan sağlığı gibi gerekçelerle yasaklanmaya başlanması ve ithalat kotalarının kaldırılması gibi serbesti yönlü politikalara geçilmesi, ithalatın/GSMH içindeki payını artıran nedenlerin başında gelmektedir. Bu dönem incelendiğinde 1980'nde % 11 olan bu oran 1980'lerin ortalarında % 18'lere kadar yükselmiş ardından 1980'lerin sonlarında % 15 seviyelerine kadar gerilemiştir. 1990'lı yılların başından itibaren finansal serbestleşmenin ardından ulusal paranın değer kazanması da ithalatı ucuz hale getirmiş, özellikle ara malları anlamında dışarıdan ucuz girdi amaçlı ithalatı arttırmıştır. Bu Türkiye'nin ihracat yapısını da önemli ölçüde değiştirerek ithalata bağımlı bir ihracat yapısına dönüştürmüştür. 1990'da % 15 olan ithalat/GSMH oranı 1995'te % 21 seviyelerine kadar yükselmiştir. 1996 yılı sonrası Gümrük Birliği'nin etkisi ile AB'den yapılan ithalatın da önemli ölçüde serbestleşmesi, özellikle tüketim malları ithalatını önemli ölçüde artıran bir etki oluşturmuştur. İthalat/GSMH oranı 1996 yılında % 24 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 2006 yılına kadar artış eğilimini ara ara düşüşler olmasına karşın devam ettirmiştir. 2006 yılında bu oran 1980 sonrası en yüksek seviyesine ulaşarak % 34 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak 2000'li yıllarda yaklaşık olarak % 30 oranı ile Türkiye ekonomisi dışa bağımlı bir yapı sergilemektedir⁴¹⁷.

⁴¹⁷ Seymen, Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü, ss.66-67.

3.3.3. Dış Ticaretin Sektörel Yapısındaki Değişmeler

Bu bölümde Türkiye’de 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisinin 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlamasının ardından, Türkiye’nin dışa açılım politikası çerçevesinde dış ticaretin sektörel yapısında meydana gelen değişimi inceleyeceğiz. Bu bağlamda 3 sektörü ele alacağız. Bu sektörler Tarım, Madencilik ve Sanayi sektörleridir.

İlk olarak 1980-1989 dönemi ihracat ve ithalatta sektörel olarak meydana gelen değişimi ele alacağız.

Tablo 41: 1980-1989 Döneminde Türkiye’deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon dolar)

YILLAR	İHRACAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
1980	1.672	191	1.047	2.910
1981	2.219	193	2.290	4.703
1982	2.140	175	3.430	5.746
1983	1.881	189	3.658	5.728
1984	1.749	240	5.145	7.134
1985	1.719	244	5.995	7.958
1986	1.886	247	5.324	7.457
1987	1.853	272	8.065	10.190
1988	2.341	377	8.943	11.662
1989	2.043	411	9.171	11.625
<i>1980-89 ORT.</i>	<i>1.950</i>	<i>254</i>	<i>5.307</i>	<i>7.511</i>
<i>1980-89 TOP.</i>	<i>19.503</i>	<i>2.539</i>	<i>53.068</i>	<i>75.113</i>
<i>1980 YILI PAYI</i>	<i>57,5</i>	<i>6,5</i>	<i>36,0</i>	
<i>1989 YILI PAYI</i>	<i>17,6</i>	<i>3,5</i>	<i>78,9</i>	

Kaynak: TÜİK

1980-1989 dönemi tarım sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 1,6 milyar dolar olan ihracat, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 1,2 kat artış göstererek 2,04 milyar dolara yükselmiştir. Dönem tarım ihracat ortalaması ise 1,9 milyar dolar olurken, dönem tarım ihracat toplamı ise 19,5 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 57,5 iken, bu oran 1989 yılında % 17,6'ya gerilemiştir. Bu gerilemenin temelinde tarım ürünlerine yönelik uygulanan ihracat teşviklerinin azaltılması etken olmuştur.

1980-1989 dönemi madencilik sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 191 milyon dolar olan ihracat, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,15 kat artış göstererek 411 milyon dolara yükselmiştir. Dönem madencilik ihracat ortalaması ise 254 milyon dolar olurken, dönem madencilik ihracat toplamı ise 2,5 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 6,5 iken, bu oran 1989 yılında % 3,5 'a gerilemiştir.

1980-1989 dönemi sanayi sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 1,04 milyar dolar olan ihracat, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 8,75 kat artış göstererek 9,1 milyar dolara yükselmiştir. Dönem sanayi ihracat ortalaması ise 5,3 milyar dolar olurken, dönem sanayi ihracat toplamı ise 53 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 36 iken, bu oran 1989 yılında % 78,9'a yükselmişti. Bu artışın temelinde sanayi ürünlerine yönelik uygulanan ihracat teşviklerinin artması etkili olmuştur.

Tablo 42: 1980-1989 Döneminde Türkiye’deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	İTHALAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
1980	51	3.096	4.762	7.909
1981	125	3.478	5.330	8.933
1982	176	3.739	4.927	8.842
1983	138	3.442	5.655	9.235
1984	418	3.644	6.695	10.757
1985	375	3.626	7.342	11.343
1986	457	2.146	8.502	11.105
1987	782	3.034	10.342	14.158
1988	499	2.857	10.979	14.335
1989	887	3.065	11.840	15.792
1980-89 ORT.	391	3.213	7.637	11.241
1980-89 TOP.	3.908	32.127	76.374	112.409
1980 YILI PAYI	0,6	39,1	60,2	
1989 YILI PAYI	5,6	19,4	75,0	

Kaynak: TÜİK

1980-1989 dönemi tarım sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 51 milyon dolar olan ithalat, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 17 kat artış göstererek 887 milyona yükselmiştir. Dönem tarım ithalat ortalaması ise 391 milyon dolar olurken, dönem tarım ithalat toplamı ise 3,9 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında tarım sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 0,6 iken, bu oran 1989 yılında % 5,6’ya yükselmiştir.

1980-1989 dönemi madencilik sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 3,09 milyar dolar olan ithalat, 1989 yılına gelindiğinde çok az bir azalış ile 3,06 milyar dolara gerilemiştir. Dönem madencilik ithalat ortalaması ise 3,2 milyar dolar olurken, dönem madencilik ithalat toplamı ise 32 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında madencilik sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 39,1 iken, bu oran 1989 yılında % 19,4’e gerilemiştir.

1980-1989 dönemi sanayi sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1980 yılında 4,7 milyar dolar olan ithalat, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,5 kat artış göstererek 11,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönem sanayi ithalat ortalaması ise 7,6 milyar dolar olurken, dönem sanayi ithalat toplamı ise 76,3 milyar dolar olmuştur. 1980 yılında sanayi sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 60,2 iken, bu oran 1989 yılında % 75'e yükselmiştir.

Türkiye'de 1989'da yaşanan finansal serbestleşme süreci ile birlikte ihracat ve ithalatta meydana gelen sektörel değişimi ise;

Tablo 43: 1990-1999 Döneminde Türkiye'deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
1990	2.284	326	10.349	12.959
1991	2.613	285	10.696	13.593
1992	2.161	267	12.287	14.715
1993	2.314	233	12.798	15.345
1994	2.324	263	15.519	18.106
1995	2.155	391	19.091	21.637
1996	2.481	369	20.375	23.224
1997	2.712	404	23.145	26.261
1998	2.717	364	23.893	26.974
1999	2.432	385	23.770	26.587
1990-99 ORT.	2.419	329	17.192	19.940
1990-99 TOP.	24.192	3.287	171.923	199.402
1990 YILI PAYI	17,6	2,5	79,9	
1999 YILI PAYI	9,1	1,4	89,4	

Kaynak: TÜİK

1990-1999 dönemi tarım sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 2,2 milyar dolar olan ihracat, 1999 yılına gelindiğinde az bir yükseliş ile 2,4 milyar dolar olmuştur. Dönem tarım ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre

yaklaşık 1,25 kat artarak 2,4 milyar dolar olurken, dönem tarım ihracat toplamı da yaklaşık 1,25 kat artarak 24,1 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 17,6 iken, bu oran 1999 yılında % 9,1'e gerilemiştir.

1990-1999 dönemi madencilik sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 326 milyon dolar olan ihracat, 1999 yılına gelindiğinde az bir yükseliş ile 385 milyon dolar olmuştur. Dönem madencilik ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 1,3 kat artarak 329 milyon dolar olurken, dönem madencilik ihracat toplamı da yaklaşık 1,3 kat artarak 3,2 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 2,5 iken, bu oran 1999 yılında % 1,4'e gerilemiştir.

1990-1999 dönemi sanayi sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 10,3 milyar dolar olan ihracat, 1999 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,3 kat artış göstererek 23,7 milyar dolar olmuştur. Dönem sanayi ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 3,2 kat artarak 17,1 milyar dolar olurken, dönem madencilik sanayi toplamı da yaklaşık 3,2 kat artarak 171,9 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 79,9 iken, bu oran 1999 yılında % 89,4'e yükselmiştir.

Tablo 44: 1990-1999 Döneminde Türkiye’deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	İTHALAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
1990	1.140	4.228	16.935	22.302
1991	676	3.327	17.044	21.047
1992	926	3.345	18.600	22.871
1993	1.359	3.359	24.711	29.428
1994	883	3.354	19.033	23.270
1995	1.909	4.091	29.709	35.709
1996	2.172	5.090	36.365	43.627
1997	2.421	5.138	41.000	48.559
1998	2.130	3.758	40.034	45.921
1999	1.655	4.254	34.763	40.671
1990-99 ORT.	1.527	3.994	27.819	33.341
1990-99 TOP.	15.271	39.941	278.193	333.406
1990 YILI PAYI	5,1	19,0	75,9	
1999 YILI PAYI	4,1	10,5	85,5	

Kaynak: TÜİK

1990-1999 dönemi tarım sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 1,1 milyar dolar olan ithalat, 1999 yılına gelindiğinde yaklaşık 1,45 kat artış göstererek 1,6 milyar dolar olmuştur. Dönem tarım ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 3,9 kat artarak 1,5 milyar dolar olurken, dönem tarım ithalatı toplamı da yaklaşık 3,9 kat artarak 15,2 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında tarım sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 5,1 iken, bu oran 1999 yılında % 4,1’e gerilemiştir.

1990-1999 dönemi madencilik sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 4,22 milyar dolar olan ithalat, 1999 yılına gelindiğinde az bir yükseliş ile 4,25 milyar dolar olmuştur. Dönem madencilik ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 1,25 kat artarak 3,9 milyar dolar olurken, dönem madencilik ithalat toplamı da yaklaşık 1,25 kat artarak 39,9 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında

madencilik sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 19 iken, bu oran 1999 yılında % 10,5'e gerilemiştir.

1990-1999 dönemi sanayi sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 1990 yılında 16,9 milyar dolar olan ithalat, 1999 yılına gelindiğinde yaklaşık 2 kat artış göstererek 34,7 milyar dolar olmuştur. Dönem sanayi ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 3,6 kat artarak 27,8 milyar dolar olurken, dönem sanayi ithalat toplamı da yaklaşık 3,6 kat artarak 278,1 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında sanayi sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 75,9 iken, bu oran 1999 yılında % 85,5'e yükselmiştir.

Türkiye'de 2000 ve 2001 krizleri ardından yaşanan süreç ile birlikte ihracat ve ithalatta meydana gelen sektörel değişimi ise;

Tablo 45: 2000-2009 Döneminde Türkiye'deki İhracatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
2000	1.684	400	25.691	27.775
2001	2.006	349	28.979	31.334
2002	1.806	387	33.866	36.059
2003	2.201	469	44.582	47.253
2004	2.645	649	59.873	63.167
2005	3.468	810	69.197	73.476
2006	3.611	1.146	80.777	85.535
2007	3.883	1.661	101.727	107.272
2008	4.177	2.155	125.695	132.027
2009	4.537	1.683	95.945	102.165
2000-09 ORT.	3.002	971	66.633	70.606
2000-09 TOP.	30.019	9.710	666.333	706.062
2000 YILI PAYI	6,1	1,4	92,5	
2009 YILI PAYI	4,4	1,6	93,9	

Kaynak: TÜİK

2000-2009 dönemi tarım sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 1,6 milyar dolar olan ihracat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,7 kat artış göstererek 4,5 milyar dolar olmuştur. Dönem tarım ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 1,25 kat artarak 3 milyar dolar olurken, dönem tarım ihracat toplamı da yaklaşık 1,25 kat artarak 30 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 6,1 iken, bu oran 2009 yılında % 4,4'e gerilemiştir.

2000-2009 dönemi madencilik sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 400 milyon dolar olan ihracat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 4 kat artış göstererek 1,6 milyar dolar olmuştur. Dönem madencilik ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 2,95 kat artarak 971 milyon dolar olurken, dönem madencilik ihracat toplamı da yaklaşık 2,95 kat artarak 9,7 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 1,4 iken, bu oran 2009 yılında % 1,6'ya yükselmiştir.

2000-2009 dönemi sanayi sektörünün ihracatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 25,6 milyar dolar olan ihracat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 3,7 kat artış göstererek 95,9 milyar dolar olmuştur. Dönem sanayi ihracat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 3,8 kat artarak 66,6 milyar dolar olurken, dönem sanayi ihracat toplamı da yaklaşık 3,8 kat artarak 666,3 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 92,5 iken, bu oran 2009 yılında % 93,9'a yükselmiştir.

Tablo 46: 2000-2009 Döneminde Türkiye’deki İthalatın Sektörel Yapısındaki Değişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	İTHALAT			
	Tarım	Madencilik	Sanayi	Toplam
2000	2.125	7.097	45.281	54.503
2001	1.410	6.577	33.412	41.399
2002	1.704	7.192	42.658	51.554
2003	2.538	9.021	57.781	69.340
2004	2.765	10.981	83.794	97.540
2005	2.826	16.321	97.627	116.774
2006	2.935	22.034	114.607	139.576
2007	4.672	25.314	140.077	170.063
2008	6.433	35.650	159.881	201.964
2009	4.623	20.624	115.528	140.775
2000-09 ORT.	3.203	16.081	89.065	108.349
2000-09 TOP.	32.030	160.810	890.647	1.083.487
2000 YILI PAYI	3,9	13,0	83,1	
2009 YILI PAYI	3,3	14,7	82,1	

Kaynak: TÜİK

2000-2009 dönemi tarım sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 2,1 milyar dolar olan ithalat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,1 kat artış göstererek 4,6 milyar dolar olmuştur. Dönem tarım ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 2,1 kat artarak 3,2 milyar dolar olurken, dönem tarım ithalatı toplamı da yaklaşık 2,1 kat artarak 32,03 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında tarım sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 3,9 iken, bu oran 2009 yılında % 3,3’e gerilemiştir.

2000-2009 dönemi madencilik sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 7,09 milyar dolar olan ithalat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,9 kat artış göstererek 20,6 milyar dolar olmuştur. Dönem madencilik ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 4 kat artarak 16,08 milyar dolar olurken, dönem madencilik ithalatı toplamı da yaklaşık 4 kat artarak 160,8 milyar dolar olmuştur.

2000 yılında madencilik sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 13 iken, bu oran 2009 yılında % 14,7'e yükselmiştir.

2000-2009 dönemi sanayi sektörünün ithalatında meydana gelen değişim; 2000 yılında 45,2 milyar dolar olan ithalat, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,5 kat artış göstererek 115,5 milyar dolar olmuştur. Dönem sanayi ithalat ortalaması ise bir önceki döneme göre yaklaşık 3,2 kat artarak 89,06 milyar dolar olurken, dönem sanayi ithalatı toplamı da yaklaşık 3,2 kat artarak 890,6 milyar dolar olmuştur. 2000 yılında sanayi sektörünün toplam ithalat içindeki payı % 83,1 iken, bu oran 2009 yılında % 82,1'e gerilemiştir.

3.3.4. Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre Yapısı

Bu bölümde Türkiye'de 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisinin 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlamasının ardından, Türkiye'nin dışa açılım politikası çerçevesinde dış ticaretin mal gruplarına göre yapısında meydana gelen değişimi inceleyeceğiz. Bu bağlamda ele alacağımız mal grupları sırası ile; ara malı, sermaye malı, tüketim malı ve diğer gruplaması adı altında olacaktır.

İlk olarak 1990-1999 dönemi ihracat ve ithalatta mal gruplarında meydana gelen değişimi ele alacağız. Ardından 2000-2009 dönemi ihracat ve ithalatta mal gruplarında meydana gelen değişim inceleme konusu olacaktır. 1980-1989 dönemi mal gruplarına ilişkin veriler olmadığı için analizimizin dışında kalacaktır.

Tablo 47: 1990-1999 Döneminde Türkiye İhracatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT				
	ARA MALI	SERMAYE	TÜKETİM	DİĞER	TOPLAM
1990	6.052	284	6.623	1	12.959
1991	6.369	340	6.883	1	13.593
1992	6.389	487	7.835	4	14.715
1993	6.585	542	8.213	4	15.345
1994	8.225	722	9.153	5	18.106
1995	8.960	830	11.840	6	21.637
1996	9.767	1.120	12.318	19	23.224
1997	11.049	1.327	13.861	25	26.261
1998	11.183	1.411	14.365	15	26.974
1999	10.841	1.796	13.892	58	26.587
1990-99 ORT.	8.542	886	10.498	14	19.940
1990-99 TOP.	85.420	8.860	104.984	139	199.402
1990 YILI PAYI	46,7	2,2	51,1	0,0	
1999 YILI PAYI	40,8	6,8	52,3	0,2	

Kaynak: TÜİK

1990 yılında ara malı ihracatı 6,05 milyar dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 1,7 kat artarak 10,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 8,5 milyar dolar olurken, dönem ihracat toplamı ise 85,4 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında ara malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 46,7 iken, 1999 yılında bu pay % 40,8'e gerilemiştir.

1990 yılında sermaye malı ihracatı 284 milyon dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 6,3 kat artarak 1,7 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 886 milyon dolar olurken, dönem ihracat toplamı ise 8,8 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında sermaye malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 2,2 iken, 1999 yılında bu pay % 6,8'e yükselmiştir.

1990 yılında tüketim malı ihracatı 6,6 milyar dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 2,1 kat artarak 13,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 10,4 milyar dolar olurken, dönem ihracat toplamı ise 104,9 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında tüketim malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 51,1 iken, 1999 yılında bu pay % 52,3'e yükselmiştir.

Tablo 48: 1990-1999 Döneminde Türkiye İthalatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)

YILLAR	İTHALAT				
	ARA MALI	SERMAYE	TÜKETİM	DİĞER	TOPLAM
1990	16.154	4.041	2.076	32	22.302
1991	15.053	4.296	1.575	123	21.047
1992	16.185	4.826	1.772	89	22.871
1993	19.403	7.358	2.526	142	29.428
1994	16.565	5.220	1.381	103	23.270
1995	25.078	8.119	2.416	95	35.709
1996	28.737	10.336	4.424	129	43.627
1997	32.119	11.109	5.052	279	48.559
1998	29.562	10.624	5.364	371	45.921
1999	26.854	8.727	4.820	270	40.671
1990-99 ORT.	22.571	7.466	3.141	163	33.341
1990-99 TOP.	248.281	82.121	34.547	1.797	366.746
1990 YILI PAYI	72,4	18,1	9,3	0,1	
1999 YILI PAYI	66,0	21,5	11,9	0,7	

Kaynak: TÜİK

1990 yılında ara malı ithalatı 16,1 milyar dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 1,6 kat artarak 26,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 22,5 milyar dolar olurken, dönem ithalat toplamı ise 248,2 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında ara malı ithalatının toplam ihracat içerisindeki payı % 72,4 iken, 1999 yılında bu pay % 66,0 'e gerilemiştir.

1990 yılında sermaye malı ithalatı 4,04 milyar dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 2,1 kat artarak 8,7 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 7,4 milyar dolar olurken, dönem ithalat toplamı ise 82,1 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında sermaye malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı % 18,1 iken, 1999 yılında bu pay % 21,5'e yükselmiştir.

1990 yılında tüketim malı ithalatı 2,07 milyar dolar iken, 1999 yılında yaklaşık olarak 2,3 kat artarak 4,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 3,1 milyar dolar olurken, dönem ithalat toplamı ise 34,5 milyar dolar olmuştur. 1990 yılında tüketim malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı % 9,3 iken, 1999 yılında bu pay % 11,9'e yükselmiştir.

Türkiye'de 2000 ve 2001 krizleri ardından yaşanan süreç ile birlikte mal gruplarının ihracat ve ithalatta meydana gelen değişimi ise;

Tablo 49: 2000-2009 Döneminde Türkiye İhracatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT				
	ARA MALI	SERMAYE	TÜKETİM	DİĞER	TOPLAM
2000	11.565	2.176	13.987	47	27.775
2001	13.369	2.658	15.262	46	31.334
2002	14.657	2.790	18.465	147	36.059
2003	18.494	4.344	24.125	289	47.253
2004	25.946	6.531	30.502	189	63.167
2005	30.290	7.998	34.835	354	73.476
2006	37.788	9.423	37.790	533	85.535
2007	49.403	13.755	43.696	418	107.272
2008	67.734	16.725	47.077	491	132.027
2009	49.711	11.118	40.740	559	102.128
2000-09 ORT.	31.896	7.752	30.648	307	70.603
2000-09 TOP.	318.957	77.518	306.479	3.072	706.027
2000 YILI PAYI	41,6	7,8	50,4	0,2	
2009 YILI PAYI	48,7	10,9	39,9	0,5	

Kaynak: TÜİK

2000 yılında ara malı ihracatı 11,5 milyar dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 4,3 kat artarak 49,7 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 31,8 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 3,7 kat fazladır. Dönem ihracat toplamı ise 318,9 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık yine 3,7 kat fazladır. 2000 yılında ara malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 41,6 iken, 2009 yılında bu pay % 48,7'e yükselmiştir.

2000 yılında sermaye malı ihracatı 2,1 milyar dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 5,1 kat artarak 11,1 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 7,7 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 8,75 kat fazladır. Dönem ihracat toplamı ise 77,5 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık yine 8,75 kat fazladır. 2000 yılında sermaye malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 7,8 iken, 2009 yılında bu pay % 10,9'e yükselmiştir.

2000 yılında tüketim malı ihracatı 13,9 milyar dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 2,9 kat artarak 40,7 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ihracat ortalaması aynı mal grubu için 30,6 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 2,9 kat fazladır. Dönem ihracat toplamı ise 306,4 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık yine 2,9 kat fazladır. 2000 yılında tüketim malı ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı % 50,4 iken, 2009 yılında bu pay % 39,9'e gerilemiştir.

Tablo 50: 2000-2009 Döneminde Türkiye İthalatının Mal Gruplarına Göre Yapısı (Milyon Dolar)

YILLAR	İTHALAT				
	ARA MALI	SERMAYE	TÜKETİM	DİĞER	TOPLAM
2000	36.010	11.365	6.928	199	54.503
2001	30.301	6.940	3.813	344	41.399
2002	37.656	8.400	4.898	600	51.554
2003	49.735	11.326	7.813	466	69.340
2004	67.549	17.397	12.100	493	97.540
2005	81.868	20.363	13.975	567	116.774
2006	99.605	23.348	16.116	508	139.576
2007	123.640	27.054	18.694	675	170.063
2008	151.747	28.021	21.489	707	201.964
2009	99.482	21.462	19.288	666	140.899
2000-09 ORT.	77.759	17.568	12.512	522	108.361
2000-09 TOP.	777.593	175.677	125.117	5.224	1.083.611
2000 YILI PAYI	66,1	20,9	12,7	0,4	
2009 YILI PAYI	70,6	15,2	13,7	0,5	

Kaynak: TÜİK

2000 yılında ara malı ithalatı 36,01 milyar dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 2,75 kat artarak 99,4 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 77,7 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 3,4 kat fazladır. Dönem ithalat toplamı ise 777,5 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 3,1 kat fazladır. 2000 yılında ara malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı % 66,1 iken, 2009 yılında bu pay % 70,6'e yükselmiştir.

2000 yılında sermaye malı ithalatı 11,3 milyon dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 1,8 kat artarak 21,4 milyon dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 17,5 milyon dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 2,3 kat fazladır. Dönem ithalat toplamı ise 175,6 milyon dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 2,1 kat fazladır. 2000 yılında sermaye malı ithalatının

toplam ithalat içerisindeki payı % 20,9 iken, 2009 yılında bu pay % 15,2'e gerilemiştir.

2000 yılında tüketim malı ithalatı 6,9 milyar dolar iken, 2009 yılında yaklaşık olarak 2,7 kat artarak 19,2 milyar dolara yükselmiştir. Dönem ithalat ortalaması aynı mal grubu için 12,5 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 3,9 kat fazladır. Dönem ithalat toplamı ise 125,1 milyar dolar olurken bir önceki dönemden yaklaşık 3,6 kat fazladır. 2000 yılında tüketim malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı % 12,7 iken, 2009 yılında bu pay % 13,7'e yükselmiştir.

3.3.5. Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim

Bu bölümde Türkiye'de 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisinin 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlamasının ardından, Türkiye'nin dışa açılım politikası çerçevesinde dış ticaretin hadlerinde (DTH) meydana gelen değişimi inceleyeceğiz. Bu bağlamda, ihracat fiyat endeksi ve ithalat fiyat endekslerinden yararlanılarak oluşturulan tablolar ile ilk olarak 1982-1989, ardından izleyen bölümlerde 1990-1999 ve 2000-2008 dönemlerini ele alacağız.

Tablo 51: 1982-1989 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde Meydana Gelen Değişim

YIL	İhracat Fiyat Endeksi	İthalat Fiyat Endeksi	DTH
1982	111	112	99
1983	106	104	101
1984	99	100	99
1985	94	102	93
1986	91	85	107
1987	104	92	114
1988	101	91	111
1989	101	94	107
1982-1989 ORT.	101	98	104

Kaynak: Seymen, s.70.

DTH'nin 100 birimin üzerinde olması ülke lehine bir durum iken, 100 birimin altında olması ise ülke açısından aleyhte bir durumu ifade etmektedir. Buna göre eğer bir ülkenin DTH 100 birimin üzerinde ise, bu durumda ülkenin satın alma gücü artar ve yurtdışından daha fazla mal satın alabilir konuma gelir. Böylece ülke sattığı yani ihraç ettiği ürün karşılığında daha fazla ürünü dışarıdan ithal edebilir. Ancak DTH'nin 100 birimin altında olması halinde söz konusu süreç ters yönde işleyecek ve ülke dışarıya ihraç ettiği ürünler karşılığı ithal ettiği aynı birim malı alabilmek için bu kez daha fazla ürün ihraç etmek durumunda kalacaktır.

Bu çerçevede Türkiye'de meydana gelen değişimi ele alacak olursak. 1982-1986 yılları arasında ihracat ve ithalat fiyatlarında bir düşüşü gözlemlenmektedir. Daha sonrasında ise ihracat ve ithalat fiyatlarında tekrar bir yükseliş söz konusudur. DTH'inde ise 1982 yılında 99 birim olan DTH, 1989 yılına gelindiğinde 107 birime çıkmıştır. Bu durum ülke açısından lehte bir durumu ifade etmektedir. 24 Ocak Kararlarını ardından uygulanan ihracat teşvikleri ve yapılan devalüasyonlar neticesinde ülke sattığı birim ihracat karşılığı daha fazla birim ithalat yapabilir duruma gelmiştir.

Türkiye'de 1989'da yaşanan finansal serbestleşme süreci ile birlikte ihracat ve ithalat fiyat endekslerinde meydana gelen değişimler ve DTH'inde meydana gelen değişimler ise;

**Tablo 52: 1990-1999 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde
Meydana Gelen Değişim**

YIL	İhracat Fiyat Endeksi	İthalat Fiyat Endeksi	DTH
1990	112	100	112
1991	111	96	115
1992	112	95	119
1993	109	89	123
1994	106	95	111
1995	119	111	107
1996	114	104	109
1997	108	95	114
1998	104	91	114
1999	97	86	113
1990-1999 ORT.	109	96	114

Kaynak: Seymen, s.70

1990 yılından sonra 1995 yılına kadar ihracat ve ithalat fiyatlarında bir düşme olurken, 1995 fiyatlar tekrar yükseliyor. Bunda 1994'te uygulamaya konulan ve devalüasyonla sonuçlanan 5 Nisan Kararları'nın etkisi gözlemlenmektedir. 1995 ve sonrasında izleyen yıllarda tekrar ihracat ve ithalat fiyatları düşüşe geçmiştir. DTH açısından rakamlara baktığımızda dönemin tamamında DTH 100 birimin üzerinde seyretmiştir. Bu durum ülke açısından olumlu bir süreç olmuştur. Bir önceki döneme kıyasla DTH dönem ortalaması 10 birim artış göstererek 114 birim olmuştur.

Türkiye'de 2000 ve 2001 krizleri ardından yaşanan süreç ile birlikte ihracat ve ithalat fiyat endekslerinde meydana gelen değişimler ve DTH'inde meydana gelen değişimler ise;

**Tablo 53: 2000-2008 Döneminde Türkiye Dış Ticaret Hadlerinde
Meydana Gelen Değişim**

YIL	İhracat Fiyat Endeksi	İthalat Fiyat Endeksi	DTH
2000	93	90	103
2001	90	90	101
2002	89	89	100
2003	100	100	100
2004	116	115	101
2005	123	123	100
2006	128	134	95
2007	145	147	98
2008	168	178	94
2000-2008 ORT.	117	118	99

Kaynak: Seymen, 70.

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizin ardından kurların dalgalanmaya bırakılması ile birlikte yaşanan devalüasyon etkisi kendini 2003 yılından itibaren göstermeye başlamıştır. 2003 yılına kadar ihracat ve ithalat fiyatlarında yaşanan gerilemenin ardından, söz konusu fiyatlarda her yıl artışlar kaydedilmiştir. DTH hadleri ülke açısından dönemde başında 100 birimin üzerinde iken giderek azalışa geçmiş ve dönem sonunda 94 birime gerilemiştir. Bu gerileme ülke aleyhine bir gelişme olmuş ve ülke artık aynı birim ithalat için daha fazla ihracat yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönem DTH dönem ortalaması bir önceki döneme göre 15 birim gerileyerek 100 birim altında 99 birim olarak gerçekleşmiştir.

3.3.6. Ülke Grupları İtibari Türkiye'nin İhracat ve İthalatında Meydana Gelen Değişim

İlk olarak 1996, 2000 ve 2009 yılları itibari Türkiye'nin ihracatında ülke grupları itibari meydana gelen değişimleri değerlendireceğiz.

Tablo 54: Ülke Grupları İtibari Türkiye'nin İhracatında Meydana Gelen Değişim (Milyon Dolar-%)

GENEL İHRACAT TOPLAMI/YILLAR	1996	2000	2009	Ülke Grupları/Yıllar	1996	2000	2008
	23.224	27.775	102.129		1996	2000	2008
A- AB (27)	12.569	15.664	46.985	A- AB (27)	54,1	56,4	46,0
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	447	895	1.957	B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	1,9	3,2	1,9
C-DİĞER ÜLKELER	10.208	11.216	53.187	C-DİĞER ÜLKELER	44,0	40,4	52,1
<i>1-Diğer Avrupa</i>	<i>2.549</i>	<i>1.855</i>	<i>11.358</i>	<i>1-Diğer Avrupa</i>	11,0	6,7	11,1
2-AFRİKA	1.159	1.373	10.179	2-AFRİKA	5,0	4,9	10,0
Kuzey Afrika	986	1.087	7.447	Kuzey Afrika	4,2	3,9	7,3
Diğer Afrika	174	285	2.732	Diğer Afrika	0,7	1,0	2,7
3-AMERİKA	1.898	3.596	4.838	3-AMERİKA	8,2	12,9	4,7
Kuzey Amerika	1.740	3.309	3.563	Kuzey Amerika	7,5	11,9	3,5
Orta Amerika ve Karayipler	72	167	597	Orta Amerika ve Karayipler	0,3	0,6	0,6
Güney Amerika	86	120	678	Güney Amerika	0,4	0,4	0,7
4-ASYA	4.520	3.871	25.891	4-ASYA	19,5	13,9	25,4
Yakın ve Orta Doğu	2.595	2.573	19.187	Yakın ve Orta Doğu	11,2	9,3	18,8
Diğer Asya	1.925	1.298	6.704	Diğer Asya	8,3	4,7	6,6
5-Avustralya ve Yeni Zelanda	65	135	360	5-Avustralya ve Yeni Zelanda	0,3	0,5	0,4
6-Diğer Ülke ve Bölgeler	18	385	561	6-Diğer Ülke ve Bölgeler	0,1	1,4	0,5
Seçilmiş Ülke Grupları				Seçilmiş ülke grupları			
OECD Ülkeleri	14.456	19.006	54.227	OECD Ülkeleri	62,2	68,4	53,1
EFTA Ülkeleri	336	324	4.327	EFTA Ülkeleri	1,4	1,2	4,2
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.926	2.467	12.315	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	12,6	8,9	12,1
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	874	5.945	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4,9	3,1	5,8
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.664	1.649	8.742	Bağımsız Devletler Topluluğu	11,5	5,9	8,6
Türk Cumhuriyetleri	747	572	3.397	Türk Cumhuriyetleri	3,2	2,1	3,3
İslam Konferansı Teşkilatı	4.143	3.573	28.663	İslam Konferansı Teşkilatı	17,8	12,9	28,1

Kaynak: UNCTAD

Küreselleşme süreci ve Türkiye'nin dışı açılım politikaları ile birlikte ülkenin ticareti artış göstermiş, bu durum ticaret yaratıcı etkiye neden olmuştur. Ülke ticareti bir yandan artarken bir yandan da ülkenin ihracatı yaptığı ülke grup deseninde farklılaşmaya gidilmiştir. Bu durumda ticaret saptırıcı etkiye neden olmuştur.

1996 yılı itibari Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ihracat içerisinde AB ülkelerinin payı % 54,1 iken, bu pay 2000 yılında % 56,4 yükselmiştir. 2009 yılına gelindiğinde AB'ne yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı % 46'ya gerilemiştir. Bu gelişmenin nedeni meydana gelen ticaret saptırıcı etki dolayısı ile Türkiye'nin toplam ihracatındaki diğer ülkelere olan ihracat payının artması olmuştur. 1996'da Türkiye'nin Diğer Ülkeler'e olan ihracat payı toplam ihracat içerisinde % 44 iken, bu pay 2000 yılında bu oran % 40'lara gerilemiş, ancak 2009 yılı itibari ile % 52,1'e yükselmiştir. Diğer Ülke Grubu içerisinde yer alan; Diğer Avrupa, Afrika, Amerika, Asya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Diğer Ülke ve Bölgeler ayrımına göre Türkiye'nin toplam ihracatı içinde en fazla pay artışı Asya ile yapılan ihracatta sağlanmıştır. Buna göre Asya kıtası ile yapılan ihracat payı toplam ihracat içerisinde 1996'da % 19,5'lik bir paya sahip iken, bu pay 2009 yılında 5,9 puan artarak % 25,4'e yükselmiştir. En fazla pay azalışı ise, Amerika kıtası ile olmuştur. 1996'da toplam ihracat içindeki pay % 8,2 iken, 2009 yılında bu pay 3,4 puan gerileyerek % 4,7 olarak gerçekleşmiştir.

Seçilmiş Ülke Grupları'na ilişkin Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki en düşük paya 1996 yılında EFTA ülkeleri sahipken, bu durum 2009 yılında değişerek Türk Cumhuriyetlerine ait olmuştur. Toplam ihracatı içerisindeki en yüksek paya ise, 1996 yılında OECD Ülkeleri sahipken, bu durum 2009 yılında da değişmemiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde en fazla pay artışı 10,2 puan ile İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler grubu ile olurken, en fazla pay azalışı ise, 9,1 puan gerileme ile OECD ülkeleri ile yapılan ihracatta gerçekleşmiştir. Yine Seçilmiş Ülke Grupları'na göre yapılan analizde ticaret saptırıcı etki söz konusu olmuş ve yapılan ihracatın ülke grup deseninde değişimler yaşanmıştır.

Tablo 55: Seçilmiş Ülke Grupları İhracat Oranlarının Ticaret Saptırıcı Etkiye Göre Sıralaması (%)

Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	1996	Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	2000	Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	2008
1	OECD Ülkeleri	62,2	1	OECD Ülkeleri	68,4	1	OECD Ülkeleri	53,1
2	İslam Konferansı Teşkilatı	17,8	2	EFTA Ülkeleri	12,9	2	İslam Konferansı Teşkilatı	28,1
3	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	12,6	3	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	8,9	3	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	12,1
4	Bağımsız Devletler Topluluğu	11,5	4	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	5,9	4	Bağımsız Devletler Topluluğu	8,6
5	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4,9	5	Bağımsız Devletler Topluluğu	3,1	5	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	5,8
6	Türk Cumhuriyetleri	3,2	6	Türk Cumhuriyetleri	2,1	6	EFTA Ülkeleri	4,2
7	EFTA Ülkeleri	1,4	7	İslam Konferansı Teşkilatı	1,2	7	Türk Cumhuriyetleri	3,3

Kaynak: UNCTAD

Tablo 56: Ülke Grupları İtibari Türkiye'nin İthalatında Meydana Gelen Değişim (Milyon Dolar-%)

	1996	2000	2009		1996	2000	2008
GENEL İTHALAT TOPLAMI	43.627	54.503	140.921	Ülke Grupları/Yıllar			
A- AB (27)	24.321	28.527	56.595	A- AB (27)	55,7	59,9	58,0
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	297	496	965	B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	0,7	0,8	1,0
C-DİĞER ÜLKELER	19.009	25.480	83.361	C-DİĞER ÜLKELER	43,6	50,6	46,3
<i>1- Diğer Avrupa</i>	<i>3.974</i>	<i>6.149</i>	<i>26.156</i>	<i>1-Diğer Avrupa</i>	9,1	10,3	10,1
<i>2- AFRİKA</i>	<i>1.994</i>	<i>2.714</i>	<i>5.700</i>	<i>2-AFRİKA</i>	4,6	5,0	4,0
Kuzey Afrika	1.618	2.257	3.542	Kuzey Afrika	3,7	4,2	3,4
Diğer Afrika	376	457	2.158	Diğer Afrika	0,9	0,9	0,6
<i>3- AMERİKA</i>	<i>4.634</i>	<i>4.799</i>	<i>12.274</i>	<i>3-AMERİKA</i>	10,6	12,5	11,5
Kuzey Amerika	3.860	4.167	9.512	Kuzey Amerika	8,8	10,6	9,7
Orta Amerika ve Karayipler	240	80	476	Orta Amerika ve Karayipler	0,6	0,2	0,3
Güney Amerika	534	551	2.286	Güney Amerika	1,2	1,6	1,5
<i>4- ASYA</i>	<i>7.951</i>	<i>10.306</i>	<i>38.451</i>	<i>4-ASYA</i>	18,2	20,2	19,0
Yakın ve Orta Doğu	3.315	3.373	9.591	Yakın ve Orta Doğu	7,6	6,4	4,8
Diğer Asya	4.636	6.933	28.860	Diğer Asya	10,6	13,8	14,2
<i>5- Avustralya ve Yeni Zelanda</i>	<i>428</i>	<i>305</i>	<i>648</i>	<i>5-Avustralya ve Yeni Zelanda</i>	1,0	1,3	1,0
<i>6- Diğer Ülke ve Bölgeler</i>	<i>29</i>	<i>1.208</i>	<i>133</i>	<i>6-Diğer Ülke ve Bölgeler</i>	0,1	1,3	0,7
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI				Seçilmiş ülke grupları			
OECD Ülkeleri	31.116	35.682	75.150	OECD Ülkeleri	71,3	79,9	76,8
Karadeniz Ekonomik İşb.Teşkilatı (KEİ)	3.897	6.746	28.567	EFTA Ülkeleri	8,9	10,3	10,0
Bağımsız Devletler Topluluğu(BDT)	3.074	5.693	26.045	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	7,0	8,3	8,5
İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	5.587	6.321	17.701	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	12,8	12,0	9,7
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	1.197	1.543	6.742	Bağımsız Devletler Topluluğu	2,7	2,5	2,2
Avrupa Serbest Ticaret İşbirliği (EFTA)	1.112	1.155	2.781	Türk Cumhuriyetleri	2,5	3,0	2,7
Türk Cumhuriyetleri	304	628	2.605	İslam Konferansı Teşkilatı	0,7	0,9	1,0

Kaynak: UNCTAD

1996 yılı itibari Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ithalat içerisinde AB ülkelerinin payı % 55,7 iken, bu pay 2000 yılında % 59,9'a yükselmiştir. 2009 yılına gelindiğinde AB'nden yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı % 58'e gerilemiştir. Yine 1996'da Türkiye'nin Diğer Ülkeler'den olan ithalat payı toplam ithalat içerisinde % 43,6 iken, bu pay 2000 yılında % 50'lere yükselmiştir. Ancak 2009 yılında % 46,3'e gerilemiştir. AB ve Diğer Ülkeler'den olan ithalat payları değişmesine rağmen AB'den yapılan ithalat payı ilk sıradaki yerini korumuştur. Diğer Ülke Grubu içerisinde yer alan; Diğer Avrupa, Afrika, Amerika, Asya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Diğer Ülke ve Bölgeler ayrımına göre Türkiye'nin toplam ithalatı içinde en fazla pay artışı Amerika ile yapılan ithalatta olmuştur. Buna göre Amerika kıtasından yapılan ithalat payı toplam ithalat içerisinde 1996'da % 10,6'lık bir paya sahip iken, bu pay 2009 yılında 0,9 puan artarak % 11,5'e yükselmiştir. En fazla pay azalışı ise, Afrika kıtası ile olmuştur. 1996'da toplam ithalat içindeki pay % 4,6 iken, 2009 yılında bu pay 0,6 puan gerileyerek % 4 olarak gerçekleşmiştir.

Seçilmiş Ülke Grupları'na ilişkin Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki en düşük pay İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler grubu ile olurken, bu durum 2009 yılında da değişmemiştir. Toplam ithalat içerisindeki en yüksek pay ise, 1996 yılında OECD Ülkeleri iken, bu durum 2009 yılında da değişmemiştir. Türkiye'nin toplam ithalatı içinde en fazla pay artışı 5,5 puan ile OECD ülkeleri olurken, en fazla pay azalışı ise, 3,1 puan gerileme ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ile yapılan ithalatta gerçekleşmiştir. Yine Seçilmiş Ülke Grupları'na göre yapılan analizde ticaret saptırıcı etki söz konusu olmuş ve yapılan ithalatın ülke grup deseninde ihracattaki kadar olmasa da değişimler yaşanmıştır.

Tablo 57: Seçilmiş Ülke Grupları İthalat Oranlarının Ticaret Saptırıcı Etkiye Göre Sıralaması (%)

Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	1996	Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	2000	Sıra	Seçilmiş ülke grupları/YIL	2008
1	OECD Ülkeleri	71,3	1	OECD Ülkeleri	79,9	1	OECD Ülkeleri	76,8
2	Bağımsız Devletler Topluluğu	12,8	2	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	12,0	2	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	10,0
3	İslam Konferansı Teşkilatı	8,9	3	Bağımsız Devletler Topluluğu	10,3	3	İslam Konferansı Teşkilatı	9,7
4	Karadeniz Ekonomik İşbirliği	7,0	4	İslam Konferansı Teşkilatı	8,3	4	Bağımsız Devletler Topluluğu	8,5
5	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2,7	5	Türk Cumhuriyetleri	3,0	5	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2,7
6	Türk Cumhuriyetleri	2,5	6	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2,5	6	Türk Cumhuriyetleri	2,2
7	EFTA Ülkeleri	0,7	7	EFTA Ülkeleri	0,9	7	EFTA Ülkeleri	1,0

Kaynak: UNCTAD

3.4. Dünya Türkiye Karşılaştırması

Bu bölümde Küreselleşme süreci ile birlikte 1980-2008 döneminde dünya ve Türkiye dış ticaretindeki gelişmeler karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede Türkiye, GOÜ, Geçiş Ekonomileri, GÜ ve Dünya dış ticaret rakamları dönemsel olarak karşılaştırmalı analize tabi tutulacaktır.

Tablo 58: Dönemsel Toplamlar İtibariyle Dış Ticaret Göstergeleri

DÖNEM	ÜLKE-GRUPLARI	X	M	X-M	(X-M)/GSMH	X+M	(X+M)/GSMH
1980-89	Türkiye	75.113	112.409	-37.296	-5,0	187.522	24,4
	GOÜ	5.675.254	5.423.123	252.132	1,0	11.098.377	39,8
	Geçiş Ekonomileri	1.047.136	1.003.893	43.242	0,4	2.051.029	17,8
	GÜ	15.640.398	16.604.437	-964.041	-1,0	32.244.834	30,3
	Dünya	22.362.787	23.031.454	-668.665	-0,5	45.394.241	31,1
1990-99	Türkiye	199.401	333.406	-134.005	-7,6	532.807	30,6
	GOÜ	12.752.727	12.965.486	-212.759	-0,4	25.718.213	47,6
	Geçiş Ekonomileri	1.039.368	1.019.931	19.437	0,7	2.059.298	37,2
	GÜ	32.459.228	33.228.627	-769.399	-0,4	65.687.855	30,5
	Dünya	46.251.322	47.214.044	-962.722	-0,4	93.465.366	33,9
2000-08	Türkiye	603.428	940.203	-336.775	-10,4	1.543.631	48,5
	GOÜ	31.373.781	28.704.697	2.669.084	2,7	60.078.478	64,6
	Geçiş Ekonomileri	3.090.545	2.449.413	641.132	7,3	5.539.959	59,6
	GÜ	53.992.241	59.602.014	-5.609.773	-1,9	113.594.255	39,2
	Dünya	88.456.567	90.756.124	-2.299.557	-0,6	179.212.692	45,5

Kaynak: TCMB, UNCTAD

Tablo 59: Dönemsel Toplamlar İtibariyle Dış Ticaret Göstergelerinde Değişmeler (%)

DÖNEM	ÜLKE-GRUPLARI	X	M	X-M	(X-M)/GSMH	X+M	(X+M)/GSMH
1980-89	Türkiye	165,5	196,6	259,3	50,1	184,1	25,4
	GOÜ	124,7	139,1	-184,4	-141,2	131,7	19,5
	Geçiş Ekonomileri	-0,7	1,6	-55,1	76,9	0,4	108,9
	GÜ	107,5	100,1	-20,2	-61,7	103,7	0,5
	Dünya	106,8	105,0	44,0	-21,2	105,9	8,7
1990-99	Türkiye	202,6	182,0	151,3	37,4	189,7	58,7
	GOÜ	146,0	121,4	-1354,5	-791,7	133,6	35,6
	Geçiş Ekonomileri	197,3	140,2	3198,6	911,7	169,0	60,2
	GÜ	66,3	79,4	629,1	423,4	72,9	28,7
	Dünya	91,3	92,2	138,9	70,8	91,7	34,4
2000-08	Türkiye	703,4	736,4	803,0	106,4	723,2	98,9
	GOÜ	452,8	429,3	958,6	185,0	441,3	62,1
	Geçiş Ekonomileri	195,1	144,0	1382,7	1690,0	170,1	234,6
	GÜ	245,2	259,0	481,9	100,3	252,3	29,3
	Dünya	295,6	294,1	243,9	34,5	294,8	46,1

Kaynak: TCMB, UNCTAD

1980-1989'da Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı 75,1 milyar dolar, GOÜ'in 5,6 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 1,04 trilyon dolar, GÜ'in 15,6 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ihracat toplamı ise 22,3 trilyon dolar olmuştur. GOÜ içerisinde yer alan Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 75,1 milyar dolarlık dönemsel ihracat toplamı, GOÜ'in dönemsel ihracat toplamı içerisinde % 1,32'lik pay teşkil ederken, Dünya dönemsel ihracat toplamı içerisinde % 0,33'lük bir paya sahiptir.

Aynı dönemde, Türkiye'nin dönemsel ithalat toplamı 112,4 milyar dolar, GOÜ'in 5,4 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 1 trilyon dolar, GÜ'in 16,6 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ithalat toplamı 23 trilyon dolar olmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 112,4 milyar dolarlık dönemsel ithalat

toplamı, GOÜ'nin dönemsel ithalat toplamı içerisinde % 2,07'lik pay teşkil ederken, Dünya dönemsel ithalat toplamı içerisinde % 0,48'lik bir paya sahiptir. Bu dönemde Türkiye'nin dönemsel dış ticaret dengesi toplamı 37,2 milyar dolar açık verirken, GOÜ'nin dönemsel dış ticaret dengesi toplamı 252,1 milyar dolar fazla vermiştir. Dünya dönemsel dış ticaret dengesi toplamı ise 668,6 milyar dolar açık vermiştir.

Türkiye'nin dönemsel dış ticaret hacim toplamı 187,5 milyar dolar olurken, GOÜ içerisinde % 1,68'lik paya sahip olmuştur. Dünya dönemsel dış ticaret hacim toplamı içerisinde gerçekleştirdiği pay % 0,41 olmuştur. Türkiye'nin % 24,4 olan dönem dışı açıklık oran ortalaması, Geçiş ekonomilerinin önünde yer alırken, GOÜ ve GÜ dönem dışı açıklık oran ortalamasının gerisinde kalmıştır. Ayrıca bu oran Dünya ortalamasının da gerisinde kalmıştır.

1990-1999 döneminde Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı 199,4 milyar dolar, GOÜ'nin 12,7 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 1,03 trilyon dolar, GÜ'nin 32,4 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ihracat toplamı bu dönemde 46,2 trilyon dolar olmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 199,4 milyar dolarlık dönemsel ihracat toplamı, GOÜ'nin dönemsel ihracat toplamı içerisinde % 1,56'lık pay teşkil ederken bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Dünya dönemsel ihracat toplamı içerisinde de bir önceki döneme göre artış kaydederek, sahip olduğu payı % 0,43'e çıkarmıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı bir önceki döneme göre % 165,5'lik bir artış gösterirken, bu artış GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya artış oranından daha fazla olmuştur.

Aynı dönemde, Türkiye'nin dönemsel ithalat toplamı 333,4 milyar dolar, GOÜ'nin 12,9 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 1,01 trilyon dolar, GÜ'nin 33,2 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ithalat toplamı 47,2 trilyon dolar olmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 333,4 milyar dolarlık dönemsel ithalat toplamı, GOÜ'nin dönemsel ithalat toplamı içerisinde % 2,57'lik pay teşkil ederken bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Dünya dönemsel ithalat toplamı içerisinde de bir önceki döneme göre artış kaydederek sahip olduğu pay % 0,70'e çıkmıştır. Türkiye'nin dönemsel ithalat toplamında gerçekleşen artış oranı bir önceki döneme göre % 196,6 olurken, bu artış oranı GOÜ, Geçiş Ekonomileri, GÜ ve Dünya artış oranından daha fazla olmuştur.. Bu dönemde Türkiye'nin dönemsel dış ticaret

dengesi toplamı açık vererek, bir önceki döneme göre % 259,3 artarak 134 milyar \$ olmuştur. GOÜ dönemsel dış ticaret dengesi toplamı, bir önceki dönem fazla verirken, bu dönem – 184,4 değerinde ters yönde değişerek 212,7 milyar \$ açık vermiştir. Dünya dönemsel dış ticaret dengesi toplamı açık vererek, bir önceki döneme göre % 44 artarak 962 milyar \$'a yükselmiştir. Bir önceki dönem – % 5 olan göre Türkiye'nin (X-M)/GSMH oranı, bu dönem % 50 artarak - % 7,6'ya çıkmıştır. (X-M)/GSMH oranı açısından Türkiye'nin bu oranı, GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya açısından en kötü orana sahiptir.

Türkiye'nin dönemsel dış ticaret hacim toplamı bir önceki döneme göre % 184 atarak 532,8 milyar \$ olurken, GOÜ içerisindeki payı da artarak % 2,07'lik paya sahip olmuştur. Dünya dönemsel dış ticaret hacim toplamı içerisinde gerçekleştirdiği pay da artarak % 0,57 olmuştur. Türkiye'nin dönem dışı açıklık oran ortalaması 6,1 puan artarak % 30,5'e yükselmiştir. Bu oran; GÜ'in dönem dışı açıklık oran ortalamasının önünde yer alırken, GOÜ ve Geçiş Ekonomilerinin gerisinde kalmıştır. Ayrıca bu oran Dünya ortalamasının da gerisinde kalmıştır.

2000-2009 döneminde Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı 603,4 milyar dolar, GOÜ'in 31,3 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 3,09 trilyon dolar, GÜ'in 53,9 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ihracat toplamı 88,4 trilyon dolar olmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 603,4 milyar dolarlık dönemsel ihracat toplamı, GOÜ'in dönemsel ihracat toplamı içerisinde % 1,92'lik pay teşkil ederken bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Dünya dönemsel ihracat toplamı içerisinde de bir önceki döneme göre artış kaydederek sahip olduğu payı % 0,68'e çıkarmıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı, bir önceki döneme göre % 202,6'lık bir artış gösterirken, bu artış GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya artış oranından daha fazla olmuştur.

Aynı dönemde Türkiye'nin dönemsel ithalat toplamı 940,2 milyar dolar, GOÜ'in 28,7 trilyon dolar, Geçiş ekonomilerinin 2,4 trilyon dolar, GÜ'in 59,6 trilyon dolar olarak gerçekleşirken, Dünya dönemsel ithalat toplamı 90,7 trilyon dolar olmuştur. Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu 940,2 milyar dolarlık dönemsel ithalat toplamı, GOÜ'in dönemsel ithalat toplamı içerisinde % 3,27'lik pay teşkil ederken bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Dünya dönemsel ithalat toplamı içerisinde de

bir önceki döneme göre artış kaydederek sahip olduğu pay % 1,3'e çıkmıştır. Türkiye'nin dönemsel ithalat toplamında gerçekleşen artış oranı bir önceki döneme göre % 182 olurken, bu artış oranı GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya artış oranından daha fazla olmuştur.. Bu dönemde Türkiye'nin dönemsel dış ticaret dengesi toplamı açığı bir önceki dönem göre % 151 artarak 336,7 milyar \$ olurken, GOÜ dönemsel dış ticaret dengesi toplamı bir önceki dönem açık verirken bu dönem 2,6 trilyon \$ fazla vermiş, değişim – 1354,5 değerinde ters yönde olmuştur. Dünya dönemsel dış ticaret dengesi toplamı açık verirken, bu açık % 138 artarak 2,2 trilyon \$ olmuştur. (X-M)/GSMH oranı ise, bir önceki döneme göre Türkiye'nin % 37 artarak – 10,4 olmuştur. Bu oran GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya oranlarının gerisinde kalmıştır.

Türkiye'nin dönemsel dış ticaret hacim toplamı bir önceki döneme göre % 189 atarak 1,5 trilyon \$ olurken, GOÜ içerisindeki payı da artarak % 2,56'lık paya sahip olmuştur. Dünya dönemsel dış ticaret hacim toplamı içerisinde gerçekleştirdiği pay da artarak % 1,35 olmuştur. Türkiye'nin dönem dışı açıklık oran ortalaması 17,9 puan artarak % 48,5'e yükselmiştir. Bu oran; GÜ ve Dünya dönem dışı açıklık oran ortalamasının önünde yer alırken, GOÜ ve Geçiş Ekonomilerinin gerisinde kalmıştır.

1980-1989 döneminden 2000-2008 dönemine Türkiye'nin dönemsel ihracat toplamı % 703 artarken, bu artış oranı; GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya dönemsel ihracat toplamı artış oranından daha fazla olmuştur.. Aynı şekilde dönemsel ithalat toplamı da % 736 artış göstermiş ve yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya dönemsel ithalat toplamı artış oranından daha fazla olmuştur. Türkiye'nin dönemsel dış ticaret dengesi toplamı her dönem açık verirken, bu açıklar her dönem artış göstermiştir. (X-M) artış oranı açısından Türkiye; GOÜ ve Geçiş ekonomilerinin gerisinde kalırken, GÜ ve Dünya artış oranından daha fazla olmuştur. Dönemsel dış ticaret hacim toplamı da dönemsel ihracat toplamı ve dönemsel ihracat toplamındaki artışa paralel olarak % 723 artmıştır. Türkiye'nin bu oranı da GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya artış oranlarından daha fazla olmuştur.. Dönem dışı açıklık oran ortalaması % 98 artan Türkiye, Geçiş ekonomilerini hariç, GOÜ, GÜ ve Dünya oranlarını geride bırakmıştır.

1980-2008 yılları arasında 3 dönem ortalama dış ticaret göstergelerinde meydana gelen değişimleri ele alırsak;

**Tablo 60: Dönemsel Ortalamalar İtibariyle Dış Ticaret Göstergeleri
(Milyon Dolar)**

DÖNEM	ÜLKE-GRUPLARI	X	M	X-M	X+M
1980-89	Türkiye	7.511	11.241	-3.730	18.752
	GOÜ	567.525	542.312	25.213	1.109.838
	Geçiş Ekonomileri	104.714	100.389	4.324	205.103
	GÜ	1.564.040	1.660.444	-96.404	3.224.483
	Dünya	2.236.279	2.303.145	-66.867	4.539.424
1990-99	Türkiye	19.940	33.341	-13.400	53.281
	GOÜ	1.275.273	1.296.549	-21.276	2.571.821
	Geçiş Ekonomileri	103.937	101.993	1.944	205.930
	GÜ	3.245.923	3.322.863	-76.940	6.568.785
	Dünya	4.625.132	4.721.404	-96.272	9.346.537
2000-08	Türkiye	67.048	104.467	-37.419	171.515
	GOÜ	3.485.976	3.189.411	296.565	6.675.386
	Geçiş Ekonomileri	343.394	272.157	71.237	615.551
	GÜ	5.999.138	6.622.446	-623.308	12.621.584
	Dünya	9.828.507	10.084.014	-255.506	19.912.521

Kaynak: TCMB, UNCTAD

**Tablo 61: Dönemsel Ortalamalar İtibariyle Dış Ticaret Göstergelerinde
Değişmeler (%)**

DÖNEM	ÜLKE-GRUPLARI	X	M	X-M	X+M
1980-89	Türkiye	165,5	196,6	259,3	184,1
	GOÜ	124,7	139,1	-184,4	131,7
	Geçiş Ekonomileri	-0,7	1,6	-55,1	0,4
	GÜ	107,5	100,1	-20,2	103,7
	Dünya	106,8	105,0	44,0	105,9
1990-99	Türkiye	236,2	213,3	179,2	221,9
	GOÜ	173,4	146,0	-1493,9	159,6
	Geçiş Ekonomileri	230,4	166,8	3565,1	198,9
	GÜ	84,8	99,3	710,1	92,1
	Dünya	112,5	113,6	165,4	113,0
2000-08	Türkiye	792,6	829,3	903,3	814,6
	GOÜ	514,2	488,1	1076,2	501,5
	Geçiş Ekonomileri	227,9	171,1	1547,4	200,1
	GÜ	283,6	298,8	546,6	291,4
	Dünya	339,5	337,8	282,1	338,7

Kaynak: TCMB, UNCTAD

1980-1989 döneminden 1990-1999 dönemine geçişte Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 165 artış gösterirken, bu artış oranı GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte ise; Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 236 artarken, bu artış oranı yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. Buna paralel olarak 1980-1989 döneminde 2000-2008 döneminde geçişte, Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 792 artarak, yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur.

1980-1989 döneminden 1990-1999 dönemine geçişte Türkiye'nin dönemsel ortalama ithalat rakamları % 196 artış gösterirken, bu artış oranı GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte ise; Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 213 artarken, bu artış oranı yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya

ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. Buna paralel olarak 1980-1989 döneminde 2000-2008 döneminde geçişte, Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 829 artarak, yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur.

1980-1989 döneminden 1990-1999 dönemine geçişte Türkiye'nin dönemsel ortalama dış ticaret dengesi açık verirken, bu açığın artış oranı ise % 259 olmuştur. GOÜ'in dönemsel ortalama dış ticaret dengesi 1980-1989 döneminde fazla verirken, bu 1990-1999 döneminde – 184 değerinde ters yönde bir değişim ile açık halini almıştır. Geçiş ekonomilerinin ortalama dış ticaret dengesi ise, 1980-1989 döneminde fazla verirken, aynı şekilde 1990-1999 döneminde de fazla verilmiş ancak % 55'lik bir gerileme olmuştur. GÜ'in ortalama dış ticaret dengesi 1980-1989 döneminde açık verirken, 1990-1999 döneminde de açık verilmiş ancak % 20 oranında açıkta bir azalma olmuştur. Dünya açısından ortalama dış ticaret dengesine baktığımızda açık söz konusu iken, bu açık % 44 oranında artmıştır. 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte ise; Türkiye'nin dönemsel ortalama dış ticaret dengesi açık verirken, bu açığın artış oranı ise % 179 olmuştur. GOÜ'in dönemsel ortalama dış ticaret dengesi 1990-1999 döneminde açık vermiş, 2000-2008 döneminde – 1493 değerinde ters yönde değişerek fazla vermiştir. Geçiş ekonomilerinin ortalama dış ticaret dengesi fazla verirken, bu fazla 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte % 3565 artmıştır. GÜ'in ortalama dış ticaret dengesi açık verirken, bu açık 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte % 710 artmıştır. Dünya açısından ortalama dış ticaret dengesi açık verirken, bu açık 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte % 165 artmıştır.

1980-1989 döneminden 1990-1999 dönemine geçişte Türkiye'nin dönemsel ortalama dış ticaret hacmi % 184 artış gösterirken, bu artış oranı GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. 1990-1999 döneminden 2000-2008 dönemine geçişte ise; Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 221 artarken, bu artış oranı yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur. Buna paralel olarak 1980-1989 döneminde 2000-2008 döneminde geçişte, Türkiye'nin dönemsel ortalama ihracat rakamları % 814 artarak, yine GOÜ, Geçiş ekonomileri, GÜ ve Dünya ortalama artış oranlarının üzerinde olmuştur.

SONUÇ

Son çeyrek yüzyılda en çok gündeme gelen kavramlardan biri olan ve niteliği itibariyle de daha çok bir süreci ifade eden küreselleşme yalnızca anlam ve içerik itibari ile değil, meydana getirdiği oluşumlar ve kapsamı ile de bir çok alanda etkili olmaktadır. Küreselleşme çok boyutlu bir kavram olması nedeni ile yapılan tanımlamalar, sürecin tarihsel başlangıcına ilişkin görüşler ve bu sürece yönelik yaklaşımlar açısından literatürde mutlak bir fikir birliğine rastlanamamaktadır.

Küreselleşmenin; gelişen teknoloji ve iletişim olanakları sayesinde bütün dünyayı her yönden etkileyen bir süreç olduğu görülmektedir. Bu nedenle günümüz dünyasında adına en çok atıf ve yorum yapılan bir kavram halini almıştır. Eski çağlardan günümüze kadar birçok uygarlık bu anlamda küreselleşmenin başlangıcı olarak temsil edilirken asıl manada günümüzdeki karşılığını temsil eden küreselleşmeye ilişkin gelişme ise İngiltere’de filizlenen ve bütün dünyayı etkisi altına alan sanayi devriminin gerçekleştiği 1870’li yıllar ile başlamaktadır. Başlangıç tarihi olarak sanayi devrimini ele alabileceğimiz bu sürecin bütün dünyayı kapsama alanına alması ise 1989 Sovyet Bloku’nun dağılmasının ardından gerçekleşmiştir. Bu olayın ardından tek kutuplu bir dünya düzeni gelişim göstermiştir.

Küreselleşme geçirdiği değişim ve dönüşüm süreci içerisinde olumlu ya da olumsuz birçok yönden dünyayı etkisi altına alan bir süreçtir. Bu bağlamda küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar ele alınıp incelendiğinde görüşlerin iki zıt uç arasında gidip geldiği görülmektedir. Öyle ki bu kavrama ilişkin olarak, sınırların ve duvarların olmadığı, herkes için refah imkanı sunan, barışçı, iyimser bir küreselleşme bakış açısı yanında yoksulluk, eşitsizlik, adetsizlik ve mutsuzluk kaynağı olduğuna kadar uzanan yaklaşımlar literatürde yer almaktadır.

Küreselleşme geçirdiği değişim ve gelişim içerisinde birçok yönden birçok farklı alanı etkilemiştir. Bu açıdan küreselleşme politik alanda, kültürel alanda ve ekonomik alanda birçok etkiye neden olmuştur. Politik alandaki asıl etki Sovyet Bloku’nun dağılmasının ardından ortaya çıkarken, kültürel alandaki etki alanın genişlemesi ise, gelişen teknoloji ve iletişim olanakları neticesinde olmuştur. Ekonomik bağlamda ise, gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması ile birlikte

1970'lerde meydana gelen petrol krizi sonrasında gelişmiş ülkelerin dış piyasalara açılmaya çalışması uluslararası ticaret hacmini çok hızlı bir şekilde artırmıştır.

Küreselleşmenin bütün dünya çapında yaygınlaşmasını sağlayan diğer faktörler ise; uluslararası ticaretin büyük ölçüde serbestleşmesi ve gümrük sınırlarının ortadan kaldırılmasına yönelik atılan adımlar olmuştur. Ekonomik anlamda küreselleşme sürecinin hız kazanması, piyasa ekonomisinin dünya üzerinde egemen kılınması ile birlikte üretim, ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması etkili olmuştur. Kaldırılan bu engeller neticesinde ulusal ticaretten küresel ticarete geçilmiştir. Bu nedenle küreselleşmenin önemli ölçüde etkilediği alanların başında dış ticaretin geldiği görülmektedir.

Ekonomik küreselleşmenin ortaya çıkmasında ve hız kazanmasındaki önemli etkenler olarak; bilgi, ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki gelişmelerin yanı sıra, GATT, WTO, WB, IMF gibi uluslararası kuruluşların ekonominin küreselleşmesinde göstermiş olduğu çabalar yadsınamaz. Bu doğrultuda uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki denetimleri azaltan uygulamalar hayata geçirilmiştir. Nitekim 1980'li yılların başından itibaren birçok ülke, uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi öngören yapısal uyum programlarını uygulamaya başlamıştır. Bu programlar, piyasaların serbestleşmesini sağlayarak küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, devam eden bir süreç olarak küreselleşme, istesek de istemesek de, tüm dünyayı birçok boyuttan etkilemektedir. Ancak, bir boyutuyla küreselleşmeyi meydana getiren diğer boyutuyla da küreselleşmeden en çok etkilenen alan ekonomi olmaktadır. Ekonomik boyutta da gerek ortaya çıkışı gerekse sonuçları itibariyle küreselleşmeden en fazla etkilenen alt alan dış ticaret olmuştur. Bu alanda ortaya çıkan gelişmeler ise 1994 yılında imzalanan ve GATT sürecinin Dünya Ticaret Örgütüne dönüşmesine imkan sağlayan anlaşma ile hukuki ve kurumsal bir çerçeve kazanmıştır.

Küreselleşme süreci ve WTO gibi onun getirdiği kurumsal yapılar ve sonrasında da bu yapıların yarattığı değişiklikler tüm dünya ekonomisini etkilemektedir. Nitekim, ulusal pazar yerine dünya pazarının, ülke içinde üretim yerine en düşük maliyetli yerde üretimin, yerli firma yerine önce çokuluslu sonra ulus

ötesi firmaların ön plana çıktığı mal ve hizmetlerin, sermayenin ve paranın dünya genelinde adeta serbestçe dolaştığı, işgücünün kısmen ve daha çok nitelikli işgücünün kısmen serbestçe dolaşabildiği bir küresel ekonomik düzen oluşturulmuştur. Bu düzen, az yada çok, doğrudan veya dolaylı olarak tüm ülkeleri etkilemiştir. Küreselleşme ve onun önemli bir unsuru olan Dünya Ticaret Örgütü ve sonrasında yapılan düzenlemeler dünya ticaretini, genel olarak, şu kanallardan etkilemiştir;

- √ Gümrük vergilerinin azaltılması,
- √ Tarife dışı engellerin (kota vb.) kaldırılması,
- √ Hemen hemen tüm ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engellerin azaltılması,
- √ Yabancı portföy yatırımları için uygun ortamın (gerek yasal gerekse spekülâtif iklim boyutunda) yaratılması,
- √ Küresel düzeyde kredi imkanlarının artması (kamu ve özel sektör dış borçlanması).

Bu kanallar incelendiğinde ilk iki maddenin dünya dış ticareti üzerinde doğrudan, diğer maddelerin ise dolaylı olarak etkiler meydana getirdiği söylenebilir. Aslında bu etkileri birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek olası değildir. Nitekim, küreselleşme sürecinde dünya genelinde hızla artan doğrudan yabancı yatırımların yöneldiği ülkelerin sadece iç pazarına yönelik olarak değil ayrıca ülkenin faktör donanımı koşulları çerçevesinde mutlak ve/veya mukayeseli üstünlüklerinden faydalanarak maliyet avantajı elde ederek rekabet gücünü artırmak ve böylece yakın ülke pazarları veya diğer ülkelere ihracat amacıyla da hareket ettiği görülmektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye hem gittiği ülkenin ihracat potansiyelini artırarak hem de menşe ülke veya diğer girdi temin ettiği ülkelerden ithalat yaparak dünya ticaret hacmini genişletmektedir.

Diğer taraftan dünya genelinde çok hızla artan ve çok büyük boyutlara ulaşan portföy bir başka deyişle spekülâtif yabancı sermaye yatırımları da dış ticaret üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim, ülkeler arası faiz farklılıkları ve/veya sermaye piyasalarındaki kazanç imkanlarından faydalanmak amacıyla ülkeler arasında dolaşan portföy yatırımları gittikleri ülkelerde, geçici de olsa, bir taraftan döviz bolluğu diğer taraftan da ulusal paranın aşırı değerlenmesi (dövizin eksik değerlenmesi) yoluyla dış

ticareti etkileyebilmektedir. Kuşkusuz bu yatırımların ani ve büyük miktarlarda çıkış yaptığı durumlarda da, daha çok döviz kurlarının reel değerini etkileyerek, dış ticaret üzerinde etkiler yapabilmektedir.

Yine, bankacılığın da küresel boyuta taşınmasının etkisiyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış kredi kaynaklarına yönelimi artmıştır. Ülke içinde faizlerin görece olarak yüksek olmasının da beslediği bu süreç ülkelerin ithalat potansiyelini artırmaktadır.

Bu doğrudan ve dolaylı kanalların etkileri sonucunda iki önemli sonuç karşımıza çıkmaktadır. Bunlar;

- √ Ticaret yaratıcı etki,
- √ Ticaret saptırıcı etkidir.

Gümrük tarifelerinin azaltılması, tarife dışı engellerin kaldırılması, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması ve kredi imkanlarının genişlemesinin daha çok ticaret yaratıcı, portföy yatırımlarının ise daha çok ticaret saptırıcı etkiler yarattığı söylenebilir.

Yapılan bu değerlendirmeler çerçevesinde, küreselleşme sürecinin dünya ticareti üzerine etkileri değerlendirilmiştir. 1980'den günümüze kadar geçen sürede dünya ticaretinde ortaya çıkan gelişmelerin analizlerine ilişkin genel bir değerlendirme yaptığımızda, küreselleşme süreci ile birlikte teknoloji, iletişim ve diğer pek çok alanda yaşanan gelişmelerin dünya ticaretini de büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu süreçte ülke ekonomileri yakınlaşırken, ulusal pazarlar uluslararası nitelik kazanmaya başlamış ve bu çerçevede dünya ticaret rakamları artış göstermiştir.

Bu süreçte GOÜ, Geçiş ekonomileri ve GÜ açısından yaptığımız bütün analizler sonucunda yıllar itibari ile ve dönemler itibari ile bütün dış ticaret rakamlarında artış gözlenmiştir. Ayrıca dış ticaret rakamlarında meydana gelen bu artışların yanı sıra genişleyen dünya küresel pazarının bir getirisi olarak da dünya genelinde DYSY artış göstermiş ve dünyanın hemen her alanında yatırımlar artarak

devam etmiştir. Küreselleşme sürecinde gelişen teknolojik imkanlar ve genişleyen küresel pazar neticesinde de ayrıca sermaye piyasaları gelişme göstermiş ve bu durum portföy yatırımlarının bütün dünya genelinde artmasına olanak sağlamıştır.

Küreselleşme ve onun önemli bir boyutunu oluşturan GATT ve sonrası süreçte dünya ticaretinde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen süre zarfında Türkiye Ekonomisinde birçok yapısal değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, 1980'li yıllar ile birlikte Türkiye'de yaşanan değişim ve 2010 yılına kadar geçen sürede ekonomi politikaları ve dış ticarete yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Ayrıca yabancı sermaye (doğrudan ve portföy) ve dış borçlanmaya ilişkin 1980 sonrası yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bunun temel nedeni, yabancı sermaye ve dış borçlanmanın dış ticaret üzerinde meydana getirdiği doğrudan (ülkede döviz bolluğu yaşanması) ve dolaylı (kurlardaki gelişmeler) etkilerdir.

1980 öncesinde alınan önlemlerin ve uygulamaya konulan tedbirlerin ekonominin içinde bulunduğu dar boğaza çözüm getirememesi, döviz sıkıntısı neticesinde yaşanan ithalattaki ödeme güçlükleri, dış ticaret hadlerindeki bozulma, sanayi üretiminde yaşanan aksaklıklar, işsizlik ve enflasyonun bir arada yaşanması gibi bir takım ekonomik sorunların giderek artması neticesinde Türkiye'nin geleneksel içe dönük sanayileşme stratejisinde değişikliğe gidilerek 24 Ocak 1980 Kararları olarak adlandırılan bir takım ekonomik istikrar önlemlerini içerisinde barındıran kararların uygulamaya konulması ile birlikte Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır.

Bu program ile birlikte Türkiye ihracata dayalı dışa açık kalkınma stratejisini benimsemiştir. Alınan bu kararlar çerçevesinde atılan adımlar Türkiye'yi dünya ile bütünleşmede önemli yapısal değişikliklere götürmüştür. Bir taraftan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilerek, ithalat serbestleştirilirken, diğer taraftan ihracatın teşvik edilmesi yönündeki politikalara hız verilmiştir. Uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme stratejisi çerçevesinde emek-yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve dünya pazarlarında rekabet gücünün yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu stratejinin benimsenmesi ile birlikte ihracat gelirlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde ihracat ile ilgili

bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla devam etmiştir. İhracat Rejimi değiştirilerek, ihracat serbestisi prensibi getirilmiştir. 1984 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi amacıyla 30 sayılı Karar yayımlanmıştır. Serbest Bölge uygulaması dış ticaret politikaları araçlarından biri haline gelmiş ve 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunuyla serbest bölgelere ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1987’de Türkiye AT’na tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve AT’na uyum çalışmaları başlatılmıştır. 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar’la yabancı sermayeye teşvikler sağlanmış, Türk Lirası tam konvertibl duruma getirilmiştir. Bürokrasi azaltılarak sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir.

1990’lı yılların başında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, Körfez Savaşı gibi dış faktörlerin yanı sıra, ülkede yaşanan yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronikleşen sorunlar neticesinde 1994 yılında ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasını yönelik olarak tedbirler paketi uygulamaya konmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasındaki yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek ihracatımızın artmasına yardımcı olmuştur. Ancak 1996 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalattaki dengeler yeniden değişerek, dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür.

Bu gelişmelerin yanı sıra Türkiye uluslararası platformda 1 Ocak 1995’te yürürlüğe giren Nihai Senet ile kurulan Dünya Ticaret Örgütü’ne taraf olmuştur. Türkiye, DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş, tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış, ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur.

Bu arada Türkiye 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği’ne girmiştir. Bu durum, uluslararası yükümlülüklerimizin artması neden olmuştur. Belirlenen normlar

çerçevesinde dış ticarete yönelik gerekli uyum çalışmaları yapılmış ve ihracat yeni bir yapısal dönüşüm sürecine girmiştir.

1998 yılında Yakın İzleme Programı adı altında kapsamlı bir enflasyonu düşürme programı başlatılmış bu çerçevede uygulanan ekonomik istikrar programı bazı makro hedeflerde olumlu gelişmeler sağlamıştır. Ancak yaşanan bu olumlu gelişmeler kısa süreli olmuş ve ekonomi 2000 ve 2001 krizlerini yaşamıştır. Yaşanan bu krizler Türkiye Cumhuriyet tarihinin en ağır ve en derin ekonomik depresyonunu meydana getirmiştir. Bütün makro değişkenler ve dış ticaret rakamları olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemde uygulanan sabit kur rejiminden 2001’de dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Ekonomideki olumsuz gelişmeler neticesinde yaşanan Şubat krizinden sonra 15 Mayıs 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adında yeni bir program yürürlüğe girmiştir.

2000’li yıllarda küreselleşmenin daha fazla derinleşmesi ve uluslararası sermaye hareketlerinde gerçekleşen artış sonucu, finansal piyasalarda hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Türev araçlar gibi yeni finansal araçların yaygınlaşması ve sanayileşmiş ülkelerde faiz oranlarının düşük seviyelerde olması, uluslararası likidite bolluğuna neden olmuş ve dünya ekonomisinde 2002 yılından itibaren canlanma başlamıştır. Bu dönemde de Türkiye ekonomisinde olumlu gelişmeler yaşanmış ve ihracat rakamları büyük ölçüde artmıştır. İhracatta sağlanan bu artış için, tanıtım ve pazarlama atağı başlatılmış ve bölge ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesine yönelik “Komşu Ülkeler Stratejisi” uygulamaya konulmuştur. Ancak ihracatta yaşanan bu olumlu gelişmelerin yanı sıra ithalat rakamları da artış göstermiştir.

2003 yılında, ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasını için 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibarıyla yürürlüğe konulmuştur. Bu stratejik plan neticesinde 2006 yılı ihracat rakamları beklenenin ötesinde gerçekleşmiş ancak ithalat rakamları da sürekli artış göstermiştir. 2008 yılı ise hem ihracat rakamları açısından hem de ithalat rakamları açısından Cumhuriyet tarihinin rekorları olmuştur.

Ancak, 2007 yılının başlarında ABD’nin finansal kesiminde ortaya çıkan sorunlar, 2008 yılında dünyayı etkisi altına alan finansal krize dönüşmüştür. Dünya

genelinde üretim ve mal ticareti hızla daralmıştır. Olumsuz etkilerini hissettirmeye başlayan küresel kriz, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2009 yılında ihracatın gerilemesine sebep olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda 1980 sonrası dönemde Türkiye’nin hem ihracatı hem de ithalatı artış göstermiş, ancak ithalatın ihracattan daha fazla artması nedeni ile dış ticaret açığı sürekli bir artış gösterirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı genelde gerilemiştir. Ayrıca 1980 sonrası uygulamaya konulan ekonomi politikaları çerçevesinde doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımlarında yaşanan artışların yanı sıra, dünya genelinde yaşanan likidite bolluğu ve ülkenin küresel sisteme dahil olma süreci neticesinde kamu ve özel sektörde borçlanma artışları yaşanmıştır. Bu artışlar neticesinde ülke içerisinde döviz miktarı artarken, bu durum bir yandan ithalatı arttırmış, bir yandan da dolaylı etki neticesinde kurlar üzerinde değişime neden olmuştur. Böylece Türk Lirası’nın aşırı değerlenmiş ve bu da ithalatı ucuzlatarak ithalatta adeta bir patlamaya neden olmuştur.

Türkiye, 1980’den günümüze ülke içinde ve dışında yaşanan gelişmeler sonucunda küresel sisteme daha fazla entegre olmuştur. Bu entegrasyon süreci Türkiye’yi dış gelişmelerden daha fazla etkilenir konuma getirmiştir. Dünya ticaretinde yaşanan gelişmelere paralel olarak ülkenin bütün dış ticaret göstergeleri de artış göstermiştir. Ancak yaşanan dışa açılma politikaları ülkeyi küresel pazara entegre ederken, bir yandan da küresel pazara bağımlı bir yapı oluşmuştur. Ülke içerisinde ara ve yatırım mallarına duyulan ihtiyaç artarken, bağımlılık oranı da yükselmiştir. Bunun neticesinde, ülkenin dış ticaret rakamlarındaki artış ithalat lehine daha fazla olurken, ithalat ve ihracat arasında makas giderek açılmıştır. Bu da ülkenin dış ticaret açıklarının daha da artmasına neden olmuştur. Gelinen bu son noktada, Türkiye’nin dış ticaret açıklarında yaşanan artış eğilimini azaltması gerekmektedir. Bunun için; günümüz artık bilgi ve teknoloji çağı olduğundan, ülke içinde bulunduğu ara malı ve yatırım malı bağımlılığından kurtulabilmek adına, katma değeri yüksek teknolojik ürünlerin üretilmesine ve bu malların ar-ge çalışmalarının yapılmasına daha fazla hassasiyet göstermelidir.

KAYNAKÇA

AKDIŞ, Muhammet. “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Sayı:36, Yıl:2004.

AKSOY, Bülent ve Mücahit Çoşkun. “Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:3, Yıl:2004.

AKTAN, Çoşkun Can. Ekonomik, “Siyasal ve Sosyo-Kültürel Globalleşme”, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/ekonomik-global.htm> (26.01.2010).

AKTAN, H. Okan. “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, S: 1, Yıl: 2006

AKTAN, Coşkun Can. “Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi”, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm> (10.01.2010).

ALIÇ, Ali Burak ve diğerleri. “Küresel Krizin Kobilerin İhracatlarına Etkileri ve Kobilerde Kriz Yönetimi: Eskişehir İli Kobiler Üzerine Bir Araştırma”, **XII. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi İzmir**, Mayıs 2009.

ARAT, Kürşad. “Türkiye’de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi”, **TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü**, Ankara, 2003.

ATEŞ, Davut. “Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1 Yıl:2006.

AY, Ahmet ve Sinem Yapar. “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ahmet%20AY-%20Sinem%20YAPAR/57-80.pdf (19.02.2010).

AYDEMİR, Cahit ve Mehmet Kaya. “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:20, Yıl:2007.

AYDIN, M. Faruk. “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri”, **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği**, No:13, Yıl:2002.

AYDOĞAN, Esenay. “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, Yıl:2004.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Üzerine Değerlendirmeler”, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBgegp.pdf (09.05.2010)

Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset**, 1.Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

BALCI, Ali. “Roland Robertson: Küreselleşme ve Kültür”, **Bilgi Dergisi**, Sayı:12-1, Yıl:2006.

BAŞOĞLU, Ufuk, Nalan Ölmezoğulları, ve İlker Parasız. **Dünya Ekonomisi**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 2001.

BAŞOĞLU, Ufuk. “Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** ,Cilt 3, Sayı:4, Yıl:2000.

BLECKER, Robert A. “International Capital Mobility, Macroeconomic Imbalances, and the Risk of Global Contraction”, **CEPA Working Paper Series III**, Sayı: 5, Yıl: 2000

BOZKURT, Veysel. **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, Bursa, Ekim 2000.

BOZOĞLU, Mehmet. “Dış Ticaret”, **Geleceğin Girişimcileri Projesi**, Samsun, 2007.

CANGIZBAY, Kadir. **Globalleş(tir)me Terörü**, Odak Yayınları, Ankara, 2003.

CANSEN, Ege. ‘Küreselleşmenin Yarattığı Değişimler’, **Hürriyet Gazetesi**, 30.05.2007, http://www.turkcebilgi.com/kose_yazisi_119844_ege-cansen-kuresellesmenin-yarattigi-degisimler.html (08.01.2010).

ÇAKMAK, Erol ve Halis Akder. “Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması’nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü**, Yayın No:34, Ankara, Aralık 1999.

ÇAPAN, Zekiye İnci. **Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa, 2009.

ÇELEBİ, Esat. “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, <http://kutuphane.dogus.edu.tr> (04.04.2010).

ÇEŞTEPE, Hamza. “Dünya Ticareti Örgütü’nün Son Dönemlerdeki Uygulamalarının Türkiye’ye Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, Yıl:2006.

ÇETİNKAYA, Murat. **Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2004.

ÇIRPICI, Yasemin. “DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi”, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf> (16.02.2010).

ÇOLAKOĞLU, Mustafa H. “Kobi Rehberi”, **TOBB Genel Yayın**, Nisan 2002.

ÇÖRTÜK, Orcan. **Türkiye IMF İlişkileri ve İlişkilerin Hesap Bazında İşleyişi**, Uzmanlık Tezi, TCMB, Ankara, Haziran 2006.

DEARDORFF, Alan V. “ Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Sayı: 3 (1-2), Yıl: 2008.

DEMİR, Murat ve Erşan Sever, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Sermaye Hareketliliğinde Devletin Rolü: Türkiye Üzerine bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:29, Yıl:2009.

DOĞAN, Sibel. “Dünya Tarım Ürünleri Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türk Tarımına Yansımaları”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:7, Yıl: Bahar 2002.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/yasal_duzenlemeler/kanunlar/dyyyk/Documents/Dogrudan_Yabanci_Yatirimlar_Kanunu.pdf (24.05.2010).

Dünya Ekonomisi, http://www.aydinsmmmo.org.tr/dosyalar/faaliyet_raporu/dunya_ekonomisi.doc (10.05.2010).

DPT, “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000.

DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar Alt Komisyon Raporu**, Ocak 1995.

DPT, “Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/temela.pdf> (28.03.2010).

DTM, “1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1092&icerikID=1203&dil=TR> (17.04.2010), ss.11-12.

DTM, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmsadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc> (13.04.2010).

DTM, “Türkiye İhracatının Gelişimi”, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/Turkiye_ihr_gelisimi.doc (17.05.2010).

DTM, “Türkiye'nin Uluslararası Entegrasyonlara Katılımı”
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayi8.doc> (07.03.2010).,

DTM, “GATT Sistemi Temel İlkeler”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/yaziciDostu.cfm?dokuman=pdf&action=detay&yayinID=194&icerikID=293&dil=TR>
(09.02.2010).

DTM, “İhracat Stratejik Planı 2004, 2006”, http://ihracat.dtm.gov.tr/dtm/index.php?module=museum&page=stream&entry_id=21 (29.04.2010).

DTM, “Singapur I. Bakanlar Konferansı (13 Aralık 1996)”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=178&icerikID=277&dil=TR> (27.02.2010).

DTM, “Cenevre II. Bakanlar Konferansı (18-20 Mayıs 1998)”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=177&icerikID=276&dil=TR> (27.02.2010).

DTM, “Seattle III. Bakanlar Konferansı (30 Kasım - 3 Aralık 1999)”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=176&icerikID=275&dil=tr>.

DTM, “DTÖ IV. Bakanlar Konferansı Katar / Doha (9/14 Kasım 2001)”
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=162&icerikID=264&dil=TR> (28.02.2010).

DTM, “DTÖ V. Bakanlar Konferansı Cancun (10-14 Eylül 2003)”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=154&icerikID=258&dil=TR> (28.02.2010).

EKREN, Günsel Kırçalıoğlu. **İktisadi Küreselleşme Süresi İçinde Ülkelerarası Kaynak Aktarım Mekanizmalarının Analizi; Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

ERÇEL, Gazi. “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması”, 1999, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parapro2/baskanmat5y.html> (16.06.2010).

ERDEM, Tevfik. **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler**, Lotus Yayınevi, Şubat 2006, Ankara.

ERKAN, Hüsnü ve diğerleri. “Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi”, **EGİAD Girişimcilik-Yönetim-Ekonomi Araştırmalar Dizisi-5**, İzmir, Eylül 2007.

EROĞLU, Ömer ve Mesut Albeni. **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi, Isparta, 2002.

ERTÜRK, Emin. **Uluslararası İktisat**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Eylül 2001.

ESEN, Oğuz. “Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Portföy Yatırımları”, **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt: 9, Sayı:30, Yıl:1998.

ESGİN, Ali. “Ulus Devlet ve Küreselleşmeye İlişkin Bazı Tartışmalar”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:25, Sayı:2, Yıl:Aralık 2001.

EŞKİNAT, Rana. **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, Haziran 1998.

GARİH, Üzeyir. **Globalleşme Sürecinde Türkiye**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2007.

GIDDENS, Anthony. **Sosyoloji**, Ayracç Yayınevi, Ankara, 2005.

GÜLOĞLU, Bülent. “İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:1, Yıl:2001.

GÜNDEM, Fırat. **Finansal Liberalizasyonun Ödemeler Bilançosuna Etkileri: Türkiye Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

GÜRİŞ, Burak. “Vade Yapılarına Göre Yabancı Sermaye Hareketlerinin Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği”, **Öneri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:28, Yıl:2007.

GÜVEN, Yılmaz. “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:3(1), Yıl:Nisan 2008.

HABLEMİTOĞLU, Şengül. **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ocak 2005.

HASANOĞLU, Mürteza. “Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri”, **Sayıştas Dergisi**, Sayı:43, Ekim-Aralık 2001.

Hazine Müsteşarlığı, “Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu”,
http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/YBC%20YATIRIM%20RAPOR.pdf
(24.05.2010).

Hurigül Eken, “Küreselleşme ve Ulus Devlet”,
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Hurig%C3%BCI%20EKEN/EKEN,%20Hurig%C3%BCI.pdf (01.02.2010).

İNANDIM, Şeyda. **Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği**, Uzmanlık Tezi Merkez Bankası, Ankara, Kasım 2005, s.5.

Kararlara Yol Açan Ekonomik Ortam,
<http://www.genbilim.com/content/view/1647/89> (24.04.2010).

KARABIÇAK, Mevlüt. “Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, Yıl:2002.

KARABIÇAK, Mevlüt. “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, Yıl:2000.

KARAÇOR, Zeynep ve Volkan Alptekin. “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisi’nin Trend Analizi Yardımı ile Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:6(11), Yıl:2006.

KARAGÖZ, Kadir. “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970 – 2005”, **Journal of Yaşar Üniversitesi**, Sayı:2(8) Yıl:2007.

KARLI, Bahri ve diğerleri. “Dünya Ticaret Örgütü Kararları ve Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinin Türk Tarım Politikalarına ve GAP Bölgesi Tarımına Muhtemel Etkileri”, http://www1.akdeniz.edu.tr/ziraat/bolumler/ekonomi/C_SAYIN/GAP%20SON.pdf (09.02.2010).

KARLUK, Rıdvan. **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, 11.Baskı, Beta Basım, İstanbul, 2007.

KARLUK, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**, 9.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2009.

KARTAL, Zeki. “GATT ve Uruguay Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:25, Sayı:2, Yıl:2008.

KAYA, Mehmet. “Küreselleşme Yaklaşımları”, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:13, Yıl:2009.

KAYALAR, Tuncer “Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızda Son Gelişmeler”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc>
(11.05.2010).

KAYMAKÇI, Oğuz. **Küreselleşme Üzerine Notlar**, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım,
Ankara, Şubat 2007.

KAZGAN, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları, İstanbul , Ekim 2002.

KAZGAN, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik
Açısından Bir İrdeleme**, 1.Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2005.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, 18.Basım, Remzi
Kitapevi, İstanbul, Aralık 2005.

KIZILÇELİK, Sezgin. **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Genişletilmiş 2. Baskı, Anı
Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003.

KÖSE, Nezir, Ahmet Ay ve Nurgün Topallı. “Döviz Kuru Oynaklığının İhracata
Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008)”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı:10/2,
Yıl:2008.

KÖSE, Ömer. “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”,
Sayıştay Dergisi, Sayı:49, Yıl:Nisan-Haziran 2003.

Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar,
http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1659
(21.01.2010).

MANGIR, Fatih. “Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi
Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”,
[http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Fatih%20MANGIR/MANGIR
_%20Fatih.pdf](http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Fatih%20MANGIR/MANGIR_%20Fatih.pdf) (25.04.2010).

MATSUSHİTA, Mitsuo ve Thomas J. Schoenbaum, Petros C. Mavroidis, **The World Trade Organization Law, Practice and Policy**, 2nd Edition, Oxford University Pres, Oxford, 2006.

Nazilli İ.İ.B.F İktisat Bölümü ve Avrupa Araştırmalar Merkezi, “Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları**, Aydın, 2008.

NORDAS, Hildegunn Kyvik. “The Global Textile and Clothing Industry post the Agreement on Textiles and Clothing”, **WTO Discussion Paper**, No.:5, Year: 2004

Nurhan Yentürk ve diğerleri, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1579.

OKSAY, M. Serhan. **Globalleşen Dünya’da Türkiye’nin Yeri**, 1. Basım, Grafikir Matbaa, Nisan 2004.

OKSAY, Suna. “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EA/AD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayii8.doc> (27.05.2010).

ORHAN, Osman Zekayi ve İlhan Güllü. “Dünya Ticaret Örgütü’nün Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı :25 Yıl:2008/2.

ÖZDEMİR, Süleyman. **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZERKMEN, Necmettin. “Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:1 Yıl:2004.

PAZARLIOĞLU, Vedat ve Emrah Gülay. “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği -1992:I – 2005:IV”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, Yıl:2007.

PERRATON J. ve D. Goldblatt. "The Globalization of Economic Activity", **New Political Economy**, Vol:2, No:2, July 1997.

RUGMAN, Alan. **The End of Globalization**, Random House, London, 2000.

SAYIN, Cengiz Yavuz Taşcıoğlu ve M. Nisa Mencet. "GATT Tarım Anlaşması ve Türk Tarımına Etkileri", **İGEME'den Bakış Dergisi**, Sayı:20, Ocak-Nisan Özel Sayısı.

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası Finans**, 3.Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001.

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, Ekim 2007.

SEYMEN, Dilek Aykut. "Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi", **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:4 Sayı:4 Yıl:Ekim-Aralık 2002.

SEYMEN, Dilek Aykut. **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, 1.Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009.

SEZGİN, Şennur. "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:22, Yıl:2009.

STİGLİTZ, Joseph E. "Making Globalization Work", **The Economic and Social Review**, Vol:39, No:3, Winter 2008.

ŞİMŞEK, Mevlüdiye ve Sema Behdioğlu. "Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma", **Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: 2006, s.54.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, "2.Tarım Şurası", **Uluslararası Tarımsal İlişkiler ve Avrupa Birliğine Uyum Komisyonu Çalışma Belgesi**.

TAŞKIN, M. Murat. “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/murat.doc> (09.04.2010).

TCMB, “2001 Yılı Para Politikası Hedefler ve Uygulama”, Temmuz 2001, www.tcmb.gov.tr (07.05.2010).

TCMB, “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf> (06.04.2010).

TCMB, “Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması” <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf> (14.03.2010).

The Globalization Website, <http://www.sociology.emory.edu/globalization/debates.html> (19.01.2010)

TCMB, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (05.05.2010), ss.12-13.

Türkiye'nin Uluslararası Entegrasyonlara Katılımı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/trkulus.doc> (27.04.2010), s.3.

VAROL, Müge. “Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/muge.doc> (12.05.2010).

WATERS, Malcolm. **Globalization**, 2nd Edition, Routledge, London, 2001.

What is The EU Offering? Substantial New Market Access - Substantial Reductions in Trade Distorting Farm Supports, <http://www.deljpn.ec.europa.eu/data/current/2005-news-90-e.pdf> (21.02.2010).

Wikipedia, The Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/The_Lexus_and_the_Olive_Tree (16.01.2010).

World Trade Organization, “Understanding The WTO”, 4. Edition, **World Trade Organization Information and Media Relations Divisions**, Switzerland, December 2008.

WTO (2003), “Agriculture: Fairer Markets for Farmers”

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm3_e.htm (22.02.2010).

WTO, “The Agriculture Agreement: New Rules and Commitments”,

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm3_e.htm (15.02.2010).

WTO, “Textiles: Back in The Mainstream”, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm5_e.htm (18.02.2010).

WTO, “Agreement Establishing The World Trade Organization”, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf (23.02.2010).

YAVAN, Nuri ve Hamdi Kara. “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Bölgesel Dağılışı”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Sayı: 1 (1), Yıl: 2003, s.22.

YELDAN, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

YENTÜRK, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.

YILDIRIM, Hasan Hüseyin ve Türkan Yalçın. “Küreselleşme ve Uluslararası Ticaret: Uluslararası Sağlık Politikasında Değişen Dinamikler”, **4. Ulusal Sağlık ve Hastane Yönetimi Sempozyumu**, 27-28 Eylül 2001.

YILMAZ, Fatih. “Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Yıl:2009.

YILMAZ, Kamil “Türkiye İçin Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru”, Koç Üniversitesi, Ocak 2007, <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/DYYStrateji-TR.pdf> (02.06.2010).

YÜKSELER, Zafer. “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Temmuz 2009.

<http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx>